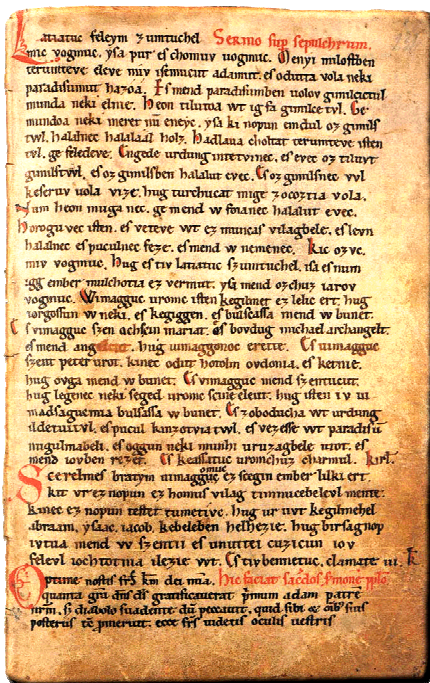

Új hegyvidék

2007 ősz – tél

IRODALOM, HONISMERET

ÁGH ISTVÁN • ARANY LAJOS •
BÁN OLIVÉR • **BELLA ISTVÁN** •
BERTHA ZOLTÁN • BUDINSZKI IST-
VÁN • CSOG SZIDÓNIA • CS.
VARGA ISTVÁN • DEBRECZENI
ATTILA • DRUZZSIN FERENC • FECS-
KE CSABA • GÁL SÁNDOR • GÁL-
FALVI GYÖRGY • GULYA JÁNOS •
IANCU LAURA • JÁNOSI ZOLTÁN •
KALÁSZ LÁSZLÓ • KALÓ BÉLA •
KATONA GÁBOR • KONCSOL
LÁSZLÓ • KORPA TAMÁS • KÖDÖ-
BÖCZ GÁBOR • LAPIS JÓZSEF •
LÁSZLÓFFY ALADÁR • LÁSZLÓFFY
CSABA • OLÁH ANDRÁS • POMO-
GÁTS BÉLA • PORKOLÁB TIBOR •
SARUSI MIHÁLY • SERFŐZŐ SIMON
• SZÉKELYHIDI ÁGOSTON • SZÉ-
KELY GÉZA • SZÉLES KLÁRA •
SZENTI ERNŐ • SZEPESE ERIKA •
SZILÁGYI ISTVÁN • SZÖLLŐSI
MÁTYÁS • TORNAI JÓZSEF •
TÓZSÉR ÁRPÁD • VASY GÉZA

Új Hegyvidék

IRODALOM, HONISMERET

2007. 3-4. SZÁM • ŐSZ – TÉL

Lapunk f3v3dnoke:

SERF3Z3 SIMON

F3szerkeszt3:

HADOB3S S3NDOR

F3szerkeszt3-helyettes:

MIH3LYI MOLN3R L3SZL3

F3munkat3rs:

KORPA TAM3S

Szerkeszt3bizotts3g:

BALAJTHY 3GNET, CSAN3LOSSI B3LA, CS. VARGA ISTV3N, FECS-
K3 CSABA, HADOB3S P3L, J3NOSI ZOLT3N, KAL3 B3LA,
SIMON ZOLT3N, VARGA ATTILA

Bor3t3terv:

SERES TAM3S

A bor3t3n:

El3l: A legr3gibb 3sszef3gg3 magyar nyelveml3k, a val3sz3n3leg *Boldv3n*
keletkezett *Halotti besz3d3s 3s k3ny3rg3s* (1200 k3r3l). – *H3tul:* A boldvai
reform3tus (egykor benc3s ap3ts3gi) templom (12. sz. v3ge) d3lkeletr3l.

***Lapunk a Magyar 3r3sz3vets3g 3szak-Magyarors3gi Csoportj3nak
p3rtfog3s3val jelenik meg.***

ISSN 1788-5329

A szerkeszt3s3g c3me:

3j Hegyvid3k Szerkeszt3sege

3733 Rudab3nya, Pet3fi u. 24.

Tel.: 48/353-151, 70/372-5932, 30/451-2375

e-mail: hegyvidek.szerk@gmail.com

Az 3j Hegyvid3k terjeszt3s3t a szerkeszt3s3g v3gzi.

Nyomdai munk3k: Z-Press Kiad3 3s Nyomda Kft., Miskolc. F. v.: K3sa B3la

TARTALOM

Szépirodalom

<i>Ana Blandiana</i> versei	3
<i>Lászlóffy Csaba</i> versei	4
<i>Iancu Laura</i> versei	6

75 éve született Kalász László

Kalász László verse	7
<i>Pomogáts Béla</i> : Köznapi dolgok igézete. Emlékezés Kalász Lászlóra	8
<i>Ágh István</i> verse	11
<i>Vasy Géza</i> : Kalász László négy kötetéről	12
<i>Jánosí Zoltán</i> : Sorskép és lélekrajz – mágikus tükörben. Kalász László: <i>Kilenc csillag</i> című költeménye	20
<i>Arany Lajos</i> : Vallomásos természetdal, gazdag asszociációs mezővel. Kalász László <i>Anyámnak kontya van</i> című versének értelmezése	26
Bella István verse	46
<i>Székelyhídi Ágoston</i> : Boldogék háza. Kalász László debreceni évei	47
<i>Cs. Varga István</i> : „Kalász voltál. Most már kenyér.” Kalász László jubileumáról	50
<i>Serfőző Simon</i> verse	56

Tornai József 80 éves

<i>Tornai József</i> haikui	57
<i>Szepes Erika</i> : Theomakhia	60
<i>Jánosí Zoltán</i> : „A természet féltetvérei.” Archaikus örökség, kor- szerűség és az európai kultúra Tornai József esszéiben	65

Lászlóffy Aladár köszöntése

<i>Lászlóffy Aladár</i> versei	82
<i>Szilágyi István</i> : Útban Torda s Trója közt	85
<i>Gálfalvi György</i> : Levél Lászlóffy Aladárnak	87
<i>Széles Klára</i> : Egy életmű „láthatatlan területe”	89
<i>Bertha Zoltán</i> : „... hogy kitudódjék a világ.” A hetvenéves Lászlóffy Aladáról	95

Gál Sándor 70 éves

<i>Gál Sándor</i> verse	103
<i>Tózsér Árpád</i> : A költészet diadala. (A 70 éves Gál Sándor köszöntése)	104
<i>Koncsol László</i> : A hetvenkedő Gál Sándorról	106

Serfőző Simon 65 éves

<i>Serfőző Simon</i> verse.....	109
<i>Cs. Varga István</i> : Szent István kultusza irodalmunkban	110
<i>Szokolczay Lajos</i> : Innen megyek. Palimpszeszt a <i>Közel, távol</i> című kötet verssoraiból a 65 éves öregbéres, Serfőző Simon köszöntésére.....	116
<i>Szenti Ernő</i> verse	118
<i>Sarusi Mihály</i> : Üdvözet Tokajból. Oda, vissza – félúton.....	119
<i>Ködöböcz Gábor</i> : A szabadságban megőrzött hűség és a hűségben megőrzött szabadság.....	126
Munka és felelősség. Serfőző Simonnal beszélget <i>Fecske Csaba</i>	131

Fecske Csaba 60 éves

<i>Fecske Csaba</i> versei	135
<i>Szepes Erika</i> : Fecske Csaba, a hűség költője.....	139
<i>Lapis József</i> : Fecske-napló	141
Huszadik századi Anteusz. Fecske Csabával beszélget <i>Korpa Tamás</i>	145

Líra

<i>Oláh András</i> versei	151
<i>Szöllősi Mátyás</i> versei	152
<i>Bán Olivér</i> verse	154
<i>Székely Géza</i> versei	155

Interjú

„Egy rendező emlékét ápolni sokkal nehezebb, mint egy íróét...” Harag Györgynével <i>Csog Szidónia</i> beszélget.....	156
--	-----

Világirodalom

<i>Mircea Petean</i> verse	159
<i>Laetitia Ilea</i> versei	160
<i>Katona Gábor</i> : Giordano Bruno <i>A hősi lelkesültségekről</i> című írása és az emblematiszta hagyomány.....	162
<i>Druzsín Ferenc</i> : A komikus képtelenség logikája Csehov színpadán	166
<i>Szergej Jeszenyin</i> verse	175
<i>Cs. Varga István</i> : Jeszenyin „feketén fekete embere”.....	176

Magyar irodalomtörténet

<i>Debreczeni Attila</i> : Közönségképzet és olvasásmód. (Nézőpontok az 1780-as, 1790-es évek magyar irodalmának vizsgálatához).....	186
<i>Porkoláb Tibor</i> : „Azon egy üdőben, a' hazának, erőnkhez képest éltünk.” Kazinczy Ferenc és Virág Benedek levelezése.....	198

Honismeret

<i>Gulya János</i> : A Halotti Beszéd: háttér és eredet.....	205
<i>Budínszki István</i> : Rákóczi Zsigmond és Szendrő kapcsolata	220
E számunk szerzői.....	227

„hová tudtál itt esni nap nap után?” (Iancu Laura)

Sz é p i r o d a l o m

ANA BLANDIANA VERSEI

Az engedelmes állat

Milyen engedelmes a világegyetemnek nevezett állat!
Mint vörös és fehér véresejtek
Keringenek benne a bolygók,
S az izzó Napok – átmeneti gyulladások
Az agyvelejében...
Mi vagyunk a szemei,
Melyek, miként a macskáé,
Későn nyíltak ki.
Érzékeny szemek – körültekintően és
Örökös iszonnal figyelik őket.
S mi, a szemei,
Habár tehetetlenek vagyunk,
De látunk.

Alternatíva

Milyen sok időre van szüksége
Az Úristennek ahhoz,
Hogy beismerje:
Létezik a Sátán!
Elég lenne egy rövid
Fejbólintás a győzelemhez.
Csak annyit kell mondania,
Hogy ő teremtette,
Csak a meghatározó egyensúlyt
Kellene elismernie,
Azt, hogy a Sátán súlyának
köszönhetően
Ő a deszka
Levegőbe emelkedő végén
Lakik mindörökké.

Lászlóffy Csaba fordításai

LÁSZLÓFFY CSABA VERSEI

Kóborló út a Kálváriára

„Esteledik már. Sápád a pír...”
(Dsida Jenő)

Száraz, tikkadozó nyelv, kusza, erőtlen lélegzetvételek.
Keveseknek sikerül szabadulni az iszonyú súly alól (akkor,
a káprázatok idején, tisztán és ostobán, talán még lehetett
volna!) – nem elég megpillantani a távoli parton a bronz-
tüzeket. Töprengés kínjai (hajdani vidám fickók, fapadon
ülők, az infantilitás mesterei, kiket ma jégzápor sem fenyeget!)
– kár bűnt takargatva élni. Mire rájössz – gőgöd láttán hiába
tapsikolnak a megbocsátó mosolyú szülők s a szentek –,
könnyelmű gúny és sikamlós kacajok közt fogságba esel.

Mit kezdesz bozót-idegeid «csakazértis» túlzásaival, vagy méla
nyugalmad szétnyútt, nyirkos, rozsdás selymével a dráma
keresztútjain, ha előnt a köd, és lépteitől a fűszál is megborzad?
Nem elég csak úgy könyveket gyűjteni, miközben a csörtető
terror, a fojtogató tehetetlenség s téboly mindent összekuszál;
míg végül önmagad görbealakzatú, groteszkül araszoló vázaként
fonnyadt, fázós hernyóletbe rándulsz.

Mindenre emlékszel majd
– ó, Isten fehér lángokkal nyaldosó sötét dzsungele! – de hiába,
mert ott, az ércvizektől átitatott földben már *nincsen hit, talány,*
ok, nincs rossz, nem hörög elűzendő kicsinyesség vagy nagyság,
s a régi holtak közé könnyen befogadtatik belőled, ami nem égi.

2007. május 25.

Önkívület és vétség

„iszapos álmom és kúszó hinár”
(Dsida Jenő: De profundis)

Fájni- s félnivalód volt-e?
Szuvas agancsodból folyt-e
vér? – sós, vagy csak ecetes.

Vágyhatsz békességre, csendre;
rossz álmod, mint acélpenge
vág beléd. Nyelved sebes.

„Anyácska, gyolcslepedőben,
kék szavakkal kék mezőben
kereslek, mióta már!”

Rossz álmodból, bár kimentett
akkor, egyszer Ő – (a lelked
csak úgy él, ha rátalál.)

Mit ér derű s bölcsesség, ha
selyempaplan alá bújva
az álomszörny visszajár?

Énekelhetsz, ég is zenghet,
nem úzi el semmi már
– ki ne mondd –: csak...
(a halál).

IANCU LAURA VERSEI

tudod

én elhagytalak. Utoljára
azok halnak meg, akik rég
nem élnek, de minek ámítsalak,
elfáradt az Isten, hiába kopogok
a cipőjét felhúzta, füstölgő
homokot hagyott maga után
minden, tudod, minden
és azt beszélnek odakinn,
hogy érzékeny a fényre
pedig mióta járok sötétbe
mintha mindenkim meghalt volna
mintha más szín nem is volna

Hervay

én nem tudom, miért a szív dobog
ha versed olvasom
amott, az ablakon túl
a nap vöröse kormosodik
alkonyul

egyfalas kamrád közt
a levegő is parázs
űszkös ég omlik rám.
Zsákutca. Se pince, se padlás.

hová tudtál itt esni nap nap után
mikor egy széked sincs?
csillagok közt vergődteél
a pokol lángjaiból
fölvarródtál

egész a lila égig
hogy sehol se légy
itt

„de ál munk könnyű messzeség” (Kalász László)

75 éve született Kalász László

KALÁSZ LÁSZLÓ VERSE

Vad kék lovak

(Jeszenyinnek)

Vad kék lovak vágatnak át az égen
az este patájuk alatt felszikrázik
éjszaka lesz csillagos éjszaka
reggelig-e ugyan vagy mindhalálig?

már jó az alvás – álom jár-e véle?
vagy sír-mély bódulat taglóz mint
állatot?

vad kék lovak vágáznak át az égen
velük vajon majd mikor szállhatok?

nincs sok időm: se éjjel se nappal
egyébre már nem is gondolhatok:
vad kék lovak vágatnak át az égen
irgalmatlan-időtlen állatok

csak én tűnök el s mindenek
megmaradnak?

lendül a szél a felhők ostora
vad kék lovak vágatnak át az égen
s én nem leszek?

– nem is voltam soha?

KÖZNAPI DOLGOK IGÉZETE

Emlékezés Kalász Lászlóra

POMOGÁTS BÉLA

Kalász László hetvenöt esztendőös lett volna a minap – s már hosszú évek óta nincs közöttünk, pedig ahogy élt: a dombvidéki csendben, egy Árpád-kori templom közelségében, vagyis békében és nyugalomban, még hosszú életet adhatott volna neki a sors. Egyéniségében is volt valami megnyugtató. Magam az írószövetségből ismerem, és midőn 1995 és 2001 között elnöke voltam a szövetségnek, több alkalommal is találkoztunk Miskolcon és Budapesten, és egyszer pedig, midőn már súlyos betegséggel küzdött, meglátogattam otthonában is: Szalonnán, ahol békében, munkás hétköznapokban telt az élete. Nem fűződtek hozzá hangos viták, zűrzavaros vélemény-nyilvánítások, jöllehet a kilencvenes évek végén az irodalom igencsak hektikus esztendőket élt át, és heves, nem egyszer teljességgel értelmetlen indulatok zavarták meg azt a nyugalmat, amely különben az alkotó munka egyik elengedhetetlen feltétele. Kalász László inkább csillapította ezeket az indulatokat, igaz, erre távoli otthonából vajmi kevés lehetősége volt.

A köznapi dolgok természetes hangú énekeseként lépett fel, korai verseiben arról beszélt, ami körülvette, tehát a természetéről, a munkáról, a szerelemről s arról a hűségéről, amely az egyszerű emberek közösségéhez fűzte. Ezt a közösséget nem választotta, hiszen benne született, benne élt, ennek a közösségnek az eszményei határozták meg életét. Kis faluban, Perkupán született, Sárospatakon szerzett tanítói oklevelet, Hajdúszováton, majd a most említett Árpád-kori templomáról híres Szalonnán tanított, később ugyanott mint könyvtáros dolgozott.

Otthon érezte magát a világban, a verseiben gyakori az idill, általában boldog örömmel merült meg abban a létben, amelynek a falusi világ szabta meg határait. A magyar vidék gondját mégis átkényszerült élni, s ezek a gondok végül szétfeszítették a kezdeti harmóniát, sötétebb képekkel váltották fel a derűs természeti idillt, ugyanakkor megedzették a költőt, elszántságot érleltek benne, s erősebb profilt adtak annak az elemi etikai biztonságának, amely Kalász László munkáját mindig is vezérelte.

Szánj meg idő című első kötete arról beszélt, ami körülveszi, s ami életének tartalmát ad. A tájról, a természetéről, a munkáról, a szerelemről, a köznapi létben megtalált örömről és a köznapok munkáját átható felelősségtudatról, amely életét, munkáját mindig vezérelte.

Otthon érezte magát a világban, verseiben gyakori volt az idill. „Énhozzám lejönnek / az őzek / széles csapáson / miattam / meggyullad a tőzeg / a lápon / ha fázom” – olvasuk versei között (*Énhozzám lejönnek*). A távolabbi kötetek hangja mégsem ez, s a válto-

zás mindenképpen öröndetes. Nem mintha az otthonosság vallomása, a költői idill nem hozott volna létre őszinte és artisztikus verseket. A továbblépés azonban változást kívánt: a szemhatár kitágítását, a világban tapasztalható – szociális és bölcséleti – konfliktusok küzdelmesebb átélését, – egyezőval olyan belső megrendülést, amely felbontja a korábbi természetes harmóniát és a lélek belső küzdelmeire, utal.

Erről a megrendülésről hoztak hírt a *Parttól partig*, majd a *Hol vagy jöendő?* a *Ne dűts ki, szél*, a *Mintha rögtön meghalnék* című kötetek versei. A konfliktusok elsősorban társadalmiak voltak: Kalászt a falu szociális gondjai foglalkoztatták, a fellépő szociális és kulturális igazságtalanságok hívták ki igazságkereső indulatait. „Míg az idő pénzes szélé-től / az idő pénzes széléig evickél / bennragadnak fillérmei / s az automaták nem adják vissza” – írta azokról, akiknek mindig is gondok között kellett küszködniük. Így folytatta nem kevés szociográfiai érzékenységgel és nem kevés indulattal: „Sört dobnak ki fröccsöt és kenyeret / némi ruhát és részletceket bútorra / képernyőket és rádiókat löknek / nyugalmat soha” (*Zsebmetsző gondok*). A boldogságot és az emberhez méltó életet kérte számon, a világon; a boldogságot, amely nem egyenlő az anyagi javak korlátozott mértékű megszerzésével és birtoklásával és az emberhez méltó életet, amelyet a „szocializmusnak” nevezett társadalmi rendszer nem egyszer éppen azoktól tagadott meg, akikre máskülönb, mint jogforrásra, hivatkozott. Kalász nehéz sorsú vidéken élt, ahol a földműves munkának viszonylag több erőfeszítéssel kellett megszereznie soványabb eredményét. A táj szépsége, idillikus színvilága és történelmi regényessége valójában mostoha életet takart, a turisták a hegyeket csodálták, s nehezen vették észre a gyötrelmes emberi munkát. „E táj – írta Kalász – csak arra jó hogy / megszokjuk mint a bőrünk / benne vagyunk de benne / kedvűnkre nem időzűnk.” (*E táj*).

A gondok szűfeszítették a korábbi harmóniát, lerontották a természeti idillt, de meg-edzették a költői elszántságot és etikát. Küldetést adtak és célokat. Kalász László nemcsak panaszkodott, nemcsak beszámolót adott a valóság diszharmonikus tapasztalatairól, hanem küzdelemre is elszánta magát: osztolni akart abban az emberi sorsban, amit felmutatott. Feladatait a szűlföld és a rajta élő emberi közösség szolgálatában találta meg: „Van dolgunk más / egészen földi / idevalói gond elég” – írta abban a versében (*E tájról*), amely az űrhajók képzeletbeli látványától jutott el a szűlföld foghatóbb és – a költő számára mindenképp – aktuálisabb gondjainak vállalásáig. Kalász is azt az etikát választotta, amelyet Nagy László és az őt követő fiatalabb nemzedék: Ágh István, Ratkó József, Bella István, Serfőző Simon, akik különben a barátai és küzdőtársai voltak. Az igazságtalanság, az élőködés, a nagyképűség, a hatalmaskodás ellen küzdött. *Bolondnak kéne lenni* című versében így fogalmazta meg az etikának a parancsait: „kosként nekimenni / az iszonyat falának / verni a csontsisakot / repedjetelek varratok / s két buzogányomat / míg szétrongyoll az ujjperec.”

A diszharmonikusabb élményvilág és a küzdelmesebb etika természetesen Kalász költészettanán, szemléletén és eszközein is otthagya a nyomát. Korábban a dalformát kedvelte, arányos szerkezetekben és arányos szóképekben fejezte ki harmonikus közérzetét. Későbbi köteteiben is találhatók ilyen dalok, így *A halál* című verse, amely a pusztulás látványát is idillbe szelídíti: „A halál / a fészeraljából / leemeli a kaszát / bűdös pálnakából kortyol / s dűlűútnak nekivág / itt egy virág ott egy durva / lenyiszálja ami él / amíg gőzűsűdű útja / tűlsű végere nem ér.” Az ilyen arányos dalszerkezetek azonban viszonylag ritkák, a költő általában indulatosabb, zaklatottabb, rapszodikusabb formákat keresett.

Két – érzésem szerint nehezen járható – utat próbált meg. A rövid, ötletszerű verset (főleg az *Akkor Krisztus* című ciklusban olvasunk ilyeneket), amely inkább csak „félkész” versnek, forgácsnak tetszik; és egy hosszabb alakzatot, amely viszont nem eléggé „feszített”, gyakran epikussá vált, s túlírtá, túlbonyolította a mondanivalót. A harmadik út lett az igazán sikeres: az a módszer, amelynek révén Kalász rapszodiákká alakította át a dalokat. Vagyis a korábbi dalforma logikai és olykor grammatikai fellazításával fejezte ki a diszharmóniát, az égőbb szenvedélyt. Ennek az alakzatnak legsikeresebb példája az idézett *Bolondnak kéne lenni* is. Úgy hiszem, ez a módszer kínálta számára az érvényes eredményeket. Kitejesező költői pályáját, midőn legsajátabb hangját is megtalálta, szakította félbe a nagyon korán érkezett halál. Születésének évfordulóján elismeréssel kell visszatekintenünk érett költészetére és szertettel emberi-költői alakjára, hiszen a barátunk volt, és az is marad.

Kalász László 1978-ban.

ÁGH ISTVÁN VERSE

Rossz álom Kalász Lászlóval

Elmondhatom már, milyen különös
esemény résztvevője voltam, sose látott
vidéken találtam magam, mint aki eltévedt
valami végeláthatatlan fehér-fekete másvilágban,
csak azt tudhattam pontosan, melyik barátom
temetésére érkezem, és borzasztók a téli temetések,
teljesen átáztam a hosszas búcsúztatás alatt,
s szégyelltem, hogy zshipadó végtagjaim
elterelik figyelmemet, miközben mégis egy
halotról van szó, nem az én egészségemről.

Bárhon lehettem volna akkor a perkupai
sírkert helyett, csak a télből nem tudtam
megszabadulni, ahol éppen tartózkodtam,
s héroszi vigyázásban próbáltam lebíni
résztvéltenségemet, amint átváltott jelenlétem
rossz álomnak a Kalász Lászlónak nevezett
idegen koporsójával szemben, mert a háta
mögött is szembenálltam neki, s fölvettem
rejtett arca viaszos sárga mását,
mint egy rémesen csúszkáló eleven maszkot.

Képzeltésemet újabb kényszerképzet tetézte,
hiszen itt leplezett merénylet készülődik,
valaki élvetemetésére gyülekeztek a népek,
vattapaplanba csavarták vastagon a koporsót,
hogy ne hallatszódjon semmi a hantok alól,
míg óriási pusztaságot lépek a közénk terülő
senkiföldjén, és mindenki azon megy keresztül,
s akkor kezd szakadni a hó, mikor magára hagyják
egészen más határnak vége előtti szegletében,
ahol biztosan megfagy.

KALÁSZ LÁSZLÓ NÉGY KÖTETÉRŐL

VASY GÉZA

Parttól partig

A hatvanas évek közepén új költői nemzedék jelentkezett. Buda Ferenc nyitotta meg a sort, majd Ágh István, Raffai Sarolta, Ratkó József, Bella István, Kalász László folytatta. S persze még sokan mások, de a fentieket az együttindulás tényén túl is kohéziós erő köti össze. A magyar nép legelesettebben élő rétegeiről hoztak híradást, onnan küzdöttek fel magukat egy ország színe elé, s itt nemcsak joguknak, de kötelességüknek is érezték kimondani a bennük felgyülemlett élményeket. A – nem feltétlenül paraszti – szegénység küldötteiként vallottak. Útjuk azóta többfelé ágazott, de az indító közösség iránti rendíthetetlen hűség mindannyiuk sajátja.

Raffait, Ratkót, Kalász Lászlót mindezen túl a pályakezdés megkésettisége is egymáshoz kapcsolja. Kalász László majd másfél évtizedes folyóiratokbeli publikálás s az ezzel együtt járó többszöri „felfedezés” után jutott el 1967-ben első kötetéhez, a *Szánj meg időhöz*, mely a hatvanas évek első kötetei között kiemelkedően jónak mutatkozott. Első olvasásra szemünkbe ötlött az önálló, friss hang, a sajátosan daloló, a költői egyéniséghez formált versépítkezés. Az borsodi kis faluban tanító Kalász László úgy tudta elmondani gondját-baját, s kevéske örömét, hogy egy ország versértő közönsége figyelt rá.

A költői készülődés éveinek ez a hosszúra nyúlása tette lehetővé már az első kötet anyagában a higgadtabb, csiszoltabb, sajátabb formanyelv jelentkezését, s így ez a megkésettység a hátrányok mellett bizonyos előnyt is jelentett.

A költő második kötete, a *Parttól partig* sajnos nem éri el az első szintjét. Ha nem tekintenénk bizonyos tartalmi-formai változásokat, azt mondhatnánk, hogy a fordított megjelenési sorrend lenne a logikus. Mindenesre annak örülnénk, hiszen a pálya emelkedését láthatnánk benne.

Mik ennek a talán csak átmeneti visszaesésnek az okai? Végső soron nem szükséges rájönnünk, hiszen lehetnek csupán alkotás-lélektaniak is ezek, s az olvasót a vers érdekli. De aligha tévedünk nagyot, ha úgy véljük, hogy a hosszúra nyúló s sziszifuszinak tetsző küzdelem a vidéki magányban a költővé válásért – ha nem is determinálja, de erősen gátolja a költői személyiség teljes kibontakozását. Mert az első kötet ígérte ezt a kibontakozást, a második nem visz közelebb hozzá.

Kalász László azok közé tartozik, akikről önarcképeik árulják el a legtöbbet. Mit mond önmagáról? Például ezt: „Mint cölöpöt / lábamat ideverték / a megélhetés pörölysujtásai / ...csak a jövő tart / minden ami lehetne / korhadt fogaimat tördelem / tonnányi almát eszem reggelente / s reményt iszom / hogy tán elérhetem.” A jövő – mint annyi elődjének

– Kalásznak is az ígért földjét jelenti, amelyet önmaga megvalósításának eredményeként érhet el az ember.

Egy másik versében sokkal keményebben jelenik meg előttünk ugyanez az önmegvalósítási szándék, az eszményekhez és követelményekhez való töretlen hűség: „Foggal és körömmel / mint az állat / harap rúg karmol vagy felökkel / védem magam / fásultság és pusztulás ellen / hogy megmaradjak aki voltam / hogy az legyek aki szeretnék.” Eddig tökéletes a vers. Bata Imre már rámutatott arra, hogy Kalász sokszor túlírja a verseit, nem tudja ott lezárni, ahol kellene. Kalász versépítkezésének más hibája is akad. Általában jók a verskezdései, olykor igen erősek a versindító képei, de ez a lendület bizony többnyire lelassul, s szervesen sorok, erőlen képek után esetleg a befejezés jut el ismét az indítás színvonalához. Ez történt ebben az esetben is: „nyugtot soha semmi sem adhat / s könyököm bársony s nyelvem érdes / de kérődzni nem fogok / egy szalmaszál mindig akad / ha süllyednék hogy szabaduljak / s kezdjem előlről mint az állat / foggal és körömmel örökké.” Míg az önhűség művészileg szemléletesen jelent meg előttünk, addig az, hogy ezt az önhűséget honnan s milyen veszélyek fenyegetik, hogy a társadalom milyen környezete ellen kell védekezni, rejtve marad. Ez a rész figyelmeztet arra is, hogy a realista költőnek sem árt óvatosan bánni a képi asszociációval. Látszólag egységes szemlélet részeként szervesen nőnek ki a versindító hasonlatból a további képek, mégsem sikeresek. Nem érzékletesebbé teszik a mondanivalót, hanem közvetlenül egyértelmű voltuknál fogva költőietlenné. A „nyugtot soha semmi nem adhat” nagyot mondó általánosság, a szalmaszálba kapaszkodásnak a verskezés öntudatosságával szemben történő képi és gondolati elerőtlenedése az előbbiekkal együtt a vers visszafogott patosát rongja le. Figyelmeztet ez arra, hogy Kalász László versei nincsenek kellően megkomponálva, az ötletek uralják a gondolati s képi anyagot is. Ösztönös ez a költészet. Ez még nem volna baj, első kötete ugyanezt az arcot mutatta, viszont ezt a szűk körben mozgó költészetet szükség-szerűen a kifáradás, az elerőtlenedés, a mindennapok középszerűségébe fulladás veszélye fenyegette. E kétkötetnyi versből kiderül, hogy a költő talán túlságosan is világosan látja a saját lehetőségeit s határait, s ezért nem mer bátrabban új területek felé fordulni. Kialakított például egy sajátosan egyéni versformát, amelyre a közvetlenül áradó hang, az „egyszuszra” élénkelhetőség a legjellemzőbb. A vers címe nem különül el, mindig az első sor ugrik ki az írásjeleket nélkülöző versben, amely így látszólag egy nagyobb egységből kialakított töredék. Ez a közvetlen természetesség jellemzi a vers egészét is, amelyet viszont sokszor nem tud kiemelni a középszerűségből. Egy-két verse mutatja, mintha Kalász próbálna másfajta hanggal két irányban is. Az egyik a hozzá látszólag közeli népköltészethez vezet az eddigieknél sokkal közvetlenebbül. A kötet legerőteljesebb verse, a *Végtelen rét havában* a *Kalevala* egyértelmű hatását jelzi, de nyilvánvaló, hogy az ilyen hatás csak néhányszor hozhat létre szuverén műalkotást. A másik: a groteszk. Látszólag ellentmond egymásnak a két irány. József Attilánál is csak átmenetileg értek meg egymás mellett. Kalász esetében még eldöntetlen, hogy győzedelmeskedik-e valamelyik, egymás mellett fognak-e továbbélni, vagy tétova kísérletek maradnak-e csupán. Az erősebb ágnek a groteszk mutatkozik. S bármennyire is szeret dalolni Kalász, a dalforma mégsem az övé, mert a dal szigorú szerkezetet követel magának, s mert többnyire feltételezi a versben megvalósuló harmóniát. Kalász világa pedig egyre kevésbé harmonikus, egyre tépettebb, keserűbb. A probléma ebben csupán az, hogy a világkép elsötétedésének igazi okát nem tudjuk, illetve amennyit tudunk belőle, az művészileg nem elég meg-

győző. (Mutatta ezt az idézett Foggal és körömmel is.) Mert pokoljárás nélkül ritkán születhet nagy művészet, hiteles harmónia, viszont ennek a pokoljárásnak igazinak kell lennie, s valamilyen lényeges ellentmondásból fakadnia. Kalász László költészetének hátterében a kis falu és a nagyvilág, az elzártság és a világ színe elé jutás ellentéte sejlik fel elsősorban, s ez bizony ma már nem elég alap a pokoljáráshoz. Helyesebben: néhány verset, akár egy egész kötetet is jellemezhet ez az alapellentét, de egy egész költői pályához nem elegendő útravaló, és semmiképpen sem elegendő, ha az igénye szerint népe gondjaival birkózó költő egyre inkább önmaga – érthető és megérthető – gondjait tárja elénk. A Bolond Istók-sors ma már egyáltalán nem szükségszerű, s ha valaki eljut a fényre: az első sikerhez, már további teljesítménytől függ a jövője.

Ne dűts ki szél

Az idő, a part, a jövőendő, a szél a maguk sok évszázados, általános szimbolikus értelmekkel jelentek meg Kalász László eddigi versesköteteinek címeiben. A kötetek megformálása, s még inkább a vers, amelyből a szövegrész kiemelődött, jellegzetesen mutatja a költői magatartást. Az említett szimbólumok konkrét alkalmazása ugyanis rögtön Kalász László költészetének központi kérdéséhez vezet el. Egy nehezen elfogadható, de folyamatosan átélt kettősség indukálja számtalanszor a versben szólalást: az elképzelt és a valóságos élet disszonanciája. A költő ezt a kettősséget nem vagánykodó hévvel, az elítélendőt tőle idegenként ostorozva állítja elénk. Belülről ismeri mind a két oldalt: a fáradtság és megalkuvás sok ezernyi hétköznapját is, s ezt nem szégyelli nyíltan bevallani. Így hitelesebb lesz az, amit csendes szóval, de határozottan szembeállít ezzel: az értelmes élet követelményét, a közösségi ember eszményét.

A kötetcímek szelíden kérlve perlekedtek. *Szánj meg idő* – mondta (1967). *Parttól partig* úszva is alig látta az értelmes cselekvés lehetőségeit (1970). *Hol vagy jövőendő?* kérdezte szkeptikusan (1973). Világképe derűssé most sem vált, de legújabb kötete a helytállás parancsát már kihívóan kérve-követelve fogalmazza: *Ne dűts ki szél* (1975). E sor a *Nőnek fejembe* című versből való, s a folytatása mindjárt bizonyítékát adja annak, hogy a költői szemlélet súlyos problémákkal telítettnek látja a jelent és a jövőt: „ne dűts ki szél / menni nehéz / legalább állhatok.”

Ha a versek sorában keressük, hogy mi az alapja ennek a helytállásnak, legrövidebben a kirajzolódó emberi portréval felelhetünk: az emberséges, felelős élet tudata, s az erre épülő életmagatartás. Alapvetően két fő téma- és gondolatkör határozza meg ezt a költői világot. Az egyik közvetlenül önéletrajzi elemekkel is bővelkedve a költői szerep értelmét és lehetőségeit faggatja.

Kalász László jókora késéssel, másfél évtizedes publikálás után jutott első kötetéhez. Ez a megkésett indulás valamiképpen azóta is rányomja bélyegét költészetére. Nem az most a fontos számunkra, hogy ennek következtében elég homogén verseinek világa, hogy élesen elkülöníthető költői korszakai nem igen vannak. Inkább az, hogy nem voltak s ma sincsenek illúziói költői lehetőségeit illetően. Néha már feltűnően szerény és visszafogott. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy a költőt egyenek tartja a mesteremberek sorában, akinek az a feladata, hogy őrizze, vigyázza az álmokat. Sokszor olyan álmokat,

amilyeneket embertársai nem is tudnak még álmodni egyenlőre. Jellemző példa erre: „az egyik házban / törpék / a másokban sem óriások, / szomszédjukat megölték, / háborúk vad vándorlások, / megmenthetetlen sorsuk, / csüngő felhőkben jár felettem, / nekik napjuk se holdjuk, / nap hold duplán ragyog felettem, / helyettük is élek míg élek: / fölöttük is éljen a nap / ám mily könnyű hinni azt: fények, / dőlnek mindig és sugarak”. A szerénységre szoktató dialektikus szemlélet nyilvánul meg itt is, s hangsúlyosan a kezdő és a záró sorpárban. A költői hivatás puritánságban is lendületes megfogalmazását nem vonja vissza, csak a feladatot teszi nehezebbé a tényleges közegellenállás figyelembevétele. S így ebben a versben kiélezetten benne van Kalász László másik nagy témája: a közösség életformájának keserű rögzítése. Keserű – mert mindegyre azt kénytelen tapasztalni, hogy az életforma forradalma forradalomhoz méltatlan csigalassúsággal halad előre. Mai irodalmunknak joggal napirenden lévő gondja ez. S Kalász László a saját mondanivalóját teszi hozzá mindehhez. A „végeken”, egy kis faluban élve és dolgozva, távol az irodalmi élet mindennapjaitól, kendőzetlen egyszerűségében bontakozik ki az ellentmondás: a szocializmus viszonyai közt is nehéz megteremteni az emberhez méltó életformát. Említettem már, hogy Kalász László saját magát sem tartja kivételnek, s így a társadalmi probléma állandóan visszahat a költői szerepfelfogásra, pontosabban az önértékelésre, a lehetőségek meglátására. A helytállás belső parancsával így állandóan feleselnek a szkeptikus, vagy teljesen kiábrándult sorok, például a *Messzi csapásonban*: „címem sehol sosem talál meg, / ne is keress én sem kívánom / már magamat se megtalálni.”

Feloldható-e, fel kell-e oldani ezt a feleselő állapotot? Úgy gondolom, hogy fel kell oldani. Ahhoz, hogy Kalász László költészete még jobban kiteljesedjék, hogy a többi versét jellemző közhelyesség, és az önisméltés megszűnjön, a szerepnek s a szereppel jó lélekkel azonosulni kívánó embernek kell következetesebben végigjárnia egy gondolati utat, amelynek eredményeként ez a végletesség feloldódhat, s ez a túl nagy érzelmi hullámmás a gondolat fegyelme által szabályozottan jelenik meg.

A költő legújabb kötete ígéri ezt a kibontakozást. A félelem, a kiábrándultság ugyan most jut a legélesebb megfogalmazáshoz, s a kötet groteszk képet felvillantó nyitóverse is a félelmet hangsúlyozza – de mindezzel szemben tisztább, erőteljesebb, a megtartó erők realitása. S ez a szétválás, amit a kötet feleselő felépítésével jellemezhetünk, talán előfeltetele a szintézist teremtő világnak. S a záróvers már maga a beteljesülés. A *Szint vallok a szelekkel* Kalász László költészetének egyik csúcsteljesítménye, az utóbbi évek egyik legszebb magyar verse. A tél, a kétségek közt hánykódó lélek tele után a tavasz, a jövődőt hozó, a földet s az embereket megújító tavasz képét, ezt az örök-elcsépelhetelen természeti szimbólumot tölti meg újabb tartalommal. Az idő- és tájélmény Kalász László lírájának alaprétegébe tartozik. Szépen példázza ez a vers. Az eddigiekből is következik, hogy az idő nála sohasem valami metafizikus absztrakciós fogalom, hanem a konkrét történelmi idő, az emberrel benépesített föld ideje. A versben megjelenő múlt és jövő is emberei: az édesanya felidézett alakjának múltja, jelene, s az általa elképzelt-előkészített jövő adja a biztos erőt a fiúnak a gyógyulásra, hogy a nap fénye elé tartsa az arcát, „hogy előhívott szeplőivel / lássam a földet / a Földet melyet a fény elé kell végre tartani / mint anyám a tojasokat.” Múlt-jelen-jövő, egy falusi udvar, Föld, édesanya-fiú-emberség: a vers ideje, tere és szereplői valóban a teljességet tudják magukba foglalni. S ahogy ősi a természetszimbólum, ősi az édesanya mozdulata, ugyanúgy ősiek a formai eszközök is, főként a legszembetűnőbb az ismétlések verset formáló felhasználása. A magyar és a finn

ugor népköltészet tanulmányozása néhány, a közvetett hatás megvallásával is szép verset íratott már Kalász Lászlóval, de az igazi eredmény ez a vers, mert a példa itt a költő legsajátabb hangjává formálódott.

Nehéz a szó

A költő első verse 1952-ben jelent meg, első kötete 1967-ben, válogatott versei pedig tavaly, 1984-ben láttak napvilágot. Az évszámok mutatják, hogy a pályakezdés igencsak elhúzódott. Az akkoriban még szokatlan lassúság nagy károkat talán mégsem okozott, mert az első verseskötet meglepően érett volt, az önálló hang keresésének megszokott zsengei már nem is kerültek be abba az első „válogatot” kötetbe. A *Szánj meg idő* akkor olvasója máig jó emlékekkel őrzi Kalász László költői jelentkezését.

Az első könyvet négy újabb követte, s most itt van előttünk a belőlük készült válogatás. Alig több, mint száz vers, a kötetekben megjelenteknek mintegy harmada kapott csak helyet ebben a karcsú kötetben. Szükszavú és szigorú anyag, de ez így stílusos, hiszen Kalász László alapvetően szüksézsavú és szigorú költő. Bármily alaposan nézi is át az ember a válogatást, s veti egybe az egyes kötetek anyagával, lényegi kifogásokat nem emelhet. Vannak – nyilván vannak – versek, melyeket az olvasó hiányolhat, melyek még helyet kaphattak volna, de ha húsz-harminc verssel több lenne itt, lényegesen az sem változtatna az összképen. Elsőként azt érdemes tehát észrevennünk, hogy egy költő tudott szigorú lenni önmagához, s volt mersze úgy dönteni, hogy az eddigi életmű felmutatásának ne legyenek mennyiségi szempontjai.

A szüksézsavúság nemcsak a szigorral, hanem a szerénységgel is összefügghet. Az olyan ember, akit e siker csillogása rendre elkerül, aki negyvenévesen is fiatal költőnek számított, könnyebben mérheti be magának a reális önértékelés szempontjait. Nyilván az ilyenfajta költő számára is fontos minden vers, de talán hamarabb és nagyobb erővel döbben rá arra, hogy *Nehéz a vers* és *Nehéz a szó*. Ezek a verscímek még az első kötetből valók, s nem véletlen, hogy a válogatás is ezt a címet kapta: *Nehéz a szó*. Minden költőt fenyeget az elhallgatás veszedelme, a megszólalás és az újra megszólalás kinja. De itt nemcsak erről van szó, hanem a költő felelősségéről is. Egy olyan típusú ars poeticáról, amely a költészetet szolgálatnak tekinti, s nem a költő emberi önmegvalósítását, hanem az olvasó életének segítését, teljesebbé tételét tartja fő feladatának.

De még ezen az úton is többféle módon lehet haladni. Nemcsak a külső körülményekben, hanem az emberi alkatban, a költő jellemében is meghatározó a szerénység, a visszafogottság. Nagyon kevés magyar költő van a XX. században, aki egész életét falun tölti. Ez a pusztán életrajzinak látszó tény feltétlenül formálója és meghatározója Kalász László költészetének. A fővárostól messze, a városoktól távol, ha nehezebb is, de lám, nem lehetetlen költőnek maradni. Úgy lehet itt kiválni, hogy közben minden nap elvegyülten kell élni azokkal a dolgos tömegekkel, akikért a költő szól. A hétköznapi életnek ez a nagy testmelege hiteltelenné tenné a nagy szavakat, a harsányságot, a prófétaló magatartást. Az itt élő költő nem járhat évtizedekkel embertársai előtt, nem a jövőt, hanem elsősorban a jelent kell lakhatóvá rendeznie.

Kalász László tehetségét bizonyítja, hogy pontosan felismerte ezt a helyzetet, és eszerint alakította költészetének évtizedeit. A mindenkihez szólás általánosságának veszélyét elkerülte, s máig nem irodalmi, hanem hétköznapi környezetéből meríti élményeit. Egyik korai versében így ír: „úgy, hogy mindenki / hallja / úgy fogjak dalba / mindig / s úgy végezzem / hogy ne vérezzen / el ami szólni indít / s hogy hallja meg / végső szavát is / dalmnak e világ / nemcsak Szeged / A Hold vagy Párizs / de falum legalább.” Az egyenesnek és az általánosnak ezt a „földhözragadt” dialektikáját mindmáig megőrizte Kalász László, s alighanem ezt adja verseinek legnagyobb értékét.

A válogatott kötet utolsó sorai így hangzanak: „mintha rögtön meghalnék / úgy kellene élnem / születéstől halálig / tartó emberségben.” A születéstől halálig tartó emberség programja visszasugárzik az egész kötetre. Úgy vélem, hogy Kalász László verseinek legnagyobb érdeme éppen az a földhözközeli, testmeleg emberség. Mind a pátoszt, mind az érzelgősséget elkerüli. Táryszerű, de érzelemit sem rejtí el, s legszebb verseit szelíd, visszafogott pátosz hatja át. Az emberség igazi próbája nem az, ha az emberiséget szeretjük, hanem az, ha a környezetünkkel tudunk együtt élni. Ha családunk körében tudjuk az otthonosság és az emberség példáit felmutatni. Ilyen emberséget sugárzó nagy vers a *Szint vallok a szelekkel*, s ilyen a legutolsó kötetből a *Nőttön nő*, vagy a *Nem tudsz*. Az előbbi vers a komorabb hangot próbálja elűzni kalevalás hangvételével: „ülj asszonyom az ölembe / ha ölelni jőne kedvem / ha ölelni jőne kedvem / ülj asszonyom az ölembe! / három gyermek hoz poharat / három gyermek szaladozzál! / egy pohárban bort boldogot / egyben keserű sört hozzál! // egyben pedig a legerős körülgyöngyöződő álmat / hogy már dolgom lenne egész 6 teljes útja a világnak!”.

A másik vers az öreg szülők portréját adja, s a velük szemben tehetetlen, rajtuk segíteni nem tudó fiú keserűségét szólatatja meg, s az elmúlás bánatát, az elmúlás törvényszerűségének s a fiúi szeretetnél is nagyobb szülői szeretetnek az érzékeltetésével oldja fel: „nem kell már rajtunk segíteni fiam / mi orra bukva is kapálunk / csak ne legyen csak ne legyen / igen nagy terhedre halálunk.”

Kalász László egyetlen verstípust részesít előnyben. A vers címe az első sorból emelkedik ki, s mintha egy véget nem érő költői magánbeszéd újabb és újabb szólamai lennének az egyes darabok. Költői korszakai nincsenek, bár változik, mélyül, érettebbé válik, lényegében és megjelenési formában is azonos a korai és a késői vers. A formai elemek a hagyományokhoz kötődnek, a lazítások, szabálytalanságok nem kirívóak. Erőtlenes rítusa van a verseknek, néha tiszta magyaros, vagy időmértékes, máskor kevert.

Egy válogatott kötet megjelenésekor elsősorban az értékeket szükséges felmutatni. Egyoldalú lenne azonban a kép, ha nem esne szó arról, hogy a szerénységnek, az önkorlátozásnak hátrányai is vannak. Az a gondolat, hogy „nehéz a szó”, azt is jelenti, hogy „verseim inflációja / vállrafektet a kásás hóba”. Az inflálódás, az öniméltés veszélye valóban állandó kísérője Kalász Lászlónak. S a tömörség ellenére nem egyszer szertetlen sorok, képek maradnak a versben. Ritkán erénye a költőnek a feszes szerkezet. Az általa kidolgozott verstípus is megköveteli a szerkezeti felépítettséget – s erre sok példát lehetne idézni –, de sok olyan példát is sorolhatnánk, amely egyszerűen a költői figyelmetlenségnek, a húzás, az átdolgozás elkerülésének a következménye. Pedig ez a válogatás jó alkalom lett volna néhány vers átigazítására.

Másrészt bármennyire is erény egyfajta verstípus és egyfajta hangvétel következetes alkalmazása, bizonyos monotonia veszélyét hordja magában. Kalász László nem egyhúrú

költő, s van néhány olyan verse, amely szerint az alaphangtól eltérő módon is érvényesen tud szólni. Nagy erővel tudja például a már említett kalevalás hangot megszólaltatni (*Végelen rét havában, Nőtton nő*). Másrészt van érzéke a groteszkhez, az iróniához is. Talán a legszebb példa: „MÉLY / Holló- / kék / színű / ez a / karácsony / Krisztus születését / bejelentem a tanácson.”

Maradandó értékeket már eddig is és így is létrehozott Kalász László. Megbecsült helye van a mai magyar költészetben. Költői pályájának félidejében azonban nemcsak visszafelé, hanem előre is érdemes tekinteni. A kritikus tanácsot aligha adhat, inkább várja hát a pálya újabb eredményeit.

Világ menj világá

Verseskönyve – a válogatott kötet előtt – 1983-ban, éppen ötvenéves korában jelent meg a költőnek, így a mostani új kötet hetvenhét verse közel tíz esztendő anyaga. Azé az évtizedé, amelynek során egyre közelebb kellett kerülni a hatvanadik születésnapjához, s amely ugyanakkor a nyolcvanas évek magyar és európai világa is volt, amelyben „nagy szív és pohár tele búval, borral”, de nem lehetett nem gondolni a gonddal.

1967-re, a kései első kötet megjelenésének idejére már kialakult Kalász László összetevészthetetlen versvilága. Akkor sem tartozott a nagy újítók közé, s azóta is őrzi a megtalált hangot. Nem változatlanúságot jelent ez, de a mozgás inkább világszemléleti.

Látszólag könnyen megragadható egyetlen, uralkodó verstípusa. Tiszta dalok ezek, vagy legalábbis erőteljesen dalszerűek, s őrzik a dal legősibb sajátosságait, az egyszerű, áttekinthető szerkezet, az el nem rejtett élménykifejezést, s az áradó, tiszta líraiságot.

Dal és tragikum soha nem volt idegen egymástól, ám a dal inkább a feloldás műfaja. Nem azzal, hogy semmissé tesz a konfliktusok tragikusságát, hanem vagy azzal, hogy nem vezet el a végső pontig, vagy azzal, hogy a tragédiát tágabb összefüggésekbe állítja, a létezés egészének áramába. Ez a fajta dal nemcsak egyfajta tartalmas poétika hagyományokhoz köt, hanem arra is alkalmas lehet, hogy az ezredvég emberét is kifejezze.

S ezzel a lehetőséggel él mindvégig Kalász László. Csupán egy kis világot ragad meg, egy régió költője ő, többféle értelemben is: helyrajzilag, gondolatilag, poétikailag. De mondhatjuk-e manapság, hogy a régió nem fontos? A regionalizmus még nem provincializmus, egyetlen forma kedvelése még nem szegénység.

Aki ismeri Kalász László verseit, átérezhette már nem egyszer, hogy ez a hagyományörző és körülhatárolt hang mennyire korszerű tud lenni: hogy gondolat és forma összhangját mai módon képes megteremteni versein, kötetein belül, s azzal a tágabb szövegösszefüggéssel is, amelynek révén közvetett vitát folytat másfajta poétikákkal és szemléletmódokkal.

Kevesen képesek csak a pusztulás, romlás tudatával élni, megnyugtatóbb, ha a teremtés és elmúlás hullámmozgása a maga sokféle árnyalatával jelenik meg. Kalász László poézise, s kivált mostani kötete, teli van komor színekkel, elmúlástudattal. Belátja a véget a születőbe is: „addig fénylő / amíg virágzás / minden / ha már gyümölcs: / megrontja / érő ártás / és férges nyár.”

Soha korábban ennyire sötéten nem látta az emberiség, a Föld jövőjét. Az ősi versemlékeket asszociáló kötet cím: *Világ menj világgá* az elhatárolódás verséből állítódik, a romlásból próbálja magát kivonni a személyiség: „neked már úgys mindegy / veszett fejsze nyelének / világ menj világgá /én magam is megélek.”

Ez a verszárlat egyúttal a korlátozott bizakodásra is példa: az ember csakazértis szembeszáll a veszedelmekkel, s legvégső esetben még azzal is tiltakozik, hogy végleg távozik az élők sorából.

Az élet és halál nagy témaköre hatja át a kötetet még szerkezetében is. Az *Élek* című mottóvers után egymásra utalnak a cikluscímek: *Szeret az ember – Szívvel és ésszel – Kéklík a remény? – Eltért az út – Olyan fehér lett a világ*. S az utolsó ciklus záróverse feloldja a dilemmát, hogy kell-e félni a haláltól: a természetvarázs, a „tücsök-béka s lélekzene” örömszerűvé teszi, hogy „majd e sokszínű világba olvadok.”

Kalász László szülőfaluja, Perkupa napjainkban. (Borzás Péter felvétele.)

SORSKÉP ÉS LÉLEKRAJZ – MÁGIKUS TÜKÖRBEN

Kalász László: *Kilenc csillag* című költeménye

JÁNOSI ZOLTÁN

Kilenc csillag

fut az égen
porlik a nagy semmiségben
kötényedben kilenc magod
fekete színre változott

válott egyik mély bánattá
másik kemény fájdalommá
kezed göcsörtös ág öreg
számlálni se győződ őket
a negyedik jajjá léssen
szemed melyik után nézzen
most vált kinná a harmadik
nem is jut már az agyadig
ötödik is elég rögtön
a hatodik setét börtön
halállepe virágodon
kéményedben bagoly huhog
tántorogsz cammog az eke
szélben jár a ház fedele
falát vérrel tapaszthatod
emlékekkel dagaszthatod
hol a drága a hetedik
lobos sebbé vetemedik
a nyolcadik vádló heggé
bennem öreg gyűlöletté
puska nőjön a szívemben
golyó legyen minden cseppem
kilencedik: bosszú harag
ő már örökre megmarad

A *Kilenc csillag* Kalász László egyik legtalányosabb verse. A *Hol vagy jövendő?* című kötetének *Kardom is kőből* ciklusában jelent meg 1973-ban, s rövidesen helyet kapott a *Szép versek* antológiában is. A versben rejtőzködő talány ugyanakkor egyszerűen feloldható, ha az archaikus és a népi kultúra integrációja, azaz egy kulturális antropológiai szemszög irányából veszi szemügyre a művet az olvasó. A „tartalom” egyszerű: egy élete vége felé járó falusi öregember kötényében kilenc mag hirtelen fekete színűre válik, s az epikus-látomásos-soroló leírásban ezután a kilenc mag mint kilenc az öregtől elszakadt, fájdalmas emberi sors: kilenc gyermekének távolodó sorsa jelenik meg. Az égen át a semmisségbe futó és szétporladó kilenc csillag és a sötétre változó kilenc (a gyermek kihordási hónapjaival egyező számú s a „magzat” szó alapját is képező) mag párhuzama a szokásos mitologikus-folklorisztikus-népköltészeti szférákból merített Kalász-i merészséggel ránt egybe kozmikus és mikroelemet, galaktikai és emberi tényezőt. E kettős tér- és idődimenziójú látványba ötvözve az otthonából kiszakadt kilenc emberi utat, az eltávolodó kilenc sorsot és az otthon magára maradt öregember hirtelen kiélesedő, mind metszőbbé váló bánatát. A vers egyszerre fejezi ki, írja le felsorolva, noha metaforikusan, a szertefutó csillagok egyedi sorsúját, ezeknek az öregre tett hatását, a benne kiváltott fájdalom-reflexek sajátos, egyedi alkotát, valamint az elhagyott vidéki öregember átfogóbb tipikussággal is a magánya zárványosodó szociológiai és lélektani helyzetét. Zimonyi Zoltán a Kalász-műveknek ezt a vonását látja meg, amikor azt írja, hogy: „Kalász átlát a falu gondjain, emberi kapcsolatait a szociográfiáját is hordozzák.”

A magyar népballadákban, mesékben a vörösre, feketére váló kendő veszélyt, nagy tragédiát jelez. A drámai léthelyzet felismerését ez a hiedelem a magok hirtelen feketére válásával közvetíti. A „mag” szó jelentéstani telítettségének szinte minden fontosabb aspektusát kiaknázza a szerző, csaknem valamennyi szemantikai rétegére alapoz, amit *A magyar nyelv értelmező szótárának* (1965-ben kiadott) IV. kötete tartalmaz: „1. „Virágos növény szaporító szerve, ... a csírárt rejtő képződmény” 2. „megtermékenyítő anyag” 3. „lvadék, utód” 5. „Üstökös magva, az üstökös csillagszerű középpontja” 6. „Kezdet, melyből valamely magatartás, tevékenység... kifejlődik” 7. „Valaminek a lényeges része.”

A kilenc csillag – a kilenc mag, párhuzamos, teljes metaforák epikusan egymásra rakódó sorozatával képezi tehát a vers szövegtestét, azt az elemi szintaktikai-szemantikai rácsot, amire a mű szövege ráépül. A mag – csillag elemi, alapmetaforája után, egy harmadik kifejtett metaforasíkban, az egyes gyermeksorsokhoz kapcsolódó érzelmi, illetve sorsminőség jelenik meg. S ezek kivétel nélkül negatív tartalmúak, szoros asszociatív-logikai és emocionális összhangban a kilenc mag fekete színbe fordulásával. Sorrendben az egyes magokhoz-csillagokhoz kapcsolódóan a „bánat” (egyik), „fájdalom” (másik), „jai” (negyedik), „kín” (harmadik), „elég” (hamuvá porlik értelemben) (ötödik), „setét börtön” (hatodik), „lobos seb” (hetedik), „vádli heg” (nyolcadik), „bosszú harag” (kilencedik) fogalmi bukkannak fel a versmenetben. Egymás lazább szinonimáiként is, együttesen így egy nagyobb szemiotikai jelentésmező: a fájdalom, a gyász, a szomorúság, a sérülés koherens jelentéstani terepének alkotórészeiként. A *Kilenc csillag* című költemény ebből az alaphelyzetből fejlődve ki: a gyász, a bánat, a szaggató belső fájdalom kiteljesedését, totálissá válását mutatja be, méghozzá – a kezdősoroktól – fokozó módon is. A kilenc csillag sorsában a „bosszú harag” kettős kategóriájáig erősödő belső érzés (a vers utolsó sorában), az öregemberben immár fokozhatatlan: „ő már örökre megmarad” –, s bizonyára azért sem csillapulhat, mert az élet végét is jelzi. Az élet lezáruló, legvégső szakaszát is

rögzíti a vers, a magányba rekedt falusi öregembernek azt az állapotát, amely az eltávoztott gyermekek életén való töprengés kínzó jegyében telik el a legutolsó pillanatokig, mert ez maradt az utolsó létértelem-fókusz a maga fájdalomosságában is.

A magokban jelzett gyermeksorsok csillagfutású fájdalom-ívekké tágulása, egytől-egyig szomorú lefutása, az elhagyatottságba futó, külön-külön is felzaklató, kínzó emlékek képi háttérében – mint szerkesztési modell – minden bizonnyal a Kalász László által anynyira becsült és ösztönző erőként is sokszor forgatott *Kalevalának* az a szakasza is ott áll, amelyben Loviatár, a vak boszorka betegségdémonokat szül, rászabadítva őket a világra:

Tuoni hunyt szemű leánya
Méhét már kiürítette,
vad fiait rakja rendre.
Kilenc kölykét így veté el
Egyetlenegy nyári éjjel

Nevezgeti magzatjait
Rendezgeti fajzatait:
Egyikből szerez szegezést
Másikból csinál csikarást,
Egyikből kanyarít köszvényt,
Másikból gabalyít görvélyt,
Kelést egyikből dagasztott,
Rühöt másikkól ragasztott,
Egyikből fenét fakasztott,
Másikból dögöt szalasztott.

(Vikár Béla fordítása)

De ott bujkálnak Kalász sorai között József Attila *A hetedik* című versének motívumai is, sőt népballadák, mesék, dalok, hiedelmek teljes komplexuma, továbbá ami ezeken is túl van: a XX. század második felében, a szocializmus korszakában a magánnyal tusakodó falusi ember, paraszt lelki alkata, fiziológiája, látomásai, félelmei e gyermekei gondoskodásától s a szélesebb társadalom figyelmétől is eltávolodott létben. Az öregtől elszakadó sorsok fájdalommal, szenvedéssel eljegyzettsége alapvetően ebből a látószögből, s nem a gyereksorsok önértékéből: azok egyedi tartalmából fakad.

A mű távolabbi, a képzeti-hiedelmi forrásait keresve a „kötő”, a „kötény”, mint a szerelmi teremtés, a vágy, a szülés színhelye, mint az anyaöl, az asszonyi öl metonímiája és a színváltással kifejezett tragédia, a Kalászéval azonos poétikai szerepben jelenik meg korábban a hasonló származású és forrásvidékű lírikus előd, Sinka István műveiben is. „Utánuk elfakult / szép Bondár Ilona, / hervadt kankalin lett, / fekete viola” – írja például a bihari-sárréti költő a *Fekete viola* című versében, azt a lélektani helyzetet festve le, amikor anyai nagyanyja hírt kapott Isaszegnél leszúrt fiairól. A kötény színének vagy állapotának megváltozása szintén hasonló sorsfordulatot jelez Sinka archaikus szemléletében, mint később Kalász versében a köténybe vetett magoké.

Estéim sírósak, dalom: megszűnt patak,
nagy kéktenger kötöm végig ketté hasadt.
Hová temessem el eltörött gyűrűmet:
földbe ásták bele az én gyönyörűmet.

(*Fiatal anyának sirató éneke*)

Közismert *Simon Virág* című költeménye az egyik legpontosabb példa a viselet színváltásának érzelm kifejező párhuzamára. Az asszony csizmája és kötője akkor válik örökre feketére, amikor szerelmese halálhírét hozza: „Mondhatatlan kinja helyett / pár szóval szólók felőle: / fekete lett a csizmája, / fekete lett a kötője.”

A képlet, amelyben a messzire járó ember sorsfordulata vagy tragédiája abban fejeződik ki, hogy otthon egy ruhadarab, használati eszköz a színében vörösre vagy feketére változik, már a népköltészetből ismeretes vonás. Olyan mágikus jelenés, amely a mágia, a mítosz színterén és ezek maradék folklór-hiedelmeinek az erőterében közvetít fájdalmas üzeneteket. A magyar népmesék vagy népballadák sora tanúskodik a vörösre vagy feketére változó kendő, a vérré váló mosdóvíz paralel tartalmú lélektani kódjairól. Ezek közül emel ki egy motívumot Utassy József is, nagyhírű *Magyarország!* című alkotásában a nemzeti sors negatív történeti fordulatainak tömör képi összegzésére: „s Hadak csillagporos Útján / pirosra vált kendőm, / pirosra vált kendőm.”

A Kalász-vers feketére változó magjai az öregember kötőjében egy költészettörténeti motívumháló archaikus tagjaként tehát az analógiás, a mágikus üzenet emlékeit és képi formáit őrzik. Asszony vagy férfi egyaránt lehet az emlékező öreg, a szerző maga a kérdést szemantikailag nyitva hagyja, mert kötőt a falusi férfiak is viseltek egyes munkák közben. (A ház körüli foglalatosságok inkább férfira utalnak, az asszonysors fájdalomnak lehetőségét viszont a női ölben cseperedő magok látványa rögzíti. Valószínűleg azért is érdektelen a kérdés, hogy férfi-e vagy nő-e a magányos öreg, mert egy létállapot nemektől független tragikumát kívánta a költő megragadni.)

A mag-csillag-fájdalom metaforalánc mellett a vereshős pszichológiai portróját – jórészt a csillagok átváltozási sorozata alatt – felmutató öregember fizikai-fiziológiai portréja is látványosan fogalmazódik meg a műben. A fizikai megtörtség, a gyöngeség, az öregkor betegségei és az ezekkel járó lélektani helyzet is érzékenyen forognak egymásba a kép-kockákban. A testrészek közül a kéz „göcsörtös ág”-ként jelenik meg, az öreg szeme nem is tudja, hogy a belső emlékezet és a külső elképzelés kettős készleteseiben melyik gyermeke után is nézzen, az eke már csak „cammog”, a tántorgó öreg erőfeszítésére, a kép-váltások a szédülés helyzetét imitálják a házat és a környezetét leíró sorokban.

A népi irodalom effajta (a lélekre is irányuló) szociografikus törekvéseit – különösen a próza (regény, novella, szociografikus regény) tekintetében az irodalomtörténet-írás már alaposan feltárta. Kevesebb erőfeszítés történt a próza mellett a népi líra ilyen irányú tartalmainak szintén erős vonulatot képző felmutatására, noha elsősorban Illyés, Erdélyi és Sinka munkásságának értelmezése során ez a költői ág is fokozott figyelmet kapott. A lírában megjelenő népsors, élethelyzet-analízis ugyanakkor nem kizárólag a lét külső feltételeinek – szokásoknak, életkörülményeknek, szociális konfliktusoknak stb. – a Petőfítől érzékenyebben kitaruló feltérképezésére szorítkozik, hanem a megjelenített paraszt- vagy munkásalakok belső pszichés állapotának: gondolkodásmódjának, világképének, érzelmi

állapotának rögzítésére is. A két világháború közötti népi mozgalom a költészetben számos nagy műben mutatta fel ezt az eddig rejtett, felszínesen látott, vagy ismeretlen belső világot: az érzelmi helyzet, az emocionális típus, az adott lelkiállapotok vonatkozásában is. Erdélyi Józsefnek az *Ibolyalevél*, *Tűzrománc*, *Nagyapám szekere*, Illyés Gyulának a *Szomorú béres*, *A kocsis csak állt...*, *A kis cselédleányra gondolok*, Sinka Istvánnak az említettekén kívül az *Öreg juhásznő búcsúzik régi legelőktől*, *Csillagvesztés*, *Megszépült juhászok*, *Kospásztortlány ködkék szoknyában*, *Juhászbojtár nagy esőben* című alkotásai lehetnek ismertebb példái ennek a költői tendenciának.

Kalász verse a népi lírának ebbe az örökségébe is szervesen illeszkedik – túl a Kádár-kori falusi sors öregeket érő tragikumának dokumentálásán. A pszichológiai ábrázoló igény pontosságát az is tanúsítja, hogy a csillagok futását felsoroló logikai rend szigorú következetességéből egyetlen helyen zökken ki a vers, éppen az öregember magányos-émlékező állapotának egyszerre lelki-fizikai-környezeti ábrázolásakor:

halállepe virágon
kéményedben bagoly huhog
tántorogsz cammog az eke
szélben jár a ház fedele
falát vérrel tapaszthatod
émlékekkel dagaszthatod

Az egymás mellé emelt, jelenésszerű, de mégis szociográfiai pontosságú sorok egytől-egyig az öreg iszonyatos magányát, elesettségét, gyengülését érzékeltetik: az életfeladkozás mozzanatával. A huhogó halálmadár tanyájává lett, leromló, imbolygó fedelű ház, a vérrel (egy élet erőfeszítéseivel) tapasztott, ma már csak emlékekkel dagasztott házfalának képe ugyanúgy, mint a reális pillanatképet adó, rogyadozó mozgás rajza az elnehezült eke után.

Miközben a költő egy mágikus és egy lelki folyamatot dokumentál, rögzít, és ezzel egyidejűen tipizál, pszichológiai és szociográfiai helyzetjelentést is megfogalmaz az öregről, továbbá poétikailag egy szerteágazó, több műfajból s irodalmon kívüli elemből is (rítus, babona, hiedelem) egybefuttatott archaikus erőteret működtet, egyszersmind egy különleges műformát hoz létre. Az így egybegyűrt komplexum sem mint „bartóki” dal, sem mint archaikus forma-imitáció, sem pedig mint nyugati mintájú modern vers nem értelmezhető kizárólagosan. Különálló, szinte egyedi műfajként kell ezért feltételeznünk azt a verstípust, amit Kalász László a történelem kulturális mélyrétegeiből élénk állít, mert műve egyszerre lesz rítusleírás, fájdalom-ének, realista helyzetkép, egy belső állapot közvetítése a drámaiság, líraiság és epikusság elemeivel; olyannyira, hogy a versmondó (beszélő) maga is izomorf alakzattá válik művében. Hol elbeszélőként, hol megszólítóként, hol leíróként jelenik meg, a költemény végére pedig azonossá válik az elhagyott öregemberrel.

Kalásznak a terjedelmében viszonylag nem nagy, rejtejes üzeneteiben és sűrített tartalmában annál jelentősebb verse ezért fontos műfajelméleti kérdéseket is felvet. A műfaji besorolása abszolút bizonytalan, legalábbis az euro-atlanti műfaji hagyományok görög alapon kifejlesztett tipizálási rendszerében. Miközben a vers zártsága, határozott stílusa a maga egyediségével – nyilvánvalóan népköltészeti, folklór alapú – kidolgozottságot, örökséget, típusvonásokat tükröz. Az epiko-lírai archaikus áttűnéseket, a műnemi vo-

násaiban még elhatárolhatatlan, kialakulatlan műnem-jegyeket maga a folklór és mögötte az archaikus eredet igazolja és táplálja: a műnemek és műfajok születése előtti, jórészt a rítusokhoz tapadó szövegalkotás, azaz a „pre”-irodalom ösztönzései. (Azt, hogy az epika és a líra még el sem vált egymástól ebben az imitációban, az is igazolja, hogy a lírában megjelenő személyiség hol harmadik személyű objektivitásban – kívülről jövő rátekintéssel –, hol pedig a belülről kifelé néző első személyű állapotban kerül kifejezésre, azaz a mű szemlélete „ide-oda inog” az epikai és a lírai ábrázolás között.) Ezek a jegyek a ballada, az erőének ellentétes pólusán álló panaszdal, fájdalomének, a keserves és sirató-ének, illetve ezek műfaj történeti-formai előzményeinek hatását tárják fel a versben. Mindezek mögött pedig az epikát, lírát, drámát még nem ismerő, hanem e kategóriák előzményeit formálni kezdő mágikus-mitologikus gondolkodás és szövegalkotás nyomait.

A babonákkal, jelenésekkel érintkező, a kozmikus (csillag) és az egyedit (mag), a makrovilág egészét, arányait és a parányit egymás mellé szervező, a párhuzamokkal s ellentétekkel, továbbá kalevalai reflexekkel telített versindítás mellett a taxonomikus versszerkesztés és számos, a mágiára és a mítoszi antropomorfizációra egyaránt utaló mikropi elem tanúsítja ezt.

Kalász szintetizáló eljárása tehát olyan – különböző ősköltészeti vagy archaikus folklór-eredetű „műfajokból” egybeötvözött, a felező nyolcas páros rímű, Vikár Béla-típusú kalevalai ütemére szabott – alkotást hoz létre, amely sűrítve tartalmazza mindezeknek az előzményeknek egyes vonásait, ugyanakkor egy másik rétegében rendkívül pontos, realisztikus, dokumentatív, szociografikus hitelességű üzenetkört is közvetít, mind a lélektani oldalon, mind pedig az életkörülmények felrajzolásának tekintetében.

A *Kilenc csillag* című alkotást mindezek a források és hatások teszik a megformálás tömörítő, elementáris természetével együtt emlékezetessé. Még akkor is, ha az olvasó személyes kultúrája, olvasottsága természetes korlátai miatt nincs is birtokában a művet alakító kulturális antropológiai erőrendszer minden egyes elemének, összességében viszont sűrített, erős emberi üzenetként hat rá a vers jelhalmaza.

Amely a Kalász László-i „kalevalázó” örökség egyik legszebb darabját teremti meg a versben.

VALLOMÁSOS TERMÉSZETI DAL, GAZDAG ASSZOCIÁCIÓS MEZŐVEL

Kalász László *Anyámnak kontya van* című versének értelmezése

ARANY LAJOS

Szövegváltozatok, jelzésszerű központozás

Először a Kortárs folyóirat közölte a költeményt, az 1961. februári számában. Nemcsak a központozása, szövege is eltért némiképp a ma ismert változattól. A verset akkor meg-glosszázták az Élet és Irodalomban. A költő Zimonyi Zoltánnal beszélgetve, egy interjú-ban idézte is a kifogásolt szakaszt: „*Csak akkor leszek kedvesed, / Ha kerek kontyod lesz neked, / S úgy tudsz szeretni, mint anyám, / Ki minden búmat kitalál.*” Felidézte, mi történt a *Ja* című kommentár megjelenése után: „A glossza szavá tette, hogy kellett volna oda a rag: »kitalálja«. És akkor Kardos Pál professzor úr tollat fogott, és egy válaszcikket írt, amelyben azt taglalta, hogy a három versszak igenis tud még Ady és Arany után is újat mondani a szerelmi költészetben. Nagyon elfogult volt irántam, tehát ebből látom, hogy szeretett, mert azóta én magam is tudom, hogy stilisztikailag valóban nem volt jól megoldott ez a versszak.” Kalász László módosított a zárlaton. A vers javára tette. Így lett az hibátlan remekmű. Cs. Varga István Kalász-könyvében és egy tanulmányában is idézte Kardos Pál szavait. Ennek alapján itt is citálunk a neves debreceni irodalomtörténész (1900–1971) e versről írott gondolataiból: „Ősi érzést fejez ki új módon: a férfi vágyát, aki kedvesében is anyját keresi. Nem kis elődök nyomán jár: Petőfi (*Szeretlek, kedvesem*) és Ady (*Mária és Veronika*) után is képes újat mondani.”

A verset – bő fél évtizeddel később – a *Szánj meg idő* című kötet már így hozta:

Anyámnak kontya van

*kerek,
sötét és dús, mint egy meleg
eső utáni éjszakán
sötét és dús a lomb a fán.*

*Anyámnak szíve van, meleg,
piros és fáj, ha nem merek
időnként szemébe nézni:
ő minden gondomat érti.*

*Csak akkor leszek kedvesed,
ha kerek kontyod lesz neked;
ha mint anyám: első jajomra
gyógyírt találsz minden bajomra.*

A véglegesnek tekinthető szöveg – a *Nehéz a szó* válogatott kötetben (1984) a leg-
szükségesebbre egyszerűsített, jelzésszerűvé tett központoszással – így fest:

Anyámnak kontya van

*kerek
sötét és dús mint egy meleg
eső utáni éjszakán
sötét és dús a lomb a fán*

*anyámnak szíve van meleg
piros és fáj ha nem merek
időnként szemébe nézni:
ő minden gondomat érti*

*csak akkor leszek kedvesed
ha kerek kontyod lesz neked
ha mint anyám: első jajomra
gyógyírt találsz minden bajomra*

Kalász László csak a két kettőspontot őrizte meg a korábbi központoszából, elhagyta a strófákból a vesszőket, a versszakok végéről a mondatvégi pontokat, a harmadik strófából a pontosvesszőt és a szöveg összes nagybetűjét, kivéve a cím első elemét (*Anyámnak*).

Az egyes mű többféle értelmezést is kínál és enged meg. Még szabadabbá vált ez az írásjelek és a verzál kiiktatásával: az asszociációs mező szélesebbre tárult. (Nem divatból egyszerűsödött a központoszás, hanem a még aktívabb befogadói magatartásra apellálva maradt el a végső szövegből a nagybetűk sora és több, a korábbi szövegváltozatokban még meglevő írásjel.)

E gazdag mező átprésztázására teszünk kísérletet az alábbiakban.

Őshelyzet, idő, számszimbolika

Egy-egy költemény szerző által kijelölt kötetbeli pozíciója mindig üzenetértékű. Az *Anyámnak kontya van* című (s kezdetű) dal a *Szánj meg idő* (1967) kötet első ciklusának – *Műemlékeim* – darabja.

A költő kötetcímbé foglalja, a beszélő, a lírai alany kimondja, így az olvasó is a gyűjtemény minden versére érvényesnek tételezi a **könyörgés archészituációs gesztusát** (*Szánj meg*), a meghallgatásra találásában való bizodalmat. A költő kötetmokra emelte az **időt** is: s ez, mint a 20. század egészének egyik fő filozófiai problémája – amely mint bölcséleti probléma az új században is érvényes maradt, sőt – a vers keletkezési dátumát

is mintegy tágabban megjelölhetővé, a **költemény felvetette problémá(ka)t, a vers értékrendjét időtlenné, avagy örökérvényűvé teszi.**

Jelentéssel az is, hogy az idő kérdéskörével érintkezik a cikluscím (*Műemlékeim*), valamint a verscím egyik eleme, a jelen idejű létige (*van*). Szerepe lehet a vizsgálódásban a számszimbolikának is. A Jelképtár szerint „talán a legfontosabb szakrális szám” a **háromas**. Az időre a cím **harmadik eleme** utal; az első ciklus – egyben az egész kötet – **harmadik darabja** ez a vers, **három szóból** áll a címe, s **három strófa, 12 sor** alkotja, az első öt sor idillje után a további 7-ből drámai hang hallatszik.

„Az $1+2=3$ azt szimbolizálja, hogy az ég és a föld egyesülése létrehozta az embert, s ezzel teljessé lett az isteni megnyilvánulás. A 3 ezért a **totalitást, az isteni rendet, a tökéletességet, az Isten–világmindenség–ember rendjét**, a Világ hármas osztottságát szimbolizálja.” A világegyetem és az ember – számmisztika szerint való: a 3-asra, a 7-esre, a 12-esre épülő – harmóniája, tökéletessége és teljessége olvasható ki e vers számaiból, de beleérthetjük az emberi **teljességet** és **tökéletességet**, illetve annak vágyát: a teljesnek, tökéletesnek érzékelt anyai szeretetet, illetve a potenciális szerelmi teljesség áhítását; s igaz, a Szentháromság és a múlt-jelen-jövő mellett az apa-anya-gyermek számát még nagyon ismert számjelképi hármasnak, itt az **anya-fiú-kedves** alkotja ezt az együtttest.

Egyszerű szavakból – verspalota

A költemények sűrűn szövik szövegükbe a szépirodalmi nyelv szavait; az ilyen versbezdéhez képest szokatlanul egyszerű, **köznapi szókincs – népköltészeti szókészlet** – alkotja a verstestet: az összesen 36 szóból 27 (!) a leggyakoribbak között van a magyar nyelvhasználatban a Magyar értelmező kéziszótár legújabb kiadása szerint. Ezek: *ért, lesz, mer, talál, van; anya, baj, éjszaka, fa, gond, kedves (főnévként), szív; meleg, piros, sötét, utáni; első; minden, ő; akkor, csak, időnként; a; egy; és, ha, mint*. A mutató ezeket **1**-essel jelöli. Szintúgy sűrűn használt szavaink (**2**-es áll előttük a vonatkozó szócikkben): *fáj; eső, jaj (főnévként), lomb; kerek; neked*. S közepes gyakoriságú a vers szavai közül a *gyógyír, a konty, a dús*. (Eléjük **3**-ast írtak.) Meglepő: e költemény egyáltalán nem tartalmaz ritkábban használatos szót (amelyeket **4**-essel, illetve **5**-össel jelöl a szótár)! Tehát nyelvünknek kizárólag az **alapszókincséből, törzsszavaiból** választott. Másfelől csupán kettő számít a **szépirodalmi nyelv** szavának, a többi köznyelvi. A szótárnak a 'csak a szépirodalomban, a költészetben használatos' megjelöléséhez hozzáfűzzük: az itt elvont jelentésben ('enyhülést, vigasztalást hozó dolog') szereplő *gyógyír*, a főnévként elemzendő *jaj* és a főnévi *kedves* ('valakinek a szerelmese' jelentésben, illetve a bizalmas nyelvhasználatban szokásos 'valakinek a jegyese' értelemben) is nemritkán felröppen a köznapi ember ajkáról is, mivel archészituációkkal függ össze.

Ha e dal nyelvének ezekre a vonásaira tekint az olvasó, máris érzi s tudja: **lényeges, kikristályosodott és világos** az, amiről e versfutam beszél. Mert a népköltészet beszédéhez hasonlóan **tiszta és egyszerű a nyelvhasználata**. A köznapi életből vett szavaknak nemcsak a mennyisége, hanem minden egyes szónak a tartalma is utal arra: ez a szöveg **minden időben mindenkinek szól, mindig mindenkit megszólíthat, mindig**

mindenkire igaz lehet. Mert miről hoznak hírt? Az ember külső és belső tulajdonságairól, természeti történésekről, a forma, a szín világról, ősi érzelmekről. A „helyettem írták” érzésével olvassa hát a verset az egyszerű ember is.

A konty – a befont vagy összecsavart, a fejen feltűzött népi hajzat – asszociálja, felidézi a (régi) népies kifejezést: a „konty alá kerül” jelentése ez (volt): ’férjhez megy’; a „kontyot tesz (valakinek) a fejére” és a „felteszi a kontyot (valakinek) a fejére” pedig ez: ’feleségül vesz (valakit)’. E képzettársítás nyomán a *kedves* főnév jelentéstartalma ebben a versbeszédben lehet az említett két meghatározás szimbiózisa is: ’[valakinek a] szerelmese + ’jegyese’.

A (nép)dalokra jellemző **egynemű** (azonos elemekből álló) szövegszöttes sajátja az őshelyzetek ritmikus, örök voltát jelző, valamint a nyomatékos kidolgozást szolgáló ismétlődés is: lesz (2), van (2); anya (3), konty (2); dús (2), kerek (2), meleg, sötét (2); minden (2); a (2); ha (3), mint (2).

Amint puritán, egyszerű építőkövekből izléses, szép, stílusos épület készülhet: köznapi szavak kifejezőeszközökben gazdag stílusremeket, afféle **verspalotát** alapoznak itt – a közbeszédben is aktív szavak kiválasztása, majd megkomponálása útján is születhet művészi alkotás! Így az alkotó a mindennapok szószedetét mekkora bravúrral formálta művé, hogy mennyire mesteri mértékkel merített gazdag költői eszköztárából, annak ékes tanújele: a verset – mint a dal műfajú költeményeket szokták – **megzenésítették**, méghozzá gyönyörűen.

A vers minden hangzáseleme jelentésszerű. Vagy ahogyan Arany Jánosról szólván Kovács Gábor fogalmaz: a versben „minden hangzásalakzat egyben jelentés- és gondolat-alakzat is”. A Kalász-dal **hangzásvilágának** meghatározó jegye a **játékos verszene**. Van benne **asszonánc**: azonos magánhangzókat, rokon mássalhangzókat tartalmazó rím (*kerek – meleg – merék*), s asszonáncként csengenek össze – rímjátékot eredményezve – a rím��avak: *jajomra – bajomra*. Rejt a szöveg belső rímet is: *leszek kedvesed*. A **játékos rímek**, egybecsengő szópárok (*meleg – kerek, jajomra – bajomra*) József Attila hasonló nyelvi formuláit idézik (pl. csecse – becse; magam – magam, hevét – s nevét). Játék ez a szöveg a **világos és sötét (magas és mély) magánhangzókkal** is. (Okkal írta Kosztolányi Dezső: „minden költő gyermek”). Mindez a szellemes, gyermeki játék a szavakkal: **elvációs** eszköz, a jajokon, bajokon való felülemelkedés segítője.

A népdalok hangzásvilágával való rokonság bizonyossága a **páros rím**. Mint a népköltészetben s a hozzá közelálló érzelem- és gondolatvilágú műköltészeti alkotásokban, az effajta rímek – Szathmári István szavaival – „fokozzák az egyszerű érzés keltette hangulatot”. S tegyük hozzá: a **kötődés, a szeretet, a szerelem jelzésére, érzékeltetésére** is hivatottak. Éppúgy e ragaszkodás kifejezői, mint a vers **szokatlanul nagyszámú birtokos személyjele**: tíz ilyen szóelemet számolhatunk össze a vizsgálódásunk tárgyául választott versmezőben (*anyám, kontya, szíve, szemébe, gondom, kedvesed, kontyod, neked, jajom, bajom*). E morfémák a megjelenített **ellentétek** versi térképét is kirajzolják: *kontya, szíve, szeme, kedvesed – gondom, jajom, bajom*. A sűrűn előforduló birtokos személyjelek kézenfekvő jelei az alanyiságnak, s az e dalt jellemző **személyességre** is utalnak. E toldalékok eszünkbe idézhetnek más, hasonlóan jelentésszerű toldalékolású szavakkal élő műveket, így Petőfi János vitéz című elbeszélő költeményét, amely egyetlen strofában négy ilyen morfémát vonultat fel, s amelyben ezek a Kalász-dalhoz hasonló, ellentétező

„üzeneteket” is tartalmaznak: „Gyere ki, galambom! gyere ki, gerlicém! / (...) Aztán a mostohád sincs itt a közelben, / Ne hagyj, hogy szeretőd halálra epedjen.”

A birtokos személyjeleknél jóval kisebb számban előforduló igeragok (merek, érti, leszek, találsz) szintén jelentéshordozók, ugyancsak a személyesség mutatói. Tartalmas szófaji és stílus eszközt a **pozitív jelentésű igék** dominanciája is: a megismételt létigék (*van, lesz*), illetve az *érti*, a *találsz* az **eleváció** kifejezői, s mint **ősi cselekvési és létezési** formák itt az **őshelyzetek, az elemi érzések, a minden korszak által visszavágyott aranykori idill közvetett megidézéséhez** rendelt nyelvi elemek. A **szóhangulat**, „az egyes szavak érzelmi velejárója” úgyszintén: a dalból egészében a legegyszerűbb érzések, archészituációk ősi bensőségességének, familiaritásának összetett hangulata árad (anyám, konty, szív, meleg, kedvesed, jaj, gyógyír, találsz, baj), egyszersmind valami végtelenség és könnyedség (sötét, meleg eső, éjszaka, lomb), a kozmikus szereteterő nagysága, a létezés fensége (kerek, dús, piros, fáj, minden, van, leszek, lesz).

A tömörség, a lényegre törés, a plaszticitás, egyben a nyelvi könnyedség, gördülékenység, kifejezőerő szolgálója – s a láttató erőé, mint az impresszionisták alkotásaiban – a **nominális stílus**: a 25 névszói elemre mindössze 6 ige (négy létige és két cselekvő ige) jut. S hogy e köznap szókincsű költeménynek mennyire változatos a költői nyelvi eszköztára, illetve hogy a plaszticitást jelző, ám a versnek statikus jelleget adó nominalitást – a ritmikus hangzásvilágon kívül – más szerkezeti komponens is ellenpontozza, annak tanújele a népdalokra is jellemző kereszt alakú szerkezet, a **kiazmus** (két-két azonos szerepű szószerkezetnek, mondatagnak, mondatrésznek ellentétes sorrendű, de akusztikailag szimmetrikus elhelyezése): Anyámnak kontya van *kerek*; *kerek* kontyod lesz neked – e struktúra stílushatása ugyanis az ellentét és szimmetrikus elhelyezés, keresztveződés **mozgásélménye** nyomán keletkezik. Dinamizmussal, feszültséggel tölti a sorokat az **ellentéző kiemelés** is (*jaj, baj – gyógyír*). Ritmust ad a **paralelizmus** is, a költészet egyik ősi eszköze, az olvasót mindig emlékeztetve arra (mint a szövegbeli igék): a versmező a legősibb helyzeteket jeleníti meg. A ritmus a versben – mint Kovács Gábor írja – „az ismétlődő szekvenciákba összesűrített jelentésegységek szerveződését is magában foglalja”, így e költeményben a **négyszeresen visszatérő anyakép** és a szintén a **teljeségre utaló körforma** ugyancsak **négyszeri megjelenítése** is ritmikusságot ad a versnek, amiképp a mondategész szerkezeti újrázása (*Anyámnak kontya van kerek – anyámnak szíve van meleg*), továbbá az **anafóra**, az ismétlésen alapuló alakzat, itt a kétszer is azonos szóalakkal (*anyámnak*) való strófakezdeksként, valamint a mellérendelő kapcsolatos szószerkezetek sor eleji ismétléseként, **előismétlésként**:

sötét és dús...

(...)

sötét és dús...

Mozgalmasságot, változatosságot eredményez két mondattani sajátosság is. Az egyik a **fordított szórend (inverzió)**: *kontya van kerek; szíve van meleg*. Ez az értelmezős szerkezet a népi nyelvhasználatban a személyek egyértelmű azonosítására is utal: pl. „hívtó János, Kovács; beszélgettem Istvánnal, Kissel”. Sugallva: az egyszerű nyelvben **minden(ki) az, ami!** Egy másik inverzió – *nem merek / időnként szemébe nézni* – az ál-

lítmány (*nem merek*) nyomatókát jelezve helyezi e mondatrészt az időhatározó (*időnként*) elé.

Egy másik versmondattani jellegzetesség, az **enjambement**, a nyelvtanilag összetartozó állítmány és határozó mesterséges elválasztása, az utóbbi új sorba tördelése, tehát az áthajlás, átlépés: ez, mint a versépítkezés egy újabb szervező komponense, szintén előreugratja (a következő sor elejére emeli) az időhatározót, mintegy jelezve a lelki vihart, a lelkiismeret megszólalását: a beszélőnek belső szükséglete az anya számára *időnként* „gyónni”. A *meleg eső* még szorosabban összetartozó szerkezetét megbontó áthajlás, az eső új sorba tördelése is kiemelő szerepű: a természeti történés **megtisztító erejére** utal, a szeretet és a szerelem hasonló erejének allúziójaként. S egyben a **termékenységre** (ítteni összefüggésben az anyaságra) utal: a „májusi eső aranyat ér” – mert veteménynevelő, termésjavító – közmondást asszociálja.

Konty – „égi Föld” – lombglória

Nézzük, a költői gondolat- és eszköztár mely elemei érzékeltetik az anya központi szerepét, más szóval: a beszélő anya iránti szeretetét, nagyrabecsülését, tiszteletét! Ennek vizsgálata közben arra is fény derül, az anya mely tulajdonságai készítik a beszélőt anya-apoteózis teremtésére.

A háromszavas cím, illetve a kezdősor címként kiemelt három szava (*Anyámnak kontya van*) nyelvtanilag egyszerű kijelentés, létigei állítmánnyal (*van*) és úgynevezett **birtokos részeshatározóval**: *anyámnak*. Már az első szó utal az említett (**lírai**) **személyesség** meghatározó jelenlétére, s a versfutamat végigkíséri ez a jellegzetesség: a más vonatkozásban már szintén szóba hozott birtokos személyjeles főnevek és igeragok mintázzák a költemény nyelvi szövetébe a személyességet, a felforrósodó vallomásosságot. S a kommunikációs folyamat vevőinek, a befogadóknak legszélesebb köréhez is elérő szóválasztástól a szóhangulaton át az idill mindenkori vágyának közvetett kifejezéséig több más, a költemény nyelvi megalkotottságára valló komponens is egyértelművé teszi tehát: a lírai művekre, köztük a (nép)dalok beszédmódjára jellemző **lírai személyesség** meghatározó vonása e versnek.

Többféle nyomatókával él a nyitány. A cím mindig hangsúlyos első szava – *Anyámnak* – mellett a létigei állítmánnyal is nyomatókosított *kontya* alany, továbbá az első sor egyetlen szava, a különálló *kerek* a költemény **három** meghatározó motívuma, jelentéshordozó eleme: számjelkép. (A motívum definitív jellemzője, hogy rendszerint ismétlődik a versekben. A *kerek* reprodukciója a kör-, a gömbmotívum révén a *lomb*, ekképp az újrázott konty mintegy megnégyszerezzi a *kerek* szó itteni jelenlétét).

E dal, mint Kalász László sok más költeménye, egy képből bomlik ki: ez a középsőként kiemelt, a nyitány centrumába állított *konty*. Látványfelidézés kezd tehát a verset. S a kontymotívum nyit olyan asszociációsort, amelyben a természet, a szeretet és a szerelem értékei, az érzetek, az idővel való birkózás stb. egyaránt helyet kapnak. A kontyhoz mint földi, földközeli látványelemhez minősítő értelmező (*kerek*) és költői kép (a *lomb*hasonlat) kapcsolódik. Mindkettő, a kört és a gömböt is képzeletbe idéző költői eszköz a földtől való eloldódás, a **kozmikus tágitás** eszköze.

A népdalokra jellemző, hogy az első sor tekinthető egyben címnek is, de itt az efféle kiemelés mellett újjal is él a vers – kétszeresen nyomatékosít: a nyitó sor címmé nőttetett három szaván kívül a minősítő értelmezőt külön hangsúlyozza, azáltal, hogy e szó egyedül alkot verssort! Az értelmező (hátravetett jelző) mondatrészi funkciója a jelzett szóban megjelölt dolog (itt: *konty*) utólagos értelmezése. E mondatrész nemcsak ennek okán, hanem amiatt is hangsúlyos: az ilyen szerkezet sajátos stílushatását az adja, hogy csak a jelzett szó után következnek a jellemző vonás megnevezése. Így a *kerek* – tekintve a kör-, illetve gömbmotívumnak a szövegben az ismétlődő *konty* által való négyszeri repetícióját is – különös nyomatékú.

Az intonálás értelmezős szerkezete (*kontya van kerek*) sejteti, előrevetíti a hasonlítást. A hajkorona formájára való utalást nyomban annak természeti megfelelője követi: „sötét és dús mint (...) a *lomb*...” A **szemléleti hasonlat** egyik komponense, az összehasonlítás alapjául szolgáló (egyik) motívum, kiemelt közös jegy, hasonlóság: a *dús* az asszonyi termékenység jelképe. Azzal, hogy a beszélő a *kontyot* sűrű, nyári éji *falombhoz* hasonlíja, **elképzelési, nyomatékosabbá teszi** azt, és **sajátos hangulatot ébreszt** e hasonlítottal kapcsolatban: a földközeli hajviselet a képzelet útján a magasba tör, az eget a földdel hidalni hivatott fa *lombját* idézi a versmezőbe. Ezáltal is kozmikus távlatot kap a költemény. Mint Balázs Béla írja: „ha igaz, hogy a hasonlított és a hasonló közül az utóbbi a konkrétebb valóság, melyre, ha új látásomat visszavezetem, hinnem is kell benne, mint valóságban, akkor minden őszintén átélt hasonlatban valami mythosról van szó: a felszínes empirikus világ egy végső értelméről”.

A többszörösen kiemelt *kerek* a gömböt asszociálja. S a Jelképtár magyarázata nyomán további képzettársítások születhetnek: a kör „mindenekelőtt az ég, továbbá a gömb alakú égitestek jelképe (Nap, Hold), a látható és láthatatlan égi »kör«-öké” (Tejút, állatöv, planétapályák, főkörök, égi egyenlítő, melynek korong alakú síkja a naiv világképben a **paradicsommal**, az »égi Föld«-del azonos)”, továbbá a „**folyamatosság, örökkévalóság, tökéletesség, a harmóniáé, a végtelené**”, illetve „**a zártság és védettség**” (mágikus kör, gyűrű), **az egység (tér és idő egységéé is)**.

A népdalok „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok, / A szegénylegénynek utat mutassatok”-féle tágas, univerzális szemlélete érvényesül itt. A Juhász Ferenc-i kozmikus látásmód: „A vers én vagyok, te vagy, a vers a Világ...” (A tízmilliárd éves szív című kötetének Második üzenet című költeményéből).

A vers fókuszszava: az anya

A *meleg* mint az *eső* jelzője a következő strófában a szív értelmezőjeként (szíve van *meleg*) növeli a meghittséget, a vers hangulatának hőfokát, szorosabbá fonja a tudatban természet és ember (*eső; szív*) világát, egyszersmind visszaáramoltat a versnyitó szóra is egy fajta melegségérzetet: az ismételt *meleg* felől visszafelé olvasva tehát az *Anyámnak* szó eleve meglevő, érezhető, a szeretet keltette hőjét még melegebbnek érezzük: így válik az egész verstestben érezhető forró hóáram részévé az első szó, egyszersmind a költemény **fókuszszava: az anya**. Azzá avatja a versszerkezet, a -kompozíció is. Az *anya* a három kis strófa mindegyikében helyet kap. S mindvégig érezhető a jelenléte. A címnek,

egyben a költeménynek, így az első sornak a nyitószava, az egész versben az egyetlen nagybetűs szó. A anafóra is kiemeli:

*Anyámnak kontya van...
(...)
anyámnak szíve van...*

A középső versszakban személyes névmással (*ő*) is utal rá, az utolsó strófában pedig a kedves megszólítása során, feltételes jelentéstartalmú hasonlító mellékmondatban bukkan fel: „ha mint *anyám*”. Előfordulásának képlete versszakonként: 1–2–1. Egy fajta szimmetria ez a szerkesztésben. Mutatva: a középső versszak középponti is egyben. Az anya totális szerete az **értékszerkezet** egyik tartópillére, a másik a potenciális tartóelem, a kedvesnek az anyaszeretet mélységéhez méltó szerete: a társkapcsolatban a szerelemmel szimbiózist alkotó totális társi érzelemminőség, amely, ha valósággá érik, majdan újabb anyaérzelmet alapozhat meg.

A *melegség* tehát az egész költeményt betölti, s e szónak a betű szerinti másodszeri előfordulása, értelmezőként való kiemelése nemcsak hangulatilag, hanem érzékileg is hővel telíti a dalt. A melegséghez értelmezétként a *szív* kapcsolódik, utalva az anyai **szív-szeretetre**, s megengedve a kedves iránti **szívszerelemre** való asszociációt is.

Az anya agapészeretetére, óvó, értő viszonyulására a versnyelvben **expresszív** szavak utalnak: a *szívhez* vizuális (*piros*) és fizikai-érzelmi (*fáj*) sajátosságok kis kapcsolódnak. *Piros* színe metaforája az anya gyermeke(i) iránti örök aggodalmának. Ezzel összefüggő konkrét közlést is kiolvashatunk belőle: a *piros* a szokásosnál élénkebben dobog, ver. S miért fáj az anyai szív? Mert nyugtalanítja és szomorúsággal tölti el az anyát a versalany viselkedése (*nem merek / időnként szemébe nézni*), nagyon sajnálja, bántja, hogy a beszélőnek olykor nincs bátorsága szemtől szemben, nyíltan feltárni emberi gondjait, pedig (mint a szövegösszefüggés, az előtérbe tolt, a bátorsághiányt hangsúlyozó állítmány árulkodik róla) **tudja**, hogy az anyához bármikor fordulhat: „*ő minden gondomat érti*”. Ez a közlés az anyai **agapészeretet** kinyilatkoztatása, s ezt a nemes érzelemminőséget és egyben magatartást a beszélő az általános névmással (*minden*) abszolutizálva, **anya-apoteózist** teremt. Része a dicsőítésnek a másik, a strófa elején tett deklaratív kijelentés predikatív szerkezete is: a *szíve van*. Tudniillik három ismert köz-, illetve népnyelvi fordulatot, szólást is asszociál: „van szíve” (‘érző lény’); „nagy szíve van” (‘együttérző, érzelmegazdag, jóindulatú’); „melegszívű” (‘akiben sok szeretet, ragaszkodás, együttérzés van’). Az apoteózis kiteljesítéseként, a szeretet **teljességének és egyetemességének** jeleként a *minden* szó is megismétlődik. Ha kiragadnánk e két névmást és közvetlen környezetét a szövegösszefüggésből, az még nem tenné világossá, hogy ezek az anya-apoteózis teremtésére szövegbe rendelt nyelvi elemek. Ezért ideiktatjuk az egész versszöveget (dőlt betűkkel), továbbá (normállal) az odaértendő részeket is. Ezek együtt adják e Kalászdalnak a mindennapi beszédre való fordítását. Együttal – nagyködtőjellel – jelöljük a versmondathatárokat: *Anyámnak kontya van kerek* – (az a konty olyan) *sötét és dús mint* (amennyire) *egy meleg eső utáni éjszakán sötét és dús a lomb a fán* – *anyámnak szíve van meleg* – (az a szív) *piros és fáj ha nem merek időnként szemébe nézni*: (tudniillik) *ő minden gondomat érti* – (Éppen ezért) *csak akkor leszek kedvesed ha* (mint anyámnak a

valóságban is kerek kontya van, [jelképesen]) *kerek kontyod lesz neked (is) – (azaz) ha (képes leszel arra) mint anyám: első hajomra gyógyírt találsz minden bajomra.*

A természet felmagasztosítását követte az ember apoteózisa: a lombkorona, a lombglória külső látványvilága innen nézve válik a szeretet belső teljességének jelképévé, egyben itt növeli kozmikusát a természet az embert, az ember a természetet, bizonyosságot téve arról: e kettő nem választható szét e költeményben, amint a Kalász-líra egészében sem.

Átjátja Kalász László egész költészetét az anyaszeretet. Az anya-apoteózis nem csak az *Anyámnak kontya van* sajátja. Idézzük ennek tanújeleként egy másik versét, elégiába hajló dalát:

Én láttam őt

*midőn virágba lépett
s feje fölött a szirmokat becsukta
megölelte a vágódó bibéket
s hamvát hullatta hamvadzó porukba*

*fényként a karcsú száron leszivárgott
felkápázott egy gyökér alagútja
magára hagyván virágot világot
drága szívét a földbe visszadugta*

Visszatérve értelmezendő versünkre: a motívumvizsgálatot középpontba helyező szerkezelemzés is mindvégig tanúsítja az anya jelenlétét: az 1. versszakban az eső és a falomb képe mellett tűnik fel a kontyos anyakép, a természet és az anya viselete, külseje a nyitány, a 2.-ban a belső világra, a lélekre és a szívre, az érzelmekre való utalásként az anya és szíve meg a szeme szerepel; a 3.-ban – motívikusan keretes szerkezetet alkotva – visszatér a konty: példaként, jelképpé váltan; s új elemként az anyai (és mint lehetőség, a szerelmi társ által nyújtott) gyógyír.

Különvéve az anya jellemzőit: versközépen dobog a meleg anyaszív, s azt az 1. és a 3. strófa kontymotívuma övezi. A biológiai és lelki, konkrét és elvont értelemben egyaránt vehető szívet közrefogja a hajviselet motívuma. S a konty sem marad meg pusztán 'hajviselet'-nek a versben: előbb, a nyitányban az asszociációk révén lebben az égre, majd a zárlatban jelképpé nő.

Másfelől az anya mindig valamivel vagy valakivel való viszonyában bukkan fel: az 1. versszak az **anya és természet** szétválaszthatatlanságára utal. A 2. strófában az anyaszív és -szem mint lélektükör a versalannyal szembesül: az **anya és fia** kapcsolatáról alkotnak képet a sorok, a 3. versszakban **az anya: példa**, a lírai alany **kedvesével való kapcsolatában** a gondoskodás igazodási pontja.

A nyitó öt sorában életképleirő jellegű, tájékoztató kommunikációs funkciójú szöveg törés nélkül vált elbeszélőre, illetve magyarázó, elemző, értékelő elemeket tartalmazó. E második egység nyitó három sorában (hozzászámítva a vers 5. sorát is!) felerősül az egész költeményt átható érzelemkifejező funkció, a záró négy sor pedig felhívás.

Értékszembesítés is kiolvasható a dalból: különböző érték szintű létállapotokat ütköztet. Az első öt sorban a létminőség **idillikus**. Ilyen a scenika: minden részletében össz-

hangban levő, szép, derűs természeti vidék ez. Benne az anya és a külvilág harmonikus egységben él. Hamvas Béla szerint „ritka mű kelti az őszállapotnak azt a meghitt nyugalomát, amelyet nehéz másként nevezni, mint idill.” Kalász László költészetének több darabja, köztük – első öt sorában – az *Anyámnak kontya van*: ilyen mű. A vers, noha közép-pontjában az anya áll, csak eddig, az ötödik sorig bizonyul anyaversnek, azután válik előbb a beszélőt (a fiút), majd a kedvest is szerepeltető, a **totalis érzelmet** dalba foglaló lírai vallomássá. A kizárólagos **biztosságra**, idilli nyugalomra következik a további hét sorban a – részben változatlan – biztosság (minden gondomat érti; gyógyírt talál minden bajomra) mellé társuló **drámai** hang (piros és fáj), a **feszültség, bátortalanság** (amelyet a beszélő lelkiismeret-furdalása, enyhe büntudata okoz), illetve a **feltételeesség, bizonytalanság** (ha nem merek; ha kerek kontyod lesz, ha gyógyírt találsz). Következésképp: csak a **feltételeesség megszüntetése** teremthet kiváló, idilli létminőséget. Rónay László sorai Kalász László egész költészetére igazak: „Érezni a versekben egy teremtő személyiség jelenlétét, aki hangjával és a világgal való viszonyában is az elveszített harmónia visszaszerzésére serkent.”

A fordított irányú szembenállások: a *gond* és az orvoslásával felérő, mert a szeretettel azonos *érti* és a *baj*, *baj* – *gyógyír* **kontroverzia**, illetve a versfutam értékhiányról hírt hozó elemeit (*gond*, nem merek, *baj*, *baj*) feledtető, az anyához kapcsolódó értékvilágot jelző, megismételt *minden* (mint fix pont) kompenzálják az idillre következő drámai tartalmakat. Így a szerkezeti képletben éppúgy nem a diszharmonia, nem az értékhiány, hanem az értéktelítettség, illetve a harmonia dominál, miképp a versszókincs is az értékeltített szavakat preferálja. Vázlatosan áttekintve ez utóbbit: az értékeltettség szavak (*ért*, *lesz*, *talál*, *van*; *anya*, *éjszaka* [itt a kontextus a kellemességgel hozza összefüggésbe], *eső* [itt a kontextus a kellemességgel hozza összefüggésbe], *fa*, *gyógyír*, *kedves*, *konty*, *lomb*, *szív*; *dús*, *kerek*, *meleg*, *sötét* [itt a kontextus a *dús* értéksgallatához társítja]; *első*; *minden*, *ő* [itt az *anya* szó helyettesíti]) jóval nagyobb arányban vannak jelen, mint az értékhiányra utalók (*fáj*, *nem merek*; *baj*, *gond*, *baj*; *piros* [itt a kontextus a fájdalommal hozza kapcsolatba]) – az ismétléseket is számítva, 28:6 az arány.

A szerkezetvizsgálat zárásaképp a költeményt keretező záró- és nyitószóra utalhatunk: mindkettő az anyával függ össze: az egyik közvetlenül, a másik közvetetten. A legelsőről szólunk már. Az utolsó a *bajomra*. Ez a hitves feladatára utal: gyógyírt találni a férfi minden *bajára*, mint talál az anya a gyermeke első jajára. Mit sugall tehát a beszélő a kedvesnek? A köznapi prózai beszédmód és a lírai sűrítés egymásnak való megfeleltetésével valami efféle: ha gondoskodásban, a lelkemmel való törődésben hasonlatossá válsz anyámhoz (*gyógyírt találsz minden bajomra*) és olyan jó izlésed is lesz, mint neki (*kerek kontyod lesz*), továbbá ha érzelmileg a teljességet nyújtod (*kerek kontyod lesz*), majd akkor vállalom, illetve teljesítem ki veled a párkapcsolatot (*akkor leszek kedvesed*).

Egység, szimbiózis

A dalműfaj homogenitása és sűrített beszédmódja, tömörsége az értékszerkezet elemei s más strukturális tényezők összekapcsolódásában, egységben is megnyilatkozik.

1. Ember és természet

A lombhasonlat az *Anyámnak kontya van* című versben nemcsak a kozmikus tágitás eszköze, e szókép útján teremtődik meg a Kalász-lírában **ember és természet között** mindvégig jelen levő kapcsolat, **szerves egység, harmónia**. Az anya kontyát a beszélő – fiúi szeretettől vezérelt – párhuzamosító képzelete a magasba emeli, lombbá növeszti (s ezt az anya glóriájává szakralizálja a képzettársítás). A fa koronájának motívumát kiemeli a paralelizmus: a *sötét* és *dús* ismétlése. (A minősítő jelzők az egységérzetet is fokozzák: a lomb a sötétben, éjszaka dúsabbnak hat, mint nappal, amikor a levelek közé süt a nap.) A gondolatpárhuzam közös nagy fogalmi körbe állítja a kontyot és a lombot: a legtágabb értelmű természet részeivé teszi. Az **anyatermészet** – 'a nagy természet mint mindennek szülőanyja' – s az *anya* szó már önmagában is – szavatolja az egész dal meleg, bensőséges atmoszféráját, teszi varázslatossá hangulati terét. Ez a dal a képzettársításban összekapcsolja az „anyatermészet” szó idézett jelentését 'a lényt meghatározó sajátóságok összessége' jelentéssel – az *anya* szeretetlenni természetét ez az asszociáció is hatalmasra növeli, egyetemessé avatja. Mint Petőfi sorai: „Mosolyogva néz a földre / A szelíd nap sugara, / Mint elalvó gyermekére / Néz a szerető anya (...) Aludjál hát, szép természet, / Csak aludjál reggelig, / S álmodj olyakat, amikben / Legnagyobb kedved telik. (Itt van az ősz, itt van újra...; Erdőd, 1848. november 17-20.)

Kalász László versében a hangütés, a meleg nyári esőtől kellemessé és barátságossá szelídített éji táj s az *anya* szó eleve melegsugárzó hatása révén a nyitó hangulat kétszeresen is finom és bensőséges. (Mindvégig megmarad a táj otthonosnak a versfutásban.) S az anyatermészet otthonteremtő ereje csak fokozza ezt a meghittséget. Az *anya* Kosztolányi Dezső szerint a legszebb szavaink egyike. Miképp a *szív* is. Belső szépségük miatt. A publicistaként is óriás költő az egyik színes írásában mondja: „Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új értelmi és érzelmi törvényekkel. Mi tehát a tíz legszebb magyar szó? Ezt felelném, abban a tudatban, hogy válaszom merőben önkényes, és éppúgy jellemez engem, mint nyelvünket: – Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír.” Csaknem mind a tíz szó a tág értelmű **természet része, teremtmény**.

Két jelentést is asszociál a rejtett **hónapszimbólum**: a *meleg eső* a májust mint a szerelem hónapjelképét idézi meg a képzeletben, mint Illyés Gyula Benső kikelet című „dal-szöveg”-e: „Arcomat mostam volna abban / – de még inkább a tiedet – / a tél-illatoló orgona-illatban. / De még inkább a szivedet.” S idézi a nyarat, a szerelem **évszakszimbólumát**, mint Petőfi *Te a tavaszt szereted...* (Szatmár, 1846. október 7–10.) kezdetű kis dala: „Te a tavaszt szereted, / Én az őszt szeretem. / Tavasz a te életed, / Ősz az én életem. // (...) Lépnél egyet előre, / Lépnél egyet hátra, / S benne volnánk közösen / A szép meleg nyárba.” S gondolhatunk a 20. századi költészet „**belső nyár**”-gondolatkörére: példaként Rónay Györgynek a kései versek közül való, a lírai személyességtől áthatott Szerápión-legendák *Hová? című darabjának* e citátumára: „Látod ott a madarat? A fél eget átszelte már, / mióta itt vagyunk, neszét se hallani, / csak száll, hasítja egyenletes szárnycapással / a maga tengerét, mindig tovább. Hová? / Mig nyárába nem ér. / Indulhatunk, Szerápión.”

Ember és természet kapcsolata látvány- és hőérzeti – érzéki – élményt is magában foglal: *kerek konty, sötét* (látvány, vizuális élmény) – *dús konty és lomb* (vizuális, tapintási) – *meleg eső* (hőérzet) – *eső* (tapintás). A *piros* és *meleg szív* kétféle érzetet összekapcsoló képe pedig a szívet sokféle érzékenység, érzékelés szintéziseként értelmezi. Ekképp a konkrét és elvont is összekapcsolódik a versmezőben: a piros mint konkrét látvány ezúttal lelki látvánnyá, a meleg eső konkrét hőérzete a meleg szív érzékelésében a szívvel való látással lényegül át: a „szívhangok”-at a „szívradar”-unkkal, illetve azzá váltan, „szívradar”-ként érzékeli az ember – mint a legintelligensebb állatok, például a kutyák. Vagy a rókák: jelentéses és jelképes, hogy Saint-Exupéry A kis herceg című filozófiai meséjének sokat idézett gondolata, fókuszmondata – Rónay György klasszikus fordításában – a róka szájából, az ő titkaként hangzik el: „Jól csak a szívével lát az ember...”

2. Idő és tér

Különleges idődimenziót ad a költeménynek már a verspozíció: a *Szánj meg idő* kötet *Műemlékeim* ciklusának 3. darabjaként jelent meg. A „műemlékeim” itt nem pusztán a magán-hagyományörzésre utal, hanem valami örökre, tér és idő végtelenére. Arra, amiről Hamvas Béla beszélt: „Az ősalapot nem feltétlenül a kezdet, a gyermekkor és az őskor, felismerésében semmi nosztalgia nincs. Inkább tudatában lenni valaminek, ami a kezdetnél is előbb volt, és nem múlt és nem múlik, és nem múlhat el soha, és nemcsak tart, hanem tartja mindazt, ami azóta történt és van. Életünkhöz viszonyítva ez a lét. Amikor emberben és műben, tájban és hangban megjelenik, mindenki tudja, hogy otthon igazán itt van.”

Ez a létidő keretezi, övezi a költeményt: a verset magában foglaló kötet címadó szava, s a zárlatban is találunk rá utalást: a *csak akkor leszek (...)* *ha* szerkezetben ugyanis a szófajlag mutató határozószó, az *akkor* – mondattanilag utalószó – időbeliségre éppúgy utalhat, amint hangsúlyozhatja a feltételt, 'abban az esetben' jelentést hordozva, a *ha* kötőszóval bevezetett feltételes sajátos jelentéstartalmú mellékmonddal együtt. Az előbbi esetben a kötőszó felveszi az *amikor* jelentését. Vagyis az *akkor* utalószóra így is lehet kérdezni: mikor? És így is: milyen esetben, milyen feltétellel? A *csak* határozószó megszorításként van jelen, akár az időbeliséget, akár a körülményt hangsúlyozzuk. (Ugyanigy kettős értelmű lehet a középső strófa hasonló – *fáj ha nem merek* – szerkezete.)

A végtelen időt hangsúlyozza a térélmény: a természeti térelemek vertikális, magasba törő, kozmikus jellege is. Az anya kontya égi jelkép, a lomb, a fa az eget a földdel összekötő növény, egyszersmind persze – a Jelképtár szerint – a fa általában az asszonyt jelképezi. Konty és lomb, ember és természet, mikro- és makrokozmosz szimbiózisa ez. S az örök időt hangsúlyozza az említett pozitív és archészituációs igék sora, valamint a vers kettős természete: a jambusi száguldás és egyszersmind a nominális stílus: a szófaji arány 26:6 – 13 különböző főnévre (közülük az anya, a konty ismétlődik) és 6 melléknévre (ismétlődik a sötét, a dús, a meleg) és egy számnévre (első), azaz összesen 26 nominális elemre mindössze 6 ige (négy létige és két cselekvő ige), illetve egy főnévi igenév jut. Elsősorú arány ez: mintegy négyszerese a nominális elem a verbálisnak.

A versegésznek ezt az örök időt sugalló világa azonban a jövő időre konkretizálódik a költemény felhívó zárórészében (*csak akkor leszek kedvesed / ha kerek kontyod lesz neked*): intésbe csomagolt remény ez: az utolsó sort, ha a szövegösszefüggésből kiragadva, magában nézzük – „gyógyírt találsz minden bajomra” – tartalmilag jövőbe vetített kijelentés. Valójában biztató remény, hit. Mint Németh László írta az Arany Jánosról szóló esszéjében: „Hit nélkül éppúgy nincs elsőrangú alkotás, mint ahogy igaz szerelem sincs.”

E végtelenített idő megragadását szolgálja a vers hangzásvilágának egyik jellemzője, a száguldó jambusi sorok egymásutánja. Fülünk kihall például az első sorból egy háromütemű nyolcast (3/3/2), egészében mégsem szimultán ritmusú a vers, hanem időmértékes: jambusi nyolcas, kivéve az utolsó két sort, amely egy-egy kilencedfeles jambus – jelezve, lényegi közlendő rejlik ott: a ritmus kiugrat egy fontos „üzenetet”. S mintegy nyomatékként – egy verslábnyival megnyújtja a közlés idejét.

Idő és tér egybekulcsolódik itt olyan értelemben, hogy a költemény képzeletbeli idejét és terét kezdetben együtt emlegeti a beszélő: eső utáni *éjszakán* (...) lomb a *fán*. S mivel éjjel minden rejtélyes, elvész a térérzék is. Cs. Varga István okkal beszél arról: „Az emberi létezés, az élet, a teremtés titka, az anyaság titka a kozmikus létezés szférájában, a nyári éj tengerében szárnyal magasra”. Azaz: a végtelenben. Az asszociatív versterben e titkok övezte, végtelenített idilli táj – amely a végtelen idill emberi vágyát is felidézi – szinte előkészíti a 2. és 3. strofa kizárólag képzeletben létező, odaértendő – szintén egy fajta „végtelenített” vagy inkább potenciális, képzeletbeli, konkrét térképpzel szabadon behelyettesíthető – terét, hiszen az anyával való szembenézés, mely időnként feltétlenül szükséges, nyilván a szülői házban, azaz otthon, hazalátogatásokkor történik.

S meghatározhatatlan időben, mert *időnként* hangozna el a beszélő őszinte vallomása, amelynek az anya egyszerre szeretetet sugalló és szigorú szeme tart tükröt. A zárlatban pedig a beszélő pozíciójából visszafelé kell olvasni az időt: az anya példa, mert a gyermeke első jajára (tehát: nem 'mindjárt', hanem 'azonnal'...) gyógyírt talál annak minden bajára, s itt e végtelen tér – bölcsőtől a felnőttlét színtereig – végtelen idővel kapcsolódik össze: nemcsak otthon, a bölcső (a benne síró csecsemővel) képzelhető a versmező asszociációs terébe, hanem a felnőtt poeta tetszőleges színterein (intim szféra, hivatásszféra stb.) előforduló bajok is, s nyilván nemcsak a pici gyermeknek lehet baja, hanem a komoly felnőttnek is, élete más-más terében és idejében. S az anya: minden időben, minden térben létező gondokra – gyógyírt talál.

S gyógyírt talál(hat) a beszélő minden bajára a mindenkori kedves. Mert mint Hamvas írja: „A férfi hozza magával az idillt, a nő hozza magával azt, hogy ez csak itt és most, ebben az életben valósítható meg.” Ezzel a költemény időszerkezetének újabb – rejtett – eleme, az idő újabb dimenziója tárul fel.

3. Értelmem és érzelem

Az idő és tér szétválaszthatatlansága az értelem és érzelem kölcsönhatásával egészül ki: sőt, nemcsak arról van itt szó, hogy az anya érzelmei (*szíve van meleg*) és értelme (minden gondomat *érti*) egyaránt szerepel a dal versfutamában mint a szeretet és a megértés természetes példája, hanem többről: a „*minden gondomat érti*” a **teljes megértés**

jelzi, majd az utolsó versszakban a kedves elé mérceként állított anyajellemzés („első jajomra / gyógyírt talál[sz] minden bajomra”) a **teljes megézés** (minden baj megézése, anyai előérzet!) tanújele, vagyis az anyának a gyermekkel való érzelmi és értelmi – emocionális, empátikus, intuitív és racionális – azonosulása az a magas mérce, amelyet a szerelmi Társnak a vers szerint teljesítenie kell. Az **értelemmel és érzelemmel való szeretet szimbiózisa itt az anyaszeretet**. Ez a kettősség Németh László egy szép gondolatát („A megismerés: megértés, a megértés: szeretet”) vagy Hamvas Béla Scientia sacrájának Ibn Arabi szufimestertől való citátumát („A szeretet misztériuma, hogy »a szerető átváltozik annak lényegévé, akit szeret«”) éppúgy felidézheti. Asszociálhatja az Ómagyar Mária-siralom teljes azonosulás-élményét („Te véred hullása | Szívem alélása”) – e szakrális mélységbe tekintéssel sugallva: a semmihez sem hasonlítható mélységű anyai szeretet minden jó anya tulajdonsága, minden korban. A modernkori költészet – így Rónay György Betelehem című verse – is utal a mérhetetlen anyai erőre és a gyermekkel való teljes azonosulásra: „a te anyai szíved még mindig nem / hagyott fel a reménnyel”; „fájdalmak anyja vagy”. E szakrális szeretet sajátja Kalász László dalának is: hangulati terének és asszociációs mezőjének egyaránt része, miképp a vers kifejezőereje is segíthet mélységének érzékeltetésében.

4. Szeretet és szerelem

Érdekes, hogy ebben a szerelemfilozófiai töltésű dalban a 'szeret' ige egyetlenegyszer sem fordul elő, mégis a szeretet és a szerelem verse ez! **Az anya és a lírai alany közötti, konkrét szavakkal ki nem mondott kölcsönös nagy szeretet, illetve a beszélő és a kedves közötti potenciális, szavakkal szintén nem hangoztatott kölcsönös nagy szerelem költeménye.**

Az ember és természet, az idő és a tér, az értelem és az érzelem összekulcsolódása mellett összeér itt a szeretet és szerelem is, amikor az agapé-szeretet egy képi váltás (anya – kedves) nyomán a verszárlatban, a záróstrófában agapé-szerelemmé, adó érzélemmé lényegül át. Persze, csak feltételesen, mert a szív szerelem vállalásának, egyáltalán létrejöttének legfőbb kritériuma az anyaszeretettel azonos érzelmi mélységű szerelem megléte. A lírai én, a versszubjektum az anya védő szeretetét, vigyázó, virrasztó aggodalmát áhítja átplántálni a kedvesébe, ezt várja tőle, jelezve: a szerelem és szeretet elválaszthatatlan érzelemformák. **A szerelem csak az óvó szeretet megvalósulása után (avagy: megvalósulásakor, megvalósulásával együtt) vállalható.**

Ragyogó példa ez az utolsó versszak arra is, hogy a verset miért szoktuk sűrített beszédnek nevezni. A lírai alany közvetetten, a kedvesre vonatkoztatott feltételes hasonlatl mondja ki: az anya **minden** bajra megleli a gyógyírt. Vagyis a 3-as számmal összefüggő jelképek közül a **tökéletesség**: a megvalósult **tökéletes anyai szeretet** mellett a **tökéletesség vágya, a potenciális szerelmi teljesség** is kiolvasható a versből. A záróstrófa tehát ezt is jelenti: 'akkor leszek kedvesed, ha a szerelemben éppúgy a teljességet nyújtod, mint anyám a szeretetben'. E kétféle teljességben részesítésnek-részesülésnek is a nyelvi kifejezője a más összefüggésben emlegetett nagyszámú birtokos személyjeles szóalak.

Kalász László is tudta, „nehéz a szó”, tudjuk mi is: még külön-külön is igen nehéz a szerelem avagy a szeretet érzelminőségeit szavakra váltani. Az erősz és az entuziazmus, az „égszínké elragadtatás” szételemezhetetlen, „senki sem született, aki a kettőt magában el tudta volna választani, és ilyen ember nem is fog születni” – szögezi le Hamvas Béla Püthia című esszéjében. S hozzáteszi: „a mai világ állítólag a testi szenvedélyt a szellemivel ellensúlyozni kívánja. Az igény nem az ellensúly, hanem a fokozás. Az agapé azért jelentkezik erősebben, hogy az erőszet még vörösebbé tegye.” (A vörös szerint „az erősz, a diabolikus szenvedély és az ördöggel való vérszerződés által szerzett bűbáj”). Mindenesetre a jelképi 3-asok újabb példája, amit Hamvas Béla esszéje említ: „**A szerelem száma is három**, nemcsak erősz, nemcsak agapé, hanem szexus is”.

Ugyanígy nehéz az agapéérzés pontos meghatározása. Az új Idegen szavak szótára így definiál: az agapé „az Újszövetségben szeretet, elsősorban Isten és Krisztus ember iránti szeretete”. Tehát adni akaró, adó, ajándékozó, önzetlen szeretet, amelyet „csak a Teremtő, a Gondviselő, az önmagát érettünk feláldozó Megváltó kegyelme adhat az embernek. Ehhez az agapé-szeretethez hasonlatos az anyai szeretet, amelyről a költő tanúságot tesz” – hangzik Cs. Varga István szép szava, második mondatában e versre utalva. S itt kapcsolódik össze – az asszociációs mezőre is gondolva – az anya természete az anyatermészettel...

Kölcsönös nagy szeretet, agapé kapcsolja össze a beszélőt az anyával, az anyát a beszélővel. Ám a kifejezés nehézsége rávilágít arra is, miért nem mondja ki a *szeretet* szót a beszélő. Petőfi minden időben igaz válasza helyettünk is szól: „S anyánkat, ezt az édes jó anyát, / O Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd! / Mi ő nekünk? azt el nem mondhatom, / Mert nincs rá szó, nincsen rá fogalom...” (István öcsémhez). A *szerelem* szót is mellőzi a beszélő. Miért? Gondoljunk Juhász Gyula *Szerelem?* című versének egyszerre szellemes és áhítatos feleletére: „...nem tudom, mi ez, de jó nagyon...”

Igényi ez a dal a befogadó aktivitását, a közös olvasást: a *konty* ismételt szerepeltetésével újra felbukkan a nyitókép, újra az olvasó lelki szemei elé festve az anyát – s általa a tőle elválaszthatatlan természetet –, ezzel kerekítve teljessé a költeményt, s megjelölve az egyelőre csak feltételesen beteljesülő szív szerelem végső kritériumát. Felidézi a zárókép a hasonlatot, a kozmikus, az ég felé törő fa képét, majd a hasonló mellékmondat („mint anyám”) révén a kedvest (feltételesen ugyan, de) az anya képességével ruházta fel; a párkapcsolatot is átletesíti a szeretet meleg, gyógyító, konkrét és lelki otthont egyaránt teremteni képes, kozmikus erejével. Ha kontyod lesz, te is anya, termékeny anya lehetsz! – sugallja a vers. Nem a képzelet túltengése e sugallat sejtése: ha a fa asszonyjelkép, a zöld levelek alkotta lomb a kivirulás szimbóluma. S a kontyot lombhoz hasonlítja a beszélő, a dús konty pedig az asszonyi termékenység jelképe – így fonódik össze végképp ember és természet. (Az ég felé törő fa egyébként nemcsak jelkép, pontos képből, látványból sarjad: e sorok írója is, mint a költő földije, tapasztalatból tudja: a Bódva völgyében igazán magasra nyúlnak a lombok, égig érnek a fák...)

A *minden* névmás ismételt szerepeltetése a versszövegben az anya végső dicsőfénybe vonására hivatott, egyúttal (bár feltételesen) a kedvesnek is lehetőséget nyit: közvetetten arra biztatja: a szerelem is felemelkedhet az anyaszeretet szinte föl nem érhető ormára: „...mint anyám: első jajomra / gyógyírt találsz minden bajomra.” Azaz: mint az anya (mindörökké) a gyermeke fájdalmát, úgy orvosol(hat)ja a nő, a Társ a kedvese mindennapi gondját-búját. Az anyaszeretet átörökítési kísérlete ez a Társra, a szeretet és a szerelem

összekapcsolása, egy olyan eszményi párkapcsolat megszületése érdekében, amely kapcsolatoknak a **totális érzelem**, az anya agapé-szeretetét és a kedves agapé-szerelmét egyesítő, létvigaszt nyújtani képes totális érzelem az alapja. A „gyógyírt találás” tehát az **életvigasz**, sőt a **létvigasz** szinonimája. Ekképp teljesedik ki a természeti ember lelki élete: nemcsak az **idilli természet** a létvigasza, hanem a totális érzelem: e kettőt együttesen tapasztalva élhet meg teljes idillt.

Van tehát – legalábbis lehet – teljesség. Nem minden egész törött el! Vannak művek, melyektől jobb lesz az ember, jobb a világ. Ez olyan. Utaljunk vissza a Jelképtár már idézett magyarázatára: a kör – itt a nyitókép anyai hajkoronájának „kerek” volta – szimbolizálhatja akár az égi egyenlítőt, annak korong alakú síkját, amely pedig a naiv világképben a paradicsommal, az „égi Föld”-del azonos...

Bölcséleti érvényűvé nő a filozófiai dalban a lírai alany érzése. Azzá emelkedik itt is. Hangot ad meggyőződésének: a szerelem csak az anyai óvó szeretet megléte, biztossá válása, biztossága esetén, azaz az agapészeretet, az adni képes, áldozatos érzelmi-nőiség megvalósulása után vállalható. Mert szerelmesnek lehet lenni ennek hiányában is, de kedvesed csak akkor leszek – sugallja a költemény zárata –, ha a szerelmi érzésben az anyaszeretet minőségére való képesség is ott csillog. Lehetőség ez tehát. Erre valló nyelvi megoldás, hogy a *kedves* csak feltételesen s birtokos személyjelek, igeragok révén van jelen: *kedvesed, neked; találás*.

Kosztolányi Dezső Szerelem című elemző cikkének aforisztikus zárása ez: „Az ember szeretetből támadt, azért él, gyakran azért is hal meg. Úgy látszik, mégis a főfoglalkozása az a földön, hogy szeressék. Minden más – hídépítés, országhódítás – csak eszköznek, jelentéktelen mellékfoglalkozásnak rémlik.” A „foglalkozása az a földön, hogy szeressék” gondolatközlésben a *szeressék* ige kettős értelmű. Az írás címére tekintve ráébredünk: a szeretetet a beszélő itt is a szerelemnek mintegy a feltételeként határozza meg.

A profántól a szakrálisig: megtisztulás, kontyglória, ünnep

A szeretetnek és a szerelemnek van létfokozó ereje is: Hamvas Béla Scientia sacrája a szeretetről mint „a lét legintenzívebb érzékenységéről”, Püthiája a szerelem mámoráról mint „a létezés elképzelhetetlen felfokozásáról” beszél.

A *kerek kontyod lesz neked* nem utánzásra, nem majmolásra biztat. Részint ízlést jelöl: hagyományörzést – bár ma újra divatba jön a konty... – részint a feleség- és anyaszeretre való alkalmasságot szimbolizálja. A Jelképtár ez ügyben is eligazít: „Jellegzetes mozzanata volt a lakodalmi szertartásoknak az ún. »felkontyolás«, a menyasszony hajviseletének megváltoztatása – a konty ugyanis az asszonyi státus jelképe volt.” Most az anya hordja, de majd a kedves is viselheti. Mikor? Akkor, ha „úgy tudsz szeretni, mint anyám” – ahogyan e Kalász-vers ösváltozata mondja. Mert úgy kerek a világ a versi hős számára, ha a szerető anya és a szerető hitves egyaránt része az életének, akkor éli meg a létezés örömét. Értelmezésünkben nem arról van tehát szó, hogy a beszélő „kedvesében is anyját keresi”, hanem arról, hogy a kedvesétől is olyan létjavító mélységét várja a szeretetnek, mint amilyen mély szeretetet az édesanyjától kap(ott), s a szerelem csak

akkor ér valamit, ha az e mély érzésen alapul, illetve azzal szimbiózist alkotva él a partnernő belső világában.

A kerek színönimája az „egész” is. A *dús konty*, a *dús lomb*, a *szív*, a *szem*, az ismételt *minden* nemcsak a kerekéget hanem az **egész**-séget (azaz: valaminek az egész voltát) is eszünkbe juttatja. Ekképp ezt sugallja a költemény: nem minden egész törött el!

A kerek kontyról az e hajviselet színönimájára – koszorú – is asszociálunk. Aki kontyot visel: koszorúba tűzi a haját. A hajkoszorú felidézi a fénykoszorút, a glóriát. S mivel a haját lombhoz hasonlítja a beszélő: e hasonló, a lomb ég felé törő, a nyáreji csillogás – vagy egyszerűen csak a képzelet – láttatta fénykoszorúja felől visszafelé olvasva a konty is glorifikálódik. Lombglóriának látja és láttatja a beszélő – fiú – szeretete. Az asszonyors ősi jelképét, a kontyot régebben „**asszonyi korona**” gyanánt becsülték meg”. Az asszociáció nyomán a hajkoronát, pontosabban a dús hajból fésült fejékesítőt így a lombkoronával veti össze a beszélő.

A **profán** konty tehát **szakrális** fénykoszorúvá, sugárkoszorúvá, koronává, illetve mitizálódik a képzetársítás folytán: **jelképpé nő**. De hogy miféle gondolatokat, lelki tartalmat, érzéseket, hangulatokat idéz fel, a befogadó képzeletvilágán múlik. (Egy távoli, jövőbe vetett, e dalból következő, de a versidőn és -térben kívülre utaló képzetársítás Tóth Árpád Esti sugárkoszorú című himnikus dalát asszociálja, a kontyglóriát a kedvesre is kiterjesztve.)

A népköltészetben is gyakori *piros* itt az anya fájó, lüktető, forró szívének jelzője. A mindennapok szavait bőven tartalmazó költemény szóközegéhez a képzet a nagy Kalász-versmező egy másik pontját társítja, s a *piros* jelzőhöz – stilisztikai értelemben: szinesztéziaként is értelmezhető melléknévi metaforához – a tojást kapcsolja, a vers hangulati terét a „piros tojás” asszociációs mezőjére is rányitva: a tudat felidéz egy profánt és ünnepit összekapcsoló Kalász-gondolatot, a *Szint vallok a szelekkel* című verséből: „a Földet (...) a fény elé kell végre tartani // mint anyám a tojásokat.” Emellett asszociáljuk a „piros pünkösdi napja” kifejezést, s az anya – és a beszélő reményei szerint a jövődöbéli – **ünnepi létezésre való képességére** is utal ez a szín. A **kerek egészet akarni és adni** teljesség- és tökéletesség igényére. S tudjuk, a *piros* a szerelmet, az életet is jelképezi. Az anya szülője az életnek, s mind a születés, mind az élet őshelyzetéhez szorosan kapcsolódik a szerelem: oka és okozata is az életnek... E lehetséges asszociációsor remélhetőleg választ ad arra, a szerző miért a középső strófába, központi helyre komponálta ezt a színt.

Titok a lét

A vers egy újabb asszociációs mezőjére nyit kaput Cs. Varga István, amikor azt írja, „**az emberi létezés, az élet és a teremtés titkát: az életfa, az anyaság titkát**” rejti a vers meleg eső utáni éjszakájának táj- és időképzete. Fokozza, mélyíti a titokzatosságot a „kontya (...) sötét és dús mint (...) éjszakán (...) a lomb” hasonlító sajátos jelentéstartalmú mondat **fok- és mértékhatózója**: a főmondatba odaértendő utalószó („*olyan* sötét...”.) ugyanis ezt jelenti: 'annyira', tehát: 'nagyon'! A szerelem és éj kapcsolatát asszociálja ez. E viszony régi toposz irodalmunkban: Vörösmarty Csongor és Tünde című mesedramája végén az éjszakában „ébren maga van csak az egy szerelem”. Az éjszakát, az éjszakai

lombot idéző konty a szerelemre kétszeresen utal: részint a múltra, az anya fiatal korára, a fogantatásra – s rejtett asszociációként a leggyakrabban e napszakban felsíró gyermeki jajra –, továbbá a kedvessel való kapcsolatra, s az ő majdani anyává válására.

Vallomásos természeti dal

Kalász László dalköltészetének csúcsa az *Anyámnak kontya van*. Igaz rá Németh G. Béla pontos műfaji definíciója, mely szerint a dal „többnyire egyetemesült, egyneművé lett, a lelket egészen betöltő érzelemnek, életérzéssé lett érzelemnek” a kifejezésre juttatás. Ha e költemény ennél konkrétabb műfaji besorolását keressük, a **természeti dal** gyönyörű példájára lelünk benne, még pontosabban: **szerelemfilozófiai tartalmat hordozó vallomásos természeti dalnak** értelmezzük.

Miért mondjuk, hogy „filozófiai”? Mert az úgynevezett filozófiai dalra a műfaj általános tulajdonsága – az életérzéssé lett, egyetemesült érzelem – mellett az is jellemző, hogy az ilyen költeményben a lírai alany érzése bölcséleti érvényűvé nő.

Ennek a szerelemfilozófiának – mint fejtegettük – ez a lényege: **az igazi szerelem megélésének, vállalásának kritériuma az anya gyermeke iránti totális szeretetéhez, az anyai szeretethez – a szülőttjével azonosuló attitűdhöz – hasonló mélységű emocionális azonosulás a kedvessel. A szerelmet tehát akkor érdemes vállalni, ha ez az érzés az igazi anyai szeretethez hasonlóan létfokozó, élet- és létvigaszt nyújtó érzelminőség. Olyan szerelemről van tehát szó, amelyben az erősz, a szexus kölcsönhatásba kerül az agapéval.**

Mi utal arra, hogy a beszélőnek egyre forróbb a vallomása? Az anya és természet viszonyának leírását az anya és fiú viszonyának felvillantása váltja: a *meleg eső* átvált *meleg és piros, fájó szívre* (mindkettő a hőérzet hatását kelti, forróságot asszociál!), majd ismétlődik a *minden* általános névmás: az anya minden gondot ért, minden bajra gyógyírt talál. S az anyamotívum négyszer szerepel a rövid dalban: háromszor szó szerint, főnévként, egyszer személyes névmásként – amely szófaj arra hivatott, hogy a beszédhelyzetben szereplő személy nevét helyettesítse –: *Anyámnak, anyámnak, ő, anyám*.

Az értelmezés kezdetén számba vettük, mit szimbolizál a 3-as szám. Kalász László verséből az e jelképek közül a **teljesség**, a **tökéletesség** (vágya): a megvalósult tökéletes anyaszeretet, illetve egy másik érzelminőség, a szerelem potenciális teljességét olvashatja ki, aki megél(t) ilyen felemelő, életvigasztaló szolgáló, egyszersmind a lét minőségét szavatoló érzelmi élményeket.

Monológ vagy dialóg?

A vers **monologikus beszéd**. S ez a dal vajon nem „a lélek párbeszéde önmagával”, mint Gadamer írta Nietzsche Zarathustrájának drámáját vizsgálva? A versszerkezet a belső monológra épül, **egyoldalú párbeszéd** ez, a lírai alany a **kijelentésére** éppúgy nem vár szavakkal választ, mint az, aki költői kérdést tesz fel. A várt női cselekedet lehet(ne) a válasz, de az már a versidőn és verstéren kívül, a jövőben történhet meg – ha a beszélő többször emlegetett feltétele teljesül.

S úgy is olvasható a vers, mint a kedveshez szóló **levél**, amely így kezdődne: „*Lásd, anyámnak kontya van...*” E felhívó igét a szöveg elejére egyébként is oda kell gondolnunk: ezzel válik érthetővé a harmadik versszak megszólítást is rejtő odafordulása a kedveshez.

A **könyörgés archészituációs gesztusa** nemcsak a kötet címében (*Szánj meg*) szerepel tehát, e versből is kihallható: a beszélő reménykedik abban, hogy az itt szavakra nem váltott, de a hangulati térben és a tudatban avagy a tudat alatt (már a kötet cím okán is) zajló esdeklése meghallgatásra talál, s a kedves éppúgy gyógyírt talál a bajára, miképp az anyja talál – mindig – a jajára...

S olvasható úgy is e dal, hogy **beszélőjét azonosnak tételezzük a költővel**.

Maximalista költemény? Férfiszempontú vallomás? Nem. Inkább az ősi szerepek felelevenítése ez egy szerepvessztett, szereptévesztett, a nemek identitását összevissza kutyuló világban. Johann Jakob Bachofen (1815–1887) svájci szociológust, antropológust idézve írja Hamvas Béla a *Scientia sacra* második nagy egységében, A kereszténység címűben: „a nő az, aki a misztérium birtokában van, a beavató, a tudás úrnője, a közvetítő a végtelen felé”.

Nem a férfiónzés költeménye tehát ez, hanem a nőt kétszeresen, két minőségében is középpontba állító szerelemfilozófiai testamentum mindenkori ifjaknak, házasság előtt állóknak, egyáltalán: férfitársaknak. És: női társaknak. Akinek van füle, hallja.

„Talán eljön a pillanat, mikor elmondhatod, hogy az egészet akartad. Az egészet, az igazit, nem a pótlékot, a hasonlót, a mellékeset: az egészet, a boldogságot és az igazat, az igazságot, akármilyen félelmes és földközeli.” Márai Sándor maximába hajló jegyzetéből citáltunk, a Vallomás címűből. Kalász László számára 28 éves korában érkezett el az a pillanat, amikor elmondta: az egészet akarja. Krisztusi korában pedig megjelent a véglegesnek tekinthető szöveg. Ötvenévesen megalkotta a végleges szöveg végleges központozását. Az egész ifjúkorát s felnőtt életének zömét végigkísérő vers azóta antológiák köztelenül közzétett darabja. Aki a(z anyai) szeretetről, illetve a szerelem értelméről akar versgyűjteményt összeállítani, a jövőben sem feledkezhet meg az *Anyámnak kontya van* című dalról.

I r o d a l o m

KALÁSZ László: *Szánj meg idő*. Magvető Kiadó, 1967.

KALÁSZ László: *Nehéz a szó*. Válogatott versek. Magvető Kiadó, 1984.

ARANY Lajos: „Anyámnak kontya van”. Természetmítomumok Kalász László verseiben. = *Partium*, 5. 1997. ősz

BALÁZS Béla: A hasonlat metafizikája. = Nyugat, 1919. 6. szám

CS. VARGA István: Búcsú Kalász Lászlótól. = www.inaplo.hu/na/naput

CS. VARGA István: Kalász László legszebb dala: Anyámnak kontya van. = *Új Holnap*, 2002. tavasz

CS. VARGA István: *Költő a Bódva-völgyben*. Edelény, 1998. (Edelényi füzetek 17.)

GADAMER, Hans-Georg: Zarathustra drámája. = *Gond* (filozófiai esszé-folyóirat) 1999. 23–24.

HAMVAS Béla: *Patmosz* II. Medio Kiadó, 2004

HAMVAS Béla: Púthia. = *Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unicormis*. H. és é. n. Medio Kiadó.

HAMVAS Béla: *Scientia sacra* 1–2. rész, I–III. kötet. H. és é. n. Medio Kiadó.

- „Hegedűnyakú madarak szálltak”. *Beszélgetés Kalász Lászlóval*. (Kérdező: Zimonyi Zoltán). = *Orpheus*, 1999. tél, illetve: www.inaplo.hu/or
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Bp. 1975. Helikon Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: *Idegen szavak szótára*. Bp. 2007. Osiris Kiadó.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: *A tíz legszebb szó*. = Pesti Hírlap, 1933. november 19. = K. D.: *Nyelv és lélek*. Bp. 2002. Osiris Kiadó.
- KOVÁCS Gábor: Versbeszéd és történetképzés összefüggése Arany János Toldi című elbeszélő költeményében. = *A szó élete. Tanulmányok a hatvanéves Kovács Árpád tiszteletére*. (Szerk.: Sztár Katalin). Bp. 2004. Argumentum Könyvkiadó, illetve: www.freeweb.hu/magyartanarok
- Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. Bp. 2003. Akadémiai Kiadó.
- Magyar néprajzi lexikon*. = www.mek.oszk.hu
- Magyar szókincstár*. Főszerk. Kiss Gábor. Bp. 2004. Tinta Kiadó.
- Magyar szólástár*. Főszerk. Bárdosi Vilmos. Bp. 2004. Tinta Kiadó.
- MÁRAI Sándor: *Ég és föld*. Bp. 2001. Helikon Kiadó.
- NÉMETH G. Béla: A nyugalom vágyának egyetemesítése. = *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*. Bp. 1987. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- NÉMETH László: Arany János. = *Protestáns Szemle*, 1932. = N. L.: *A minőség forradalma I*. Bp. 1992. Püski Kiadó.
- NÉMETH László: Egy folyóirat terve. = *Tanú*, 1933. = N. L.: *A minőség forradalma I*. Bp. 1992. Püski Kiadó.
- RÓNAY László: Könyvélmények. A világ dallama. = *Új Ember*, 2006. február 19.
- SZATHMÁRI István: *Stilisztikai lexikon*. Bp. 2004. Tinta Kiadó.

BELLA ISTVÁN VERSE

Virágrög Kalász László sírjára

Perkupa, Szalonna, Perkupa,
máshova soha, sehova,
nem is jutottál messzire,
csak a végtelen végire.

Minek is? Csillagmilliárd
volt minden szalonnai virág,
s ha kinyitottad verskapud,
udvarodba tért a Tejút.

Az egész világegyetem
fénylett szavadon, szíveden,
és annyi, annyi emberi gond,
amennyi nap, amennyi hold.

Most földbe vet, le is arat,
fénné őröl, zsákjába rak
a Gazda: ami vagy, az legyél.
Kalász voltál. Most már kenyér.

BOLDOGÉK HÁZA

Kalász László debreceni évei

SZÉKELYHIDI ÁGOSTON

Kalász László volt az utolsó debreceni vándordiák és vándorköltő. Csokonai Vitéz Mihályt idézte fel a maga módján. Egyetemi évei alatt kollégiumok és albérletek sorában fordult meg. A bölcsészeti szakokat és csoportokat is váltogatta. Halasztások és ismétlések miatt két egymást követő évfolyamra járt. Egyszer csak kimaradt. Tartós támasz nélkül állt tovább. Közben észrevétlenül megalapozta költői életművét.

Nem kalandvágy vezérelte. Az 1950-es korszak irtatlan szegénységéből, egy elzárt borsodi faluból érkezett a messi városba. Nemzedékének hasonló sorsú többségéhez tartozott. Ez a nemzedék a népi társadalom győzteseként, ugyanakkor a kommunista önkényuralom alávetett veszteseként indult az értelmiségi pályán. Az életutak aztán személyiség és hatalmi kapcsolat szerint váltak el. Kalász László magányosan bolyongott ebben a világban. Szegény ember legkisebb fiaként, a nép gyermekeként testvéries közegre számított. A győztes vagy a vesztes szerepet eleve nem vette tudomásul. Tiltakozásra nem is gondolt. Védtelen maradt.

Otthonról nem kapott segítséget. Az egyetemváros gépies rendszerében napról napra tengődött. Tankönyve, jegyzete, még táskája sem volt. Szemináriumokra és vizsgákra így folyamatosan nem készülhetett. A kötelező teljesítménytől mind távolabbra sodródott. Ösztöndíját és kedvezményeit megvonták. Mindezt keserűség, panasz és harag nélkül, szelíd beletörődéssel viselte. Saját belső mércével mért. A megértés, a befogadás, az azonosulás eredendő emberi viszonyaiban akart hinni. Ehhez ragaszkodott, ebben reménykedett. Ha ma nem találta, holnap másutt kereste. Személyisége és költészete ebből a lelkiségből táplálkozott.

De kanyarodjunk vissza a kezdetekhez. Kalász Lászlóval 1953-ban ismerkedtem meg, a téli vizsgaidőszakban. Elsőéves voltam. Ő másodszor futott neki a vizsgáknak, ám akkor is halasztott. Koczogh Ákos világirodalmi intézetvezetői dolgozószobájában találkoztunk. A sokoldalú professzor volt az Alföld folyóirat főszerkesztője is. Engem félévi szemináriumi dolgozatom alapján hívott be, és bírálatok, tanulmányok írására biztatott. Kalász Lászlóval már mint ismert szerzővel beszélt. Ígérte, hogy új verseit nemsokára közli az Alföldben, majd átnyújtott neki egy papír húszforintost. Ez előleg, mondta, a tiszteletdíjből levonjuk. Később megtudtam, hogy Koczogh Ákos sosem vonta le az előlegeket Kalász Lászlótól, hanem saját pénzéből pótolta ezeket a tíz, húsz, harminc forintokat. Néhány irodalmár, nyelvész, történész kollégáját is rábírta, hogy kézirat fejében kegyelemfillérekkel

támogassák a garabonciás költőt. Bölcsészkarri dékánként pedig rendre átsegítette a hivatali ügyeken-bajokon.

Ezen a decemberi délutánon Kalász Lászlóval együtt léptünk ki a folyosóra. Zsebéből összehajtogatott kéziratlapokat húzott elő. Hallgasd meg az új verseimet, nézett rám, és a falhoz támaszkodva olvasni kezdett. Attól fogva csaknem minden versét elmondta, felolvasta, ideadta, elküldte. Egyszer, már 1965-ben bóröndnyi kéziratot hozott Szalonnáról Hajdúböszörménybe – feleségével, Antóniával érkeztek, vonattal, bejelentés nélkül. Két napig olvastunk, javígtattunk, válogattunk, ciklusokat formáltunk. Ebből keveredett ki aztán az első verseskötete.

Barátok maradtunk mindvégig. Vendégül látott szülőfalujában, Perkupán, ahová átmenetileg visszatért tanítóskodni. Meghívott Szalonnára is, ahol a szerény kis könyvtárat bízták rá. Csendes, mozdulatlan nyugalom övezte. Inkább ezt az elszigeteltséget vállalta, semhogy folyvást szembesüljön a nyitott világ idegen kihívásaival. Itt kölcsönös érzelmi azonosulásra talált. Megelégedett vele. Perkupán az Útkaparó kocsmában derűs közvetlenség vette körül. Szalonna Árpád-kori templomában úgy büszkélkedett a népi gótika szentképeivel, mintha maga is az egykori építőmesterekhez és festőkhöz tartozott volna.

Élményvilága, szemlélete, hangja egyébként is a népköltéssel rokon. Viselkedésében régi vándorköltők vonásai mutatkoztak. Megint a debreceni éveire hivatkozom. Koczogh Ákos főszerkesztőként közölte Kalász László verseit, majd más lapoknál is egyengette az útját, de a kéziratokat magánemberként váltotta meg. Kalász László természetes nyíltsággal maga is felkínálta a kéziratait. Vevőkre nemcsak irodalmi berkekben akadt. Egyik-másik Nagyerdő környéki kocsmában is felolvasta és kitergette a verseit, az asztaltársaság pedig alkalmanként borral, vacsorával, maréknyi pénzzel szolgált.

Utolsó debreceni szállását is a verseinek köszönhette. Kéziratait az egyetlen gépeték le, persze az Alföld számlájára. A gépirónó a Kétmalom utcai családi házukban kiadó szobát hirdetett. Ide ajánlották be Kalász Lászlót, mivel a vizsgahalasztások miatt az egyetemi kollégiumokban nem tarthatták tovább. A házigazda, Boldog László főpincéreként dolgozott a Kétmalom utca és a Bem tér sarkán működő pincekocsmában, a népszerű Óbesterben. Házigazda és bérli gyorsan összebarátkozott. Kalász László az Óbesterben így törzsasztalra tett szert, megértő társasággal. Ez 1955-ben történt.

Akkoriban albérlőként magam is a Bem téren laktam. Kalász László oldalán bejáratos lettem a törzsasztalhoz. Egy szombat este Kalász László rekedtes, el-elvékonyodó hangon elmondta új verseit. Az asztaltársaság viszonzásul zúzapörköltöt és bort rendelt. Később a négy összeszokott villamoskalauz kártyázásba fogott. Kalász László, Boldog László, jómagam és a szemben fekvő katonai laktanya két civil könyvelője sosem kártyáztunk. A könyvelők azonban Boldog Lászlóval közösen totóztak. Most arról beszélgettek, hogy legutóbb nem volt telitalálat, és a halmozott főnyereményből akár emeletes házat vehetnének. Boldog László hümmögve, sóhajtozva töltött a poharakba. A két könyvelő elhallgatott.

Ismertük Boldogék családi perpatvarát. Kétszárnyas házuk felét egy távoli rokon örökölte, a házrészt lezárta, nem engedte kiadni, holott a karbantartást és az adót Boldogék fizették. Kalász László rögtönzött versikével vigasztalta házigazdáját és barátját: „Boldog lesz majd a Boldogék háza, / mert a főnyeremény őket várja”. Lacikám, fordult a költőhöz Boldog László, akkor igazán boldog lennék, és akkor a nevedre íratnám a szobádat, hogy te is boldoguljál. Mind boldogok lennének akkor, ugye? Elérezékenyülve koccintottak.

Kalász László nem válaszolt. Kollégiumi szobákban, egyetemi folyosókon, asztaltársaságban gyakran évődünk vele, milyen szerencséje van, hogy Boldogék házában lakik, ne panaszkodjon, akit Boldogék fogadtak be. Talán valóban töprengett azon, miben is áll a boldogság. Mindenesre nem beszélt, és nem írt róla. Nincs jele, hogy boldog volt. Annak sincs, hogy boldogtalanul élt. Csak az biztos, hogy teljesség helyett kerülőutakra szorította a történelem. Ennek árán teremtette meg Kalász László az elfogadott magány költészetét.

Kalász László (1980-as évek).

„KALÁSZ VOLTÁL. MOST MÁR KENYÉR.”

Kalász László jubileumáról

CS. VARGA ISTVÁN

I.

Kalász László 75 esztendővel ezelőtt, 1933. február 3-án született Perkupán. Az elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában, a gimnáziumot Miskolcon és Mezőkövesden végezte. 1952-ben lett a debreceni egyetem hallgatója. Első, kérészéletű kötői indulása is a civis városhoz kötődik, de kimaradt az egyetemről, végül Sárospatakon szerzett tanítói oklevelet. *Bata Imre* szerint az ötvenes évek elején induló költő Debrecenben „*csak a verset vette szívére*”, de ez „*kevés volt neki egy debreceni üdvösségre*”. Visszatért szülőföldjére, tanítói oklevelet szerzett Patakon. Rövid hajdúszováti tanítóskodásakor ismerkedett meg *Kozma Antóniával*, életének hűséges társával, a vele kötött házasságából három gyermek született: *László* (1960), *Antónia* (1961), *Zoltán* (1968). Mindhárman szülei példáját követték, a pedagógus hivatást választották.

Szalonnai pedagógusköltőként a hatvanas évek derekán került a „*sorsköltészetet*” művelő *Hetek* körébe, akik merőben más költészetet műveltek, mint az akkor a kultúrpolitika által preferált poéták. A *Hetek* elnevezés közhasználatú, de közmegegyezéses irodalomtörténeti fogalomra mégsem vált: *Ágh Istvánt, Bella Istvánt, Buda Ferencet, Kalász Lászlót, Raffai Saroltát, Ratkó Józsefet és Serfőző Simont* jelöli. A további nevekkal bővíthető *virtuális* csoport összetartozását tudatosítva nevezi költőbarátait Ágh István „*a kétely nemzedékének*”. Egyúvé tartozásukat erősítette *Az ének megmarad* (Miskolc, 1985, szerkesztette, tanulmányértékű utószóval ellátta: *Zimonyi Zoltán*). *Jánosi Zoltán Más ég, más föld* címen jelentette meg *A Hetek költőinek antológiáját*. (Felsőmagyarország Kiadó, 2001) és írt hozzá összegező, líratörténeti szempontú és érvényű tanulmányt. A Kalász Lászlóról és szülőföldjéről szóló könyvem címe: *Költő a Bódva-völgyben* (Edelény, 1998).

II.

A költői hivatás szabta meg Kalász László életének törvényét. Szalonnán élt és tanított, ott vívta ki a törvény adta szabadságot, valósította meg a számára elérhető lehetőségeket. Saját útját járó istenadta tehetség volt. A költői ikonosztáz bartóki modellt idéző darbjai a *Nem tudsz*, a világtéremtés kalevalai inspirációját valóra váltó *Szint vallok* a sze-

lekkel stb. Kalász dalos költő olyan értelemben, ahogyan a dalt Kodály Zoltán értelmezte: „A dal mennyei eredetű és mennyet varázsol.”

A dalforma, a letisztult képalkotás, a fiúi szeretet és a szerelmi érzés spontán kifejezése adja az *Anyámnak kontya van* sugárzó szépségét, amelyet Arany Lajos „a természeti dal reprezentatív példájának” tart. Ez a miniatűr dal a magyar líra csodálatos vonulatát alkotó anyaverek egyik legszebbike, az *Égi Anya* földi helytartójáról, az édesanyjáról szól, a kedvesében édesanyját kereső férfi ősi vágyát fejezi ki: „*Anyámnak kontya van / kerek (...) csak akkor leszek kedvesed / ha kerek kontyod lesz neked / ha mint anyám: első jajomra / gyógyírt találsz minden bajomra*”.

Kalász László a népköltészetet, a népdalt tekintette legfőbb mesterének. Tudjuk, a népdal világi tartalmú és alkalmú ének, amely variánsaiban él. Megismerésének és megbecsülésének morális kötelezettségét róttá ránk Bartók és Kodály. „*Népi dallamaink mind-egyike valóságos mintaképe a legmagasabb rendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart szonátát.*” – vallotta Bartók Béla, aki sosem sajnálta a népdalgyűjtéssel töltött időt, sőt: élete legszebb részének tartotta, amelyet nem adott volna oda semmi másért sem.

Kodály hangsúlyozta: „...egy pár hangnyi dallamok, mintha kőbe vésvé állták volna századok viharait”. – „*Minden folklorista tanúsíthatja, hogy egy-egy sokversszakos dal sikerült szabad előadása, még öregember erejevesztett hangján is, oly magasrendű művészi élményt jelenthet, amelyet rendszeren csak a világvárosok koncerttermeiben szokás keresni és találni.*” „*Itt ér el a népének odáig, hogy teljes értékű művészetnek kell elfogadni.*” Bárdos Lajos szerint a magyar népdal: „*Valami nagyon új, nagyon tiszta, friss levegő. Szívmeligítő, vérpezsdítő élmény.*” Itt a Dunatájon, úgy érezzük, a magyar népdalokra is érvényesen, hogy csak annak a népnek vannak gyönyörű népdalai, amelyek sokat szenvedtek, az a költő tud szép dalokat írni, akiben a gondolat és érzés a szíven át az értelemig jut. Ilyen költő volt Kalász László, akinek az *Anyámnak kontya van* című dala olyan benső teljességet mutat, amilyen csak legnagyobb költőink leghízeltebb pillanataikban tudtak alkotni.

Kalász László legjobb versei túlmutatnak a lokalitáson, költői beszéde, szemlélete, a képi megformálás az elvont tárgyiaság felé mozdul: „*Tarolt ágakon / tébolyok: / gyümölcsimeit hova tettem! vézna gallyakról / taszított / szűgyen pereg / levelekben // a törzs még áll / s a gyökér mászik / soha-nem-sejtett rétegekbe // fent az ég / kristálykopolóján / mintha egy kőmadár kerengne*”. A térbeli végtelen helyett a benső végtelen dimenzióit járta, akkor is, amikor úgy érezte: „*céljaimban nincs irány / csak a véges vége*”. Példaképeivel, József Attilával, Nagy Lászlóval, Ratkó Józseffel és költőtársaival együtt utóéletében is vívja. Jánosi Zoltán Kalászra is érvényesen írja Ratkóról: A „*csapdahelyzetet teremtő történelmi idő ezt a morált és közösségtudatot hordozó lírát légüres térbe tereli, majd megbélyegzi és kifosztja. (...) Kríziséen át a történelem ön maga jövőkép-hiányáról nyilatkozik meg*”

Súlyos tapasztalatok nyomán mondta ki: a Bódva völgyében bőven terem tövis koszorúnak, tölgyfa fészületnek: „*Pilátus rengeteg kerül / döggivel hóhér és poroszló / majd csak akad egy Krisztus is*”. Az irodalom kultikus szokásrendje genetikusan kapcsolódik a kultuszhoz, végső soron a szakralitáshoz. Emberségre, szépségre szomjas költő a zűrzavaros világba kiáltja: „*Áhítat kéne / gyermeki / csodálkozás / havakkal hulló / kék látomás...*”

Az etikumot, a humánumot tartotta az emberi létezés tengelyének: „*Mintha rögtön / meghalnék / úgy kellene élnem / élesül nyakamra szél / ereszteni vérem (...) e szerelmes szülőföld / elveszejt már engem. // mintha rögtön meghalnék / úgy kellene élnem / születéstől haláig / tartó emberségben.*” A költői önstilizáció túlmutat, ahogyan a krisztusi szenvedéssel, a szenvedés misztériumával azonosul: „*Pilátus vagyok / s Krisztus is / percekre feszít vak ítélet (...) golygóták a domboldalak / gondjaim már feszületek / mosom kezem Bódvánk vizében / utána felfeszülhetek.*”

III.

A szépen bontakozó Kalász-kultusz eredményei közül csupán néhány szép mozzanatra utalok. A költőt 1970 szeptemberétől haláláig ismerhettem. Szeretetre méltó, csupa-szív ember volt, sugárzott róla, hogy a Jó Isten is jókedvében teremtette. 1978-tól, több mint egy évtizeden át, a *Papp Lajos* által jegyzett *Napjaink* szerkesztőségében, *Feledy Gyula*, *Serfőző Simon* más kiválóságok társaságában Kalász László szerkesztőtársa voltam. Utoljára 1999. január 23-án, *Slezsák Imrével* együtt láthattam őt a családi körben... *Január 25-én*, hétfőn reggel hunyt el. Január 28-án, csütörtökön vettünk tőle búcsút a perkupai sírkertben. A szertartás és a búcsúbeszéd alatt nagy pelyhekben hullt a hó, de a temetés végére elállt a havazás. (Czine Mihály temetésén éreztük a Farkasréti temetőben, a beköszöntő, az egész országra kiterjedő nagy havazáskor, hogy a természet is búcsúzik az elhunytól.) Kalász László szerettei, perkupai, Bódva-völgyi tisztelői borral, pálinkával, pogácsával kínálták a perkupai sírkertből távozókat. A költő nyughelyét a család és a tisztelők nagyrabecsülését, szeretetét méltón kifejező dízsírhely jelöli.

Kalász László kultusza már a költő életében derűs, legendás történetekben, emlékezetes könyvbemutatókon, találkozókon, a költő születési évfordulóján megnyilvánuló osztatlan szeretetben is megmutatkozott. Nem véletlen, hogy az irodalmi kultusz kutatás éppen napjainkban fellendülőben van. *Praznovszky Mihály* hangsúlyozza, hogy sokáig közmegegyezésnek számított: „*A nemzet, midőn jeleseinek szobrot emel, magának állít emlékoszlopot, s midőn elhunyt jeleseit tiszteli, magát teszi tiszteletre méltóvá.*” *Kalász László* életművére is érvényes: „*Egy költő műve azzal, hogy itthagytá, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.*” (Németh László.)

2003-ban, a költő születésének 70. évfordulóján látott napvilágot a *Kalász László bibliográfia*, érzékeltetve, hogy a költő életműve a Bódva-völgyi tájházán túlmutató jelentőségű; része az egyetemes magyar irodalmi kultusznak, jellemző megnyilvánulása a regionális tudatnak. *Kalász* költői életművének megismerése, értékeinek tudatosítása, népszerűsítése, kiteljesítése az utókor feladata. Tisztelői, ismerői, barátai, olvasói, sőt követői is szép számmal vannak. Ezt bizonyítja, hogy 2002-ben, Edelényben megalakult a *Kalász László Társaság*, amelynek célja: „... ápolja az 1999-ben elhunyt Bódva-völgyi József Attila-díjas költő, *Kalász László* emlékét, a térség irodalmi hagyományait.” Feladatai közé tartozik az irodalmi kutatás, nevelés és oktatás, ismeretterjesztés, a műveltség elősegítése, a kulturális örökség megóvása stb. A *Társaság* elnöke *Kardos Sándor*, az edelényi *Izso Miklós Gimnázium és Szakképzőiskola* igazgatója: aelnöke *Kaló Béla*, kritikus, szer-

kesztő, a szuhogyi *Martinkó András Általános Iskola* tanára; titkára *Hadobás Pál*, az *Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum* igazgatója.

2008. február 4-én, a perkipai sírkertben emlékeztünk meg a költő 75. születési jubileumáról. *Kölönte Sándor* református tiszteletes igeliturgiáját követően *Serfőző Simon* olvasta fel a költőtársról szóló emlékezőt, jomagam rövid emlékbeszédet tartottam. A szép számban összegyűlt tisztelők tucatnyi koszorút helyeztek el a sírnál, miközben az ég szemerkélő esővel szentelte meg a nyughelyet. Az emlékünnepe végére elállt az eső, kiderült az ég.

Jubileumi megemlékezésre került sor február 4-én az edelényi városi könyvtárban, ahol Jánosi Zoltánnal együtt tartottunk előadást, tudatosítottuk Kalász László jelentőségét, Miskolcon pedig, a *Műút* című irodalmi folyóirat szervezésében emlékeztek a költőre. *Kulcsár Imre* színművész Kalász László-emlékműsorral adózik a költőbarát emlékezetének. Február 12-én a miskolci Szabó Lőrinc könyvtárban *Dimnyés József* daltulajdonos és *Kulcsár Imre* tart emlékeztet, február 18-án pedig Budapesten, a Magyar Írók Szövetségében kerül sor Kalász László-emlékünnepekre.

Eperjesi Istvánné igazgató asszony szervezésében elsőként vette fel *Kalász László* nevét a *Múcsony-Alberttelepi Általános Iskola*. Szemrevaló emlékművet állítottak *Meszesen*, ahol a *költő* szülőföldjén, feleségével együtt megkezdte a tanítást. *Kardos Sándor* igazgatónak és tanártársainak érdeme: *Jánosi Zoltán* szép domborművet avatott az edelényi *Izso Miklós Gimnáziumban* és *Szakközépiskolában*, amely a pedagógus-költő jelentőségét tudatosítja. Szalonnán 2002. április 11-én, a költészet napján, ünnepség keretében avattunk emléktáblát a *Bónis-Gedeon-kastély* falán, ahol egykor Kalász László családjával együtt lakott és az általános iskolában tanított.

Slezsák Imre, a hajdani edelényi járási könyvtár igazgatója *Kalász László* minden egyes kötetét a költővel együtt mutatta be az *Edelényi Járás* könyvtáraiban, azokban a jó részt általa alapított falusi könyvtárakban, amelyek az utóbbi másfél évtizedben sorra megszűntek. *Slezsák Imre* – a filológusnak is kiváló *M. Takács Lajos* irodalomtörténész hathatós támogatásával – 1987-ben indította útjára az *Edelényi Füzetek* kiadványsorozatot. Az 5-ös számú kis könyv *KALÁSZ LÁSZLÓ* nevet viseli, amelyet a költő 60. születésnapjára *Laki Lukács László*, akkori könyvtárigazgató szerkesztésében adott közre 1993-ban az edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum. Alcíme: *Pályatársak Kalász Lászlóról. Bibliográfia*. (Lektorálta: *M. Takács Lajos*. Technikai munkatársak: *Tóth Bertalané* és *Slezsák Zsolt*; a bibliográfiai anyaggyűjtést *Kéthely Anna* és *Laki Lukács László* végezte, és 1992. december 31-én zárta le.) A kiadványt *Feledy Gyula* *Kalászportréja* díszíti és *Buda Ferenc* *Kalász Lászlónak* című ünnepi köszöntője vezeti be. *Raffai Sarolta* *Szalonna-falván*, *Fecske Csaba: Túl az Óperencián* (1975), valamint *Léví, Szalonnára* (1984) című, Kalász Lászlónak ajánlott verse is megtalálható benne. (Ugyanitt Kalász László költészetéről „*Szívvél és ésszel*” címen pályakép-vázlatot közöltem.) A névmutatóval ellátott kiadvány regisztrálta *Kalász László* önálló köteteit, újságcikkeit, a róla, műveiről szóló kritikákat, szakirodalmat. Ez az *edelényi bibliográfia* fontos előzménye a 2003-as *Kalász-bibliográfiának*.

A Színt vallok a szelekkel című versválogatás 1983-ban a miskolci *II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár* gondozásában jelent meg. 1998-ban, az *Edelényi Füzetek* 17. kiadványaként, *Laki Lukács László* szerkesztésében, dr. *M. Takács Lajos* szöveggondozásával adtuk közre a *Költő a Bódva-völgyben* című könyvet, *Kalász László születésének* 65.

évfordulója tiszteletére. (Költői pályakép és 65 vers.) (Technikai szerkesztő: Hadobás Pál és Slezsák Zsolt.)

Kalász László önálló verskötetei: *Szánj meg idő*. Bp., Magvető Kiadó (1967); *Parttól partig*. Bp., Magvető Kiadó (1970); *Hol vagy jövőd?* Bp., Magvető Kiadó (1973); *Ne dűts ki szél*. Bp., Magvető Kiadó (1975.); *Mintha rögtön meghalnék*. Bp., Magvető Kiadó (1983). *Szint vallok a szelekkel*. Miskolc, B.-A.-Z. Megyei Tanács és II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, 1983.; *Nehéz a szó* (Válogatott versek.) Bp., Magvető Kiadó, 1984.; *Világ menj világgá*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1992.; *Összegyűjtött versek*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1995.; *Nagy jövő mögöttünk*. Felsőmagyarország Kiadó, 1998.; *A világ dallama*. Miskolc, Bibor Kiadó, 2005).

Szinte mindig derűsnek, jókedvet sugárzóknak láttam ezt a csupaszív embert; aki őszintén tudott örülni másoknak, és örömét ki is tudta fejezni. *Tarján Tamás* és *Reményi József Tamás* (TT–RJT) remek Kalász-paródiája rávilágít a költő helyzetére: „JÓZSEF ATTILA / dijjal a zsebben / vezérek lenni? Nem vágyok rája / Élek tovább is kenyéren / Szalonnán / Maradok a líra / sörkatonája.” *Kaló Béla* jellemzése személyes és hiteles pillanatkép, tükörcserép a költő életviteléből: „...Egy szemlélődő, kissé kócos, öreg kölyök, aki néhány percre megáll elmélázni, de többnyire presszóban látni sörözni vagy borozni. Falusi emberek között. Hrabal Kerskóban = Kalász Szalonnán.”

Jánosi Zoltán *Kalász László „bartóki dalai”* címen publikált iránymutató tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy a dalköltő *Kalász László Erdélyi József, Sinka István, József Attila, Nagy László* örököse. *Jeszenyin* és *Lorca* Bódva-völgyi rokona. (Jánosi Zoltán: *Lét és ítélet*. Felsőmagyarország Kiadó, 2001. 245-261.) Helytállóan állapítja meg: kortárs líránkban „a népdalból és a magyar költészet »...bartóki vonulatából« feléje hullámozó örökséget a folklór terepeiről tovább dúsitva fejleszt ki jellegzetes »léthelyzet-sűrítő« dalait.”

A mára már három főre fogyatkozott *Hetek* tagjai – *Ágh István, Buda Ferenc, Serfőző Simon* –, mindig megvallották *Kalász László* iránti nagyrabecsülő szeretetüket. *Serfőző Kalászt* köszöntve arról vallott, hogy „Élni segít a dal”. *Ágh István* meditatív *Havas gyászjelentésben* örököltette meg a költőtárs temetésének emlékét, tanulságos versben búcsúzott perkupai-szalonnai költőbarátjától. *Bella István Virágrög Kalász László sírjába* című versét így zárja: „Most földbe vet, le is arat, / fénné öröl, zsákjába rak / a Gazda; ami vagy, az legyél, / Kalász voltál. Most már kenyér.”

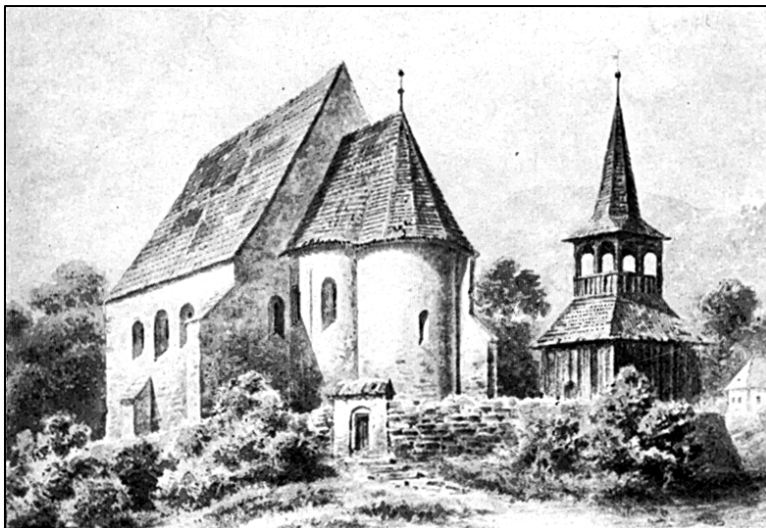
Kalász László munkásságára vonatkozóan az *Edelényi Városi Könyvtárban* hagyományosan gondos, teljességre törekvő gyűjtőmunka folyik. *Kalász* sok olvasója, ismerője, barátja kételyt legyűrő reménykedéssel várja: mi lesz ennek a költői életműnek a sorsa, aki már 1992-ben kötet címben elkiáltotta: *Világ menj világgá*. Évek óta nem lehet a könyvesboltokban *Kalász László*-verskötetet vásárolni. A korábbi kiadások elfogytak, újabakra pedig pénz hiányában nem került sor. Meggyőződésünk, hogy szakmai és erkölcsi kötelességünk, hogy *Kalász László* örökségével méltón sáfárkodjunk, hogy líráját hozzáférhetővé tegyük.

Tudjuk, bibliográfiák kiadásáért a kiadók nem versenyeznek, több kiadóvállalat bibliográfiák kiadására egyáltalán nem is vállalkozik. A *Hadobás Pál* által szerkesztett és válogatott *Kalász László bibliográfia* (2003) fontos *alapozó munka*, hathatósan elősegíti *Kalász* életművében a tájékozódás, kutatás, tanítás esélyeit is. A maga eszközeivel *Kalász* egész

munkásságát, kritikai fogadtatását, tudományos értékelését tárja az érdeklődők elé. *Szinte mindent* elmond Kalász költői fejlődéséről, műveinek kritikai fogadtatásáról.

IV.

Kalász László a Bódva-völgy közelmúltjának valóságos legendája: ma is elevenen él a cserehádi emberek szívében és tudatában. Éppúgy hozzátartozik ehhez a nehéz sorsú vidékhez, mint a hegyek, a Bódva patak, a Rakaca tó, a borsodi földvár, vagy a szalonnai csodálatos Árpád-kori templom. *Ars poetica*-ja ma is követésre, megvalósításra érdemes eszmény: „*Tisztább világban emberként egészen...*” Önfeltedten dalolta: „*Úgy fogjak dalba / mindig (...) hogy hallja meg végső szavát is dalomnak e világ // nemcsak Szeged / a Hold vagy Párizs / de falum legalább.*” A múlt idővel szemben, amely mindent kikezd, amely törvényt betöltő, a költővel együtt hisszük és meggyőződéssel valljuk: „*de ez az ég / de ez a szél / de ez a domb / meg ez az ér / megmarad.*”

A szalonnai református templom és harangtorony. (Pörge Gergely rajza, 1906. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka.)

SERFŐZŐ SIMON VERSE

Hiányzott már

Most még tél van, hó, szél ostoroz bennünket, csikaszkas hidegek uszznak ránk.

Így lehetett ez hetven esztendőnek előtte is. A fagnak még vicsorgós kedve volt, kődöt is fújhatott az idő, amikor Perkupán, a kövesút melletti házban új élet született: megjelölt homlokú, sorsában elrendeltetett.

Talán nem véletlen, hogy Kalász László ilyen zúzó időkben látta meg a napvilágot. Nem, mert az embereknek ekkorra elégük volt a fergeteg időből, fázós fagyokból. Tavaszban, feltámadásban reménykedtek.

Hát meg kellett születnie, mert hiányzott, aki közöttünk járván, szeretetével az idevalósi szívekbe majd tavaszt varázsol, derút a táj embereinek arcára.

Meg kellett születnie, aki azzal nyújt vigaszt, hogy együtt érez a vigaszra rászorulókkal, a bűt fölvidítja, ne szomorkodjon a házvégeken, faluk mélyén, nevetősebb legyen hozzánk a világ.

Kellett, aki eljövend, s akinek szavai, mint feltartott tornyú, kondulásnyi templomok, tiszták, meghittek lesznek, ünneplőbe öltözteti lelkünket.

Kellett, aki mindenkire kézfogásra nyújtott tenyérrel közeledik, kitérővel karral. Aki itthon lesz kerítéssel, árokparttal, az itteni világgal – jó ismerősével – a járdasoron elbeszélget.

Kellett, akinek nem moslékosodik el a tekintete, a szívéig be lehet látni.

Kellett, aki e föld embereinek gondját hátára veszi, hordárjuknak áll, csak mert segíteni akar, nem tehet mást.

Kellett a hite, hogy nem kár a kiállásért: másokat élni segíthessen.

Nem véletlen, hogy amikor elment, a hegyoldalakra újra tél ereszkedett, hatalmas pelyhekben hullott ránk az ég. Betemette szívünket újra a hideg.

Ám verseinek tüze nem hunyt ki. Kuporodjunk köréje – lelkünkig átmelegít.

„az íhlet sötét és világos foltjai” (Tornai József)

Tornai József 80 éves

TORNAI JÓZSEF HAIKUI

Szorongás és paroxizmus

Mindig szorongás:
valami ismeretlen.
És paroxizmus!

Most? Árnyék se már

A libidó jött
és támadott és megvert.
Most? Árnyék se már.

Még egy zsebkendő?

Még egy zsebkendő?
Nem baj, majd a bugyimmal,
búgtad, szerelmem.

Erkölc bajnokai, mi

És legyilkoljuk,
fölfaljuk az ártatlan
őzet, csirkéket.

Létemért is

Minden nap várom
a büntetést: létemért
is megérdemlem.

Otthonra lelni?

Otthonra lelni?
Milyen otthon ez? Bakók
véres fatönkje?

Kommunisták

Megtanítottak
hazudni. Megedzettek
a győzelemre.

Lehajtani fejed

A szív utolsó
maradékain. A szív
utolsó napján.

Az ember eltűnt

Ki ember vagy, ki
tudod: az ember eltűnt
évezrek alatt.

József Attila

Mi fáj? Csak az, hogy
hiába reménykedett
József Attila!

Filozófia

Megkérdézhettek
mindent. Ő semmire sem
válaszolhatok.

Buddha

Buddha tanítása
majdnem szép. Sok csillag hull
augusztusban.

Az élet egy tegnap délután

Egy név, egy hajfűrt,
Egy találkozás, csók, egy
Tegnap délután.

Mért születél, ha...

Bolondabb légy a
bolondnál! Mért születél,
ha ezt sem tudod?

Visszalöknéd?

Ha mindjárt tudnád,
hova visz az út, vissza-
löknéd az emlétet?

*Tornai József (balra) Vári Fábíán Lászlóval beszélget a Magyar Napló-hajón.
(Kocsis Csaba felvétele.)*

THEOMAKHIA

SZEPES ERIKA

Tornai Józsefnek, aki egyaránt érzékeny befogadója a mitológiának és a pszichológiának egy olyan történet, amelyben életem istenei éppen esendő voltukban emberszerűek.

– Csak nem képzeled, hogy egy olyan tanerő kedvéért átöltözöm, aki a tizennégyéves lányomat arra tanítja, hogy éljen a szüleitől független életet, mert már felnőtt, önálló egyéniség? – kérdezte apám szokatlanul emelt hangon anyámtól, akit meglepett az elutasítás, és főként a hangnem.

– Maradok tréningben és pulóverben, ülök az íróasztalomnál, fel sem állok mellőle, cigarettázni fogok, sőt, ha úgy tetszik, még kasut is szopogatok – morgott tovább apám, sajtóját kifakadásától lecsillapodva.

– Ahogy akarsz – vont vállat anyám, és fordult ki a konyhába bekészíteni a kávékat meg az édes és sós süteményeket.

Engem nem lepett meg a kitörés, számítottam rá, hogy beszámolóim alapján az említett tanerő nem kelti majd fel apám rokonszenvét. Közben jókat derültem magamban, mert ezt a szóváltást megelőzte egy másik, ami a tanerő, a gimnáziumban frissen kapott osztályfőnököm és magyartanárom meg közöttem folyt le, az iskola folyosóján.

– Tanár úr, csak azt szeretném kérni, hogy tekintettel apám mindenre kiterjedő szigorára és precizitására, kivételesen tessék nyakkendőt kötni – rimázkodtam a Tanár úrnak, akit már a tanév megkezdése előtti táborban megismertem, és minden addigi ismerősömtől eltérő stílusa, világfelfogása miatt azonnal megszerettem. Az említett stílus elengedhetetlen tartozéka volt a mindig a szája körül ólálkodó cinikus mosolyon kívül ugyanis a testmérettől függetlenül vásárolt (kapott vagy örökölt) kopott, gyűrött öltöny, – hol kihizta, hol kifogyott belőle –, a mellközépig kigombolt ing az alóla kikandikáló ősz szőrpamacsokkal, ami fölé – természetesen – nem lehetett nyakkendőt kötni. Nem is volt nyakkendője, és amikor ebben az első évben ő volt a november hetedikéi szertartás ünnepi szónoka az e célra kibérelt, szomszédos moziban, kölcsön kellett kérnie egy másodikostól, aki otthonról vagy húsz nyakkendővel volt eleresztve, de éppen emiatti lázadásában sosem viselt egyet sem. A Tanár úr az ünnepi beszéd időtartamára a fiúval a nyakába köttetett egyet, majd amint a – meglehetősen rendhagyó, minden politikát teljesen mellőző és csak Gorkijról szóló – beszédének végére ért, rohant vissza a függöny mögé, hogy kalodájától a professzor fia megszabadítsa. A Tanár urat, aljas indokkal elkövetett tetszésnyilvánítással – tudtuk, hogy azonnal letépi magáról a nyakörvet – visszatapsoltuk, ő megjelent a szín-

padon, a zsebéből előkigyózó nyakkendővel. Én pedig ezzel az emlékekkel kértem arra, hogy a családlátogatás tiszteletére kössön nyakkendőt.

– Hogy kérhet maga tőlem ilyet? – a magázás annak szólt, hogy valóban felnőttek tekint minket, – úgyis félek az apjától, mint az Isten ítéletétől, azok után, hogy nem engedte el magát az esztergomi esti osztálybulira. Hogy még jobban feszengjek, és még nagyobb hülyeségeket beszéljek (istenem, volt-e valaha tanár, aki magáról azt vallotta, hogy hülyeségeket beszél? – imádnivaló volt), netán agresszív legyek, amivel csak rontanám az amúgy is rosszul induló kapcsolatot. Nem veszek nyakkendőt.

Főzzük kinn a kávé anyámmal, szalvéta, tányérok, cukor, kávéscsészék, vizespohár – itt a konyhában igazán barátságosan készül a vendéglátás.

Apám a kitérdelt, hajdan sötéttkék tréningnadrágjában és gombolós gallérú, szürke pólójában maradt. Nem rakott rendet az asztalán, nem tolta félre a vele szembenéző, figyelmeztetőleg ketyegő órát, nem vette elő az íróasztala mélyéről a becsben tartott Johnny Walkert és a kínálópoharakat. Elszántan cigarettázott. Szemlátomást a nem szívesen vált vendég elutasító fogadására készült.

A cseppet sem anyám sietett ajtót nyitni, én apám szobájának legtávolabbi sarkába bújva úgy döntöttem, hogy elő sem jövök, lövészárokból figyelem majd az előre láthatólag kemény háborút. Elfogult drukker voltam: természetesen annak a Tanár úrnak szurkoltam, aki arra tanított, hogy felnőtt, kifejlett egyéniség vagyok, megkezdhetem mindenkitől független életemet, amiben senkit nem hagyok bebeszólni. Még őt sem – tette hozzá nagylelkűen, ezzel biztosítva magának azt, hogy eszemet veszve csináljak mindent úgy, ahogyan ő mondja.

Anyám bevezette a vendéget, betámasztotta az ajtókeretbe, majd kisetett a konyhába. Kapkodó mozdulatain, hirtelen háttal fordításán láttam, hogy nem kevésbé ideges, mint én. Vagy mint a Tanár úr, aki ott állt az ajtókeretben, egyik lábáról a másikra nehezedett, míg nem apám megszánta és beinvitálta. A Tanár úr megállt az íróasztal előtt. Ősz, hosszú ereszett, dús oroslánsörényétől zakója válla, mint mindig, korpás volt. Mindketten azt várták, hogy a másik nyújtson kezét. Amikor már kínosan hosszú idő telt el, hirtelen egyszerre lökték egymás felé jobbjukat, s így együttes erővel feldöntötték az ébresztőórát. Ez előcsalt némi félmosolyfélést a szájuk köré, de láttam, hogy enyhülés még sehol. Oda vittem egy széket az íróasztal elé a Tanár úrnak, aki így szemben ült apámmal, de háttal nekem meg a könyvespolcnak Méregették egymást. Végül apám megszólalt.

– Örvendek – mondta idegenül, ezt a szót még sohasem hallottam tőle.

– Ilyennek képzeltem magát.

Ezt sem hallottam még soha: úgy látszik, külön nyelvet alkotott erre a beszélgetésre. A Tanár úr hallgatott.

– Az osztályfőnökségen kívül tanít is valamit, hm, hogyan is szólítsam?

Goromba mondat volt: az eltelt három hónap alatt én részletesen beszámoltam a fantasztikus magyar órákról, amelyek egy komplex művészeti oktatás részét képezték a Tanár úr egyéni módszerének: az irodalmi anyag mellé társította mindig a korszaknak megfelelő képzőművészeti és zenei tudnivalókat, így mutatva ki egy kor egységes szellemi arculatát, a különféle művészeti ágak stílusában fellelhető azonos törekvéseket, illetőleg a művészeti ágak egymástól eltérő sajátosságait. Apám mindezekre élénken figyelt, érdekesnek találta, jónak persze nem, mert hogyan is mondott volna jót egy eleve ellenségnek tartott férfiról, aki ráadásul apakorú? A kérdés tehát többszörösen sértő volt, azt is tudatni

akarta vele, mintha én otthon semmit se beszéltem volna róla. A Tanár úr egy darabig tőprengett a megfelelően bántó válaszon, amely így hangzott:

– Egy irodalomelméleti kézikönyvön dolgozom, és kutatásaim legfrissebb eredményeit mindig megosztom a tanítványaimmal. Így az ő felkészültségük mindig meghaladja nemcsak a többi növendékét, de a felnőtteket is.

Szép volt, csak nem egészen igaz: nem írt önálló könyvet, viszont örületes lelkesedéssel írta a Világirodalmi Lexikon címszavait, személyi és fogalmi anyagokat egyaránt. És vezetett egyetemi előkészítőt, amelynek eredményeképpen az általa felkészítetteket csaknem kivétel nélkül felvették, és szervezett nekünk irodalmi szakkört meg iskolaújságot. Apám érdeklődését a válasz felkeltette:

– Ha szabad érdeklődnöm, milyen témakörben kutat?

– A Nyugat első generációjának néhány zseniális alakját szeretném a feledésből kimenteni. Ignotus, Csáth Géza, Schöpflin, hogy csak a legnevesebbeket említsem.

– Remélem, Csáth Gézát nem óhajtja az elsősöknek tanítani? – adta tanújelét jártaságának apám. – Azért a kábítószer-fogyasztásra talán nem kell rávezetni őket, még irodalmi úton sem.

Egyszerre szól belőle az orvos és a homo ethicus. Ám a Tanár úr homo aestheticus-hoz illő választ adott, hogy kedves Kosztolányiját idézzem fel a szóhasználatnál:

– Csáth rendkívüli érzékenységgel és metsző pontosságú íráskészséggel megáldott alkotó volt, érzékenysége elsősorban a társadalmi egyenlőtlenségekre reagált.

– Nem így emlékszem olvasmányélményeimből – vágott vissza apám, aki viszont a szociális érzékenység emlegetésére volt érzékeny. – A varázsló kertje, a Fekete csönd, az Anyagyilkosság gyönyörű, kemény írások, lebilincselő hangulatokkal, másoknál nem olvasható víziókkal, mintha Gulácsy-képeket nézegetne az ember – apám is mintha átváltott volna a komplex művészetelemzésre. – De nem nevezném társadalmi illetettségű vízióknak ezeket az ópiumos ködképeket.

– Tisztelt Doktor úr – mondta most már végképp megsebzetten a Tanár úr. – Engedje meg, hogy az irodalomhoz én értsek jobban, maga pedig, ha gondolja, ítélje meg Csáthot mint orvost, és én máris meghátrálok.

– Váltunk művészt? – apám igyekezett erősíteni kialakult fölényét. – Beszéljünk Németh Lászlóról, aki szintén orvos volt? Aki aranyinjekciót adott be a saját lányának, mert miliarisa volt? Vagy Illés Endréről?

– Tisztelt Doktor úr, beszéljünk inkább a lányáról, az én tanítványomról, hiszen azért jöttem – adta fel a Tanár úr a nemtelen versenyt.

És akkor hátranézett, felém fordult, aki ott lapultam a könyvszekrény aljánál, a kiszámlayon, és hirtelen megdermedt és ömleni kezdtek a könnyei.

Megrémültem. Azért ennyire nem bántotta meg őt apám? Vagy ennyire érzékeny? Apám is meghökkent.

– Történt valami? Nem érzi jól magát? – szólalt meg benne már az orvos.

A Tanár úr nem felelt, csak sírt, hangtalanul sírt. Majd félrelékött engem, hirtelen mozdulattal félrehúzta a könyvszekrény egyik tolóüvegét, és kiemelt egy könyvet.

Zöld vászonkötéses, arany betűs, a rossz minőségű vastag papír miatt vaskos kötet volt, még a háború előtti kiadás, Thomas Mann novellái. A Tanár úr rávetette magát, nyitott ingén keresztül a szívéhez emelte, és hang nem jött ki a száján.

Mint egy Csáth Géza novella – gondoltam, rendezni próbálván a rendezhetlent.

Apám most végre elővette a Johnny Walkert és két poharat, töltött, az egyiket velem vitette oda a félig a földön guggoló Tanár úrnak, a másikat felemelte:

– Hát akkor egészségünkre! – mondta vitathatatlanul oda nem illően, és egy hajtásra lehúzta. Sosem ivott még így töményet. A Tanár úr már ült a földön, ölében a zöld könyv, kezében a whisky, és mialatt felhörpintette, ismét a szívéhez szorította a könyvet.

A whisky megtette a hatását. Felállt a földről, óvatosan felemelte a kötetet, leült vele, apámmal szemben, és nagyon csendesen, hangjában még hallható reszketéssel csak ennyit mondott:

– Ez az egy könyv volt velem Mauthausenban. Sajnos, ott is maradt.

Most apámon volt a sor, hogy elnémuljon. Hosszan hallgatott, majd lassan, szaggatottan, mintha vallomást tenne, beszélni kezdett – a könyvre nézve, a könyvhöz.

– Apám várapalotai könyvtárában volt, a többi Thomas Mann-nal együtt, de én csak ezt tudtam magammal hozni Pestre, amikor ide költöztem. A könyvtár tizenkétezer kötetéből kétezer maradt, azt a szüleim halála után a Rabbiképző Intézetnek ajándékoztam. Csak a családi vonatkozásúakat és a személyes emlékeket tartottam meg. A Thomas Mann ezek közül való.

– Nem is láttam azóta ezt a kiadást – szólt a Tanár úr.

– Én meg a Thomas Mann-sorozat többi darabját szerettem volna ugyanebben a sorozatban megszerezni, és nekem sem sikerült.

Elhallgattak. Szó sem esett többet iskoláról, tanítási módszerekről, rólam sem. Aztán apám hirtelen felemelkedett a székből, átnyúlt az asztalon keresztül, megérintette a könyvet, mintha megáldaná, majd halkán, egyszerűen így szólt:

– Legyen a magáé, Tanár úr. Ha már végre megtalálta...

A Tanár úr, mintha egy Csáth Géza novella kábulatából eszmélt volna, lassan felemelte és megrázta sörényes fejét:

– Nem értem. Kíé legyen a könyv?

– A magáé – mondta apám, és attól féltem, hogy ő is elsirja magát.

– Hát hogyan vehetném én azt el a Doktor úrtól, ha családi emlék, ha háborúból mentett kincs, ha könyvritkaság?

– Maga többet szenvedett mellette – mondta most már biztosabb, erősebb hangon apám.

– Én csak itt Pesten voltam vele a gettóban.

És megfogta a könyvet, mintha mégsem akarná odaadni. A Tanár úr utána nyúlt. Tartották kétfelől a zöld vászonkötésűt, egyszerre lökték a másiknak és húzták maguk felé, de nem volt ott a bölcs Salamon, hogy ítéletet mondjon. Egyszerre engedték el a könyvet, az tompa puffanással esett az íróasztal üveglapjára. Mind a ketten meredten nézték. A félrelökött óra felől hallhatóvá váltak az ütések.

– Kíé legyen a könyv? – kérdezték tőlem, majdnem egyszerre.

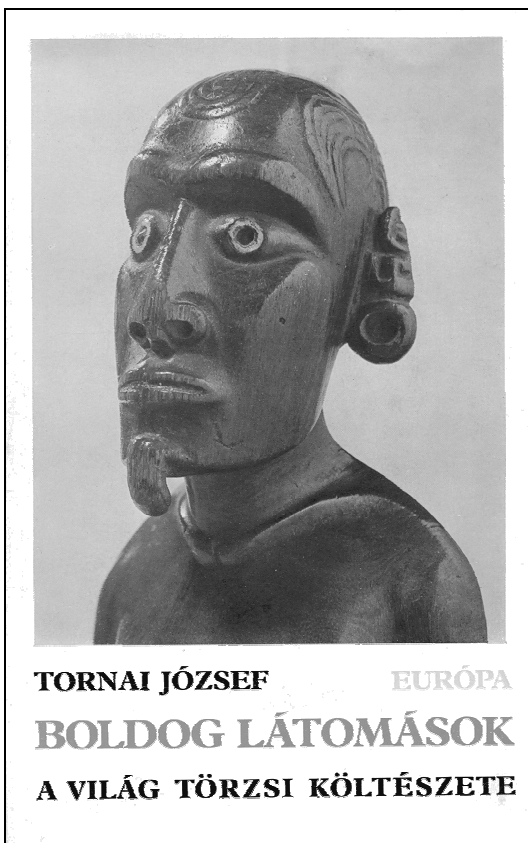
Szédülni kezdtem a rémülettől. Hogyan merhetek én ebben dönteni? Újabb óraütések.

– Minthogy a Doktor úr engem jelölt ki új tulajdonosnak, én mint a könyv újdonsült tulajdonosa, azt mondom: legyen a könyv Erikáé – mondta szinte önmaga fölé emelkedve a Tanár úr.

– Ámen – mondta apám megkönnyebbülten. Hiszen eredetileg ő is így gondolta, csak még nem akkor, tizennégyéves koromban, hanem majd ha kiérdelem, ahogy ötle mindent ki kellett érdemelni.

Hát én ezt a zöldkötéses könyvet nem érdemeltem ki. A lelkem megmentéséért és életem befolyásolhatóságáért gigászi küzdelmet folytatott főisteneim közül már egyik sem él. Kettejük közös ajándékaként ott áll könyvespolcomon az M betűsök között a zöld vászonborításos kötet.

Tomai József egyik műfordítás-kötetének címlapja (1977)

„A TERMÉSZET FÉLTTESTVÉREI”

Archaikus örökség, korszerűség és az európai kultúra Tornai József esszéiben

JÁNOSI ZOLTÁN

Az emberállat krízise

Tornai József *Az emberiség görbe fája* című könyve (2002) a szerző esszéiről munkássága esszenciájaként is értékelhető: sűrítve és szemléletesen mutatkoznak meg benne mindazok az életre, művészetre vonatkozó ítéletek, amelyek a pálya korábbi szakaszait alakították. Az író évtizedek során mind áttetszőbbé kristályosuló, s minden ízében összetett rendszert tükröző világmépének centrumában a mai (az ezredvégi és az új évezredet nyitó) emberi állapot, a „condition humaine” a korábbi történeti századok negatív létélményeit is magába szervező, de önmagában is lesújtó jelenségekkel terhes krízise áll. Ez a válság a szerző értelmezésében az emberiség eddig sohasem tapasztalt mértékű kríziseként jelenik meg. Az író elemző tekintete, ami hol a klasszikus esszéhez közelebb, hol a naplóhoz, töredékhez vagy aforizmához hajló terepeken, hol a tanulmány minőségében ölt formát, egyszerre irányul a szorosabb közelmúltra és a jelenre, de ezekbe századok és ezredek emberi tetteinek következményeit is belelátja. Közéltése tehát a szűkebb idő – akár apróbbnak tűnő – jelenségeihez is alapvetően történeti mértékű. A könyvben megjelenő témákra irányított, s szinte kivétel nélkül ebből a pozícióból figyelő rendkívül szélesre nyitott látószög, vagyis – civilizációk során különféle jelenszerekbe rögzített történelmen is jóval keresztülnyúló – antropológiai és kultúranropológiai linearitás teszi mindezekkel a figyelemre méltóvá az irodalmat is ebből a látómezőből értelmező Tornai József esszéit. (A könyv főbb tematikai csoportjait a fiziológiai és a szellemi lét értelme, lehetőségei, a szabadság kérdésköre, a közép-európai és a magyar történelmi múlt, jelen és jövő, a történelem esélyei, a transzcendencia, a metafizika, a mítosz és a valóság összefüggései, az Isten, a lét, a bűn, az anyag és a szellem kérdései, a nagy világvallások tézisei, rácsodálkozások a természetre, a szerelem, a szexualitás és a transzcendencia kapcsolatai, a magyar irodalomtörténet egyes nagy értékei, a mai esztétikai elméletek hiányjelei, a mai kultúra állapota adják.) Az elemzések és a töprengések háttérben álló, s a megjelenített problémákéhoz hasonló történeti vonalat adó gazdag műveltséganyag (a szanszkrit, kínai, indiai és más kultúrák elveitől az ázsiai zenén, az Ószövetségen, Bhagavad Gítán, Galilein, Nietzsche-n, Rahmaninonon, Valéry-n, Rilken, Blaise Cendraronon, Jack Londonon, Bibón át Sartre-ig, Jaspersig, Baudrillardig, Fukuyamáig, Michel Foucault-ig, Derridáig, Rorty-ig, Lyotard-ig s másokig ívelő) szuverén és szintetikus átlénygítése egy rendkívül tágas és koherens kapcsolódási pontokkal rendelkező létezés-fogalom koordinátáit mutatja fel ezekben az írásokban. S jelenvalóvá teszi Tornai József gondo-

latait nemcsak korunk magyar esszéirodalmában, hanem kultúra-, művészet- és irodalomelméletében is.

Az emberi sorsban érzékelt s mind markánsabban kiélesedő krízisállapotnak *Az emberiség görbe fája* anyagában három, de lényegében a teljes földi létezését átfogó tartalmi körzete bontakozik ki, amelyek külön-külön belső problematikájuk mellett is egymásra építkeznek, és sokszorosan egymásba érnek. Az első tematikai terep – a minden más krízisnek is alapjában álló – az emberiségnek a teremtéstől, avagy az emberré válástól induló, és máig tartó, s a mában mind több irányból és érzékenyebben felismert antropológiai krízise, amely létünket (mint az Isten vagy a természet részéről „elvégzett” alkotás „eredményét”) csupán félig sikerült kísérletként értelmezi. „Vagyis, hogy az ember nem etikai-teológiai-politikai rejtély, hanem evolúciós zsákutca, hiba a természetben.”¹ „A pontos szó: emberállat. Méltatlan még arra az ember, hogy emberek nevezze magát: állapota és történelme csupán a pontos emberállat kifejezést teheti lehetővé.”² Tornai gondolatmenetében az emberi faj mai krízishelyzete alapvetően erre a „felemás” biológiai állapotára vezethető vissza. „Amíg a homo sapiens megöli embertársát, csupán félcsipejű civilizációról-kultúráról beszélhetünk.”³ Ennek a több tízezer éve konstans, holtponjtjáról ki nem mozdult emberi szituációnak – részint a további krízis-hullámokat indukáló, részint a létbeli problémákat fókuszként koncentráló – természetét jelzi a könyvcímmé emelt Kant-metafora is. Az alakpépet (az emberiség nem egyenes, hanem görbe fa) magába foglaló mondat további pontosító emblémaként még mottóul is odakerült a kötet élére. („Aus so krummen Holze, als voraus der Menschen gemacht ist, kann Nichts gerades gezimmert werden.” „Abbó a görbe fából, melyből az ember van, sehogy se lehet egészen egyenest faragni.”)

A második kríziskomplexumot a könyvben az utóbbi századok, de különösen napjaink európai, még inkább nyugat-európai szellemének kulturális meghasonlása adja. S ennek csupán felszíni tüneteit jelzik egy már-már programmá emelt igénytelen szellemiség felélemes irradiációját hírül adó mondatok. „Amit nem tudunk vagy nem vagyunk hajlandók tudomásul venni: a 21. század azzal kezdődik, hogy a már korábban uralomra törő tömegkultúra véglegesen győz.” „A kultúra-nihilista, etikailag lefelé tartó korszellem mai társadalmában(...) az emberek a tömegtájékoztató zűrzavaros semmijére hallgatnak.”⁴ Ez a kríziskör – miközben Európa önmagát a sokrétűen tapasztalható elsvárosodás ellenére is kikerülhetetlen értéként és a világkultúra meghatározó etalonjaként törekszik felmutatni; vagyis nem hajlandó észrevenni önmaga válságtüneteit, Tornai felfogásában nem egyszerűen csak a reneszánsz, a felvilágosodás és a többi nagy korszak progresszív értéktartalmainak, tradícióinak ellenében lép fel. Hanem önmaga töretlen jelentőségének hegemon, magabiztos kinyilatkoztatásával kiterjeszti a válságot a világ egyéb, e civilizációs körtől egyelőre érintetlenebb, s ekkora kulturális feszültségeket még nem mutató övezeteire is (A „*Ne öl” tabuja*). E folyamatot a szerző megítélésében hatalmas morális összeomlás kíséri. „A 21. századra a világnak – keletinek és nyugatinak – alig maradt erkölcsi támasztéka. A sok évtizedes hidegháború végét nem követhette szellemi megújulás.”⁵ Ehelyett az amerikai tömegkultúra igénytelensége látszik soha nem tapasztalt hatalomra jutni, fejt ki többszörösen, és ez szétrombolja a regionális kultúrák értékeit, megmaradt hagyatékát is. „Amerika két világháborúban is kipróbált őrszellemet szemet hunyt a fölött, hogy forgatókönyvírói és producerei elárasszák a világot a durva pornófilmekkel együtt az erőszakpornók tízezreivel. Mert az embertársak, a bibliai felebarátok nagyotálban fölvelt lelővése, agyonverése, cafattá robbantása pomográfia a legrosszabb fajtából... A gyártók semmi más nem akarnak, mint hogy borzongjunk, szorongjunk, undorodjunk, és az emberi kreatúra minden törekvését értelmetlennek érezzük.”⁶

A harmadik kríziscsoport a közelmúlt és a jelen Magyarországnak kultúrájából, művészetéből – kiemelkedő jelentőséggel természetesen az irodalom övezeteiből – rajzol elő nyíltan, az egyértelműnek vélt utakkal szemben (leleplező és megnevező szándékkal is) riasztó tényeket, összefüggéseket. Alapvető gondként Tornai József azt jelöli meg, hogy „nincsenek világosan kivehető frontvonalak igazság és manipuláció, mellébeszélés vagy autentikus szavak között.”⁷⁷ „89 után kiderült: a modernség most már a különféle nihilista, vagyis posztmodern, posztmetafizikai, poszthumanista hatalmi góccokkal került szembe. Egy olyan átfogó amerikai és nyugat-európai ideológiával, amely nemcsak hogy nem autentikus, hanem éppen ellenkezőleg: mindenféle költői hitelesség tagadásának szükségszerűségéből indul ki.(...) A nagy „paradigmaváltásnak” ez az elmélete nemcsak az irodalmat, a nyelvet, hanem magát az emberi létezés is zárójelbe teszi. (...) S furcsa módon mindig az tetszik, ami üres, ami negatív, ami tagadja az emberi tartalmasságot, azaz istenhez, valláshoz, történelemhez, nemzethez, etikához való eredendő viszonyunkat.”⁷⁸

A magyar helyzetet elemezve Tornai ugyanakkor egyetemes problémák gyökeréig jut. Az Egyesült Államok mai kultúrájának, irodalomelméleti irányainak, irodalmi-művészeti felsőoktatásának a hazai terepre átkopírozott olyan indukáló, belső párhuzamaihoz, amelyeket az utóbbi időkből például Frank Kermode és Harold Bloom esszéi⁷⁹ tettek világméretben is megrendítően nyilvánvalóvá. Az író által bejárt válságkörzetek tehát úgy kapcsolódnak szervesen össze, hogy az egyes terek értelmezései felől sugarak nyílnak egymás és a föld különböző geográfiai terei irányába is. S a kötetet letéve a mai ember Európa, Magyarország – főképp történeti és kulturális – válságát egy rendkívül tág időkeretekben és pontos belső kapcsolathálózatban érzékelő, gazdag filozófiai és ismereti bázisokon nyugvó organikus rendszer nyílik meg az olvasó előtt.

A föllázított tér-idő

Tornai József ugyanakkor nemcsak rögzíti, és összefüggéseiben látatja a magyar és a nyugati krízist, hanem folytonosan tiltakozik is ellene. Ez a lázadó gesztus és szellemiség lesz a kulturális megroppanások feltárásának láncolata mellett a kötetnek a negyedik: a „válságfeltáró” tere. Ebben az írói szellem bátor kapcsolatteremtései, összefüggés-megvonásai, mély ember-tani rétegekből jövő analógiái és programjai az egész kötet legnagyobb izgalmaikat adják. S egyszersmind egy, a magyar kultúrában legalább száz éve gyökerező, esztétikai-morális világ színtereire, másfelől egyetemes kapcsolati körökbe is helyezik át az íróknak e lázadás talaján születő ember-, művészet- és irodalomkoncepcióját.

Tornai József – versekben és esszéikben egyaránt azonos paraméterek ivén megnyilatkozó – gondolkodásának természetét elemezve ma, a gyakran részértékűre, a partikulárisra koncentráló, vagy a rövid távosságú, az időben és térben megehetősen szűk akciórádiuszokban mérő és egymástól elszigetelt (specifikálódott) kulturális szférákban mozgó tudati erők korában, kiáltóan tűnik szembe az általa fölépített fogalomrendszer széleskörű komplexitása: a teljes emberi és természeti létezés erővonalait magába ölelni akaró tágassága. „30 00 év ismeretében”¹⁰, és távolságából nézi az emberi fajt és civilizációját, sőt olykor ezt megkétszerező távlatokból is szól a minősítés. „Az ember a halász-vadász-gyűjtögető hordák-törzsek kora óta gyilkol: nemcsak állatokat, fajtársait is megöli. Szervezett öldöklés is végigkíséri ötven-hatvanezer éves útját: a háború”¹¹ Ahogyan az író fogalmaz, őt „a végső dolgok”¹² megértése, tisztábban látása izgatja

sarkalatosan, s minden részmozzanatot ehhez mér. Az ékként felépülő gondolati mechanizmus működtetéséhez van szüksége a keskenyebb érzékelési és hatóterű művészeti ágakból, illetve tudományterületekről folytonosan kilépő, az irodalomhoz képest más létköröket, művészeteket, diszciplínákat, tapasztalatokat is esszébeli vizsgálatai erőterébe vonó tágasságra. A Mészöly Miklóstól korábban sugallatosan és fogalmi szinten is egyaránt megfogalmazott elv, amely szerint az esszé „a tágasság iskolája”, Tomnai József munkáiban úgy folytatódik, teljesebbé válik, hogy az író az emberi életet, benne a történelmet, a kultúrát – s a költészetet is – egyszerre nézi a naprendszer, a szűkebb földi természet, a természettudományok egyes felismerései, a homo sapiens sorsában megnyilvánuló nagyobb diakronia, valamint az ember testi-lelki evolúciója, a tudati világban lezajlott, s részben ma is folyó mágikus történések, a mítoszok, majd a nagy világvallások s a metafizika, a transzcendencia, a filozófia s más modern bölcséleti tudományok felől. Sőt mindezeknek az értékelési mezőknek az egymásba forgó, egymásra épülő rendszerében. Ez a kitágult tér-idejű, koherens érzékelő idegrendszer nem csupán módszere a Tomai-esszéknek, hanem intellektuális erejének – gyakran a szűkebb érdekkörű tudományok fölé nő – záloga is. Gondolati nívómainak markáns háttére, előfeltétele, sőt megtestesülése egyben.

A „mindenség” fogalma a „Mi biztosan messziről jövünk” (*Akik mindig elkésnek*) megállapítását tevő Ady és a *Kik vagyunk, honnan jöttünk, hová megyünk?* kérdését feltevő Gauguin hangjával rokon elemi követeléseként válik Tomnai József esszéinek kulcsszavává. A mindenség, a végtelen, a teljesség-jegyek szignifikátorai lépten-nyomon áttörnek, szemiotikai értelemben is, munkáin, s egyértelműen jelölik meg e gondolkodás viszonyítási terét. A lét fizikai távlatai, távolságai, a „130 milliárd galaxis”¹³, az „óráscsillagok, napok, bolygók, holdak, a sok száz millió éves fejlődésen átmenő világtér”¹⁴ éppen úgy részei szemléleti és ítéletalkotó terének, mint a primitív vagy az ősi kultúrák még tagolatlan eszmélései. Már az első könyvbeli ciklusának a *Valahol a mindenségben* címet adja, és írásaiban az ember történelmét az evolúciótól kezdi. A kultúra részjelenségeiben is emberi univerzálékban gondolkodik, a mítoszokban, a vallásokban a közös lényegyet kutatja: az ember létével a „metafizikai rejtekekben” is „megszemélyesített” „megszemélyesíthetlent”.¹⁵ A nagy távol-keleti hitelvekben is ezért keresi az egyetemesebb szellemet. S történelemfelfogása sem csupán az európai vagy más, közismertebb geográfiai-históriai színtereken mozog, hanem egyetemesen mérve jóval az írott történetírás elé kanyarodik. Felfogásának a „világszerű” emberi létben gondolkodó keretei, a föld kulturális sokszínűségét egy szintre emelő erővonalai ezért mutatnak a jellegzetesen mai szellemi progresszió: a multikulturalizmus számos nézetével is paralel vonásokat. Például az irányzatnak mindjárt azzal a – Tomnai írásaiból folyamatosan felsugárzó – alapelvvel, hogy „történelmileg a multikulturalizmusról azt lehet mondani, hogy voltaképpen mindig is létezett. (...) Bizonyos értelemben a világ multikulturalista alapokon állt egészen a nacionalizmus fellépéséig a 18. század végén, a 19. elején. Így nézve azt is mondhatjuk, hogy a jelenkori multikulturalizmus egy poszt-nacionalista jelenség, válasz a virulens nacionalizmusra.”¹⁶ Természetesen a szerző irodalmi normáit is ez a régióktól, kultúráktól nem korlátozott, behatárolt szemlélet, az emberi típusoktól független, „összemberi” igény, a hatalmas távlat jelöli ki. Többek között ezért nevezi Vörösmarty költészetét a „mindenség beszédének”, s ezért látja ott témái apróbb tárgyaiban is végül mindig magát az emberi létezését, akár a személyes, akár a nemzeti problémákban is.

E mindenség felől szemrevételezett történelem-, kultúra- és irodalomelemzés, noha rendkívül sokféle kultúraelemet magába forraszt, ugyanakkor nem a mai nyugati filozófia vagy művészetelmélet, esztétika előzetes tézisei által a magyar jelenre irányított, adaptáló jellegű, a hazai

kultúrára azokat alkalmazó, mintegy sémaszerűen „ráíró” szellemű tevékenység. Hanem már eredetében is több komponensű, forrásait szuverén módon egymásba forrasztó kreatív megközelítés. Lényegében az első mítoszokban felismert és kifejezett egységes, a részeket kölcsönhatásban érzékelő világképet idézi fel, konstruálja láthatóvá és jelen lévő erőként ható tényezővé a korban. Illetve értékeli át annak normatíváit a 21. század tudományossága és a hosszú évezredek filozófiai gondolkodása által igazolt koordináták között. Az így kiemelt szerepűnek ítélt gondolkodási-szellemi tudatformának, a mítoszoknak egyszersmind a máig élő lételemző autentikusságát ismerteteli fel. S esszéinek világa ezzel a 20. század nagy mítoszkutatóinak, s a művészi remitológizációt és a kultúrantropológiai aspektust e század nagy értékének tartó gondolkodóinak megállapításaival mutat fel rokonságot. A „mindenség sokrétű egységét” a komplex mítoszi látásmód és a végső kérdések keresésének szinkronitását, a természet-mitológia-vallás-kultúra-irodalom láncolatai és egymásra kölcsönösen rásugárzó összefüggései, a természet felől szemlélt biológiai és kulturális evolúciót¹⁷, a homo sapiens szellemi és történelmi változatainak az emberi sorsot mozgató analóg univerzálitát számos helyen, gazdagon és bátor párhuzamokat vonva értelmezi esszéiben. (A mítoszt például, kultúra-genetikailag nem kis részben Bartók Béla nyomán, többek között egyenesen a természet meghosszabbításának nevezi.) Nem csoda, hogy ez az autonóm gondolatrendszer éppen tágassága miatt, a szellemi-kulturális értelemben vett „partvonalakon” kívüliségével (vagy azok fölöttiségével) lépten-nyomon, s olykor provokatív módon beleütközik a lokalizált érdekű tudományok korlátainak kiszögelléseibe (A három misztika, Valahol a mindenségben).

A multikulturalitás hullámain

A szerző gondolkodói világában középponti helyen álló elvnek, az ember antropológiai krízisének mibenléte – mert sokszorososan ehhez az állításához kanyarodik vissza – abban áll, hogy az emberlét (úgy a kezdetekben, ahogyan mai állapotaiban is) önmaga esélyeivel képest minőségében csak félig befejezett, zsákutcaszerű evolúció, avagy teremtés, alkotás. „A rosszul kialakult természete, alkata az oka, hogy az evolúció során az állati és az isteni része nem tudott (mindaddig) egyensúlyra jutni, többnyire az állati örökség győz benne: ezért nem spirituálisabb, de ösztönibb, démonibb lett.”¹⁸ Tornai József rendszertanában „a természet féltestvérei”¹⁹ vagyunk, a környezetünkre és önmagunkra is veszedelmesebbek minden más természeti erőnél. „Az ember nem normális. Félvad ragadozó, a föld legveszélyesebb állata.”²⁰ Az ember tragikumuma az ő okfejtésében tehát a világmindenségnek az emberi fizikumra és szellemre is vonatkozó ambivalens kettős természetéből és az embernek e feltételek között kialakult állapotából adódik (Az ember eltűnése).

Az emberi status quo effajta megítéléséhez és a szerző teljes műveltségi tartományának, európaiságának háttéréhez kapcsolódó, e krízist voltaképpen legfajlsúlyosabban és leginkább kiélezetten hordozó, további középponti probléma Tornai gondolkodói univerzumában, hogy a civilizáció kiemelkedően fontos létkereteit is nyújtó nyugati kultúra: elsősorban a vallás és a filozófia máig nem tudott megfelelő feleleteket adni az ember történeti és természeti viszonyainak alapkérdéseire. Ember és ember, ember és természet, ember és társadalom, az ember és a metafizika alapvető problémái maradtak megválaszolatlanul. S e hiányjelekkel teli kultúra a maga nagy erőfeszítései ellenére csak tovább rontotta az ember és az ember, s az ember és az univerzum kapcsolatát. Ez a megoldáshiány a mai kultúrában és

társadalmi életben – különösen a pénz uralma alá vetett világ gyors értékelemesztése miatt – csúcspontszerű válságként nyilatkozik meg. E krízissel szemben az esszéíró nyugtalan, ezt a helyzetet elfogadni nem akaró szelleme elsősorban a nagy távol-keleti vallások világmagyarázatát, a bennük rejlő filozófiai és életmódbeli lehetőségeket emeli fel a korrekció lehetőségeként. Gondolatrendszerének egyik legnagyobb intellektuális viaskodása a nagy keleti vallások és tanítók létértelmezésének mély megértéséért, illetve szembesítéséért folyik az európai kultúrával, abban is központi helyen a kereszténység örökségével. (*A csoda, az abszolút, a semmi, A szabadság mint egyre több szabadság, „Ragyogó fény, üresség”, A fa is termi gyümölcséit, Az ember eltűnése, Németh László gyóntatószéke, Megváltás és gondolkodás.*)

A szellemiség és az esztétikai normatíva egyetemes és multikulturális hullámain Tormai világmépében a világ távoli pontjain született kulturális értékek tudatos integrálási szándéka jelenik meg. S ezzel együtt az a szempont, ahogyan kendőzés nélkül megnevezi a globalizáció kultúrára hulló árnyékait. Erről hasonlóképpen gondolkodik, mint a Montréalban élő Szigeti L. László: „a globalizáció, mint határok nélkülség sokak számára egyértelmű haladásként könyvelődött el, ugyanakkor, mint az azzal szinonim amerikanizáció már sokkal kevésbé, hiszen egy mindent ugyanazon a kommersz felfogáson keresztül mérő látásmód hegemonizálódását jelentette.(...) végső soron a multikulturalizmus is felfogható egy válaszreakcióként az ellen a homogenizálódás ellen, amit az amerikanizálódásként is nevezett globalizáció terjeszt.”²¹ Tormai esszéi és versei egyes szemléleti alapirányokon túl szemiotikai értelemben is közvetítik a multikulturalitás tipológiai tüneteit. Gondolataiban és írásaiban „több kultúrát jelenít meg egyszerre”, amelynek természetesen nyelvi nyoma is van. Külső kulturális értékekből kiemelt idegen szavak és kifejezések vegyülnek szövegei nyelvezetébe, amelyek szemiotikai és grammatikai síkon utalnak a „másság” jelenétére.²² Mindez nem egyszerűen esetleges „érintkezés” Tormai József esszéiben a multikulturális jelenséggel (vagy állapottal), hanem – Remco van Capelleveen Észak-Amerika kultúrájától motivált szavait véve kölcsön – egyszersmind, s ez egyik leginkább fajsúlyos üzenete írásainak: „olyan új paradigma, ami a kulturális és etnikai sokféleséget hangsúlyozza, és tisztelettel adózik annak a sok kultúrának”, ami (Capelleveen csupán Amerikában gondolkodó kifejtéseit megtoldva) a teljesebb emberiség „történelmét, valamint identitását formálta.”²³

Ebben a (tulajdonképpen Goethétől markánsan elinduló) s a Nyugat és a rajta kívüli világok értékeit egymással szembesítő nagy szellemi kinyílásban, amelynek eredményeképpen új irányok nyílhattak meg az európai és a hazai irodalmi tudatban, Tormai József természetesen nem áll egyedül. Szabó Lőrinc, Várkonyi Nándor, Hamvas Béla, Weöres Sándor, Nagy László, Tőkei Ferenc, Jankovics Marcell emelték többek között előtte, vagy vele párhuzamosan világmépük homlokterébe az európai és a keleti kultúrák kapcsolatát. Ez a szembesítő értelmezés mennyiségében is tetemes körzetét adja Tormai József könyvének és esszéírói munkásságának. Az emberiség filozófiai és a transzcendens útjait mérő műveltségének izgalmas sorát vonultatja fel, miközben (főleg a buddhizmus oldaláról) következetesen vitatkozik a keresztény eszmékkel. Kétségek között és ide-oda hányódva maga is, és az alapproblémákat hol az elemi fogalmak s a mítoszok fogalomkészletébe vagy a filozófiába hajló értelmezések szemantikai hullámaira ültetve, igen gyakran a művészet, főképp az irodalom értéktudatának szféráiban mutatja be őket és kontrasztjaikat.

Az európai kultúra és a ma irodalmának egyes jelenségei a fölvetett problémarend leginkább érdekesítő terepeként s egyben az európai emberre sújtó krízis második típusaként különleges érzékenységgel és kiemelt hangsúlyokkal jelennek meg a könyvben. Az antropológiai vál-

ság itt konkrétan koncentráliódik az európai és a távol-keleti kultúrák ütközési sávjába. A nyugat-európai és a részben ezt meghatározó amerikai kultúrát ez a szembesítés a világkultúra hegemón uralására törvő erőként, s egyszersmind az egyetemes válság fókuszaként mutatja meg. „Európa lelke haldoklik, talán már meg is halt. Van pénze, fegyvere, vannak nemzetek fölötti szervezetei, de valójában Amerika határozza meg. Az pedig ugyancsak alkonyatát éli drámában, költészetben, zenében, filmgyártásban. Ahogyan a hollywoodi erőszak-és szexfilmek embertelen hulláma elárasztja hazánkat, de a föld más országait is, arra alig van példa a világ kultúrtörténetében... száz- és százmilliók bénultan nézik, mint veszik el tőlük legföltettebb értéküket, a bensőséges érzelmeket, autonóm méltóságukat. A modern humanizmust.”²⁴

Tornai József tolla a keleti kultúrák távlatából nemcsak különös érzékenységgel, hanem tudatosító erővel is rögzíti a mai nyugat kultúrájának válságimpulzusait. Konzekvens analíziseiben kiemelt figyelmet érdemel, hogy a létszemléleti és a kultúraformáló különbségeket nem az élet-színvonal, a gazdasági mutatók, vagyis az európai értelemben vett jólét, hanem a természettel és a másik emberrel szemben kialakított viszony, elsősorban a toleranciafogalom tükrében határozza meg. A személyiséget a világegyetemhez és a teljes emberi világhoz kötő e másfajta kapcsolatban, az európai gondolkodásnak ebben a horizontális tágitásában, értékékként tudja felmutatni a gazdasági értelemben az európainál jóval szegényebb országok mentális erőt (mitoszait, vallásait, erkölcsi rendszereit, művészi törekvéseit) is. A huszonegyedik század, a harmadik évezred küszöbén, közel Európa geográfiai „szívéhez”, alapvető kulturális szemléleti elvként, Európából nézve is, még mindig aktuális érvénnyel mondja ki azt, amit 1969-ben Algírban, az Első Pánafrikai Kulturális Fesztiválon öntött szavakba a Brazzaville-Kongó képviselőtében *Az afrikai kultúráról* című előadásával felszólaló Henri Lopés. Ő belülről lépve túl a négritude túlzott fekete-elkötelezettségéin, így fogalmazott: „Le kell számolnunk a tiszta kultúráról alkotott ösztönös és illuzórikus nézeteinkkel. A kultúrában az ember szól az emberhez, bármilyen bőrének a színe.”²⁵

A kitörés fókusza: az „új egyetemesség”

Az új egyetemesség, vagyis az író ezzel a kategóriával analóg elnevezése, a „modern humanizmus”²⁶ e kifejtésekben kibomló – s nemcsak Tornai József verseiben nagyszabásúan kinyíló, hanem más magyar teoretikusok elképzeléseivel is érintkező – fogalmát a szerző esszéi éles metszésű tükörként helyezik az európai és az észak-amerikai tradíciók elé. Ugyanakkor nemcsak szélességi és hosszúsági köreiben, azaz mintegy geokulturális irányokban feszíti széjjel, alakítja tágasabbra az európai ember szemhatárait, „egymást keresztező kultúrák közlekedését”²⁷ (Iain Chambers) mozdítva elő, hanem „historico-kulturális” irányokban, azaz – antropológiai szemléletéhez híven – diakróniai mélységeiben is. E kettős kontextusban igen jól látható, hogy Tornai József vertikális, mélységi tágitása éppúgy az európai gondolkodás felrészítését akarja szolgálni, akár a horizontális ívű szempontgazdagítás. (S az archaikus mítoszok, a mágikus elvek és az evolúció mélyén valójában egymásba is ér a kétfajta idő- és térkiterjesztő irány.)

Ebben az integráló, ötvöző szellemiségében Tornai a maga emberi helyzete vonatkozásában is (noha hazájából ki sem mozdulva) mintha a különböző kultúrák metszéspontjában s befogadói helyzetében élő szubjektumhoz, addig ismeretlen, „jeden” kultúrák tudati közegébe települő, de más szellemi terek emlékét is magában hordozó „bevándorlóhoz” válna hasonló-

toszá. Ő is a többféle (kanadai, keleti szláv, zsidó) örökséget hordozó, Kanadában élő Janice Kulyk Keeferhez hasonlóan mondhatja el önmagáról, hogy olyan „szubjektum vagyok, aki folyamatosan áthágja a nyelvek, kultúrák, történelmek közötti határokat.”²⁸ Ez a mélyfúrásos szemléltetőítés (akárcsak Frazer, Cassirer, Frye, Bartók, Lévi-Strauss, Bahtyin, Meletyinszkij, Asturias, Garcia Márquez esetében) a mai európai gondolkodás jórészt a felvilágosodásban kristályosodni kezdett fogalmainak, szempontrendszerének ad az egyetemes történelem és a kultúra – Európában már régen lefedett civilizációs tárnáiból vagy elfeledett övezeteiből – további formáló erőket, a mai emberlét pontosabb megértését segítő rátekintési pontokat.

Tornai koncepciójában az emberiség e „hosszú útjához” és „hosszú távú emlékezetéhez” (Hoppál Mihály fogalma) képest a mai létértelmezéseknek túl szűkösek az arányai. Jóval rövidebb, behatároltabb érzékelő sugarúak, mintsem hogy mai létünkre; helyzetünkre és esélyeinkre e szűkre szabott szemléltető távolságokból igényes válaszok születhessenek. Az író keresztültétekint, „túllát” ezeken az időkben és térben egyaránt „rövid járatú”, az európai gondolkodás szűkebb belső paraméterein kialakított rendszereken, sőt ennek gyakran már filozófiai alapjait is bizalmatlanul szemléli. A „rövid gondolattal” – filozófiai, teoretikai, vallási, esztétikai és szépirodalmi olvasottsága és kereső-lázadó hajlamú kreativitása talaján – az évezredek tapasztalatából félfénylő, gyakran több év-tízezredek távlatú „hosszú gondolatot” állítja szembe. S a mai emberi helyzet megértéséhez alkotóan tör keresztül mindenféle partikulárisabb, „rövidebb” akaratot szolgáló kulturális manipulációt. Olyan időfelfogásban ítél, amely azt akarja tudatosítani, hogy „legalább ötvenezer éves távlatban ismerjük az ember történelmét, gondolkodásmódját, képzeletét, eszközeit.”²⁹ Az ember önismeretét több tízezer évnyi visszatekintésből annak kulcspontjain ragadja meg (*A XXI. századi ember valóságképmása*). Evidenciaként valjára a túl keskeny hatótávú értelmezésekkel szemben, hogy „valóságsszemléletünkben ma is nagyon fontos a történelmi, sőt az őstörténeti ismeretek összsképe.”³⁰ S hogy ebben a felfogásában – gondolkodása alapirányait tekintve – Tornai József nem elszigetelt teóriát vall, s noha korántsem kitaposott, de nem is teljesen járatlan utat követ, azt már nemcsak a vonatkozásban legfontosabb elődeinek – Illyésnek és Németh Lászlónak, valamint Bartóknak – a 20. század első feléből származó gondolatai igazolják, hanem a latin-amerikai esszének az itt megidézett magyar gondolkodókkal nagyjából egyidőben fellépő mesterei is. A „transzkulturáció” fogalmát kidolgozó kubai Fernando Ortiz³¹ például, és nyomában a dél-amerikai kulturális komplexumban az afrikai hatást feltáró kubai Julio Le Riverend Brusone³², valamint a nemzeti és etnikai elkülönüléssel szemben az emberiségre néző kultúra életképességét jósoló mexikói Alfonso Reyes³³ s a hasonló ívű filozófiai nézeteket valló, szintén kubai Leopoldo Zea³⁴ és a mexikói költő, Octavio Paz³⁵, továbbá az észak-amerikai kulturális hatás idomító-szűrítő szerepét korán érzékelő brazil Antonio Candido³⁶ vagy az utána jövő nemzedékre is nagy hatást gyakorló kubai Alejo Carpentier³⁷. Éppúgy, mint Fekete-Afrika és a volt Szovjetunió kis népeinek a huszadik század irodalmi törekvéseit több remekművel meghatározó szelleme, Leopold Senghörtől Mario de Andrade, Frantz Fanon át Dzsingiz Ajtmatov prózájáig, Gennadij Ajgi költészetéig.

A magyar lét és kultúra perspektívái

Mindezek nyomán aligha kétséges, hogy Tornai József a nemzeti kultúrát sem látja másként – ha ebben a megközelítésében több is a vitatható elem –, mint krízisben vergődő, részben az

európai, részben a saját, „belső forrású” negatív erőinek, a maga „civilizációs zsákutcájának” kiszolgáltatott tudati válsággócnak. Amiben az igényesebb és a genetikai távolságokban mélyebre tekintő kultúra már csupán vékonyka réteget képez. (A kultúra szóba ő a szélesebb embertömegek civilizációs normáit és szokásait is belevonja, vagyis a fonémasomak azt a szótári jelentését veszi alapul vizsgálataiban, amely szerint a kultúra: „Azoknak az anyagi és szellemi értékeknek az összessége, amelyeket az emberi társadalom létrehozott történelme folyamán.”³⁸) A „börkparó kötől” az űrhajóig mérő civilizációs úton itthon is ugyanazt látja, mint a kulturálisan egyre kiszolgáltatottabbakká váló volt gyarmatok, illetve a „harmadik világ” civilizációs területein élő elődei és kortársai: „Az újabb absztraháló eszközök: a rádió, de főleg a televízió radikálisabban hat a közvetlen átélés ellenében: passzív, végül is egyedvű nézővé teszi a tv-társadalmakat (...) A végtelenségig növelik, és ezzel a rombolásig eltorzítják a valóságdiagnózist. A néző így persze egyáltalán nem a valósággal szembesül, hanem a cinikusság mindenmindegy rezignáltságába süpped.”³⁹ Az igényesebb produktumok esélyeire is hivatott tömegkultúra szellemi aláadásának folyamatában ő elsősorban az üzletre, a gazdasági haszonra kihelyezett eszmeiségű világot és a médiaipar által sugárzott pseudo-„kultúrát” nevezi meg fő okként.

Tomai Józsefnek az új egyetemesség eszméjével, a negritude-ot követő afrikai kulturális koncepcióval és a multikulturalizmussal számos ponton érintkezést mutató elvi és esztétikai minősítéseihez nem a szomszédos, vagy a nyugati országokéval történő egybevetés, hanem az ember „hosszú távú” antropológiai eredményei és reménye s más kontinensek kulturális viselkedése adják a háttérrel. A korban meghatározónak ítélt posztmodern művészet egyes ágainak emberi állapot- és irodalomkoncepcióját nemcsak a lét alapkérdéseivel szembeni passzivitása, részéről divatszabásúnak vélt alkata és a hosszú távú történelemben értékékként kristályosodott tradíciókat erősen megtámadó, szétziláló természete miatt utasítja el. Hanem annak – s korántsem szükségyszerűnek felfogott – agresszív természetével szemben is állást foglal. Költői és esszéírói lázadása, akárcsak az észak-amerikai kontinensen a Trillingé, Bloomé és Kermodé⁴⁰ lényegében e kultúrafelfogás szélsőségei ellen irányul. (*Ez az a kimozdulás... Németh László és a költészet ma, A költészet hitelessége*) Újabb verseinek jelentős része is ezzel a művészet szemlélettel és filozófiai alapjaival perel. Új szembenézést, új, teljesebb körű vizsgálódást sürget, szerinte ugyanis „a nem kérdezés, nem gondolkodás zavarosában” „nem a metafizikán vagyunk túl (ahogy a posztmodernizmus szeretné látni és láttatni), hanem azon a (főként század eleji) föltételezésen, hogy az európai (és magyar) ember fölépíthet egy pusztán művészet, filozófián, természettudományon alapuló, minden ízében szekularizált kultúrát és civilizációt.”⁴¹ Eltökéltége egyszerre a nyitottság következménye és etikai döntés eredménye is. „Nem hunyhatok szemem az esetleges katasztrófa láttán, melyben Európa, Amerika a pusztá pragmatizmus bűvöletében mind lejjebb bukik.”⁴² Harold Bloom, az Egyesült Államokban az úgynevezett „Neheztelés Iskolájának” elveivel szemben szintén hasonlóan fogalmazza meg aggályait. „Én konok ellenállásra buzdítok, melynek egyedüli célja, hogy a költészetet, amennyire csak lehetséges, a maga tisztaságában és teljességében őrizzük meg.”⁴³ A bele nem nyugvás kényszere és ereje, a radikális tiltakozás gesztusa tárja szélesre – s egyesíti a latin-amerikaiakéval, afrikaiakéval s másokéval, egy korszerű multikulturalitás jegyében, a nyugat kultúrájában lapangó beszűkítő szándékokkal szemben, Tomai világirodalom-kategóriáját is. S a kizárólagosnak hitett nyugati etalonok modulálásának szándéka mélyíti el még inkább vertikális irányú rátekintését a kultúrára.

Amikor a kor hegemonitásra törv szellemi irányzatának szélsőségeivel szemben a maga teljes műveltségének átütő koncepcionális mozgósításával lázad, egyszersmind az irodalom „bartóki” programjával rokon elveket vetít fel újra. Németh László, Illyés, Hamvas Béla, Nagy László után – és Csoóri Sándor esszéirvi tevékenysége mellett – sajátosan hozzáigazítja azokat a kor új kihívásaihoz. Ebben a gondolati erőfeszítésében tehát éppen úgy nincsen egyedül a magyarországi elméletben, mint az európai civilizációt a világ más kontinenseinek kultúrájával szembesítv, az ellentmondásokat az ember elemi érdekei szerint, az „összemberi” perspektíva szempontjaiból kiegyenlítő, az üzleti produktumok mellett a szellem kincseit is egymás számára hozzáférhetővé tevő, a marginalizáltak, a perifériákon élők értékeit fényre hozó, globalizáló természetű kulturális munkájában. Mindkettő jelentősen segít túlhaladni, megújítani a több elemében már szűkítő és a hagyományos elvárás horizontokon megörökölt „kulturális eurocentrizmus” „ránk erőltetett feltételes reflexeit.”⁴⁴ Így ő is pontosan azt ismerteti föl, amit az észak-amerikai kontinensen Ian Chambers nagyon pontosan fogalmazott meg, vagyis azt a kulturális-szociológiai helyzetet, „amikor a »Harmadik Világ« már nincs az »odakinn« távolságában tartva, hanem megjelenik »idebenn«, amikor a különböző kultúrák, történelmek, vallások és nyelvek közti találkozás már nem a perifériák mentén, a »kontakt zónákban« megy végbe, ahogy Mary Louise Pratt hívja őket, hanem saját mindennapi életünk középpontjában, az úgynevezett »fejlett« vagy »Első« világ városaiban és kultúráiban.”⁴⁵

Koncepciója az említett írók és gondolkodók mellett a teória felől közelebről (többek között) Pomogáts Béla, Görömbel András, Cs. Varga István, Vasy Géza, Bertha Zoltán, N. Horváth Béla, Alföldy Jenő felismeréseivel harmonizál vagy mutat érintkezéseket, költői életművében pedig Weöres Sándor, Kormos István, Nagy László és Juhász Ferenc után az Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Ratkó József, Várkonyi Anikó, Utassy József, Kiss Benedek, Szöllösi Zoltán, Kiss Anna, Kalász László, Bari Károly, Oravecz Imre, Szepesi Attila (és a még folytatható) névsort tudhatja maga mellett. Akiknek értelmezői vagy írói szemléletében, ha más-más hangsúlyokkal vagy mélységekkel is, de már évtizedek óta közös az új kulturális világállapot magyarországi felismerésének (szintén Ian Chambers szavaival ékként kifejezett) iránya, amely a múlt vonatkozásában is a hagyomány újraolvasását és -írását teszi szükségessé: „A fehér férfi hang, az európai cogito decentralizását firtatni és bevonni a képbe a »másikat«, a kulturális és történelmi másholt.”⁴⁶ Az alapkérdések több évtizede tartó igényes fölvetésével, szembesítésével ez a koncepció egy szélesebb, egyetemes folyamat részeként szolgálja a magyar irodalom távolabbi néző érdekeit, akkor is, ha magában a szerző költői életművében ennek robbanásszerű kibontakozását a Tomai alapelveiből következő, eredendő „antropológiai pesszimizmus” (az ember elhibázott lény) eleve gátolja is, s lázadása főképp a morális és esztétikai lehetőségek diazporikus fölizzításában (s a saját poézis egyes felmutatott példáiban) merül ki elsősorban.

Az irányfénnyeket meggyújtó, a kitérés pontokat megmutató Tomai József ugyanakkor a maga szkepszise ellenére is antropológiai tartalmú lázadást (jóllehet az antropológiai kétely az egész esszéirvi világképet beámyékolja) fogalmaz meg a jelen kultúrájának torzulásai ellen. S ennek egyik meghatározó elve az emberiség kiemelkedő szellemi teljesítményeit teremtő személységeknek a humanitás érdekeit következetesen képviselő, a kor kihívásaival feleltképesen szembesülő magatartása. Koncepcionális boltozatát pedig szellemi irányulásainak megfelelően a távolabbi kultúrák mellett az archaikus alapzatokból, az emberi előidőkből kiemelhető nagy tanulságok szem előtt tartása és azok újszerű érvényesítése adja. Azt a beidegződött, s az idők során mind anakronisztikusabbá merevedő elvárás horizontot kívánja áttörni ezzel,

amely egy erősen redukált történeti és kultúrtörténeti térben topogva – szemben például a gadameri, a jaussi hermeneutikában évek óta megfogalmazott igényekkel – nem képes az idő aktuális kihívására autentikus, új olvasatot adni az archaikus, a primitív és a folklórszövegeket is magába építő újabb irodalom esztétikai megjelenéseinek. A „szentesített kánont” Tomai felfogásának gondolathálózata éppen azzal – a Jausstól élesen bírált és leleplezett – elméleti magatartással szemben rombolja le, amit az esztéta ekként ír körbe: „Aki az állandó változásban a maradandót keresi, az megkíméli magát a történeti távlatú megértés fáradalmaitól.”⁴⁷ Vagyis azt a küldetést teljesíti be (Csoóri Sándor társaságában) ennek az (egyetemes és magyarországi) hagyománynak a radikális újraértelmezésével, amit a német kutató alapvető tanulmányának (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*) a negyedik pontja súlypontoszerűen fejez ki. „Az irodalomtörténet megújítása megköveteli, hogy leromboljuk a történelmi objektivizmus előítéleteit...”⁴⁸ E felfogás előképei pedig már ott kristályosodnak Németh László esszéiben, Gandhi- és Tolsztoj-elemzéseiben, az író értelmiségképében, Illyés nemzeti irodalmat értelmező gondolataiban, így a *Szellem és erőszak* érvhálózatában s Nagy László esszéiben is. Az életművükben kifejeződő emberi modellt Tornai József az új, a megváltozott, a globalizáció fogalmához köthető történeti és kulturális keretek között a sztereotip európai gondolkodásban ugyan szokatlan, de a multikulturalitás kapcsolódási rendszere felől szemlélve súlyáltalán nem meglepő párhuzammal „brahmin jellegű” szellemi iránynak nevezi el (*„Brahmin” vagy értelmiség?*). Az archaikus eredetű alakzatait és az önmaga posztmodern, modern, klasszikus modern, avantgárd, sőt felvilágosodás, reneszánsz, középkor- és ókor előtti tradícióját átgondoló, újraértelmező kultúrát és irodalmat új kulturális programként is bemutatja. Ezt állítja szembe esélyre képes progresszióként „a médianyelvi ürességgel”, „a gyilkolásra, perverziorra alapozott globális iparral”, a tömegkultúrával, a kultúra és az irodalom igényességének szétzilálásához asszisztáló társadalmi és esztétikai folyamatokkal, az „irodalom utáni korszak” képével (*Németh László és a költészet ma, Utójáték, nem előjáték, A három misztika*).

Művek és arcok a világkultúra új tükrében

Az a „hosszú gondolat”, az az „irgalmatlan távlat”, amivel Tomai József az ember jelenének és írott történelmének (Európának, a világnak, nemzetének) eseményeit s változásait figyeli, magától értetődően válik kardinális szemponttá írásaiban; általában a költészetet s egy-egy költői életműt vagy egyes művek értelmezésekor is. Költészet-meghatározása, illetve az ezt kutató gondolatíve ezért túlhalaj a szaktudományoknak a zártabb kategória- és közelítési rendszerén: a történelem s a kultúrhistoria szűkebb medrében forgolódo fogalmain. Az evolúció, a szocium, a beszéd kialakulása, a mágikus, majd a mítikus lételemzés és -kifejezés diakróniai távolságai- ban keresi és találja meg a költészet mibenlétének a civilizáció egymást követő változatain át is máig gyűrűző konstans jegyeit. Szemlélete sűrített értelmét mondja ki az a mondat, amit Piliinszky János *Szög és olaj* című munkájából idéz: „Modernek mindig azok voltak és azok is lesznek, akik az idő teljes drámáját átélik.”⁴⁹ Az ősművészettől, a rítusoktól, a bartlangrajzoktól igazolja a művészetben a teljesség koordinátáira tekintő világkép kultúraösztönző erejét. Azt az embertani vonalat, amely az archaikumból emelkedik föl a közelmúlt s a jelen lírai műveibe is. („Csekély kivétellel, a magyar és a világlíra nagy alakjainak esetében azt tapasztaljuk, hogy szerelem, költészet, politika és gondolkodás ugyanaz a folyamat.”)⁵⁰ Nem véletlen, hogy elméleti értelemben a költői szó jelentésének kérdései vonzzák legerőteljesebben (*Pusztuló csigaház, A*

jelentés a költészetben, A költészet hitelessége), és megközelítésében maga az ember válik a költészet metaforájává.

Az antropológiai távlat, s nem elsősorban a közvetlen, a sorsot és költészetet formáló nemzeti történelem, de még kevésbé a történelemtől független izolációkba terelt esztétikum az, amely elemzői optikájába rögzíti többek között Berzsenyi, Vörösmarty, Arany János, Szabó Lőrinc, József Attila és Sinka István műveit. Értelmezéseiben természetesen az egyes pályákat körbehatároló közvetlen történelem s az absztrakciós poétika sem vész szem elől, de azokhoz is az ember hosszú távú története nyújtja a mértéket. Berzsenyi *Fohászkodásának* mítosztörténeti elemzése (Berzsenyi *Fohászkodása*), Vörösmarty *Emberek* című alkotása záró szakaszának embertani krízisét kifejtő véleménye, az *Előszó*ból kihallott archaikus mítospárhuzamok, *A vén cigány* „ösvilági hangjainak” fölerősítése, Vörösmarty és Szabó Lőrinc szerelmi lírájának antropológiai megközelítése (*Az emberiség görbe fája, A győztes igazság?*), Arany (*A háromfejű múzsa*), József Attila műveinek antropológiai-mítosztörténeti koordináták közé helyezése (*Krisztus és József Attila*) adják többek között bizonyítékait a költészetet ebből a szélesebb antropológiai mezőből figyelő, jellegzetesen Tornai-típusú gondolkodásának. Aminek végkövetkeztetéseként a költészet, a költői tevékenység mint „az emberi kreatúra legmegrendítőbb kiáltása” jelenik meg.

Az univerzális karakter és jelhalózat eredményezi Tomai Sinka-értelmezését is. (*Sinka érzékenysége*) Ez a felfogás egyaránt függetleníti érveit a költőt csupán szociális és belső folklorisztikus-mitikus tartalmak felől látó szemlélettől, valamint a Sinka Istvánt még a magyar költészetből is kiszorítani törekvő szélsőségektől. Olyan kultúranropológiai összefüggéseket és – új esztétikai izotópok sugárzását mutató – világirodalmi látászöveget nyit így az életműre a maga jellegzetes, a szűkebb történelmen és a partikuláris szempontokon keresztülhaljó gesztusával, amelynek révén Sinka líraisága – a maga korlátai mellett is – egy világirodalmi törekvő magyarországi változataként mutatkozik meg. Elsősorban azoknak az esztétikai tartalmainak révén, amelyek egymástól ugyan jórészt függetlenül, de az emberi kultúra problémáinak mintegy közös művészeti-antropológiai kihívásaira jelentek meg a 20. század első felében Európa zártabb térségeinek népeinél és más kontinenseken is. Az időben és térben kitágított „világ”, „kultúra” és „irodalom” fogalmak háttéréből születik meg az a merész – noha ebben a látásmódban felettébb természetes – viszonyítás-sor is, az analogikus életművonásoknak az a rendszere, amelynek az orosz Jeszenyin, az angol nyelven alkotó ír Yeats, a spanyol Garcia Lorca, az osztrák Georg Trakl, az ausztráliai bennszülött vonguru-mandzsikai törzs és a japán *Kopár sziget* című filmdráma alkotói (írta és rendezte: Kaneto Sindo, 1960-ban) adják a névsorát. A reflexiók gondolati terében Tomai itt hasonló utat járt be, mint az angolai Mario de Andrade, aki a dél-amerikai (a brazil) kultúra szintetikus modelljeinek tükrében ismerte fel igazán saját országa kulturális alapértékeit.⁵¹

A teljes emberi-antropológiai linearitás éppen azért kapcsolhat egybe három kontinentet és egymástól több ezer kilométerre fekvő hat országot is egyetlen, méghozzá élete végéig elzártan, a nagy kulturális mozgásoktól látszólag (fizikai és szellemi értelemben egyaránt) izoláltan élő magyar pásztoköltő értelmezésekor, mert nagy távlati miatt elszakad a nyugati világ kulturális magnetizmusának erővonalain fogant gondolkodási algoritmusoktól. S az esszé terepein (többek között Németh László, Illyés és a latin-amerikaiak koncepcionális felfogását folytatva) utat vág az egyes irodalmi jelenségek új, már a huszonegyedik századra tekintő, globálisabb kapcsolatokat is magába szervestítő értelmezéseinek irányába. „Sinka modern költő, író... Ezért látom a helyét a 20. század nagy újító költői között... Nem szabad elfogadnunk azt a föltétele-

zést, mintha csak valamilyen magyar glóbuszra érvényes nagyság volna... Sinka nem lehet egy szekta sámánja. Az is leértékelése volna, ha pusztán a hagyományok, a bihari, a népi, a pásztori élet- és versforma folytatója volna... A népit, a parasztit, az ősit összevonta a modern életérzéssel, a modern kifejezési móddal...⁵² Új viszonyítási pólusaiból fakadó felismeréseivel gazdagítva a Sinka-recepciót Tormai a korszerű multikulturalizmus alapértézeivel azonos következtetéseket sugall. A csupán nyugat-európai orientáció kritikájaként Sinka ürügyén azt mondja ki a bezáruló jellegű értelmezésekkel szemben, amit a mozgalom alapértésként jelöl meg a maga kultúraértelmezésében: „hogyan zártabb egy közösség, annál visszamaradottabb, annál fejletlenebb, és fordítva, mennyel nyitottabb és kész az idegenekkel-másokkal érintkezésre, annál fejlettebb az a társadalom.”⁵³ E komplex összefüggésekben végiggondolt életmű-értelmezésével egyszerre ugyanarra a veszélyre hívja fel a figyelmet, mint (nagyjából vele párhuzamosan) Latin-Amerikából Nelson Osorio, Raúl Bueno vagy Desiderio Navarro, Európában pedig a francia René Etiemble vagy az orosz Nyikolaj Fedorenko tettek meg, vagyis hogy „irodalmunkba meggondolatlanul importált modelleket és »rácsoakat« ültessünk át.”⁵⁴ Azaz csupán „néhány ország és nép kultúrájából levont” általánosításokat, amely „extrapoláció” „elsősorban nyugatközpontúságként vagy még pontosabb kifejezéssel: euroamerika-központúságként jelentkezett.”⁵⁵

Tormai archaikum-keresése, a primitívekre is rálátó figyelme, a mélykultúrába néző, s abban a ma érdekebből, a jelen tanulságaiból értékeket, tanulságokat halászó tekintete erőteljesen idézi meg írásaiban – neve szerint is, avagy szétgyűrűző szellemiségének jegyeivel – Bartókot s az irodalomban a „bartóki modell” gyűjtőnévvel egybefogott törekvéseket; így a Németh László-i „magyar műhely” eszményt is. Már az írónak a folklór körül, vagy a folklór születése előtti távolságokban mozgó antropológiai kíváncsisága, a primitívek dalait, szövegeit fordítások révén kultúránkba emelő (s ott további inspirációkat keltő) ereje a Bartókéval rokon szemléleti elveket tár fel. Tormai József esszéit, műfordításait és verseit olvasva – Antonio Comejo Polar szavait véve kölcsön – „a valós sokféleség tisztéletének”⁵⁶ igen erős áramlatai érezhetők. Az írónak Óceániában, Ausztráliában, Fekete-Afrikában s másutt is – például a világ törzsi költészetében – a bartóki nyitottsághoz hasonlóan szellemi kincseket vadászó figyelme is előhívja az olvasóban a Közép-Európán kívül török és egyiptomi földön is népdalokat gyűjtő, Amerikában az indián zenére fűlő Bartók alakját. Ez az emlék a művek háttérében álló személyiség párhuzamaként jelenik meg. Tormai költői tevékenységének egyik jelentős áramlata is nagymértékben rokon a folklóron át az archaikus üzeneteket is alkotásaiba emelő Bartók módszerével, alkotáselvével. A Bartók tevékenységéhez és zenéjéhez hasonló irányokba elmozduló írói és kultúraértelmezői szellem poétikai útkereséseit és a zenész elemi inspiráló hatását a kötet közvetlenebb utalásai sokszorosan hitelesítik.

Gulyás Pál, Németh László, József Attila, Képes Géza gondolati hagyományát folytatja – s újítja meg, aktualizálja – Tormai József akkor is, amikor a *Kalevala* magyarra fordításának értékelési sávjában a finn eposzt mint inspiráló forrásként korunkban is kiválóan alkalmazható intellektuális és poétikai modellt emeli föl a költészetről való gondolkodás mezőibe. A finnek művének a nagy archaikus eposzok közegébe ágyazott tárgyalása a szerző részéről pontosan vall annak az archaikus kulturális bázisnak és műformáinak; az archaikus művészeti tapasztalatnak a koherens rendszerben átlátott ismeretéről, amely évezredekkel felhajtóerőt jelentett az egyetemes líra áramlatainak. A költő *Kalevala*-esszéje azért jelent különleges értéket a finn népi eposz elemzéseinek sorában, s illeszkedik szervesen a Gulyás – Németh László – József Attila – Képes Géza jelezte sorba,⁵⁷ mert a nyelvre, a hitvilágra, az őstörténetre és a fordítások révén

a magyar folklórra is kiterjedő elemzésében komplex módon látatja újra Lönnrot gyűjtésének és poétikai alakításának a legkülönbözőbb műnembe, műfajba tartozó alkotásokat máig inspiráló világirodalmi erényeit.

De Tomai ki is tágtíja a finn eposz rokonságának horizontális, mintegy „irodalomgeográfiai” partvonalait, interkulturális összefüggéseit. Az ausztrál bennszülöttek szóbeli művészetével történő rokonításban például azt a több ezer, sőt több tízezer éves gátat dönti le, amit az idő emelt a – „mából nézve” – archaikusnak nevezett irodalmi „művek” és a mai primitívek (a törzsi, az egzotikus, a verbális művészetek) közé. Ezzel az „emberi állapot” különböző terekben s időkben született, de civilizációs és művészeti értelemben hasonló tartalmú belső fázisait vonja hirtelen egymás mellé. S ezzel a paralel jelenségeket a jelen számára felismerhető látótérbe emeli, azaz „egyenrangúsítja” az időben. Szemléletével, Sinka költészetének membránján át is, a jelen idő, a „posztmodern” kor kultúra- és irodalom-felfogását is jelentősen modulálja. A jelen kultúrájának szerkezetét ő is hasonló pozícióból képzei el, mint a dél-amerikai George Yudice, aki szerint a posztmodern sokféle és sokszínű összetett világok hálózataiból épül föl: „összetett társadalmi és kulturális kapcsolatok” halmazaiból.⁵⁸ A kultúranropológiai szempontnak ez az érvényesítése a különböző fejlettségű és szerkezetű, helyű, időkoordinátájú kultúrák között az univerzálisan azonos elvű, az „összemberi” fejlődés és állapot pilléreire ver hidat, s jut el a jelen emberéhez is. S a világirodalomnak – jobbra csak az európai s részben az amerikai tradíciókra figyelő – fogalmát térben és időben ismét csak a mainál jóval egyetemesebb tartalmakkal bővülés irányában mozdítja el. Akár a latin-amerikaiak – és itthon a Tomaiéval párhuzamos gondolataival Csoóri Sándor –, ő is a kulturális, a történeti „peremről”: a közép-európai peremlét felől nyitja fel, újragondolásra szólítva, a kategóriát. Arra figyelmeztetve, amit Amerika déli kontinenséről többek között (már a húszas évektől) Pedro Henriquez Urena, José Carlos Mariátegui, Brenes Mesén, Roberto Fernandez Retamar, Raul Bueno vagy Desiderio Navarro mindmáig szakadatlan jelzősorozatként fogalmaztak meg. Azt a művelt Nyugat irányában kiáltott máig feloldatlan és az irodalomértelmezések centrumában ülő problémát, „hogyan egy irodalom elmélete egy bizonyos irodalomnak az elmélete, és hogy az idáig létrehozott irodalomelméletek – különösen az európaiak, Arisztotelészől Wellek-Warrenen át a legújabbakig – azoknak az irodalmaknak a képét és értékeit őrzik, s teremtik újra, amelyek alapján létrejöttek.”⁵⁹

A *Kalevala* modellje erős inspirációkat adott Tomai Józsefnek a saját költészete formálásához is. Képi világában, ritmikájában, prehistorikus érzelmi és gondolati villanásaiban ott működik a finn költemény hőseinek világfeszítő ija, ott dalol Veinemöinen kanteléje is. A kisebb ráhangolódások, trópus szerkezetek, stílusmozzanatok mellett a kalevalai rúnó és szellem még határozottabb hősköltemény-imitációt is fölébreszt a tollán. A *Lemminkeinen* című versében a karjalai hős személyiségébe bújva, a szerző mintegy „rádalol” a *Kalevala*-i kantele akkordjaira, s az alteregóként megképződő verzhős helyzetét, érzéseit a vaskor szelleméből felszíkrazó tudattartalmakkal ékesíti fel.

Tomai esszéinek legnagyobb értéke – a legkülönbözőbb tematikai és szemléleti rétegei között – ez az új, egyetemes távlatokba épülő irodalom-felfogás s részben művészetkoncepció. Amely szinte észrevétlenül, de erős logikai kapcsolatokkal illeszkedik az irodalomértésünk mai kérdéseit izgalmasan felvető újabb elméleti törekvések: így a kanadai multikulturalitás, az új kultúranropológia s a dél-amerikai kontinens irodalomelméletének felismeréséhez, továbbá Gadamer egyes utalásaihoz⁶⁰ s a „hagyományos” posztmodern teoretikát napjainkban megújító tanulmányoknak a felvetéséhez. Így a latin-amerikai kulturális örökség s egyáltalán a „perem” világainak hatását a „posztmodern” elmélet számára relevánsan (újra) felfedező Jauss⁶¹, vala-

mint John Barth⁶², Carlos Rincón⁶³ s a perem-brit népekre: az írekre, skótokra, Salman Rushdie-ra e szempontból történetileg is figyelő Linda Hutcheon, Randall Stevenson⁶⁴, továbbá Charles Altieri, Frank Kermode és Harold Bloom tanulmányainak⁶⁵ konzekvenciáihoz. A Tornai-esszék e rétegének metaforikus vagy fogalmi síkon is kifejtettebb tartalmi rendszere ezért néz egy új tájékozódású magyarországi irodalom-felfogásnak – mint a több egyenrangú közül az egyik, önmagát a mában érvényesnek és közlésképesnek látó irányzatnak – a lehetőségeibe, s érdemi meg mind a szaktudományok, mind a felsőfokú oktatás figyelmét.

Jegyzetek

1. Tornai József: Az emberiség görbe fája. = T. J.: *Az emberiség görbe fája*. Esszékötlet. Budapest, 2002. 175.
2. Tornai József: A csoda, az abszolút, a semmi. = Uo.12.
3. Tornai József: A „Ne öj!” tabuja. = Uo. 144 .
4. Tornai József: Valahol a mindenségben. = Uo. 149-150.
5. Tornai József: A „Ne öj!” tabuja. = Uo. 139.
6. Uo. 142.
7. Tornai József: A csoda, az abszolút, a semmi. = Uo. 22
8. Tornai József: A költészet hitelessége. = Uo. 241-242.
9. Frank Kermode: Kánonok és elméletek. Harold Bloom: Elégikus töprengés a kánonról. Mindkét tanulmány: *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: Rohonyi Zoltán. Budapest, 2001. Osiris Kiadó. 109-140., illetve 185-202.
10. Tornai József: A csoda, az abszolút, a semmi. = Uo. 12.
11. Tornai József: A „Ne öj!” tabuja. = Uo. 143.
12. Tornai József: „A győztes igazság”? = Uo. 207.
13. Tornai József: A csoda, az abszolút, a semmi. = Uo. 22.
14. Tornai József: A fa is termi gyümölcsseit. 67. és vö.: A három misztika. 104., 111., 112. = Uo.
15. Tornai József: A szabadság mint egyre több szabadság. = Uo. 28
16. Szigeti L. László: A multikulturalizmus esztétikája. = *Helikon*, 2002. 4. sz. 398-399.
17. Vö.: A három misztika című írásban kifejtett gondolatokat: „Rövid evolúciós áttekintés. Emberszabású majom és modern ember között 6-6 és fél milliárd év. A ma élő főemlősök száma 183 faj. Kihalt 250 faj. A teljes szám 60 000. Vagyis csak 3 százalék maradt meg. Az emberszabásúak és a homo sapiens között 16 homo sapiens tűnt el. Az átmenet tehát nem szakadékszerű. Neandervölgyi ember 15 000 év (30 000 éve tűnt el). Homo sapiens 100 000 év (a cromagnoni ember származéka). A kultúra evolúciója 40 000 éve tart.” = Uo. 106.
18. Tornai József: A csoda, az abszolút, a semmi. = Uo. 13.
19. Tornai József: A szabadság mint egyre több szabadság. = Uo. 39.
20. Tornai József: „Ragyogó fény, üresség”. = Uo. 43-44.
21. Szigeti L. László: i. m. 401-402.
22. Uo. 414.
23. A szerző szavait Janice Kulyk Keefer idézi Historiografikus etnofikció című tanulmányában, *Helikon*, 2002. 4. sz. 424.
24. Tornai József: Ez az a kimozdulás... = Uo. 62-63.
25. Henri Lopés: Az afrikai kultúráról. = *Néger kiállítás. Fekete-Afrika*. Válogatta és szerkesztette: Simor András. Bp. 1972. Kozmosz Könyvek, 145.
26. Tornai József: Ez az a kimozdulás... = Uo. 63.
27. Iain Chambers: Vándorlás, kultúra, identitás. = *Helikon*, 2002. 4. sz. 433.

28. Janice Kulyk Keefer, i. m. (lásd 23. sz. jegyzet) 423.
29. Tomai József: A XXI. századi ember valóságképmásai. = Uo. 95.
30. Uo. 99.
31. Vö.: Fernando Ortiz: A „transzkulturáció” társadalmi jelensége és kubai jelentősége. = *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Scholz László. Bp., 1984. 295.
32. Julio Le Riverend Brusone: Afroamerika. = *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. 427.
33. Vö.: Alfonso Reyes: Amerika küldetése. = *Ariel és Kalibán*. 301.
34. Vö.: Leopoldo Zea: Lehet-e amerikai filozófia? = Uo. 319.
35. Vö.: Octavio Paz: Latin-amerikai költészet? = Uo. 382.
36. Antonio Candido: Irodalom és fejletlenség. = Uo. 459-475.
37. Alejo Carpentier: *Irodalom és politikai tudat Latin-Amerikában*. 1979.
38. *A magyar nyelv értelmező szótára*. IV. Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete 1965. 497.
39. Tomai József: A három misztika. = I. m. 15-16.
40. Vö.: Harold Bloom: Elégikus töprengés a kánonról 185-202., Frank Kermode: Kánonok és elméletek. 109-140. Lionel Trilling: A modern irodalom tanításáról (1966) és Művészet és neurózis (1997) című munkáira Kermode hivatkozik (136.). Mindkét írás: *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Szerkesztette: Rohonyi Zoltán (2001.)
41. Tomai József: Ez az a kimozdulás. = I. m. 64.
42. Uo. 65.
43. Harold Bloom, i. m. 187.
44. Vö.: Raúl Bueno: Irodalomelmélet és társadalmi haladás Latin-Amerikában. = *Helikon*, 1999. 3. sz. 405.
45. Iain Chambers, i. m. 434.
46. Uo. 450.
47. Hans Robert Jauss: Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. = *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Szerkesztette: Dobos István. Debrecen, 1999. Kossuth Egyetemi Kiadó, 166.
48. Az írás ötödik pontja pedig ezt úgy pontosítja tovább, hogy a mértékadó elemzés „egy mű befogadását és hatását az elvárásoknak abban az objektíválható vonatkozási rendszerében írja le, amely bármely mű megjelenésének történelmi pillanatában létrejön.” U. o. 168-169.
49. Tomai József: A három misztika. = I. m. 108.
50. Tomai József: A háromfejű múzsa. = Uo. 188.
51. Vö.: Mario de Andrade: Kolonializmus, kultúra, forradalom. = *Néger kiáltás. Fekete-Afrika*. Válogatta és szerkesztette: Simor András. Bp., 1972. Kozmosz Könyvek. 151-152. és vö.: Tomai József: Sinka érzékenysége. = I. m. 205.
52. Tomai József: Sinka érzékenysége. = Uo. 205.
53. Szigeti L. László, i. m. 396.
54. Vö.: Raúl Bueno, i. m. 415.
55. Vö.: Desiderio Navarro: Európa-központúság – anti Európa-központúság a latin-amerikai és az európai irodalomelméletben. = *Helikon*, 1999. 3. sz. 385-386. René Etiemble: *Esszék a ténylegesen általános irodalomról* (393.) című munkájából is tüzetesen idéz.
56. Antonio Comejo Polar: A latin-amerikai irodalomkritika problematikus feladatai: előtanulmány. = *Helikon*, 1999. 3. 400.
57. Vö.: *Utunk Pohjolába. Kalevala-kutatások Magyarországon*. Összeállította: Nyirkos István. Békéscsaba, 1985.
58. Vö.: George Yúdice: Lehet-e posztmodernről beszélni Latin-Amerikában. = *Helikon*, 1999. 3. sz. 427.
59. Raúl Bueno: A latin-amerikai irodalmak elméletének célja és követelményei. = *Helikon*, 1999. 3. sz. 414.
60. Vö.: Hans Georg Gadamer: Szöveg és interpretáció. = *Bevezetés az irodalomelméletbe. Szöveggyűjtemény*. Szerkesztette: Dobos István. 1999. 224-225.

61. Vö.: Hans Robert Jauss: Az irodalmi posztmodernség. = *A magyar irodalmi posztmodernség*. Szerkesztette: Szirák Péter. 2001. 103-104.
62. Vö.: John Barth: Az újrafeltöltés irodalma. A posztmodernizmus szépprózája. = Uo. 64-65.
63. Carlos Rincón: Borges és García Márquez, avagy: a posztmodernség periférikus centruma. = Uo. 88.
64. Randall Stevenson: A posztmodern és a kortárs angol regény. = Uo. 81-84. Stevenson többszörösen hivatkozik Linda Hutcheon gondolataira.
65. Valamennyi munka, illetve utalásrendszerük: *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Szerkesztette: Rohonyi Zoltán. 2001.
-

Balról jobbra: Tornai József, Fodor András, Vészi Endre.
Nemzetközi Költőtalálkozó, 1970. május 7.

„nem folytatásra: szintézisre vágyom” (Lászlóffy Aladár)

Lászlóffy Aladár köszöntése

LÁSZLÓFFY ALADÁR VERSEI

A kolozsvári szerkesztőségek

A herceg mindig ciprusokra gondol:
nagy asztalán ceruzakötegekben
a világ felől visszasütő gondból
Gibraltár, Kréta, Hirosima rebben.

A szerkesztőség ablakán kinézve
az egyetemes Thermopülé hol van:
Misztótfaluból szállni ki az égre
vagy Apácáról visszavonulóban?

A szerkesztőkben, bús fő-Hamletekben
vesztett ügyek után, a láthatáron
két bús Mikes kerül egymással szembe,
s az egyik marad mindig Kolozsváron.

Római romok, reneszánszok árnya,
románok, gótok rajcsúroznak itt lenn –
a szerkesztő kívül a Házsongárdba,
ott rendel, mint Parnasszusán az isten.

A kréta körül úgyis mindig baj van.
nagy ciprus-pennák merednek az égnek.
A pokol tüzén, tintaszín olajban
a kolozsvári velszibárdok égnek.

Változat

Yorick nem hagyott mást, csak koponyát,
s valaki koponyája a világ,
nagy úr, ahol a nagyúrnak szíve bújt
s rejtezni annyi titka megtanult.

Hagyd meg, Uram, egy ujjenyomatod,
melynek völgyeiben ellakhatok –
és hihessem, hogy az a táj hazám.
Nem jár nekem ennél több igazán.

Az én nyaram – a te eged

Fehér, kiforduló levéllel
fogadja új lomb a szelet,
zöld rongyköpeny, mit élet bélel
s bírja a fagyosszenteket.

Száraz a május, tél se volt jó,
az új fészekben a madár
valami hús és tavaszt ontó
nagy lelkes suhogásra vár.

De szél se jön, csak percek jönnek,
seprik a száraz vonatot,
ennek a törmelék-özönnek
tetejét, ahol most vagyok,

bennem a csalódott madárral
a koravén füvek felett.
Az én felhőm, a kár is rám vall,
az én bűnöm – a te eged.

Káprázat

Medárd, a legutolsó császár,
Medárd, a késett fáraó.
Esik, itt önmagához átjár
méd vízözön és szkíta hó.

Növényi népek bólogatnak,
könyökük néha összeér.
Mint hadsereg: most inni kapnak,
s majd felindulnak valamért.

Holdjaik helyben-menetelve
követik mélán a napot:
örökké buzgó éleletve
mindnyájuknak hazát adott.

Övük a birodalmi távlat:
nagy, gyomtalan lapályokon
a szél szagol, akit találhat,
az mind, az mind, az mind rokon.

Csak itt Linné a Herodótosz,
mesél de bello gallico,
a helvét átoson a góthoz
(méd vízözönhöz szkíta hó)...

S esik. Medárd fenn áll a mennyben.
A szemle végén légiók,
mint szalma, a halálba mennek.
Ki tudja még: Medárd ki volt?

ÚTBAN TORDA S TRÓJA KÖZT

SZILÁGYI ISTVÁN

Rémlik, az istenek olykor kiválasztanak a világba, életbe indítandó lelkek közül egyet-egyét, akit azzal ajándékoznak meg – vagy azzal sújtanak? – hogy majd ráterhelik megélt élményként mindazt, amit egy vidék, néha egy földrésznyi táj tágas terein az idő összehordott: kincset és kacatot – szellemit csakúgy, mint érzékekkel közelíthetőt. No meg örvendezzen és szenvedjen végig a kiváltságos minden emberrel történhető – hogy aztán azt, ami mindebből megérintette, tartsa számon, őrizze meg, hogy fölmutathassa, amikor majd odahordja betűBABEL falai alá. Erre minálunk Lászlóffy Aladár választatott ki. Hogy pedig megbízatásnak sikerrel járasson a végére, adtak ehhez neki az égiek (vételeztek számára a szertárból?) egy egész ceruzacsakonkot, majd kéthüvelyknyi hosszút... Hogy legyen mivel hadakozzék, mire támaszkodjék, mivel miveljen – örökké útban Torda s Trója között. Egy olyan életidő évtizedeiben, melyekben több ember élt a földön, mint ezek előtt bármikor. És több gyalázat, kurvaság esett meg az emberrel, hogysem azt valaha is számba vehetné a maradék. Levitézlett eszmék rothasztják az elmét; ezernyi megkergült enciklopédia millió szárnya verdes kétségbeesetten. Az eljövendő gazdátlanság rémképe gyötri a fölöt? Miután a kódexmásoló műhely fedele beszakadt?...

Közben minden ilyesmi állapot igazából a szertelen szellem prérije. Mely egyben olyan panaszos iroda is, ahol a bioszféra minden nyűszítőjét meghallgatják. Hogy aztán együtt-érző makroháborgás legyen az ítélet – mikroesszéiben elbeszélve. A Lászlóffy Aladáré féle zabolázhatatlan természetű tehetség számára, elképzelhető, hogy e nyugtalan kor akárhá valami földi paradicsom... (Csak persze jósorsunk óvjon az efféle édenben a társbérítőtől.) ...Amúgy minden létező összevethető, s ha e műveletről példa nyerődik, az mindjárt üzenethordozóvá facsarható. No meg ha az állítások, ítéletek színe-fonóját egymást tagadóvá forgatjuk, az igyekezet máris morált gyöngyözik:

„Teremtetek rendet, hogy legyen, mit megtagadnom,
Jöjjön hát a káosz, hogy legyen, mit rendberaknom”.

„Vigyázzátok az almavirágot, (de/és)
Ne tapossátok el a cserebogarat”.

„Viseljétek gondját kékvércsének, ölyvnek, (de/és)
Óvjátok féltőn a nyúlfiakat”.

„Ne öldössétek az örményeket, (de/és)
Engedjétek szabadon Nazim Hikmetet”.

„Miért füstöl s okádja a látát a Vezúv?
Meddig marad még nyugton a nyavalyás?”

„Reneszánsz hordák rontják, borogatják a gótikát.
Neandertáli Pupunyenyere tata szolgálati kőbaltája
kicsorbult a nagy hadonászásban”

„Óriáshomárollót hozatunk messzi tengerekről transzszilván tallérokért. Hogy ez mire lesz jó nekünk? Hagyjuk már az örökös kispolgári haszonelvűséget – kovászosugorka szagú. Ehelyett a becses szerzeményt őrizendő vásároljunk Simson-puskát fél marék sestertiusért kótyavetyén”. Mind e közben Hephaisztosz bácsi ólomkatona öntéshez készülőd; (megrendelő az aranyörögösi pionírtanács). De nem ám valamely tűzhányó mélyén lát neki a melónak, hanem fõnn az Attila út 36 szám alatti padlásalakás-Olümposzon, ahol majd a cserépkályha lesz a kohó.

...Míg bámuljuk, hogy a mester bozontos szemöldöke-billenése mint rendezi sorba, s küldi csatába a sereget, körülöttünk egyre gyarapodnak, majd nőnek, növekednek a könyvoszlopok, folyóirat-halmok, újságkupacok. Mikor már-már a vállunkig érnek, elkezdenek csendben ringani, hullámozni velünk. Aztán a hullámok tovasodorják e Gutenberg-hagyaték darabosát, s cseréptetőig töltik fel a szomszéd padlásteret vele. Ahol majd jól-nevelt menyétcsalád őrzi a sok láda kultúrát. A Menyétszülék vizsgáról várják haza a fiakat, majd egérfüle-farka-csemegével traktálják a kis doktoranduszokat.

– A nehezen már megint túl vagyunk – sóhajtja menyét mama.

– Vagyunk a nyavalyát – legyint a morózus atya. – A neheze még hátra van.

Toma várának romjai.

LEVÉL LÁSZLÓFFY ALADÁRNAK

GÁLFALVI GYÖRGY

Kedves Ali, alig félórája tettem le a telefonkagylót, s azóta belső monológba torkolt párbeszédünk; ezen tűnődöm, ismét elszalasztottam az alkalmat, nem mondtam el Neked valamit, aminek elmondására évtizedek óta készülök, s mikor máskor, ha nem most, el kellett volna mondanom. Sohasem tudtam belenyugodni a nem kívánt korai felismerésbe: minden elmondhatatlan, minden felfoghatatlan. Magamtól és másoktól, nem utolsó sorban Tőled azt tanultam: ellenálva és ellenélve a tapasztalatnak, arra kell törekednünk, hogy azt is kimondjuk, amiről nem lehet vagy nehezen tudunk beszélni.

Az a helyzet, Aladár, hogy esetemben inkább akaratlanul, mint akarva, beleszóltál az életembe. Nem elsősorban azzal, hogy 1965 májusában –mint majmot a fáról – lerángattál a padlásszobából – galléromnál fogva – akkor még jövődöbéli, első főszerkesztőm elé penderítettél; sokan mondhatják el magukról, hogy a Te széles hátad mögött masírozott be az irodalomba. (Szilágyi Domokos ezzel kapcsolatban nem minden alap nélkül ironizált szárazdajkai hajlamaidról.) Legalább ilyen hatásosan – azt is mondhatnám kézzelfoghatóan – szóltak bele életembe verseid, előbb együtt, összhatásukban, egy végre lehetségesnek bizonyult, szívem és elmém szerint való emberi és művészi alapállást példázva, később már strófiákra, sőt sorokra lebontva, melyek a legváratlanabb pillanatokban, ellenőrizhetetlen libikókán bukkantak fel a mélyből, mint azok az emlékek, amelyekről nem is tudjuk, hogy emlékeink, de élnek, munkálnak bennünk, mondhatnám tudtunk nélkül formálnak minket. Alkalmi beszélgetésekkor és nagy nyilvánosság előtt megszólalva magam is elcsodálkozom, hányszor fűzöm, szinte önkéntelenül mondataimba soraidat, minden bizonnyal időnként pimaszul plagizállak, mert beszéd közben nem tehetem ki akkurátusan az idézőjeleket s lábjegyzeteket sem használhatok, pedig most például nagyon kíváncsi lennék, hol és mikor írtad (és szó szerint így írtad-e le) hogy nem szabad az embert nagyobb közösségbe helyezni, mint amekkorát át tud fogni szeretetével. Beleszóltál az életembe azzal is, hogy e szeretetteddel átfogható közösségbe engem is belevontál, annak ellenére, hogy sokszor előadott anekdotád szerint én tizenkilenc éves koromban kegyetlenül közöltem Veled: Te nem értesz meg minket, fiatalokat, mert a huszonnégy évvel túlságosan öreg vagy hozzánk. S mondtam ezt éppen Neked, aki addig is, azóta is csökönyszerűen törekedtél arra, hogy e világot s benne magunkat megértsed, mielőtt újrakölténéd.

Veled mindig nagyon jó volt beszélgetni; Téged hallgatva mindig nagyon jó volt hallgatni. Nem mindegy, hogy ki mellett hallgat az ember. Legutóbb például az Írószövetség Választmányának az ülésén Téged hallgatva arról hallgattam, hogy bár az elmúlt tizennyolc évben a történelem malmai gyorsabban őröltek bennünket, mint az előző években,

most úgy érzem, hogy ezek a malmok le fognak lassulni, bár ugyanarra a kerékre járnak, mint régebben, működési elvük egyre inkább a hetvenes-nyolcvanas évek logikájára emlékeztet. Nem kalapálnak üresben, liszt helyett minket járnak. Ismét kivárási korszak következhet, de mi, Aladár, mire várhatunk és milyen alapon? Mert az életünk arról szólt, hogy évtizedekig kívártunk és kibírtunk, ám látjuk, mi lett belőle. Hetvenévesen (de akár hatvanöt évesen) még keservesebb kívánni és kibírni. Ráadásul egyre nehezebben megy ez a mindennapos kibírás, mert elhalasztódtunk, elhasználtuk magunkat. Végighajszoltuk magunkat az életen; jó lenne még annál is bölcsebbnek lenni, mint amilyen Te vagy, Aladár, s nem sajnálni azt a másik életet, amely mellett elszárguldottunk. Mert az elmúlt fél-évszázadban meg nem élt élményeinket immár sohasem pótolhatják megmaradt esélyeink, lett legyenek azok bármely fényesek.

Most már bevallhatom Neked, Aladár, hiszen közösen is bucsálódunk felette eleget, hogy a hetvenes-nyolcvanas években, jogosnak érzett önvédelemből, hol ösztönösen, hol szándékosan tompává és aluszékonyvá szelídítettük magunkat, még pótcselekvéseinkben sem közelítettünk a teljesség illúziójához. Kollektív bóbiskolásunk közben Te mindig azok közé tartoztál, akik (szóban, írásban, magatartásban) az éberség felette szükséges voltára figyelmeztettek. Korán megfogalmazott hitvallásodat sokat idéztem, s biztos vagyok benne, hogy nem koptattam el: „... ami engem illet, / Most már kirtartok, míg lehet / s a majdnem teljes hangzavarban / beszéltetem a szellemet.” (Monsieur)

Ilyenekről hallgatok Aladár, hetvenedik születésnapodon, s a kavargó emlékek, strófák és töredékek közül az ördög tudja, hogy miért, történetesen Öregedés című versed négy sora jut eszembe: „Ha van kinek, hát bizonyítottam / Hogy megmaradok világ nélkül is. / Csupán a csendem hülye, nem nyugalmas, / S persze a füttyöm nem hegyes, hamis.”

Életünk tapasztalatának ellenében a „küzdj és bízva bízzál” logikájának hétszer átlótt pajzsát szegezve szeretettel és bajtársi kötöttséggel ölel melléd öregedett barátod,

Gálfalvi György

A tomanádaskai Hadik-kastély (18-19. sz.).

EGY ÉLETMŰ „LÁTHATATLAN TERÜLETE”¹

SZÉLES KLÁRA

„... nehéz vállalkozás, hálátlan és sokszor szükségtelen feszegetni ...elemezni, kutatni, körüljámi kortárs-bennfentességgel vagy utókor-szemmel azt a láthatatlan területet, senkiföldjét, melyet a ráépített befejezett művek tesznek többé-kevésbé láthatóvá, érzékelhetővé. Többé-kevésbé beláthatóvá.”

(Lászlóffy Aladár: *Szabó Lőrinc költői helyzetei*, 1973. 16.)

Hogy lehet illő, kompetens összefoglaló képet adni egy alkotóról, aki maga ezt vallja, úgy látja:

„...meggyőződése, hogy életünk minden pillanatában feloldva ott van életünk összes pillanata.”²

Hogy lehet helyénvaló holmi időrendbe-igazítás ott, ahol az egész életmű egyik alapvető jellegzetessége egyféle „boldog anakronizmus”, amely „csak az időt s az embert szolgálja”³ Hogy lehet elkezdni például a szülőföld, szülőhely megidézésével, amikor a költő hangsúlyosan, többszörösen állítja: „Igazi szülőföldünk egy kor.”⁴

...S ugyanakkor, ráadásul, nála „egy kor” sohasem egyetlen időszak, s különösen nem emberöltő-értelmű, hanem előzmények együttese, korok egymásutánjának sorozata, teljes visszapillantó tükörből, avagy „ásatások”-ból. Az emlékezet és az egyetemes emlékezet – múzeumok, gyűjtemények, könyvtárak, kitüntetett szürkeállományok – kincstárából, emígy különös belső következetességgel felfüggesztve az IDŐszabályt is, akár a „TÉRszabályt.”⁵

A kérdések végiggondolása közben, szándékos az, hogy már az első mondatban „összefoglaló kép” szerepel monográfia helyett, s hogy az alanyt, a témát „alkotóként” je-

---

¹ Részletek a szerző 2007-ben megjelent Lászlóffy Aladár-monográfiájából

² Lászlóffy Aladár: *A képzeletbeli ásatás*. Regény. Bukarest, 1987. Kriterion K. (Kiemelések itt és a továbbiakban tőlem: Sz. K.)

³ I. m. 5.l.

⁴ Lászlóffy Aladár: *Születésnap, Igazi szülőföldünk*. = L. A.: *A hétfejű üzenet*. Versek. Bukarest, 1976. Kriterion, 1999.

⁵ Lászlóffy Aladár: *A képzeletbeli ásatás*. 5. Ld. 1.-2. sz. jegyzet. Története „sokféle térszabályt kénytelen felfüggeszteni...”

lőlm meg, ahelyett, hogy költőt, író, elméledőt stb. mondanék. Hiszen szabad-e, helyes-e szabályos monográfiát írni arról, akit alapvetően a szabályok mindenkor áthágása jellemez. Helyes-e formataratóan beszélni arról, aki állandó formabontó/teremtő, kísérletező (még a látszólag ennek ellentmondó, „klasszikus”, „kötött” formákhoz visszatérve is az). Helyes-e költőnek, írónak, egyébnek nevezni, amikor – visszapillantva különös erővel – szembesülhetünk egy derengő felismeréssel. Azzal, hogy poétikai (avagy még poétika-előtti?) lényegében nyitott kérdésnek tekinthető nála: minek is nevezhetőek igazában mindazok a megjelent munkái, írásművei – egészében az eddig nyomtatásban napvilágot látott 39 kötet, – amelyek közül a legtöbb az önmaga alkotta szabály megszületésének folyamata. Legkevésbé tekinthető „szabálytalannak. Látszata csupán – (bár igen megtevesztő látszata!) – a szabályoknak fittyet hányó költői nyegleség, pongyolaság, nemtörődömség, kihívó, hetyke, kamaszos, számárfület mutató, szándékos „szabálytalanság”, „szabálytalankodás” (ez is jőzsefállítás, avantgarde-os). Măskor meg éppen a homlokegyenest ellentéte ennek: nem átal a legősbib, legprimitívebb, avagy leghagyományosabb – csengő-bongó formákhoz, netán „rigmusokhoz” visszatérni, mintegy engedékenyen („szolgaián”?) formát követni. Gyermekvers-változatoktól, dudorászó népdal-melodióktól csasztszkákig. (Ismét csak Jőzsef Attila jut eszembe, – s Weőres Săndor –, dődölőik, mondókáik. Az, amikor a vers, a nyelv, a rím, a ritmus-emiék maga termi a dalt, a formát. „Ének, hajlj ki ajkamon...”). Ugyanakkor – avagy más alkalmakkor – a bravúr, a virtuóz nyelvi, ritmikai, poétikai alkotás újabbfajta poláris ellentéttel ejtheti zavarba a gyanakodva olvasót. Lászlóffy Aladár olyanféle verselési brillirozásokat, ritmus-, forma-, rím-, szőjátékokat, egységgé formálódó, sokréttő belső összefőggés-rendszerét bocsátja ki (ujjai), lírikusi tolla alól, mint amilyenekhez hasonlókát Arany János nyelvi játékaiban (a voltaképpen utólág felfedezettekben⁶), majd Babitsnál, Kosztolányinál, Weőresnél, – s ismét csak Jőzsef Attilánál – legkőzelebbiként: Szilágyi Domokosnál találunk. (Lám, nem is olyan példátlan! Inkább, külön-külön, hangsúlyozottan egyedi mivoltában „példás.”) Egy-egy említesnyi példa, a pálya elejéről, s a 2000-ben megjelent kötetből:

Mindenik költő úgy érezte: őse
A mindentmegértésnek – pedig ő se!
(1965)⁷

A már „megengedhetetlenül” tiszta rím, sőt, kecskerím. A legutóbbi gyűjteményből pedig példálug egyetlen verssor kívánkozhat mellé: „Az idő megint életemre tőr?”

Ez is rím-, szó-, jelentés-játék. De talán még fokozottabban és sűrítettebben az, mint a korábban idézett példa. *Antik félálomok* című versből való a kiemelt sor.⁸ Olyan különös felépítésű műből, amelyben a négyszer 14-soros, – külön-külön is teljes egységnek tekinthető – darabok szervesen, többszörösen egymáshoz kapcsolódnak, sokszoros belső sza-

⁶ Vő. Vargha Balázs játékra és Szili Jőzsef irodalomelméleti vonatkozásokra figyelő munkáit e kérdésről, példák sokaságával (Vargha Balázs: *Arany János játékaik*. 1994.; uő.: *Szőrendi Arany-szabályok*, Új Írás, 1992.; Szili Jőzsef: *Arany-féle őrdőglakatok*, Új Írás, 1991/1-4.; uő.: *Arany hogy istenül*. Az *Arany-líra posztmodernsége*. Bp.1996. Argumentum.

⁷ *Kőd*, ill. in: „...*hogy kitudódjék a világ*”. Válogatott versek. Bp. 1980. Magvető Kiadó, 47.

⁸ *Bársonyok és Borgiák*. Bp. 2000. Kortárs Kiadó, 15-17. A kiemelt verssor kétszer is ismétlődik, előbb ponttal, később kérdőjellel a végén.

bályszerűséget hordoznak, egyedi vers-remeklésként. Bármely irodalomtörténeti elődjétől megkülönbözteti az a tény, hogy a négy rész címét, tárgyát adó négy, patinás erdélyi város költői megjelenítése többrétű, bűvös poétikai négyeszőget alkot. *Torda, Enyed, Gyergyó, Déva* adott lírai megidézésében négyesüknél több, teljesebb, jelentésgazdagabb egységet, mélységet rejt és sejtet.⁹ Jó példának tekinthető arra a fajta irodalmi rekonstrukciónak is nevezhető tevékenységre, amely az egész Lászlóffy Aladár életműben jelen van, s alapvető jellegzetességeként van jelen. Kellő kifejezést keresve, s ehhez saját műveikhez fordulva, mondhatjuk ezt a fajta, szüntelen, szorosan és egyszerűen személyiségéhez kötődő; szigorúan egyéni szenvedélyeiből és fegyelméből: adottságaiból és eltökéltségéből fakadó munkálkodást állandósult „ásatások”-nak.

A szó ismét a kezdetben idézett regényére utalhat legközvetlenebbül, *A képzeletbeli ásatás-ra* (1987.). De például ez a cím, ez az önmegjelölés, – melyik művére nem illik? Van-e olyan Lászlóffy-mű, amely valamiképpen nem lenne „ásatás”? Főként az itt is alkalmazott, többféleképpen átvitt értelemben, s a „képzeletbeli” jelzővel dúsitva? Vajon a verskötetek mindegyike – a *Hangok a tereken-től* (1962), a *Színhelyek-től* (1965) a *Bársonyok és Borgiák-ig* (2000); – a regények, novellák a *Héphaisztosz-tól* (1969) a *Seregek Urá-ig* (1998) – nem képviselik-e efféle, költői, képzeletbeli ásatások részeit, lépéseit? S talán még fokozottabban mondható el ez az „egyéb” műfajokhoz sorolható művekről, könyvekről. A talán „esszéknék” nevezhető kötetekről (a *Szövegek szövetségé-től* [1988] a *Szélmalom-leltár-ig* [1999]), – illetve a „mesék és monológok”-nak keresztelt gyűjteményről, avagy temető-monográfiának címezhető tekintélyes albumról (*A holdbéli pásztor, – Házsongárd* (1989). Az elsőként említett regényről írja, – de, úgy vélem, egyúttal szintén az egész életműre vonatkoztatható találatként gondolkodtat el – Csapody Miklós: „*A hangulatos régész-szakaszó a címben jellemző, ám csalóka metaforája ennek a költői regénynek. De csak megtéveszt, be nem csap.*”¹⁰

Ez az „ásatás”-szó, fogalom, metafora – egyetlen, önkényesen kiemelt ürügy, esély csupán – arra, hogy felvillanthassam: ebben az életműben nemcsak a versvilág, hanem például líra és próza, líra-próza és esszé, avagy másféle művészi megnyilatkozási módok sajtáságosan, s Lászlóffy Aladár egyszeri műhelyét jellemző módon élnek egymás mellett, születnek egymás után, – vagy inkább fakadnak egymásból. Egymásból? Inkább abból a közös talajból, amelyet az előrebozsátott, választott mottóban, Szabó Lőrincről szólván, maga az alkotó „*láthatatlan terület*”-nek, „*senkiföldjé*”-nek nevezi.

Úgy vélem, ez az utóbbi, az eredendő közös táptalaj, a mintegy „sorsszerű” gyökérzet az alapja, indítéka annak, hogy az említett (s említetlen) esetek legtöbbszörében (vagy talán mindegyikében?) műfaji határokat lép át, módosít, mellőz, avagy teljesen megváltoztat – igen látványosan, alig láthatóan, avagy teljesen láthatatlanul!¹¹. (S ezek a határok nem-

⁹ Részletesebb elemzést ld. *Kortárs*, 2001/ 10. 108-120. („*Isten hol vég- hol homok-várai*”...)

¹⁰ *Kortárs*, 1988. I. 155.

¹¹ Előbbire jó példa lehet akár az *És tapsolt az ideges ipszilon*, in: *A következő ütközet*, Bukarest, 1974. Kriterion Kiadó, 95-99. A kevésbé látható, avagy láthatatlan „forma-bontásokra”, átminősítésekre pedig például már a *Szövetségek* c. kötet *Változatok a dalra* ciklusa (1970. 77-133.), illetve a legutóbbi évek verskötetei anyagának többsége (*Felhősödik a mondatokban*, 1998, *Bársonyok és Borgiák*, 2000).

csak arisztotelészi, klasszikus, avagy modernitás-béli műfaji határokat jelentenek az adott életmű esetében.)

Szándékos költői, írói stb. programról lenne szó? A legkevésbé. Talán semmi sem áll oly távol a Lászlóffy Aladár-féle írásmódtól, mint a szándékosság, előre-tervezettség. Ha már szó van erről, – hát inkább ennek egyféle, sajátos ellenkezője van inkább jelen. S az a tapasztalat, feltevés alakult ki bennem, mint olvasóban, hogy éppen ez az alkati, fatális, sajátosan „szent” örökdedés bármilyen szándékosságtól, előre-eltervezettől, ugyanakkor mély tiszteletben tartása, alázatos szolgálata a „belső” (egyben holmi „vis maior”) készítetésnek, ellent-nem-állás semmi efféle kísértésnek, – tehát ez a sajátos műhely, a fúró-faragó művész legfőbb erőforrása. Erőforrás és egyben legsebezhetőbb pont, Achilles-sarok is. Úgy vélem, innen valók a műhelyforgácsok, – meg a legsikerültebb remeklések, egyaránt. Ezért könnyen lehet, hogy ha valaki nem az egészet látja, hanem ötletszerűen egy-egy részlettel találkozik, akkor nem fedezi fel önmagának az életmű lényegét. Esetleg félreismeri. (Ez a kockázat természetesen szinte minden oeuvre esetében létezik. De adott esetben mintha fokozott esélyként merülne fel.) Rendkívül egyenetlen ez az életmű. Az egyes darabok mindegyike az egészért van. Ahogyan ezt éppen adott pillanatban tenni képes. Főszereplő maga a műhely. A lankadatlan működés.

„...én egyedül az emlékkészletem után futok: annak karbantartására van gondom” – olvashatjuk egyhelyütt. S meg is okolja, miért teszi ezt: „...szerencsére nincs lezárt kor, ilyen értelemben lezárt élet sem; amíg valaki valaha még saját eleven mivoltának pillanataiba emeli az egykor élőket, minden feltámad és folytatódik”.¹²

Ebben a szellemben olvasható és olvasásra érdemes ez az életmű.

„Mit látsz egy íróasztalon?”¹³

Papírt. Teleírtat, ürest, firkákat, fecniket, sok-sok türelmetlenül, dühösen összegyűrt szemetet. „Készáru”, összedobált eszközök, és sok-sok lom, lom, lom. Rom. Mint minden műhelyben. Egy műhelyben, egyben a sok közül. A levegőben feszültség, némi, kétes öröm. Kétségek szorongató halmaza.

---

¹² *Montpoupon*. = A holdbéli pásztor, 1989.

¹³ Lászlóffy Aladár a könyvborítón is szerepeltetett verscíme – egyúttal hivatkozás a többi „íróasztal”-versére. Felsősorolni csak hiányosan lehet. A címadó versen kívül például: *Rizikó falai* (1999. 147.); *A tornyok möté elbújik* – Cseres Tibornak ajánlott vers (1999. 70.); *Óda a másolóműhelyhez* (1999. 187.); *Asztali arcom* (1997. 152.); *Igazi szülőföldünk* (1999. 72.); *Óda az álomhoz* (több részlete, visszatérő kép, ld. 1999. 83-186.); közvetve és értelemszerűen: *A csend órái* (1999. 34.) stb.. Voltaképpen nála az „íróasztal”, egyben a mindenkori műhely. S mindenkori műhelyek is átvitt értelmű „íróasztalok”. (*A lencse-csiszoló* etc.). Hivatkozhatunk számos és számtalan vers- és prózarászleteire. Lényegében idesorolható a művekben visszatérő, megjelenített és megidézett, jelen- és hajdankori színhely, cellasarokra stb. ahol a magános ember megfeszítetten, gyötörőde, igen ritkán: eufóriában, intenzíven dolgozik. Mindenkori kétségektől szorongatva, birközva a hiábavalóság rémeivel. Minden ilyen, idézett kép, egyben – külön nem szerepeltetett – MOTÍVUM – közül gondolhatunk mintegy klasszikussá nemesedett jelképes munkahelyre; a művekben visszatérő Szent Jeromos szobasarokra, a tollforgató lábánál oroszliánnal. Középkori ábrázolások alsó sarkába mini-atürként odalopott önarcképre, mint idézetre és idézetek idézetére. (Ld. Dürer-metszet.).

„Íróasztal.” Lehet ez „*térdre szorított papír*”¹⁴, notesz. Cédulára, cetlire, papírszalvétára, sajtupapírra, villamosjegyre, árcédulára, rongyfoszlányra sebtiben feljegyzett, elmosódott szavak helye. Vonaton, vendéglőasztalnál, félálomban. Nyirkos kufsteini börtönben, aradi vesztőhelyen, világháborús lövészárokban, vagonban, munkatáborban. (Csak egy-egy Kazinczy Ferenc, Leiningen-Westerburg Károly¹⁵, Radnóti Miklós, Wittgenstein, Varlam Salamov kell hozzá.). Ilyen „íróasztalok” mellett „ülnek” Lászlóffy Aladár világának megidézett, végtelen sorban menetelő tagjai, tanúi. Saját létünk, múltunk tanúi.

Mit látsz egy íróasztalon? Egy olyanfajta íróasztalon, mint amilyen a Lászlóffy Aladáré? Többek közt „tükröt” is. Tükröt önmagadról, a világról, a világodról. A világról: mint történelemről, mint a történelem állandó tanulságairól és tanulságtalanságairól. Az állandó csatáról, hogy az előbbi legyen a győztes. Állandó ütközet, akkor is, ha nem bunkó, ágyú, vagy karabély atombomba a fegyver, hanem csupán egy toll. Az íróasztalánál feszülten gondolkodó tudja és átéli, hogy „...*az igazi történelem a sejtjeinkbe, a reflexeinkbe ivódott emlékezés; nem könyvből tanuljuk, hanem a vérünkbe köti valami titkos hemoglobint.*”¹⁶

Lászlóffy Aladár íróasztalán, (mint minden valódi felelős alkotó ember szellemi műhelyében), „*az ember*” maga a „*csatatér*”, az ember, mint „*egy nevelésesen vékony agykéreg*”. Az ember, aki maga „*a természet emberré formált darabja*”, s aki igazán csodálja ezt a történelmi csodát. S aki azt is tudja, hogy „*ezt a kiküzdött csodát nem lehet birtokolni, csak újra kiküzdeni, minden nap, minden órában, minden másodpercben*”. Aki tudja, hogy minden „*tett, a legbanálisabb is, döntés és választás ebben a harcban, s minden döntésünk a Neander-völgyig visszamenőleg igazolja a csodát vagy a csoda kudarcát, az emberséget vagy az embertelenséget.*”¹⁷

A költői világban vízióként:

*Galilei álmodja ezt a hadsereget.
Különben egyenként ülnek pislogó
Lámpáknál, s időnként orrukon
megigazítják a pápaszemet. És
békésen hatalmasok.*

(*Vivat Academia*, 1999. 79-80. Első közlés: 1976.)

Mi az, ami „műalkotás”, mi az, ami „kész”, – (mindig csak idézőjelben kész)?

Képlet. Esetleg képlet-sorozat. „Modell.” Lehet modell vázlata, vagy csak egy-egy apró jel, elmosódott vonás, S.O.S. a családnak, akárkinek, aki megtalálja, az embereknek. „Modell”: az életjel, az élni-akarás, az emberi lét, az emberség modellje.

Képlet, modell: az emberi tudat, az agy, az eszmélet – netalán utolsó pillanatainak élet, tartás, etika-modellje. Üzenet az élőknek. Az utódoknak. Az utóknak.

Üzenet: „*még vagyok*”, „*még vagyunk*”. Legyünk. S ne vegetatív lényekként legyünk, hanem kétféle álló, tudatunkban, felelősségünkben, erkölcsi tartásunkban is „*Embertar-*

¹⁴ *A csend órái*. 1980. 170—171.; 1999. 34.

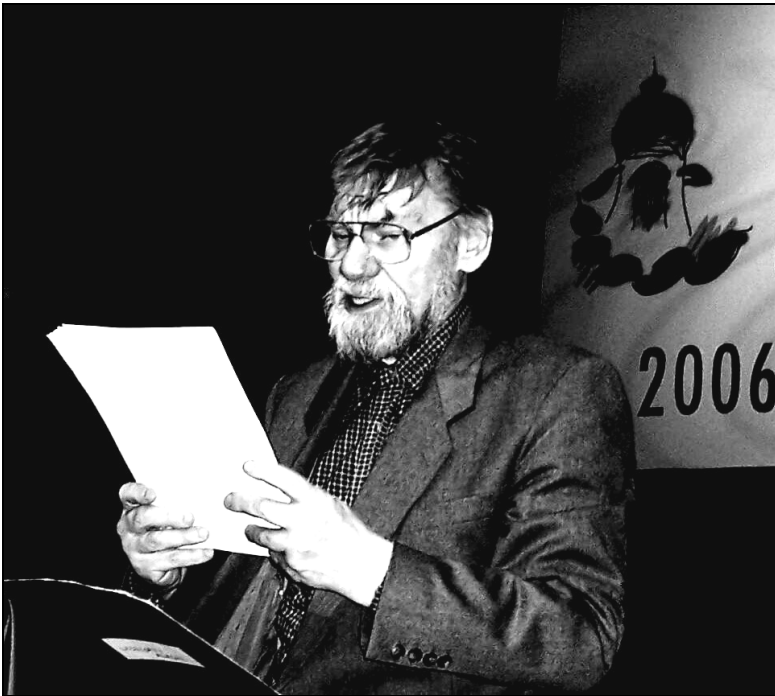
¹⁵ *A Seregek Ura*. 1998. 158-162, 183.

¹⁶ Láng Gusztáv: *A költő tiszter átlőtt pajzsa. = Látványok és szövegek*. Miskolc, 2006. Felsőmagyarország Kiadó, 278.

¹⁷ Láng Gusztáv: i. h. 279.

tásban” állva. „Állva”, akkor is, ha kétvállra fektettek; ha négylábra kényszerítettek, ha földön, padlón rugdosnak, ha nyomban felhúznak, kiterítenek „*Kiterítenek ügyis.*” DE, amíg írsz, amíg a helyeden vagy, amíg a magad műhelyében teszed, amit tudsz, amíg gondolsz, amíg őseidre, utódaidra gondolsz, – addig nemcsak „vagy”, hanem emberként lélegzel.

Ennyi a költő „világa”, világának üzenete.

*Lászlóffy Aladár felolvasás közben a Debreceni Irodalmi Napokon 2006-ban.
(Kocsis Csaba felvétele.)*

„...HOGY KITUDÓDJÉK A VILÁG”

A hetvenéves Lászlóffy Aladárról

BERTHA ZOLTÁN

Az igazi nagy költők minél magasabbra jutnak, annál szélesebb környező övezetek fókuszába kerülnek. És minél gazdagabb, többszálú az összeköttetések sajátossá szőtt hálózata, annál feltűnőbbek lehetnek a különleges, soha nem ismert, egyénileg meghódított magaslatok. Az ormok, amelyek egyszeri nagysága a többihez fűződő kapcsolatoktól is függ. A valódi – a folyó időben megálló és abból kiemelkedő – költőegyéniségek rendszerint összefoglalók, újítók és követhető távlatokat mutatók; megőrzők és megnyitók. Művük pedig így mindig gyűjtő és gyűjtőponttá válik.

Terek és korok, torlódó térségek és irodalomtörténeti korszakok kereszttűjain bontakozott ki Lászlóffy Aladár költészete, grandiózus életműve is, hogy fél évszázados folyamatokon átívelő boltozatú szellemi építménnyé emelkedjék.

Fiatalos hit, társadalmi történelmi, emberi-civilizációs remények és reménytelenségek, kisebbségi, erdélyi magyar sors, romániai nemzetiségi lét: képzelhető-e bonyolultabb konstelláció induló kolozsvári költő számára az ötvenes évek második felében? Forrongóbb lelki helyzet az egyetemes társadalomtörténeti progresszióba vetett elvont bizodalomnak és a valóságos diktatúra, a nemzet-, a kultúra-, a művészetcsontkító ideológiai rémuralom erőszaktevételeinek az egyszerre történő megélésénél, átérésénél. Lendülettel szármayalni, álmodni és képzelődni a vágyakat szülő, érték- és eszménybeteljesítő jövőről, s közben megszenvedni nemcsak a proletkulttól fertőzött irodalompolitikai közeget, hanem a forradalom vérbefojtásának és meghazudtolásának a gyalázatát is. Lászlóffy ötvenhatos – októberi-novemberi – diákkori (s persze a kilencvenes évekig közöletlen) versei ködről és statáriumról jajonganak, a „vaktába-szerte az egész népre” lövető kivégzőosztagok és „jancsárók” düntetteiről, tankok tördelte fákról, romokról és félelemről, keseregve, hogy „véres város ma Budapest”, s a térképen „a magyar színt ne is keresd”. „Fekete ruha ma Magyarország”, „egyedül voltunk, egyedül éltünk, / egyedül halunk mostan meg”; elfeledve: „magyarok – voltunk”. A költészet azonban örökké kapaszkodókat, támaszokat keres – és talál. Lászlóffy Aladár a klasszikus modern magyar líra vonulatai közül leginkább a nyugatos és az avantgárd hagyományokhoz vonzódott, főként a babitsi, Szabó Lőrinc-i, József Attila-i tudatlíra, gondolati-bölcséleti létköltészet, tárgyias racionalizmus örökségéhez és inspirációihoz. (Szabó Lőrincről később, a hetvenes évek elején monografikus esszé-könyvet is írt.) Az egyetemes filozofikus lírai tradíciók ihletését és a szabad verses modernizmus frissességét egyesítő eredeti hangütés, a félig tiltott, alig-túrt „polgári” („apolitikus”) humanista irányokhoz való odafordulás nyilvánvalóan bátor erkölcsi és esztétikai

vállalásnak bizonyult a minőségtípró hatalmi diktátumokkal szemben. Az elfogulatlan, mindenségigézetű lírai szenvedély magába ölelte tehát a nagy elődök ösztönzéseit, tágas, határtalan szemléleti horizontokat fogott át, kápráztató emberiség-történeti, antropológiai, lélek- és léttani, kozmikus perspektívákat nyitott. A hagyományélesztő művészi törekvés így aztán eleven újító szándékokkal és eredményekkel fonódott össze: az áttételes, absztraháló, fogalmi költőiségtől az elmélkedő-érvelő, prózaversszerűen esszéisztikus-intellektualizált, logikai veretű nyelvi formáig, az objektív, elvont-tárgyas líratípustól a depoetizáló, antilírai, (neo)avantgarde szövegversfajtáig számtalantendenciára tárta ki az ablakot. És mindehhez csoportostul támadtak a szövetező nemzedéki társak is: a kötetekkel nagyrészt a hatvanas évek elejétől jelentkező (első) Forrás-generáció kiválóságai Páskándi Gézától Szilágyi Domokosig és Hervay Gizellától Palocsay Zsigmondig. Változatosság és összetettség, világ- és művészetszemléleti igényesség, egzisztenciálisan elmélyült műveltségélmény, szellemi és formakultúra: vérátömlesztő (idősebbekre s majd a még fiatalabbakra egyaránt ébresztő) hatású, „korváltást” előidéző, az erdélyi magyar irodalom egészét „nagykorúvá” emelő tulajdonságai lettek ezek Lászlóffyék fellépésének.

S a betöltött irodalomtörténeti szerep jelentőségéhez értelemszerűen tartozik hozzá mindaz, amit erőfeszítésük és teljesítményük máig hatóan elindított. Arra a meghatározó, jellegadó poétikai fordulatra, átalakulásra gondolhatunk, amely a hatvanas évtized végétől, a hetvenes elejétől az egynemű vallomásosság, a hagyományos élményi önkifejezés és önértelmezés beszédmódja felől a személytelenebb, sokszólamúbb és legfőképpen nyelvközpontúbb megszólalási alakzatok irányába tartott. A természetellenes határázak miatt sokáig kevesen tudtak róla, hogy ez a Magyarországon elsősorban Tandori, Petri, Oravecz nevéhez köthető folyamat a kisebbségi magyar irodalomban is lejátszódott, sőt már a hatvanas években is javában zajlott; a felvidéki Tózsér Árpád, Cselényi László, a délvidéki (symposionista) Tolnai Ottóék (vagy a párizsi emigráns Nagy Pál, Papp Tibor) mellett, velük párhuzamosan az erdélyi költők is megalapozói lettek máig hiteles, érvényes irányzatoknak, ízlés- és beszédformáknak. Felmerhetetlen szinte, hogy voltaképpen mennyi mindent és milyen színvonalon előlegezett meg például Lászlóffy Aladár abból, ami az új szenzibilitás és eklektika, a nyelv- és szövegjátékos versalakítás, az ironikus, groteszk, frivol hangvétel, a szóvicces, szócsavarásos nyelvi parádé, a személyiséghatárokat lebontó szemléleti, nézőpontmozgató viszonylagosság és többértelműség, az utalásos, idézéses, jelszokszorozó és jelentésszétszóró szövegköziség világgépéhez és technikáihoz, vagyis általában a posztmodernnek (is) tekinthető irodalmisághoz vezetett. Milyen csúcokra érve művelte és műveli ma is a szövegképzés, a szövegszervezés lenyűgözően virtuóz és átláthatatlanul sokszínű formáit, miképpen teljesítette ki az alkotásaiban feszülő hallatlan széptani értékegergiákat és végtelen nyelvi lehetőségeket („legnagyobb kalandként utazom a nyelvet”), s hogyan válhatott a szó, a „szövegek szövetsége” – a szóalak, a mondat, a szókép, az asszociáció, a lírai, prózai, esszéműfajú nyelvi katedrálisépítés – mintaadó, példasugárzó mesterévé. (Már korai nagy verseiben „a lírai én radikális átépítését”, „a személyiség decentralizálását” célozva, a világ és a személy – mint két ismeretlen – egymásnak kiszolgáltatót, egymásban létező mivoltát felfedve, a „lírai önprezentációt” „a világ és a sokféleség befoghatatlanságának és tudatának” a megközelítésével helyettesítve – Tózsér Árpád szerint.) Azzal együtt, hogy a nyelvjáték varázsába és katarzisába, a sziporkázó nyelvi és léttapasztalati humor mélységeibe, az elégikus-me-

lankolikustól a tragikusig, a komikustól a bizarrig, az abszurdtól a parodisztikusig (s a még mi mindenig!) terjedő hangnemi-stiláris sokféleségbe, az ötlet-, a geg, a tónuskavalkád sűrűjébe, az intertextuális vonatkozások özönébe törvény- és sorsszerűen ivódnak bele a legsúlyosabb történelmi, közösségi, érzelmi, etikai létkérdések is: az emberi egzisztencia végső és alapproblémái. A világtörténelem és világkultúra, az emberi és nemzeti önisméret, a vitális és szellemi létezés örök talányai, dilemmái és referenciái. A reflexióban és az emlékezetben megrétegződő és elbizonytalanodó emberélet lebirhatatlan rejtélyei. S ami az intellektus konkrét és fantasztikus, valóságtudati és szürreális szférákat bejáró kalandjaiból kibomlik, ami a gondolati árnyalatok, felismerések, képzetek, látomások összezsúfolódó tömegében megnyilatkozik: az valamifajta titok-árasztón különös, szuverén, egyszerűsmind mindenkit megérintő-felkavaró ösztörténelmi és történelem fölötti, természeti és természetméllyi, kulturális és kultúrateremtő univerzum. Transzhistorikus, transzkulturális lírai enciklopédizmus. És szakrális – hiszen a költő „saját szó-templomává épül”. Weöres Sándor hatalmas és hihetetlenül változatos európai és világkulturális, kultúrtörténeti dimenziókat megszólaltató nyelvmágiája után talán Lászlóffy „világillatú” (Cs. Gyimesi Éva) költészete idézi fel tematikai, hangulati, bölcséleti értelemben az övéhez leginkább hasonlítható rengetegét a legkülönfélébb kultúrkörök jellegzetes motívumainak, mozzanatainak, jelentésszerű eseményadatainak. Úgy, hogy ez döntően az örök kultúra léteremtő és létfenntartó lényegét sugallja, a szellem és az értelem, az elmemunka és a kognitív gondolkodás folytonos féltésre, védelemre szoruló minőségsajátosságát, a kollektív kulturális emlékezet és a spirituális memória feltétlen állandóságának atmoszféráját sugározza: az egzisztencia teljességét átható ontológiai mivoltának evidenciáját. A reményt a folyvást változó, de mozgékony változásaiban, variabilitásában mégis szakadatlanul ismétlődő és összeépülő kultúra legözvegytelenségében.

* * *

A tűnődő, töprengő, meditatív, kontemplatív gondolkodás elsődlegessége (vagyis a „szekunder” /kultúr/élményvilág átélten elemi, elementáris jellege) kezdettől a legsajátabb vonása volt a költő lírájának. A felszínen szinte szenttelen bölcselkedésnek tetsző lélek- és létállapottá karakteresedett a szüntelen gondolati száguldozás tér és idő korlátlan szféráiban, az értelemmel telített személyiség és pszichikum (illetve a bensőséges odaadásal, intim hangulati jelenvalósággal, finom érzelmességgel, vibráló merengéssel és kognitív hitelesített racionalitás) örökös készenléte a világtörvények, a létezésokok, a jelenség-meghatározottságok faggatására. Szemlélődő, filozofáló tudatáramlás ez, elszánás és sztoikus spekuláció csak Lászlóffyra jellemző szerves egysége és misztériuma: „hogy kitudódjék a világ”; mert a „világból kell tanítani a világot!” – „Átutazóban az emberiségben”; „Én semmi mást, még néhány életet kérek”; „Szeretem / mások örömet is, mint enmagamét”; „Hol én, hol idegen”; „tudok-e egy emberben élni?” – szólnak ezerféle variációban az önkitagítás, az éntöbbszörözés hangzatai. A belső látványban, az időtlen idősíkok (az örök létidő) mozaikos, kaleidoszkópszerű, villódzó játékában – meghökkenítő költői anakronizmusok révén – neves és névtelen emberalakok, jellemformák, magatartásmódok vetülnek, gomolyodnak egymásba: az ész („az észöröme”), az eszmélet, a hit, a conatus, a küzdelem, a fáradozás töretlen kontinuumában és körforgásos lényegvalóságában. Számbavehetetlen (mert önálló, egyszemélyes írói lexikon kerekedne belőle), ki

mindenki jelenik meg az ős- és ókori, az antik, a görög-latin, a keresztény, a közép- és újkori, az európai, a közép-európai, a magyar történelem, mitológia, filozófia, tudomány, művészet képviselői közül (Homérosztól Kantig, Erazmustól Rilkéig, Apáczaitól Bolyai Jánosig) ebben a földi és égi galaktikus mindenségben, a nyelvi és szellemi időutazás meg-elevenítő műveletei során – a különféle tájak, városok, történesek, furcsa epizódok és pillanatok karneváli bőségének eláradásakor. „Mint ahogy a kiásott cserépdarabok korsóvá állnak össze a régész kezében, Lászlóffy köteteiből úgy válik az olvasó számára koherens struktúrává az a szemlélet, amellyel önmagát az emberiség, öntudatát az egyetemes öntudat, helyzeteit a történelem, az írást az egyetemes műveltség szinekdochéjaként tételezi” (Cs. Gyimesi Éva). Álom, eső, este, ősz, vonat, könyv, könyvtár, csend, betű, mondat és a többi végtelen metaforikus jelentéstereiben morajlik a szükségszerű történeti-metafizikai összeköttetés, a pulzáló-összeolvadó részek összefüggés-keresésének üzenete: „A csend óráiban én lábujjhegyen benyitottam a történelem olvasótermébe, s a jelenkor ajtaján ki is osontam”; „vállamra szállt egy mondat / valami ötszáz éves háztetőről”; „Az idő / a világra szállt, a világ vonatra szállt, / én az időre szálltam”; „betű-vonat robog át a tájon”, a „papír tájain”; „mondat-vonatok a szellem / örök menetrendje szerint / utazni hívnak minden Babilonba [...] Lapozzuk fel az őszi egeket, / az ember úgysis annyi mindent / olvas”; „A szél lapoz egy otffejtett könyvet, / A verseket a világ visszakérte.” A világ nem más, mint rejtjeles írások könyve; a teremtés és az ember kölcsönösen írják és olvassák egymást; az alkotás végső alanya utolérhetetlen és megragadhatatlan; s a reflexív tudat úgy része a világnak, hogy el is szakad tőle: napjaink posztmodernitásának is a legnyugtalanítóbb ismeret- és lételemleti enigmái ezek (már a hetvenes évek Lászlóffy-verseiben megjelenítve és boncolgatva).

Olyan szemnyitogató gondolati kincsestár ez mindamelllett, amely a legáltalánosabb episztemológiai és nyelvfilozófiai elvekkal-eszmékkel együtt a közelebbi, közvetlenebb sorsproblémák élményanyagát is magában foglalja. A „közérzeti” atmoszféra a primér gondtapasztalás tanúságaival is töltekezik, az egyéni és sorsközösségi empiria líraian átvalósított közegében „a filozofikum és politikum elgondolkozató költői szintézist terem” (Kántor Lajos). A versesztétikum egzisztenciális mélységperspektíváiba egyre inkább beleszűrődnek a konkrét kislelki, nemzeti, erdélyi és kisebbségi identitás éles fájdalmai és aktualitásai is. A szubjektum belső világa ilyen tekintetben is megállás nélkül faggatott, újraértelmezett sorsükörre fényesedik. A reflektált sorsjelentés újabb és újabb rétegekben redőzik, lüketet tovább. Mert ha az időtudat, az intenzív és extenzív időátélés, s „az az időmennyiség, amennyit képesek vagyunk az egyetemes múltból gondolkodásunkba, erkölcsünkbe, érzelmeinkbe olvasztani”: „az emberség fokmérője” – akkor vészhelyzetek idején „az évezredek során mindig fenyegetett teljes emberség önvédő indulata, számon kérő szenvedélye” (Láng Gusztáv) is természetszerűen erősödik föl. A szellem végtelen szabadságigénye belerendül a szabadságfosztás minden legapróbb és persze leghatalmasabb gyötrelmébe. („Néha puszta léted vállalása / a megtehető legtöbb.”) Lélekvédő, értékmentő elégia születik és bontakozik ki ebben az időben, Erdély újabb nagy romlásának időszakában; a „ledőlési határidő” sajtó mulandóságérzetében benne rezeg a közösségi sorvadás illúziótlansága is. S a felelősség megvallása, a szülőkölki emlékezet minden vetületének számbavétele a bujdosásában is hűséges Mikes Kelemtől a vidéki templomokig, s a sorsvállalás üzenetének borongós-balladisztikus kinyilvánítása; „A pásztor tudja: el nem hagyja többé / az évszakokkal levetülő képet, / mint behunyt szemmel ismert szü-

lőföldjén / itt velük együtt jelentett az élet.” A nyolcvanas években megszaporodnak Lászlóffy költészetében a rövidülő soros, hangsúlyos verseléssel is dallamosodó, rimes-ritmikus kötöttségű darabok. A strófikus-dalszerű kerekesség, a metrikai cizelláltság, a finoman mívés hangléjtés zeneisége, a „poeta doctus” rafinériáival (bonyolult belső szófűzési eljárásokkal és harmonikus arányrenddel) kimunkált zártság jelzi azt a voltaképpen klasszicizálódást a költő pályáján, amely azután a kilencvenes években is, maig folytatódik. A látszólagos egyszerűsödés (a „reneszánsz” harmóniaérzék térnyerése) új dimenziók feltárása egyben. Megszületnek a minőségi magyar megmaradás olyan csodálatosan szép himnuszai, mint a *Vándor idő balladája* vagy a Reményik *Templom és iskolája* mellé helyezhető *Ó, iskoláim, drága iskolák!* „A múltban megfűrészeni a mát... / Ó, iskoláim, drága iskolák! [...] a lelket ébrentartó lármafák [...] Az anyanyelv, a mindig támadott / kenyermező folyton termést adott; / ha felgyűjtják, ha beleszántanak, / eloltja égi könny, eső, patak / és testünk tölti mesgyeoldalát [...] Megtanultunk itt életet, halált, / a hajnal gyertyafénye így talált. / Bod Péterek kísértete lesi, / a sok Bolyai, Páriz, Kőrösi / árnyajakával utánunk kiált: / Ó, iskoláim, drága iskolák!”

A „hullongó poézis mindent megváltó erejét” éreztető időutazásban („Egy vers utazott rajtam át? / én jöttem át a versen?”) kikerülhetetlenek tehát a szülőhaza („Divina Transsylvania”) igézetes árnyalatai – Csíksomlyótól Szárhegyig, Gyergyótól a Mezőségig, Enyedtől Dévágig, Tordától Váradig: az „Isten várai”. Ódon veretesség és modern személyesség izzásában érlelődik, teljesedik a „hit s a munka”, a „művek szerelmét” hirdető, a történelem nehéz és foglyul ejtő levegőjét sugárzó ódaiság is, s lélek és otthonos környezet eltéphetetlenségének a bűverejű konfeszziója: „Egy táj kívül, egy táj belül, / ahogy e kettő megtart engem, / akarom én is emberül / megtartani az emberekben”. S az összmagyar kultúrórökség emlékezete és önvédelme elválaszthatatlanul társul a transzcendentális eszmélkedés áthagyományozódó és mindig megújuló készletéseihez. A házsongárdi temető például a maga különleges mivoltában Erdély múltjának sugárzó emlékműve és jövőjének záloga egyben; s a róla versben, esszéprózában, monografikus művelődéstörténeti tanulmányban annyiszor valló, benne kutató és elrövedő Lászlóffy Aladár így teszi fel a megválaszolhatatlan költői-metafizikai főkérdést: „hová mentek, akik ezt a várost ötszáz esztendeje lakták? A temetőbe. S hová tűntek a temetőből, akik ezt a temetőt aludták ötszáz évig? Az elmúlásba. De hova lettek az elmúlásból?” Alaptézisekké csiszolja a költő az oly sokakat foglalkoztató spirituális küzdelem igazságait, amikor leszögezi, hogy Erdély panasza olyan, mint „Isten rosszkedve”, vagy hogy hinni és tudni: az ember megfeszítő keresztje. Az Isten-élmény képzetváltozatai – a fohász, az „égre kiáltás, könyörgés, zsolozsma”, „az égi hullámhossz, a legfelsőbb hatalomhoz fordulás” (Széles Klára) modulációi – sajátos paradoxonokkal kapcsolják össze az égi mindenséget és a semmiséget, látatják a „fák hegyét” (mint Kányádi költeménye, a *Valaki jár a fák hegyén*), az „ághegyet”, „isten-haját”, a megsimogatható magasságot, miközben a „fák betűi” írják az embert, a nap olvassa a könyveket, s az „évszakok lapoznak”. S a nem magától értetődő, így fokozott intelligenciát mozgósító és megnyilvánító hit magasrendű kultúr hagyománya: örökös megtartó erő („Hinni abban, ami nem lehetett soha, / mégis kézenfekvő – éppen ettől csoda, / mert a világ mindig másképpen történik”; „Ó, minden hegy és minden tópart oltár, / ahol a lélek kicsit megpihen / és hangtalanul megzendül a zsolttár [...] van a lélek földrajzán egy tájék, / ahol a szó, a ház, az Úr közel”; „Erdélyi templomok fehérre / vigyáz az idő türelmére [...] A toronyok mind utánad szólnak: / nélküléd mi lesz velünk holnap [...]

Vándor, ha átvonulsz e tájon, / a harangszó csak akkor fájjon, // ha Istent s földjét – ezt az egyet, / valami folytán elfeledted”; „Karácsonyt küldj a nemzetekre, / sebeink kösse be a hó [...] Uram, jöjjön megint a gyermek, / vagy lassan végleg megfagyunk”). Elokvenciát és köznyelvi keresetlenséget, fanyarságot vegyítő intonáció közvetíti a megmaradás létszerű bizonytalanságát („mért segítené meg az Isten, / aki magán se lendít egyet? [...] térdig, nyakig állunk a bajban, / voltunk győzők, vesztesek, kvittek, / de minket mindig jégrevíttek, // járt itt Mátyás, az igazságos / s nem jutottunk az igazsághoz [...] Magyarok kiáltoznak a jégen. / Mindig ugyanúgy van, mint régen”; a „járó harangok”: „Valakiért harangoznak. / Egyet hoznak, százat hoznak, / járnak ezeréve vélünk, / mégis, mégis, mégis élünk”). Egyszerre figyelni az „Isten radarjára” (amelyen „hol vagyunk, hol eltűnünk”) és a magyar történelem kataklizmáira, megfejthetetlenül keserves bonyodalmaira s a magyar (történelmi) tudat örökérvényű (de közben mindig új és új fénytörésbe állított) igazságaira a csodaszarvasos meg a verekei honfoglalóktól Szent Istvánon át Széchenyiig, Petőfiig, Adyig és tovább: alaponása ez Lászlóffy Aladár lét- és világszemléletének, „reménytelen reményeinek”. S a romjaiban is „áldott és felismerhető” nemzeti-közösségi értékazonosság imádságos féltésében külön nyomatékot kap a „szimfonikus anyanyelv” – a „minden szóra, névre visszaintó”, „szóból zengő bonyolult delej”, „a lét örök Kárpát-ölében” élő, az „Úrvacsorára osztott” „magyari nyelv”, a költők lelkéből soha ki ne zárható, a „balsors tartós rohamai ellen” „testünk-lelkünk fegyverévé” váló anyanyelv – titkának óvása: „Atyám, ki mindenkiben egy vagy / s a milliókban millió [...] ha engeded, hogy ezer éve / tenyészünk hegyeid tövén, / engedd hogy holtaink nevére / zölden fonódjék a remény, // ha vissza is vonnád kegyelmed, / a jutalmat, a büntetést, / hagyd nálunk kicsit még a nyelvet: / szűk szorosodban – tág erőt.”

* * *

Lászlóffy Aladár életműve olyan szövegkorpusz vagy szövegfolyam, amelynek minden műfaji megnyilatkozása – a jellegmeghatározó lírán kívül a regénytől a novelláig, az elbeszéléstől az esszéig, a publicisztikától a tanulmányig és a vallomások művelődéstörténeti értekezésig vagy a verses meséig és a gyermekirodalom mindenféle változataig – erudíció és nyelvteremtő éthosz bámulatosan szuverén egységében lélegzik. („Gyűjtőtermesztet ő, aki századok kultúrkincsét birtokolja”; „magyar és *mindenes*, s remélhetően nem utolsó polihisztorként olyan hatalmas szellemi kincs birtokosa, amely szülőföldjét, Erdélyt gazdaggá teszi” [Szakolczay Lajos].) Az epikai művek prózaművészeti, prózapoétikai újdonságai már a hatvanas években kiviláglottak: a szubjektív időfelfogástól a komplex emlékezéses technikán át a tudatelemző, tudatáramlató lélek- és környezetrajzig. Vérbeli intellektuálisanalitikus elbeszélésmodorba, előadásmódba szervesül a személyes és a közösségi múlt szenzuálisan szemléletes tárgyi-hangulati megjelenítése, az élet tünékeny egyszerűségét és megismételhetetlenségét folyvást a téridő történelmi és transzcendentális kontextusába helyező filozofikus látásmód. Ez az egyébként a korabeli erdélyi irodalomban másoknál (például Deák Tamásnál, Panek Zoltánnál vagy Szilágyi Istvánnál) is megmutakozó újszerűség, kísérletezés ugyancsak forrásvidéke az egész magyar próza-irodalmi „korváltásnak”. De az íz-ig-végig modern epikai alakítóeszközök és poétikai techni-

kák alkalmazását a hagyományosabb elbeszélőformák sajátosságaival elegyítő szintézis-törekvéseknek is. Mert azután Lászlóffy hatalmas vonulatokban kibontakozó prózaírásában a történelmi és családrégény, az önéletrajzi (gyermekkori, háborús élményeket gazdagon mozgósító) emlékezésregény, a bölcséleti-hangulati esszéregény, az eseményes és korfelidéző elbeszéléstípus tradicionális keretei telítődnek az idő- és nézőpont-váltoató, linearitásfelbontó, tudattükröző szubjektív líraisággal stilizáló, metaforizáló történetmondás összetett művészségével. S a történelem egyszerre alkalom a rekonstrukció és a példázatsuggeráló számára, a dúsan érzéletes ábrázolás hol mikrorealista, hol parabolikus lehetőségeinek a kihasználására. Kultúrtörténeti, szocio- és etnográfiai, helyrajzi és társadalomtudományos dokumentumanyag páratlan bősége duzzad az európai és a nemzeti önismeret egész tárházává lényegülő leírásokban és krónikás tudósításokban, a valódi-valószerű realizmusban és az átképzeléses, áltörténelmi, mesei fikciókban egyaránt: a mítosztól a legendáriumig, az aprólékos (olykor panoptikumszerűen kiszínesített) korrajzig – mondjuk várostörténeti vagy hadászati részletekig ívelő panorámákban. S a rezdülésnyi mozzanatok is megelevenítő figyelem és rezonancia tarka szövetségéből megrendítő (egszersmind égetően aktuális) sorsigazságok domborodnak ki. A számvetést végző, bujdosásnak induló Rákóczi lelkéből például ilyen sóhaj szakad fel: „Mi lesz a kicsi nemzetekkel itt?”

„Héphaisztosz”; „Papírrrepülő”; „Az ólomkatona hadifogsága”; „Szigetvár lakatja”; „Svájci határállomás”; „A képzeletbeli ásatás”; „A holdbeli pásztor”; „A jerikói trombitás”; „Botrány Gordiuszban”; „Longobárd korona”; „A Seregek Ura”; „Szélmalom-leltár”; „Gyarló és kalapács” – ilyen címek jelzik a natúra és história, egzisztencia és kultúra szféráiban elvégzett szellemi peregrináció létmodusának elbeszélő és esszépróza, politikus-publikus-cisztikus, helyzetűdősítői lenyomatát. Az érzelem és értelem, fantázia és bölcsesség kényes egyensúlyát tartó beszámoló a korfestő empátiát az élelítő, kiveséző, asszociatív logika virtuozitásával egyesítik. Izgalmas játékossággal és bravúros nyelvi könnyedséggel, szellemesen indázó, cikázó eszme-futtatások leplezik le és pellengérezik ki a tömérék történelmi-társadalmi kegyetlenséget, erőszakosságot, abszurditást. Minden álságot, hazugságot, gatszágot például Trianontól és következményeitől a kommunista diktatúráig és a felemás, kibicsaklott fordulatig, a rendszerváltás eltorzításáig vagy a kisép (magyar) pusztulás szüntelenül ólálkodó veszedelméig. Az „emberi történelem gyilkos konfliktusaira” (Pomogáts Béla) – annyiféle zsarnokságra, genocidiumra, tudatterrorszusra és újabbfajta globalizációs agresszivitásra, manipulációra – rávilágító író szarkazmusra és elevenbe vág: „A humanizmus nem a kivégzésnek / technikai tökéletesítésében működik tovább, / hanem a meghagyott fejekben.” (A történelmi tanulságok lankadatlan kikristályosítási igénye nem véletlenül kapcsolódik – oly sokaké mellett – Jaspers megállapításához: „Nincs realitás, mely öntudatunk számára lényegesebb volna a történelemnél.”) S a megmaradás esélyét csak növelheti az a szilárd erkölcsiség, amely a költő katartikus régi intelem-verséből (az Illyés Kinga előadóművészi hangján ma is megrázóan üzenő *Férfiakból*) – a hatalomhoz törleszkedés, a nevelésesen öngazdoló morális elzúllás keserű karikatúrájával áttételesen szembeállítva – sugallódik: „Hányan rohadtak el húsz és harminc között. / E kor a férfit vagy szemetet érleli bennünk [...] Ezek a fiúk sem bácsinak indultak, aki más fiút / fejet csóválva korhol, s nem izének, aki lapulva / vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos / bársnydობozában [...] mert könnyű az élet, mert nehéz az élet, / mert nem jön ki nekik, mert kijön nekik, / mert egy leckét sosem felejtnek el, / mert más-

valamit tökéletesen elfeledtek, / mert sokan rohadnak el húsz és harminc között.” És ugyancsak a megmaradást szolgálja a mindenkor – a mindennel számot vető s a szellem jelzőfényeként az egész magyarság javára világító, az erdélyi lélemben fölerősödött – hit és akarat, hogy „önmagunk erejében bízva, különböző kultúrák között hagyományosan közvetítve, mi mindig felépítjük a felrobbantott hidakat, beindítjuk Isten ránk bízott malma-
it”.

A jászói (ma Jasov, Szlovákia) premontrei kolostor és templom homlokzata (18. sz.).

GÁL SÁNDOR VERSE

egy reggel

nem várom én már hogy bárki
rám köszönjön jóreggelt jónapot
hiszen a reggelek tiszta csodái
rég nem hoznak már jó napot

az égi tűz is ha megérint
csak fájdalmat okoz szemem öli
s nem örömet ad nem ezer színt
átváltoznak a szépség körei

az árnyalatok is eltűnnek lassan
nem vet hullámot a táj
s ha madár szól a magasban
dalának nincs visszhangja már

ami megépült önmagát rontja
kupolák boltívek mind beomolnak
a v a n helyét kitölti a v o l n a
s jövőtlenné feketül a holnap

az évek és az évtizedek elégtek
se kérdés se válasz nincs többé
mindegy mi volt erényed s vétked
a térben a szó átlényegült csönddé

A KÖLTÉSZET DIADALA

(A 70 éves Gál Sándor köszöntése)

TŐZSÉR ÁRPÁD

A Gál Sándorral való kapcsolat, a barátságunk csaknem fél évszázados, kezdete 1959-re tehető, amikor is a most 70 éves költő, még ifjú emberként Pozsonyba, a Szabad Föld szerkesztőségébe került.

Nem sok hiba volt azonban, hogy már korábban is nem találkoztunk, hisz ő is Komáromban tanult, de akkor kezdte a komáromi tanulmányait, mikor én már eltávoztam a városból, 1955-ben. Költőként mindenestre csak megkésve, Pozsonyban vált ismertté, ami aztán furcsa anomáliához vezetett. Az történt ugyanis, hogy 1963-ban, az Irodalmi Szemlében én mutattam be (Tóth Elemér, Batta György és Bárczi István társaságában), én, aki mindössze két évvel voltam (vagyok) nála idősebb, de mivel 1963-ban nekem már mintegy tízéves irodalmi múltam volt, s mitőbb, a nagyteknélyű Irodalmi Szemle szerkesztője voltam, ő, mellettem fiatal költőnek számított, és senki sem furcsálta a fölötte való tükörködésomat.

Mindenestre a lemaradását aztán nagyon gyorsan behozta, mert 1964-ben már megjelent az első verskötete (*Arc nélküli szobrok* címmel), azaz az én első önálló kötetem csak egy évvel előzte meg az övét.

S fontosnak tartom mindezt elmondani azért, mert ilyenféleképpen Gál Sándor költészetének az alakulását a kezdeteitől alkalmam volt figyelemmel kísérni, s érdekes, ontológiai igényű, az időt és létet tematizáló lírájának, mondhatom, minden korszakát lelkiismeretesen kommentáltam is.

Ha jól számolom, az említett bemutatással együtt mintegy öt alkalommal (azaz úgy tízévenként egyszer) írtam verseiről, életpályájáról, s írásaim címei, központi gondolatai, azt hiszem, elég pontosan jelzik, hogy az életműve milyen mederben mozgott, milyen tengelyek mentén alakult. A róla szóló írásaim címei, témái a következők voltak: *Humanizmus a monumentalizmusban, Az idővé személytelenített szubjektivitás, Az éden és az elégia között, Egyetlen idő, A pusztulás méltósága*. S ha ezeket a címszókat egyetlen összefüggő mondatba kellene foglalnom, akkor ilyesmit mondhatnék: Gál korábban az idő-szakma művelője volt, s mostanra, 70 éves korára – Ottlik Géza *bon mot*-ját ide alkalmazva – eljutott a létszakmáig. Indulása idején cseh avantgárd mesterektől tanult, elsősorban kötetlenül áradó versmondatot, szabadverset, de enciklopédikus tárgyismeretet, a tárgyak kintikájába foglalt időszerkezetet is, később pedig az idő múlásának az elégiáját egyre inkább a pusztuló hagyományos falu és természet képeiben tárgyiasította és egyfajta ka-

tasztrifikus világvízióvá tágitotta, hogy aztán mindez a mostani, kései lírájában egy le-tisztult ontológiai szemléletben s formai minimalizmusban szintetizálódjon.

Születésnap köszöntőkben nincs hely a részletes műelemzésekre, de összefoglalva az elmondottakat le kell szögezmem, hogy Gál Sándor az egyik legsokoldalúbb és legter-mékenyebb költőnk, írónk, alkotónk, hogy az alatt a félszázad alatt, amióta pályán van, kiadott mintegy tizenöt verskötélyvet, együttvéve legalább ugyanannyi elbeszéléskötetet, kisregényt, mesekötélyvet, riport- és publicisztika-gyűjteményt, s hogy József Attila-díjas, s a Magyar Köztársaság Elnöke Aranyérmének a tulajdonosa, azaz hogy Magyarországon a legismertebb felvidéki írók közé tartozik.

De ennek a magyarországi ismertségnek a kapcsán, s mintegy rövid köszöntő-írásom befejezéseként, még meg kell említenem költőnk, írónk életművének egy rendkívül érde-kes sajátosságát. Jelesen azt, hogy ezt az életművet Budapesten, Debrecenben és Mis-kolcon főleg az ún. népi körökben ismerik, következésképpen egyértelműen a népi-nem-zeti iskolákhoz sorolják. Holott egy alaposabb műelemzés könnyűszerrel kimutathatná, hogy Gált a meggyőződése, világszemlélete, érzelmi világa kötheti ugyan a „népiekhez“, de írásainak anyagában, természetében alapjában véve nem népi beidegződések, refle-kek, világképi sémák működnek. Igaz, első fokon valóban a paraszti világ, a népi kultúra elsüllyedő értékeiről van itt szó, de Gál írásait valami mégis diametrálisan elkülöníti Nagy László vagy Juhász Ferenc város és technika ellen lázadó romantikájától: az ő opusai a paraszti kozmosz elenyészését a Föld, a szerves élet katasztrófájában, pusztulásában jelenítik meg és vice versa: a bioszféra széthullását a falu univerzumának enyészétében teszik egzisztenciálissá, személyessé, emberivé.

Emlékszünk még az irodalomteoretikus Engels Frigyesre? Ő a realizmus diadalának tartotta, hogy a royalista, királyhű Balzac figurái nem a szerző világképe, hanem saját ter-mészetük s a cselekmény logikája szerint viselkednek, én pedig a költészet, a jó irodalom diadalának tartom, hogy a nép-nemzeti Gál verseinek, elbeszéléseinek nem sok köze van a népi ideológiákhoz, s ha mégis van, akkor az a népi irodalom mai érvényű túlélési for-máját jelzi.

De pontosabb, ha azt mondom: Gál Sándor nem népi költő, író, az ő költészete, prózá-ja csak a „jó” jelzőt képes elviselni: Gál Sándor jó költő, jó író.

Hetvenedik születésnapján én ezt a jó költőt, jó író-t s a barátomat köszöntöm.

Az Új Hegyvidék támogatói:

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya;
Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, Rudabánya – Boza István, a kuratórium
elnöke,

Szendrő Város Önkormányzata – Szaniszló János polgármester;
Szendrő és Vidéke Takarékszövetkezet – Petró Jánosné elnök asszony;
Városi Könyvtár, Művelődési Ház és Múzeum, Edelény – Hadobás Pál igazgató;
Városszépítő és Ifjúsági Alapítvány (VIASZ), Szendrő – Princz József elnök.

A HETVENKEDŐ GÁL SÁNDORRÓL

KONCSOL LÁSZLÓ

Gál Sándornak, aki a felvidéki Búcs községben született 1937. november 29-én, rengeteg mondanivalója van, és sokat tett világáért. Lapoknál és színháznál dolgozott, folyóiratot alapított, részt vett a Csemadok központi és járási irányításában, tartotta a kapcsolatot a felvidéki magyar kultúra és az anyaországi írószervezetek között, és írt, írt, írt. Több irodalmi műfajban próbálta megragadni az átélteket, írt riportokat, megírta szülőfaluja, a Révkomáromhoz közel, a várostól északkeletre fekvő Búcs könyvét, írt novellákat, verseket, gyermekkönyveket, fordított lírát, főleg cseh nyelvből, és könyveinek száma eddig mintegy kéttucatnyi. Naplót is vezetett, amelyből alighanem könyv is lesz.

Szlovák középiskolába járt, mezőgazdasági technikumot végzett Révkomáromban, s írni kezdvén másodszer kellett birtokba vennie anyanyelvét. Ez a szlovák iskola félig-meddig kényszer volt, és nemzedékét sújtotta, mert 1945-50-ben a felvidéki magyar tanintézeteket a Beneš-dekrétumok rendelkezésére mind bezárták. A sokk nyolcéves korában rázta meg a gyermeket, s a világháborús front után a dekrétumok csapássorozata rendítette meg a gyermek és a kamasz Gál lelkét. Ezek a dolgok az ötvenes-hatvanas évek társadalmi folyamataival líráját sötétre hangolták. Döntően a felvidéki magyarság folyamatos lepusztulása sugallja, mit és hogyan ír, milyen horizontot lát a fogyatkozó nemzetrésznünk körül.

Eddigi életműve akkor lesz történelmileg fontos, ha a jelentkezése előtti évtized felvidéki magyar irodalmával szembesítjük. Az elődök költészete és prózája egészében hiteltelennek bizonyult, szerzőik, az akkori „öreges”, ahogy neveztük őket, az akkori irodalompolitikai kívánalmak szerint konstruálták munkáikat, műhősöket és műproblémákat jártak körül, műparasztokat és műmunkásokat állítottak áhitott olvasóik elé, hiteltelenül. Nem ismerték, nem is igen akarták vagy nem is merték ismerni a világot, amelyről írniuk kellett, ha mindenáron írni akartak. Az 1958-ban csoportosan fellépő kis társaság, a Nyolcak és a pár év múlva közéjük lépő Gál Sándor a valós társadalmi tapasztalatok birtokában, a tartalmi-formai hitel igényével jelentkeztek az irodalomban, néhány képviselőjük elég egyértelműen kerülte meg, sőt tagadta is a dogmákat, és fordult szembe a diktatúrával. A nemzedék prózaírója, a miniszatírákon és stílusparódiákon („*Így írtok ti...*”) iskolázó Duba Gyula éles szemmel és jól hegyezett tollal figurázta ki az alapozók szövegeinek bugyutóságait, Gál pedig követendő mintákat keresve a Hemingway-i hős- és kalandorattitűdöt próbálgatta volna. Be kellett azonban látnia, hogy ez a magatartás és életvitel az adott többszörös korlátok között lehetetlen. Vadászott, halászott, szizett, de kicsiben, ahogy egy körülüröztözött szocialista ország fegyelmezett alattvalójához illik. (Kitörni a szögesdrót-kerítések és vasbetonba ágyazott acélsorompók közül költőnk öccse próbált, s a kaland kis-

híján az életébe került.) Lett hát Gál Sándorból a bomlasztott-megtizedelt, majd különböző belső-külső indíttatásokból tovább bomló-foszladozó-málladozó, hagyományait felejtő, nyelvét, vallását, iskoláit, kultúráját és szülőföldjét elhagyó felvidéki magyarság walesi bárdja. Lamentáló, a pusztulás elemeit számba vevő, drámai erejű, erős odrú versszociográfiáival ért a hatvanas-hetvenes évek egyik meghatározó felvidéki magyar lírikusává.

Prózája sem konstrukció, hanem gyermek- és ifjúkori élményeiből sarjadt, endemikus szellemi termék. A világháború és az utána következő magyarüldözések traumáit próbálta benne kibeszélni. Mindez a szülőfalujáról írt nagyszéiben a tények nyelvén is olvasható (*Mesét mondok, valóságot* – 1980), de nemcsak itt, hiszen Gál még számos közírásában, több ilyen műfajú könyvében is beszélt a kisebbségi és az egyetemes magyarság helyzetéről és gondjairól. (*Liliomos kürtök* – 1979; *Mélyutak* – 1985; *Ahol élünk* – 1989; *Európa vadonában* – 1989; *Függőleges hullámvás* – 1992; *Írott beszéd* – 1993; *A megtorlás békéje* – 1993 stb.).

A fentiek ismeretében jól érthető, hogy Gál a közéletben is forgolódik. Előbb tíz évig a Szabad Földművest szerkesztette, majd átszerződött az Új Szóhoz, onnan a kassai Thália Színházhoz dramaturgnak, 1971-től pedig a Csemadok képes hetilapjához, A Héthez. Ekkor már Kassán élt, s a rendszerváltás után az akkor –1990-ben– alapított Keleti Naplót szerkesztette. Helyzeti adottsága révén tartotta a kapcsolatot Miskolc szellemi életével, s a Tokaji Íróklub állandó felvidéki résztvevője és irodalmunk külképviseelője volt a Magyar Írószövetségben. Ha gyermekkönyveit is számba vesszük, nyugodtan minősíthetjük a felvidéki magyar irodalom és kultúra mindeneként. A kassai Fábry Zoltán Napok, a Kazinczy Napok, a járási Csemadok-élet irányítása – költőnk minden ilyen szerveződésen rajta hagyta keznyomát. Nagy tűz lobog benne, mely testét-lelkét emésztgeti, ám elemészteni hálistennek nem tudta.

Olvastam fanyalgó hangokat, hogy elég volt már a felvidéki magyar költők nyavalygásaiból, a sírásból, a nemzetféltésből, orrunk előtt nyújtózkodik a tág, boldog európai látóhatár, csak úgy ropognak az izületei és izmai, de még a glóbusz is kacérkodik velünk, kacarászunk hát, vessünk fickós cigánykerekeket, és nyújtunk végre szellemi kezet széles mosolyú szomszédainknak, akik ezt epedve várják. A baj csak az, hogy mi nyolcvan esztendője ezt tesszük, de kezünket, sem azt, aki nyújtja, nem akarják észrevenni, látni sem akarják, vagy ha észreveszik, jól farba rúgják, mert egy-két ragot elvét, s az indoeurópai illabiális rövid a-t labiálisan ejti. Dívatos budapesti jelszó, hogy nyissuk ki magyar kultúránkat minden égtáj felé. Csakhogy kultúránk mindig nyitott volt; hoztuk az Altaj vidékéről, kaptuk a Szentírást Jeruzsálemből, az ortodoxiát Bizánctól és Moszkvától, a nyugati katólicizmust Rómától, a reformációt a németektől és a franciáktól, a rímeket az araboktól, az időmértéket a görögöktől, a zenét, festészetet, versformákat, politikai és művészeti izmusokat mindenfelől, s magunk sem vagyunk vakok, süketek és ostobák. Nyilván jó volna elereszteni magunkat, de az utóbbi két évtizedben, a rendszerváltás után gyorsult föl és látsszik fékezhetetlennek az a folyamat, amelynek első jeleit még a hatvanas évek derekán másokkal együtt Gál Sándor regisztrálta: a felvidéki magyar sáv bomlásáé, a meneküléseké, az elvándorlásé, az önfeladásé, a települések kiürüléséé, az idegen ajkúak és más kultúrájúak, sőt másként civilizáltak gyors nyomulásaé, amely hosszú távon, úgy látszik, csak első lépcsősora a Kárpát-medencei magyarság biológiai végkimerülésének és ... (Folytatni és lezárni a mondatot nem is merem.)

Gál Sándort azonban tartsa meg az Úr még sokáig jó egészségben és a lehető legjobb kedvben, hadd köszöntsük őt 2012-ben is mindenütt, ahol az egyetemes magyar irodalmat empátiával figyelik, értik és szeretik.

Gál Sándor a Debreceni Irodalmi Napokon 2006-ban.
(Kocsis Csaba felvétele.)

„jön az időből egy gyalogút, a költészet egyik útja” (Serfőző Simon)

Serfőző Simon 65 éves

SERFŐZŐ SIMON VERSE

Helyettem

Ha én nem látom már,
hogy a Nap,
mint egy túlvilágról érkező léghajó,
merre úszik el a magasban,
s a sziklákba beletört villámokat se látom
kiállni rozsdásan a hegyoldalból,
mint a vasvillát,
majd látja helyettem más.

S hallja helyettem a vicinális szeleket
oda-vissza jární az Alföldön,
a pejszinű alkonyokat nyeríteni
a láthatár legalján,
hallja a madárkiáltásokat leszállni a fákra,
s a zörgő falevelekkel sodródni
a lehullt egeket kontinenseken át.

Érzi majd, amit én éreztem,
amikor csapkodta szárnyát bennem
a szerelem,
s amikor nem volt fedél árvaságomra,
a sehova-utakat mentem,
érzi majd,
amikor kézfogásom már az ő kezében lesz,
s az ő szemével néz az időbe,
sugárik tekintetem.

SZENT ISTVÁN KULTUSZA IRODALMUNKBAN

CS. VARGA ISTVÁN

A 65 esztendőös Serfőző Simonnak

I.

A Szent István-kultusz a keresztény magyarság számára a létezés gyémánttengelye. A magyar ember, akár hívő, akár nem az, tisztelettel néz fel Szent István alakjára, mert ha hitbeli meggyőződésével nem is értene egyet, történeti jelentőségét nem vonhatja kétségbe.

A Szent Király kultusza halálától mindmáig végigkíséri a magyarság sorsát, kultúrájának, irodalmának alakulását. Legendák és krónikák, gyönyörű népelemek után, a magyar történetírás mellett, a magyar irodalom is kivette részét Szent István jelentőségének tudatosításából. Monumentális egyénisége már a kortársait hódolattal töltötte el, halála után az egyház a szentség koszorújával övezte. Nemzeti irodalmunk is bizonyítja, hogy a magyarság a nagy országépítőt, a „nem porladó kezű királyt” mennyire tisztelte. Ez a témakör olyannyira gazdag, hogy könyvterjedelmű tanulmányt igényel, jelen írásunkban csupán jelzésszerűen tudunk róla szólni.

Katona József: István, a magyarok első királya című műve német eredetiből átdolgozott drámájában először szerepelteti modern drámai főhősként Szent Istvánt. Kegyelettel és szeretettel nyúlt a kényes témához.

1861-ben került színpadra *Dobsa Lajos I. István király* című öt felvonásos tragédiája. Az a hit hatja át, hogy a nemzet élni fog, mert a Gondviselés is ezt akarja. A dráma zárószava hódolat Szent István előtt: „*Első király volt ő e hon felett! S utolsó lesz, kit népe elfeled.*”

A kiegyezés korának szellemét érezteti *Szász Károly István vezér* című drámájában. A millennium idején jelent meg *Szalay Károly Csanád* című ötfelvonásos színművének eszmei mondanivalója figyelmet érdemel. A drámában Szent István megértette és követte az idők szavát: „*A vén idő új vágyakat teremt... az idő szavát, Ha meg nem érti, önmagának ás sirt...*” A dráma utolsó felvonásában Szent Gellért az Éghez fohászodik: „*Népek nagy Istene! tekints le ránk! / Tedd boldoggá e népet és honát: / Körítse fény, melyet király a hord / Dicső fején, az égi koronát.*” Igen, az „égi korona”, a magyar Szent Korona azt is jelenti, hogy minden földi hatalom az Istentől van.

Harsányi Lajos regénye, *A nem portadó kezű király* (1934), Kós Károly Országépítő című regényével és *Sík Sándor István király* című drámájával egy esztendőben jelent meg, jelezve a Szent István-kultusz Trianon utáni felvirágzását. A honalapítóról, államszervezőről és apostoli buzgóságú királyról szól, a Trianon utáni magyaroknak üzen.

Sík Sándor háromfelvonásos műve valóban tragédia, főhősének sorsa megdicsőüléssel végződik: az eszme, amelyért küzd, az égi hatalom akaratából diadalmaszkodik. Főhőse a jó lelkű apostol, méltán tisztelt kormányzó, aki a vallás és a rend érdekében keménykezdű hadvezér, aki hiánytalanul betölti történelmi küldetését.

Harsányi költői szépprózáját reprezentálja ez a mű, nyelve, látása, az eszményítés szépsége mutatja: a makulátlan király csupa fény, akinek nincs árnyéka. A regény egész szemlélete a legendák fényes olvasmányélményét juttatja eszünkbe. Ezer év alapozását, történelmi tanulságát hinni tudó életigenléssel tárja elénk. Prózai elemzésformában élvezhetjük mindazt, aminek énekek, legendák, regények, drámák sora emléket állított.

Az *István, a király* rockoperával új fejezet kezdődött a Szent István-kultuszban... Ratkó József *Segítsd a királyt* című drámája jelentős mérföldkő a Szent István kultusz történetében. Azt bizonyítja: a múlt nem mutatóvány, hanem emberségünk és magyarságunk éltető forrása. Ratkó József a *zsilettszélű országhatáron* túlról kiáltotta világgá: *Segítsd a királyt!* (Budapest, 1985. Inter Leones Kiadó; *Ratkó József Összes művei II. Drámák*. Kairosz Kiadó, Bp., 2002.) Ratkó Szent Istvánról szóló drámájának jelentőségét többen is próbálták irodalmi köztudatunkba beemelni, mégsem lett drámairodalmunk kánonjogú darabja: *Ab-lonczy László, Antal István, Balázs Ildikó, Berkes Erzsébet, Csáki Judit, Földes Anna, Görömbei András, Gyöngyösi Gábor, Kósa Ferenc, Márkus Béla, Nagy András László, Nagy István Attila, Novák Mária, Pálffy G. István, Pomogáts Béla, Szakolczya Lajos, Takács István, Zappe László* (Az 1984-85-ös évadban a nyíregyházi színház adta elő.) *Jánosí Zoltán* összegező érvényű értelmezést adott: *István király példája – a „Kreonok” földején*. (Ratkó József drámáiról. In: *„Kő alatti fény”*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2005. 149-153.; *„Élő fa az idő, és égig ér”*. Ratkó József Szent István-drámájának időszerkezetéről. Uo. 154-172.)

Tudjuk, Illyés Gyula szerint *Terhünk a föld, az élők az Atlaszok, akik tartják a földet, a halottak pedig a Föld terhei*. Ratkó szerint azonban *Mégiscsak ők, nem az élők, hanem drága halottaink tartják a földet: „Ház épül rájuk, tartanak falat, házat, hazát.”*

Jánosy István Szent Istvánról szóló drámája tiszta, szép költői nyelvezetű alkotás, kár, hogy mindmáig nem kapott méltó kritikai visszhangot...

II.

Serfőző Simon írói-költői ars poeticája: Élni segít, ha kimondjuk a bajt. Munkásságának értékelésében mostoha sors jutott a drámaírónak. Pedig a *Rémhírvivőket* (1975) a költőtárs, *Ágh István* a magyar parasztság erőszakos kollektívizálásának problémaköréről szóló művek között a *„legigazabbnak”* tartja. A *Rémhírvivők* a problematika okát, az *Otthonatlanok* a következményét (1979), a *Mindenáron* pedig a városi létben a folytatását jeleníti meg – ezek alapján *Szakonyi Károly* joggal nevezte Serfőző drámáirását *„élménydramaturgiá”*-nak.

A Szent Istvánról szóló drámák sorában fontos eseményt jelentett Serfőző Simon *Jövőlátó* című *dramatikus játéka*, amely más kortárs műalkotással együtt a Szent István-kultusz újulásáról, újabb virágzásáról tanúskodik. A darab a magyar történelem legtragikusabb eseményeit megidéző jelenetekből áll. István király drámai vitát folytat a sámánnal, aki azzal vádolja, hogy „*elkűnket kicserélte*”. A „jövőlátó” király dilemmája: otodái tudják-e folytatni művét. Hibáinkat tudatosítja, az „*ősi nembánomság*”, „*vis inertiae*” – a tehetetlenségi erő, passzivitás, tétlenség, ami miatt dolgozni és alkotni elfelejtettünk. A munka és az okos szervezés hiánya sok gondot okoz. A drámai idősíkok váltakozásában tatárok, törökök, labancok stb. zúdulnak a hazára. Tanulsága: *csak a Gondviselésben és magunkban bízunk, ha erős hittel és karddal ezt tesszük, akkor nem csalatkozunk.*

Serfőző Simon a hűség és szolgálat tiszta, szívós, makacs és szerény, önmagát sohasem sajnáló embere, aki jelentősen hozzájárult ahhoz költőként, íróként, szerkesztőként és könyvkiadóként is, hogy munkásságának hatása Miskolc városán túl országossá növekedjék, hogy régióknak határozottabban tudja szellemi arculatát megformálni. A drámaíró kétélyeit érezhetően kikezdte az aggodalom. Rákóczi, Kossuth (Bocskai, Bethlen) az ország fölkezt, de alkotmánysegző királyai ellen harcolva tették hazánkat csatatérre. Drámai szituációkba sodródtunk az idegen hódítók és a belső ellenség, saját népe széthúzása miatt.

Serfőző drámai víziójában kitágította, valódi jelentőségénél semmiképpen nem becsülve többre a Szent István-történetet, és a magyarság sorstörténetévé tette. Megbízható tudósokra, írókra támaszkodik, nem pedig levitézlett megszólottakra, felületes lelkesültekre, vagy sarlatánokra. Forrásait elemezte, bár nem kommentálta, végső soron nagyszerűen használta föl. Az értelmezés, érvelés, meggyőzés nehézségeinél jobban érdeklik megbizonyosodás lenyűgöző lehetőségei. Drámája rokonságot tart a legenda morális műfajával, a megrendítés és bizonyágtétel erejével oktat helytálló magyar önismeretre. Szent István magasztos jelkép, a keresztény mértéket és realitást példázza. Szent István közciklára építette népe jövőjét, ezért lehet mindmáig bátorító jel, mert a magyar élet rendjét teremtette meg. A Szent István-i rendből fakadt az abban a korban elérhető békesség. A kereszténység és a bencés Regula szellemében a rend megőrzi azokat, akik megtartják a rendet.

Nem kétes, főképpen pedig nem téves alapokon felépülő hipotézissel van dolgunk. Nem az egyes részek helytálló vagy kevésbé helytálló volta itt a döntő, hanem a mű egészének megítélése. Végső üzenete Zrínyiével cseng össze: „*Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, csak jobbítunk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak.*” Serfőző tudja, a „*Sors bona, nihil aliud*” jeligéből csak a bátrakat illeti meg a szerencse. Ettől a bátorságtól, elszántságtól, tisztánlátástól, helyes *resolutio*-tól függ sorsunk. A lehetőségek mindig is korlátozott világában kell helytállni, megkísérelni a lehetetlent is.

Serfőző hőse magatartást példáz, egy eszme ébrentartását, a magyarság szolgálatát, az aggodalmon is átragyogó felelősséget a jövőnkért. A sokféleség és másféleség tisztelét példázza, azt, hogy a népek és kultúrák egymás kölcsönös kiegészítésére, gazdagítására és nem a kirekesztésére valók. Tudatosítja: *a tolerancia tisztessége híján könnyen külső és belső erőszak áldozataivá válhatnak a legnagyobb emberi alkotások is.*

Ez az emberség- és magyarságféltés jogos, mert a drámaíró tudja: egy földpusztító katasztrófa után nem teremt új eget, nem támaszt új földet a Történelem Ura. Serfőző így összegezi a tanulságot: „*A magyarságot máig foglalkoztató kérdés, hogy azért a rengeteg*

áldozatért, amelyet az évszázadok során hozott ez a nép a kereszténység s a nyugat védelmében, mit kapott cserébe. Megérte-e a »nyugat védőbástyájának« lenni? Megérte-e a pogányságból s a bizánci kultúrkörből kiválva, lelkünket kicserélni keletiről nyugatira? Mit vesztettünk, s mit nyertünk ezáltal? Igazából befogadásra találtunk-e Európa részéről? Vagy erre ezer esztendő sem volt elég? Számíthatunk-e valaha is másra, mint magunkra? Mire kellettünk, kellünk mindmostanáig? Sorskérdéseink voltak ezek, azok ma is.»

A magyarság Szent István óta keresztény nép, a keresztény üdvösség kérdése egzisztenciálisan érint minden magyart, mert mindannyiunk egyéni sorsának egyetemes, vagyis a legmélyebb történetünk. A magyar ember, akár hívő, akár nem az, tisztelettel néz fel Szent István alakjára. Ha hitbéli meggyőződésével nem is értené egyet, történeti jelentőségét nem vonhatja kétségbe. Szent István bölcsessége révén a magyarság teológiai értelemben is az üdvösség útjára lépett, a keresztény népek tagjává, vagyis Isten újszövetségi népévé vált. Szent István egész népe nevében döntött. Országát, társadalmát a krisztusi hit és erkölcs útjára vezette, az egyetemes krisztusi szövetség, a *respublica christiana* közösségének tagjává tette.

Amint az Ószövetség népének múltjában, a magyaréban is: a nemzetté válás és az államalkotás szervesen összefüzdődik az Istennel kötött szövetség vallási eseményével. Krisztushoz tért népünk akkor vált önálló nemzetté és szervezett állammá, amikor Isten népe lett. Az üdvösségtörténet folytonos passiótörténet is: egyéni sorsunkon túl történeti létünket, nemzeti tragédiáinkat is úgy látjuk, mint egyfajta osztozást Krisztus sorsában. A keresztény ember Isten üdvözítő szándékát szolgálja az apostoli üzenet értelmében: *„vizsgáljátok meg mindent, s amit jönak itéltek, azt tartsátok meg”* (1 Tessz 5,21). Ennek jegyében köszönjük meg a Történelem Urának, akiben bízunk eleitől fogva, hogy nekünk ajándékozta a Vajkból lett Szent Istvánt. Krisztus szegletkövére építette a magyar hazát, a magyar életet: *„Koronával a fején, méltó, egyenjogú tagja lett már a kereszténységnek s a nyugati civilizáció áldásaiból kér részt.”* Ezért lehet célunk: hűnek maradni keresztény és nemzeti eszményeinkhez, ezek szellemében munkálkodni, hogy az évezredforduló hajnala a keresztény Magyarország új, erőteljes ébredését jelezze. A kereszténység erényeiben kell megújulnunk: az imádságos lelkületet és munkaszeretetet, a műveltség erényeit.

A *szent* keresztényi értelemben kiválóan jó keresztény, kiemelkedő, hősi fokban istenfélő, Isten törvényei szerint élő ember, aki követésre méltó példa, minta a társak és utódok számára, akinek élete életirányító tanulsággal szolgál. Szent István diadalmas életében és művében a magyar adottságok szerinti külön hivatás a segítő kegyelem révén valósult meg. A magyarság elementáris természeti erejét a kalandozásoknak nevezett rablóhadjáratok bizonyították, Szent István a természetfölöttire való igényt fejezte ki. A hunok, kunok, besenyők, avarok nyomán végzete felé rohanó, halálra szánt, de életre érdemes népből Európa-védő, missziós népet, az Isten által kijelölt történelmi úton keresztény magyar nemzetet teremt. Nekünk utódoknak kötelességünk a Szent Istvánnal kezdődő Árpád-házi szentek családjának, példájának megismerése, lehetőségeink szerinti követése.

Árpád hazát szerzett, a magyarság jó pásztora megismerésítő Szent István keresztény országot alapított. A keresztény nem törte le benne a magyart. Népét megtérítette, keresztény magyarságot teremtett, népét nemzetté alakította. Hisszük: a magyar szentek nemcsak példák, hanem eleven erőforrások, közbenjárók, a hivatás megtestesítői; az Úr apostoli hivatást jelölt ki a számára Kelet és Nyugat érintkezési és ütközési pontján. Állandó kapcsolatot tartott Rómával, a nagy lelki megújulás központjával, a *Cluny-i apátság*

gal. Kázmér elüzlött lengyel király és két angol herceg is Szent István udvarában talált menedéket. Legkiválóbb utódai védelmezték a nyugati kereszténységet, a közös istenhit jogán a nyugati értékeket továbbították keletre mindaddig, amíg a mohácsi tragédia ezt lehetetlenné nem tette.

Petőfi felismerése betű szerint igaz: „*Isten csodája, hogy még áll hazánk*”. Történelme során a magyarságnak sokszor el kellett volna pusztulnia, de mindig képes volt felállni, megmaradni. Ezért mondja Sik Sándor: a magyar történelem összeomlik, ha kihagyjuk belőle az Istent. Közismert a mondás: „*Segíts magadon, az Isten is megsegít!*” Hinni, bízni és tenni kell a megmaradásért. A magyar hivatás Szent István óta *erkölcsi hivatás, magyarnak lenni – elsősorban erkölcsi fogalom, erkölcsi küzdelem: hit a magyarság hivatásában*. Nincs más választásunk: *elfogadjuk, vagy megtagadjuk ezt az örökséget*.

Serfőző nagy erénye a töretlenül megőrzött hűség a kétkezi emberek, a XX. század oly sokszor megalázott mezei szorgalmát képviselő parasztok és a kétlakiság ingavonatan városba járó, majd a lakótelep-kaszárnyákba szakadt munkások iránt. Megtartotta valomását, beteljesítette célkitűzését: „*Írtam azokért, akikért, hogy könnyebb legyen elviselni a terheket, ne hallgasson el a szó.*”

Serfőző Simon költőként, sőt drámaíróként is felépítette a *tanyától és hazámig* ívelő aranyhidat, amint ezt *Jövőlátó* című dramatikus játéka is igazolja. *Gyerekidő* (*A kis vadóc, Nyulak a hurokban, Nincs maradás*) címmel bevallotta életét, feltárta emberi és írói genesisét. Az országos hírű *Felsőmagyarország Könyvkiadó* vezetőjének munkáját értékelve *Aquinói Szent Tamás*nak a története jut eszembe, aki egyszer a folyosót takarító, a nagy teológus tudását, műveinek jelentőségét dicsérrő laikus szerzetestestvérének mondta: „*Testvér, a maga seprűje és az én tollam teljesen azonos értékű Isten előtt. Ha pedig ön tisztább szándékkal seper, mint én írok, akkor az ön seprűje messze megelőzi értékben az én tollamat.*” Serfőző eddigi műve arra is példa, „*Ha a lélekből élünk, akkor követnünk kell a Lelket.*” (Gal 5,25)

Serfőző Szent István drámájának színpadi sorsa korjellemző, éppolyan mostoha, mint Ratkó József *Segítsd a király* című remekművéé: professzionális színpadon elő sem adták. Serfőző és Ratkó szemléletük mélyen rokon abban, hogy múltunkat a Mindenható irgalmába, jelenünket a szeretetébe, jövőnket pedig gondviselésébe ajánljuk.

Szent István egész népe nevében döntött, országát, egész társadalmát a krisztusi hit és erkölcs üdvös útjára vezette, a magyart, mint egykor Mózes Izrael népét. Az isteni szövetség népévé, az egyetemes krisztusi szövetség részesévé avatta: a *respublica christiana*, a keresztény népek közösségébe integrálta. A magyarság a keresztény Európához integrálódott, ahol a kereszténység vallást, életformát, civilizált és kulturált életformát jelentett. A köztudatban is így él Szent István: a magyar nép általa lett Isten népévé. Mint a zsidó nép múltjában, a magyaréban is: a nemzeté válás és az államalkotás ténye szervesen összefűződik az Istennel kötött szövetség vallási eseményével. A Krisztushoz tért nép, amikor Isten népe lett, akkor vált önálló nemzeté és szervezett állammá. A *Szent Korona* voltaképpen ennek a belső összetartozásnak szimbóluma.

III.

Petőfi úgy látta, „Isten csodája, hogy még áll hazánk”. A magyarságnak a reálpolitikai számítások szerint sokszor el kellett volna pusztulnia, de mindig képes volt megmaradni, tragikusan nehéz helyzetekből is felállni. Ezért mondja Sík Sándor: a magyar történelem összeomlik, ha kihagyjuk belőle az Istent. A „*segíts magadon, az Isten is megsegít*” elv szerint hinni, bízni és tenni kell a megmaradásért. A magyar hivatás Szent István óta erkölcsi hivatás: küzdelem, hit a magyarság megmaradásáért.

Ma létkérdés Ady sorskérdése: „*Mit ér az ember, ha magyar?*” Most az európai integráció szándékát akarjuk megfogalmazni. A globális világban a régiók, a szellemi-lelki táj-hazák értékeit szeretnénk képviselni. Integráló célkitűzéssel tradíciókat akarunk megújítani egy olyan Európában, amely jelenleg még inkább csak militáris és gazdasági egység. Korunk Európájának kulturális, szellemi és lelki egységéért még sokat kell dolgozni, és azért is, hogy Szent István Trianonban szétdarabolt, azóta belül is sokszorosan megosztott országából ismét *haza* legyen, és legalább a Kárpát-medencében valóra váljon a magyarság egysége – spiritualizált államhatárokon át – nyelvi, kulturális, szellemi, lelki értelemben is.

A 65 esztendő *Serfőző Simonnak* Arany János szavával kívánom, aki a Toldiban Miklós szájába adja az édesanyjára vonatkozó jókívánságot: „*Áldja meg az Isten ezen a világon, / Még a másikon is, szívémből kívánom.*”

A hidvégdórói Gedeon-kastély homlokzata (copf, 1770 körül).

INNEN MEGYEK

**Palimpszeszt a *Közel, távol* című kötet verssoraiból
a 65 éves öregbéres, Serfőző Simon köszöntésére**

SZAKOLCZAY LAJOS

vállamig se érnek föl
az alkonyattól kivörösödő tanyák,
a szalma- s nádtetős falvak,
a varjúvonulású egek,
lakodalmunk nőtái:
a leszakadt lombú nappalok,
a barátságos, karon fogó üdvözlések,
elhamvadt örömeim;
innen megyek én messze,
magasban rebbenő lélek,
szívverésemmel fölnyitottam
e Hold-vakablakos országnak
a lónyertéssel felpántlikázott
forradalmaink gyalogösvényét;
akkor is vigyázzatok!

Mese az öregbéresről, aki a városba ment

Akkor még nem volt öregbéres, csak fiatalocská. Űlt a tornácon – ahogyan a falujabeli nagy paraszttíró, Krúdy Gyula –, és nézte az eget. Vijjogások hallatszottak föltről, s az édeskés, a kocsmá szagát is fölkapó szél, úgy versenyzett a héjával, hogy a kisbéres nem tudta, sírjon-e vagy nevéssen. Nevetni akart, de épp akkor húzott el fölötte kacagva egy ártány, s tollainak suhogása csak azért nem hallatszott, mert a mezítlábas, csupán kórót rágcsláló fiatalembernek úgy korgott a hasa, hogy elnyomott minden zajt.

Pedig az volt bőviben. A kacsák hápogtak, a libák gágogtak, a lovak nyerítettek, a disznók rőfögtek, a zetor pőfögött, a malom duruzsolt, a szék nyikorgott, a lebbencsleves – macska nem lévén a házban – nyivákkolt, a kutya pedig úgy ugatta a holdat, mintha a té-eszcsétől napidíjat kapott volna.

Ezért szeretett falun lenni – a varázslatért. Álmosan fölkelte a hajnal, és hogy szó ne érje a házelejét, azonnal csizmát húzott, és usgyi! ki a mezőre.

A kisbéres vele ment. S minthogy jobb dolga nem akadt –no meg olyan adakozó természet volt –, megszojtatta a kisbikát, szalagot kötött a menyét hajába, aratókorsajába fogta az eget (pálinkának gondolta volt), és olyannyira elkezdett jókedvében, éhségében, lyukas gatyában és a felmenőitől kapott rekedt hangon énekelni, hogy a kajja természet is ébredezni kezdett.

A búza megdőlt, önmagát learatta, a kákics – sóska helyett – levesbe került, az ásónyel meg úgy kupán ütötte a vérző Napot (korábban ki támadta meg, arról nincs híradás), hogy a nyikorgó taligakerékként szenvedő falura rázuhant a sötétség.

A kisbéres utálta a dohos albéretű várost, a ménként ágaskodó mozdonyokat, az utcasarkon fölkinált szerelmet, a villanyosok túlköléseit, a kombinéját vesztett hajnal ácsingózását a munkásszállások lépcsőin. A vele egy tálból kanalazó varjút szerette, a láncsal zajos kerek kút megunhatatlan – ebédre, vacsorára jó – zenéjét. A falut, amely egyszerre volt étel, ital, szerető, apa, anya, a gondviselő gondosság. Az ősz csülöknyomaiban virágzó pipitért látott, a *semmi* suvadásaiban pedig kisbéres voltának (Amperének) megtesülését.

A ház megett nőtt gizgazok szíve boglyáját nagyra növesztették. A köhögő deszkapalánkok arra biztatták, hogy szegény-nyomorúságában is mindenhol nyissa ki a száját, ha az emberiséget sérelem éri. Ezért szerette a vályogkeszervet, a muskátlik nyitódó-csukódó színreflektorát. Mind-mind rokona volt.

Mégis, mégis, mégis. A töreket töredelmesen kitörölte szeme sarkából, csizmáját megpökte, vállára akasztotta táskáját, búcsút intett a templomtoronynak és a bögő traktoroknak, teheneknek, s fölvetett fővel (mert a fejben ész is volt) elindult mindmáig tartó *szenvédése* terepére.

A bűzös, bűnös, kiismerhetetlen városba.

S ha hiszitek, ha nem, a kisbéresből itt lett öregbéres.

Hatvanöt napraforgó tányérja éltesse ezt a kákicson át vassodronyra vezető, s ott igen csak megülő életutat!

SZENTI ERNŐ VERSE

Kihagyhatatlan

A 65 éves Serfőző Simonnak

Akár úgy is történhetett volna,
nem ismered fel,
és ő sem ismer meg téged.

Akár úgy is alakulhatott volna,
nem teszed meg, csak gondolod.
Nem lehetett nem megtenni:
az emlékezetet látomássá kerekíteni.

Fordítva is alakulhatott volna,
egyetlen törvény mutatta az irányt.
A faképnél hagyott fekete-fehér után
hozzáláttál a sorsodba befalazott
árnyalatok napvilágra segítéséhez.

Miként ott és akkor, akárcsak ma:
nem hagynak nyugton a kihagyhatatlan dolgok.
Egyedül is együtt a jötevőkkel:
arccal a várandós csönd felé.

ÜDVÖZLET TOKAJBÓL

Oda, vissza – félúton

SARUSI MIHÁLY

Serfőző Simon
65. születésnapjára

Jó, hogy meg tudtuk várni a fogadást, ilyen finomat régen ettem!
Régen? Lánykorodban ha.
Még hogy lánykoromban.
Kár, hogy ekkora a forgalom, estére érünk haza!
Ha így haladunk, holnap reggel.
(Simó fogja a fejét.)
Pető, te miért nem mutattad be az új könyvedet?
(Péter rád mered, s már mondja is.)
Mert Simi nem engedte.
(Simó rémülten néz Rózsikára.)
Petőnek évente kijön egy könyve. Kb. annyi, mint Miskának.
Hajaj...
Ajvé!
Hogy előzől? Ne siess annyira!
(Miska előz, kerül, száguld úgy 95-tel a fürgeteges forgalomban.)
(Halad, dumál, duma, dumaparti, traccs.)
(Simó félti magát. Magát? Az életét! Ezekről az örültektől.)
Miska, inkább vezess! Ne dumálj!
Engem nem zavar.
(Őt nem, de a hátul szorongó Simit igen.)
(Nem szorul a hátsó ülésen, mellette csak Miska asszonykája ül, aki mindaközben jókat kuncog, hogyné térnének el az Opelka háromüléses – tehát igen tágas – hátsó fertályán!)
(Ha láttad volna magatokat!)
Hallod, ez kész kabaré.
Hol a táskám?
Mire gondolsz?
Melyikre?
A táskám nem találom.

Jó, de melyik? Amiben a piperecikkeidet tartod?
 Vissza kell fordulni.
 Nehogy már.
(Megőrülök – néz segélykérően Rózsikára.)
 Vissza!
 Hova vissza?
 Miskolctapolcára!
 Tudsz jobbat? – bátorítja Simót Pető.
 Te, engem ne Petőzz!...
 Ne sértegeds – nevet Simi végre.
(Ebben a pillanatban majdnem érti Petőt meg Miskát.)
 Th-val írod?
 ÁVH-val.
 Haha.
 De már megtettünk vagy ötven kilométert!
 Menjek haza kapukulcs, pénz, irat nélkül? Ráadásul benne van a jogosítvány, forgalmi!
 Ne hülyülj.
 Én nem, megyünk.
(Fordul.) (Lassít, kanyarodik, hátrafelé hajt, aztán előre! Azaz vissza, amerről jöttek.)
 Jó, hogy mondd, én meg a szemüvegemet nem találom seholl! – keresi hirtelen Pető
 a maga hiányát a nagy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyeszéli, szinte hevesi helyen, az
 úton visszafelé menetben.
(Megőrülök.)
 Vigyázz, kutya!
 Jó, hogy nem eb.
 Fakó. Eb ura!
 A tied.
 Kuvasz.
 Bernáthegyi.
 Th-val?
 Ne.
(Simó kimerülőben a hátsó padon.)
(Előbb csak bámult; ekkora hülyét! Mekkora marhák. Aztán idegeskedni kezdett.)
 Ne bolondozzatok; inkább az utat figyeld!
*(Nem szokta meg az efféle modort az ország útján. Avagy túl sok örült költővel, íróval,
 miegyéb „irodalmárral” utazott már együtt?)*
 Miska, mit ittál?
 Tegnap este, vagy a múlt kedden?
 Én most is iszogattam, mit is adtak a fogadáson?... – és más sorolja is Pető. (Mit nem
 ivott, mert ő egyébként nem túl duhaj költő. Ellenben ha Miska ihatott volna...)
 Jóska halotti torában azt mondta Kárcsy, Vigyázatok, Miska most nem vezet!
 Mert túl jó híreket keltették Frankfurt után!
 Okkal.
 De nem biztos, hogy joggal! II. Jóska azóta is fújja: kár, hogy nem hánytad le az egész
 frankfurti bandát!

De hát bűdös volt – sápirozott Anna.
„Második” Jóska?
(*Simó a fejét fogja. Még hogy fogja, lassan borogatnia is kell.*)
Az ott már Miskolc?
(*Miskolc, az asszony addigra legott elmenekült, nem leljük otthon. Ahogy az előbb távoztunk, elhúzta a csikót. Megszabadult az ura művészbárátaitól.*)
Jó hogy nem hagyátok itt a fejetekeket!
A fejünket nem, az erszényünket.
Az erszényben meg a kicsinyeinket!
Jaj – jajgat Simi.
(*Be a házba.*)
Itt van!
Hol lenne.
Nem ihatnánk valamit?
Az kéne, mint ablakos tótnak a hanyatt esés.
Mért, te tót vagy?
Hallod, ne kötözködj. Legközelebb.
Th.
Legközelebb nem engedsz be a házádba?
Valahogy úgy.
(*Simó nem lát, nem hall, mehetnékje fokozódik.*)
Mehetünk?
(*Belép az asszony.*)
Fiúk, mi történt?
Semmi, csak itt hagytuk a fejünk.
...fejetek!
A fejünk nem, de az erszényünk!
Még szerencse, hogy nem vagytok erszényes nyulak!
Erszényes nyúl, te ökör, nincsen!
Még Ausztráliában sem?
Ott sem.
(*Pető belenyugszik, Miska élcelődik.*)
Erszényes kanveréb!
Ne ugraszd!
Indulni kéne már.
Fiúk, mindent bepakoltatok? Gatya, bocskor, ingváll?
Majd itt hagyjuk.
Neked, bolond leszek!
Ne bomolj.
Indulj!
(*Indul.*)
Nehogy visszanézz!
Mi az, nem felejtettél valamit még Miskolcon?
De igen, a könyvlista maradt nálatok, amit Tokajban kaptam! Miska, fordulj meg újra –
irányít Simó!

(Az kéne a feleségemnek...)
Irány Surány.
(Aztán mégsem.)
Nekem nehogy Suránynak kanyarodj – fogja a fejét Simi.
Ne vedd komolyan – inti az asszonyka –, látod, hogy hülyéskednek!
Látom; azért kellett visszafordulni.
(Simó feje mint a cékla. Előbb sárga volt, majd vörös, később lilára váltott, hogy a pirkadati pirosat ne is említsük, avagy a késődélután kékjét a Mátra alatt.)
Ottfelejtettem a könyveimet!
Hányat? Az egész könyvtáradat? – kérdi Simó Pétertől.
Azt nem, a te legújabb könyved is köztük, van. Amiket Tokajban szedtem össze!
Hány?!
Ha jól emlékszem, négy.
Postázom! Csak ne menjünk vissza.
(Az kéne Siminek, már így is kész ideg.)
Művészek, írók! Csak efféle népséggel ne kezdj...
És a költők hol maradnak? – kontráz a kormánynál Miska.
(Könnyű annak, aki csak úgy szabadon belepofázhat – mondaná, ha merné, Simó lelkem.)
Te, komolyan mondom, fordulj vissza!
Miska, nehogy megfordulj! Én akkor inkább itt, most, azonnal kiszállok!
A 3-as országúton, csak úgy kapod magad és kiugrasz? Jól néznénk ki. Engem becsuknának, te meg eltávoznál az örök vadászmezőkre...
Miska, ne bomolj.
(Simi kész. Lassan.)
Megkapod postán, megígérem!
Na jó, ha biztosra mondd. Azonnal?
Abban a szent pillanatban, hogy három hét múlva visszaérek Rékasról Miskolcra!
Négy hét? Ne őrjtsd meg a cimborádat.
Öt hét? Addig megőrülök.
(Simó kezd.)
Megforduljak?
Neee.
Na jó.
Az tenné be a kaput.
(Már azt sem lehet tudni, mondta-e, kimondta, avagy csak gondolta az illető a leírtakat, emlékezetben megőrzöttetek satöbbit.)
(Ezt a satöbbit, légy szíves, részletezd!)
(Mondom, megőrülök – mondja, netán csak gondolja, fut rajta végig, villan át egész mindenségén, Simó testvérbátyád.)
Emlékszel arra az úriasszonyra? Annyira betokajizott, hogy a harmadik féle bor után úgy kellett föltámogatni.
Támogatni? Te még azt láttad. Én, amikor fölmentem, már a földön.
(Jaj, istenem, lesz egyre szerencsétlenebb Simó.)
Te, ez már lassan Rékas!

Hogy mondtad, Rékás? Nem a Rékából ered eredetileg?
(*Péterre úgy néz Simi, mint aki menten kiugrik a döcögő közút kellős közepén a 85 km-es sebesség javán.*)

Nem kell, hogy bevigyetek a házhoz, a falu előtt kiszállok.

Viszünk apádig!

Jaj, csak azt ne! – rémüldözik Simó.

Mért, a szüleid ott élnek?

Édesapám.

Ja, tudom, itt nőttél föl.

(*Jó helyen, tőletek távol – írva vagyon Simi arcán.*)

(A falu határába érve, a falutól még úgy tíz mérföldre Simó kiszól:)

Ha, Miska, megint meg akarsz fordulni, szólj, azonnal kiszállok!

(*Itt a búzatarló szélén, honnan még a rékasi templomtorony sem mutatkozik.*)

Mért fordulnék meg? – csudákszik Miska, midőn hörcsög elől menti egy rántással a kocsi.

Hál Istennek, köszönöm! – vet magára keresztet Simó.

(*Hátul a kocsiülésein Rózsika már rég megszakadt a nevetéstől. Előbb csak pukkadozott, aztán ki-kitört belőle a harsány kacaj.*)

Kac-kac!

Ne őrijs.

Szevasztok! – és már ott sincs; kinn, hol tágasabb, és nem mozog (annyira) a Föld, Simi keresztet vet.

(Hazaért.)

Pál!

(*Jézusom.) Pá; igyekezzetek, jön a vihar!*

(*Vihar nem, a jó Nagyboldogasszony nap előtti meleg nem szűnne semmi pénzért.*

Forróság, mely a hűtetlen kocsiban agyvízforraló.)

Csak nehogy az agyadra menjen.

Ez már ráment.

Valamennyiünkére?

Hogy a búsba ne!

(*Péter révhez kormányozza a kocsit. Nyaralójukban várja családja.*)

Az ott a Tisza?

Holtága.

Nem szokott kiönteni?

Ez nem. De, igazad van, egyszer majdnem!

(*Háztűznéző, falatozunk, majd tovább.*)

De ide máskor is elgyertek! Megszervezzük.

Hozzuk Simóékat is.

Persze, családostul!

Forduljunk vissza?

Legközelebb.

(*Legközelebb, amikor Simi nagy nehezen beszállt Miska kocsjába – aki eredetileg vállalta, hogy hazaviszi, nem vihette, ezért kénytelen megint beülni –, némi gyanakvással teszi: nem fog ez a kótyagos alak megint visszafordulni?)*

Miska, ha megígéred, hogy nem fordulsz vissza...

(Miska ígérte. Meg különben is ott lesz Rózsika, aki azért nem olyan széllebélelt. Hiába volt ott legutóbb is, Miska mégis megfordult.)

Miska megint meg akar fordulni? – kérdezi rémülten, tarisznyáját magához kapva, a gyors kiszállásra fölkészülve Simó, amikor Miska egy faluban lassít, beállt egy ház elé, tolat és visszamén.)

Csak krumplit akar venni – Simót alig lehetett megnyugtatni, Miska valóban nem fordul vissza Tokajba!

(Nem és nem.)

Vigyázz, azt a kankutyát el ne üsd!

Ez tudja, hogy nem szuka...

(Simi a fejét fogja.)

Kankutya, szuka... – Csak meg ne fordulj.

(Bolond út.)

Bolond út volt, hallod!

(Bolondnak bolond, de.)

Ha lett volna nálam magnó és fölveszem, fizetnének érte, akik hallgatják!

Nem magnó, film! Mert a hang kevés, azt látni kellett. Simó ijedt arcát, Pétert, ahogy elereszti a képzeletét, Miskát, ahogy veszi a lapot és tódítja...

(Péter is ott hagyta a bőrtárcáját, iratait, pénzét, de neki csak Simi lakásán jutott eszébe.)

Még szerencse, hogy visszafordultál. Hogy idejében eszedbe jutott!

Hogy a csudába ne.

Út, Tokajtól Miskolcon, Zagyvarékason, Nagyréven át (a Lajta-bánság iránt) Almádi-ba... Fiatalság, bolondság.

Nekem mondd?!

Neki.

(Isten éltesse!)

(Persze, épp erre gondoltál, amikor visszafordultál!...)

Persze, hogy persze.

Hajrá Rékas!

Az igen. Hajrá!

Simi.

Simó, Simó. (Simi.)

Ha én ezt előre tudtam volna!

Ő nem, mi úgyszólván.

(Úgy a 60. születésnap előtt nyárutón a kocsiban, kocsiuton, kocsi mellett.)

65? Beülsz?

Majd ha (előbb) bolondgombát eszem!

Miska karikatúrát tött! – fogad azon a nyárutón (is) Annus néném Kisiratoson.

(Már megint.)

(Amíg lehet.)

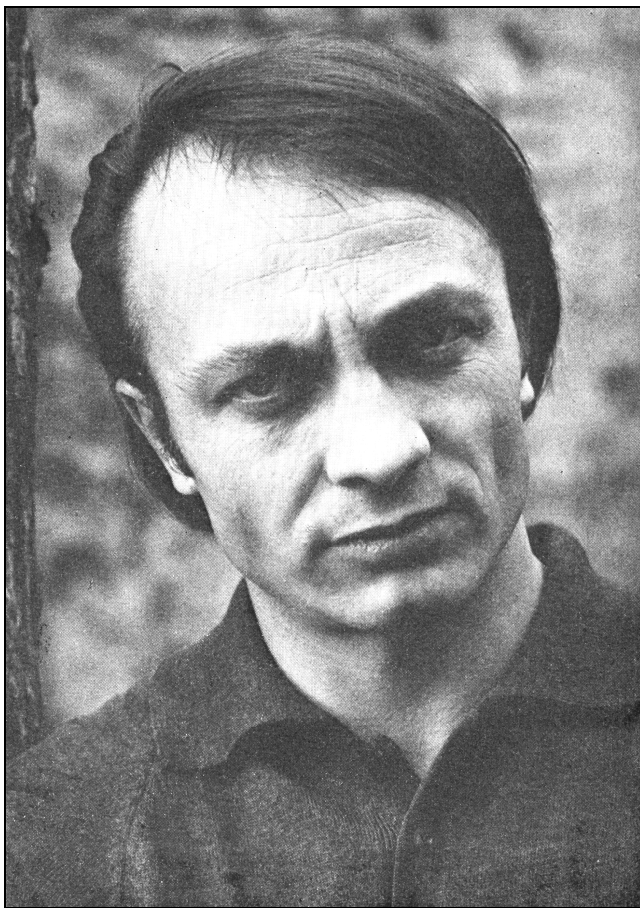
(Amíg engedí az a vén kaporszakállú.)

Üdvözöllek Tihanyból!

(Akarja mondani: Tokajból...)

Ebbe bele lehet örülni.
Az hiányzik neki, meg még egy ilyen Tokaj-Miskolc-Miskolc-Rékas út!
Ne ugrass.
Tokaj-Tokaj, Rékas-Rékas. (*Oda, vissza – félúton.*)

Serfőző Simon (1977).

A SZABADSÁGBAN MEGŐRZÖTT HŰSÉG ÉS A HŰSÉGBEN MEGŐRZÖTT SZABADSÁG

**Serfőző Simon: Megfordult égtájak.
Szépirás Kiadó, Orpheusz Kiadó, 2007**

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Serfőző Simon folyamatosan a saját növéstervére és legjobb lehetőségeire figyelő szerző, aki régóta tudja, hogy költőként egyetlen feladata van: konok hűséggel és művészi szabadsággal képviselni azt a tradicionális értékvilágot, amely őt földajkálta és a sokra hivatottság felelősségével újtárra indította. Ennek megfelelően Serfőző Simon minden egyes művében megérinthei az olvasót a hűségben megőrzött szabadság és a szabadságban megőrzött hűség példázatos ethosza. Az emberi-művészi tartást és tisztaságot sugárzó magatartás ígézően szép megnyilvánulása a *Megfordult égtájak* című kötet, amely a költői pálya magaslati pontjaként, egyszerismind a klasszicizálódás jegyeit mutató kiteljesedés fontos állomásként tarthat számot sokak érdeklődésére.

A legújabb Serfőző-kötet borítójáról maga a szerző néz ránk figyelmes, fűrkésző szemmel, se nem derűsen, se nem komoran, illúziótlanul tiszta tekintettel. A szemek tükrén fölfénylő végtelenben ott rejtőzködik az a valamikori gyermekember is, aki – játszótársaihoz hasonlóan – a rendíthetetlen bizonyosságok kétely nélküli hitével kiálthatta világgá a földi dimenziók között eligazító és biztonságot jelentő evidenciát: „Elöttem van észak, hátam mögött dél, balra a Nap nyugszik, jobbra pedig kél”. A nyilvánvalóan metaforikus kötet cím dacára is úgy vélem, hogy az a hajdani (kozmosz) rendnek és archaikus léttörvényeknek ösztönösen engedelmessé váló kisfiú ma is él, olyannyira, hogy az ő gáncstalan tisztaságot, ősi romlatlanságot sugárzó jelenléte nélkül ez a fájó hiányokról és csonkaságokról lamentáló kötet talán soha sem született volna meg. A jelenlét- és emlékezetvesztés korában, a hagyománytörés és önfelejtés évadján csak remélni lehet, hogy mi, olvasók is meghitt beszélő viszonyban vagyunk gyermekkori önmagunkkal.

A karscsú kötet végigolvasása alig egy órába telik, de kicsoda óra ez: szerelem és hálál órája. A *Megfordult égtájak* a hajdanvolt idill és az idejekorán távozottak fölötti fájdalom-essétség versekbe menekített lélekrezdüléseit, a szomorúság szüntelen szívágását az áttetszően tiszta formák és klasszicizált nyugalmú szerkezetek kompozíciós rendjében szólaltatja meg. A szimfoniaszerűen összekapcsolódó, egymást hívó és támogató versek olvastán olybá tűnik, hogy a *Mosolyok mögött* Kányádi-jának reflexív típusú önértékelése Serfőző Simonra is érvényes lehet: „a horizontális titokzatosságból / negyven év múltán

vertikális lett / elégedett lehet velem eképpen a / legmodernebb igényeket / támasztó szövegmagyarázó is / igazán elégedett”.

A hangsúlyos tartalmakat megelőlegező, transzparens kötetcm is azt fejezi ki, hogy az „ezredváltó sűrű évek” kaotikusan képlékeny és nehezen kiismerhető viszonyai között bizony-bizony nagyot fordult velünk (és bennünk) a világ. Meglehet, nem is csak egyszer, úgyannyira, hogy folyamatos rosszullet és szédülés környékez bennünket. Ez a fajta sorozatos anomáliákból, amnéziákból és elszalasztott lehetőségekből táplálkozó rossz közérzet a *Megfordult égtájak* egyik legszembetűnőbb vonása. Példának okáért az idő- és értékszembesítő versek atmoszférikusan is jelentésses darabjaiban (*Akkor még, Azóta, Más erők, Nem azok*). A felsorolt művek olvasása közben önkéntelenül egyre csak arra gondolok, hogy a mi jövőre nyíló ablakainkat talán végképp bedeszkázta az idő. Miközben persze tudom, hogy – lévén a költők a reménység helytartói – a vers mindig megtartó, életérdekű és jövőre vezérlő erő. Ebbéli minőségében pedig lényegi üzenetét tekintve soha sem lehet lemondó vagy pesszimista.

A Serfőző-líra valóság- és természetközeli beállítottsága, empirikus, tárgyi világba való beágyazottsága ebben a kötetben is meghatározó, de a komplex élmény- és érzékenység-formákat működtető költői szemlélet immáron jóval tágasabb tér- és időkoordináták között mozog, ami a korábbiakhoz képest árnyaltabb és gazdagabb (mondhatni univerzálisabb) világérzékelést, távlatosabb, mélyebb és átfogóbb létértelmezést tesz lehetővé. Ehhez persze a versek metaforikájának földúsulása, a régről ismerős értékjelképek komplexebbé válása is nagymértékben hozzájárul. Olyan konstans szemléleti elemekre, ismétlődő motívumokra gondolva, mint például a Nap, Hold, apa, anya, szerelem, élet, halál, gyerek, felnőtt, a múlt-, jelen- és jövőképzeteket magába foglaló idő, valamint az égtájak, ami olyan gyakorisággal fordul elő a kötet darabjaiban, hogy bizvást szövetségsszervező erőközpontnak, világképi szempontból is megkerülhetetlen versalkotó és jelentéshordozó elemnek számít. A címbeli tartalmak jobb megértéséhez a verseskönyv egyik emblematikus alkotása kínálja magát: „Mások a reggelek, / amelyeket ébredek magamnak. / Az éjszakában / más bolygófény suhan. / A madarak, / a magasság kenusai, / más irányba indulnak, / lapátolják szárnyukkal a levegőt, / mint tavaly, / azelőtt. // Mintha megfordultak volna / az égtájak. / Ami távolodott eddig, most / szembe jön velem égis szarvakkal, / véres vasporfával. / Célponttá vált, / ami eddig cél volt. / A világ düheitől vöröslök / az alkonyati égbolt. // Más erők küzdenek, / mint amelyekkel én küzdöttem, / sárkánylábnyomukat / még látni mögöttem. / Más félelmek korma / rakódik rám. / A jegenyerekéták más/parancsra várnak, indulásra készen, / hogy a völgyek silőiből fölsüvöltsenek, / elhagyják a Földet.” (*Más erők*).

A versvilág gazdagodása tematikai és műfaji bővülést is jelent, hiszen a közösségi orientációjú, nemzetföltő művek (*1959, Ma is, Amikor nincs más*) mellett ott találjuk az öntüköröző, hitvallásszerű verseket (*Nagyobb napot, Ha szólok, Nap se kell*), illetve az egyszisztenciális érvényű közérzetverseket is (*Most tudom már, Nem itt éltem, Megfogyatkozom*). Ugyanakkor a Serfőző-líra a magánszféra hangsúlyosabb tematizálása révén bizonyosfajta átstrukturálódást is mutat. Mindenekelőtt a szerelmi élménykör újbóli előtérbe kerülése (*Menne hozzád, Onnan hallom, Látod a világot*), valamint a veszteségek nyomán születő rekviemszerű versek döbbenete (*Maradtál volna, Hiányuk borzong, Sirató*) jelent az előzményekhez képest nagyobb fokú személyességet, valamelyest oldottabb, artiztikusabb minőséget is. A szeretteit és pályatársait elsírató, megrendítő szépségű versek-

ben az értékeremtő fájdalom költői hagyományához kapcsolódva úgy hoz létre egy tisztultabb értékvilágot, hogy eközben a liturgia költészetét a költészet liturgiájává avatja. Az édesapa alakjára fókuszáló, katartikus erejű siratóvers mellett emberi mélységével, nyelvi szépségével és hibátlan formarendjével különösen emlékezetes a *Hiányuk borzong* című rekviemszerű költemény: „Mi sürgette elmenni őket?/ Mit éreztek meg jó előre?/ Még több romlást, megrontást? / Elegük lett belőle? // Mert nincsenek, belejajdulnak / a magukra maradt szavak, / az elárvultak, megözvegyültek. / Sírnak mind a tetteik, / Hisz ki folytatja őket? / Ha kétrét görnyed is, / munkájukat hátára ki veszi? / De csak a csend károg, / és borzong valahány fán a hiányuk.”

Az immáron Balassi kardját is méltán magáénak tudó Serfőző Simon a kortárs költészet legjavához tartozó jelen kötetével is arról győzi meg az olvasót, hogy a bágyadt posztmodern amnézia korában is létezik olyan esztétikai magatartás, amely úgy tesz eleget a korszerűség és a kommunikációképesség követelményének, hogy eközben látni, érezni, gondolkodni – egyszóval élni segít.

A teresztényei református templom, épült 1797-ben. Belsejében festett famennyezet és berendezés látható ugyanebből az évből.

SERFŐZŐ: 65

KALÓ BÉLA

Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon. A „Hetek” együttese, amely a 60-as években indult ifjú lírikusnemzedéket jelentette. Noha szervezeti összetartozásuk már kezdetben sem volt mondható feltűnően szorosnak, a bemutatkozásuk – hangjuk volt nagyjából egyidejű – hasonló.

A hétből egy, a mostanság 65 éves Serfőző Simon – mára sokdíjas költő-író-szerkesztő-könyvkiadó, akiről három-négy évtizede még az volt leírható, hogy a szegénység-periféria mélyvilágából küzdött föl magát, magával hozva a küzdelmes gyermekkor eleven élményeit, a súlyos életpaszttalok sokaságát, a szemléletformáló életismeretet. Meg hogy: etikailag elkötelezett, világgépének centruma a szegénységből fölemelkedők iránti hűség, a közéleti felelősségérzet. Ezeket a tételeket a mai, ifjú olvasó blódlíneak, közhely-gyűjteménynek érzi, s némileg igaza is van, s mégse.

Laudátor maga is úgy érzi, hogy jelenünkben anakronisztikusnak vélhető az a hang, amely a József Attila-i ihletés, a plebejus indulatokat és értékítéletet versbe foglaló Illyés Gyula, de még inkább Nagy László, Juhász Ferenc és Csoóri Sándor nyomán szólalt meg, noha a magyar irodalmi összegésznek kétségkívül értékes szegmense. A „nép-nemzeti alkattan” kutatása ma nem divat, egyes körökben eme irányzat képviselőit olykor a mucoisággal hozzák összefüggésbe, s „égrenyilazó” kívánalmaikat, indulataikat, ambivalenciákat hordozó kinyilatkoztatásaikat kinevetik. Igazuk van?

Az éghajlat, a tájvilág befolyása mián a magyar íráskészséggel megáldott alkotó a vershez nyúl (míg mondjuk a francia az elbeszélést, az angol a naplót választja műfajul). Az irodalomtörténet-írás pedig Magyarországon is a verset tartja a legfontosabb szellemi göröcsőnek a literatúrában, még akkor is, ha erről a nagyvilág mit sem tud.

Serfőzót mindenki költőnek tartja elsősorban, vélhetően lírikusi munkásságára kapta kiténtéseit, díjait is. Engedtetsek meg egy szubjektív vélemény: köszöntőnk alanya elsősorban prózaíró, mégpedig abból a kitűnő fajtából, amely a mörცი örökség méltó folytatása, s amely hiányzik mai irodalmunkból. Ahogy Kosztolányi a huszadik századi próza egyik briliáns egyénisége, s csak utána lírikus, úgy Serfőző Simont is szépirórnak tarthatjuk, egy olyan elfeledett múlt megörzőjének, aki a dél- és közép-amerikai mágiikus realistákhoz hasonlóan szeretné provinciáján keresztül globalizálni a saját világát.

Figyeljünk csak:

„Maradék tartásunk megroppanhat. Az önbecsülésünket, megtartó erőnket: önazonosságunkat veszélyeztethetjük, ha a kiterjedő szegénységtől, bizonyos rétegek nyomorának elmélyülésétől való félelmünkben – mindegy milyen áron – piacra dobjuk, eladjuk önmagunkat. Ha nem érzékeljük ezt a veszélyt, annál nagyobb a baj. Mert ez azt jelenti, hogy

elveszítettük éberségünket, gyanútlaná váltunk. Pedig jó szimattal kellene lennünk, jóelőre megérezni, mitől óvakodjunk.”

Serfőző sorai ezek 1989-ből. Azóta közel két évtized telt el, s az író – költő veszélyt szimatoló, vést megérező empátiája mára még érvényesebbé vált.

65 év nem nagy idő, de nem is kicsi. A megélt és átélt múltból kinőtt ouvre teljesnek mondható, bár még korántsem lezártak. Versek, regények, elbeszélések, drámák és publicisztikai írások után még következhetnek versek, regények, elbeszélések, drámák és közéleti töltésű újságműfajok, amelyek egy emberi tartás, egy lehetséges magatartásforma lenyomatai lesznek változatlanul.

Pátriánk: anyanyelvünk. Serfőző Simon jól sáfarkodott eddig is a reá bízott anyanyelvvél. Kívánjuk neki, hogy a jövőben lehessen még elég ideje elvégezni szellemi tornaszőnyegén néhány gyakorlatot.

Arcok a múltból. Rudabányai ércbányász és felesége – a teresztenyei születésű Zsigó József (1883-1964) és a szuhogyi származású Veres Erzsébet (1893-1960). A fénykép az 1920-as évek végén készülhetett.

MUNKA ÉS FELELŐSSÉG

Serfőző Simonnal beszélget Fecske Csaba

– *A Hetek névadó atya egészen más ízlésvilágot képvisel, mint „keresztfiai”. Milyen volt, milyen vele a kapcsolatok, és milyen egymással?*

– Amikor Kabdebó Lóránt elnevezett bennünket Heteknek – Ágh Istvánt, Bella Istvánt, Buda Ferencet, Kalász Lászlót, Raffai Saroltát, Ratkó Józsefet és engem –, akkor éppen az általunk képviselt ízlésvilággal azonosult, aztán váltott. S azóta is többször. Hozzáteszem: elmarasztalót nem írt rólunk a későbbiekben sem, csak éppen munkásságunkat már nem kísérté úgy figyelemmel, mint a kezdeteknél tette. Az elkeresztelésünket jóváhagytuk magunkban, hiszen közös volt az élményvilágunk, a költészetről való felfogásunk is, indulataink közösek voltak. Ám azért nem tettünk semmit, hogy irodalomtörténeti rangra emelkedjen a Hetek elnevezés. Nem tartottuk a mi ügyünknek.

– *Fiatalon, tapasztalatlanul, ráadásul máshonnan jött „idegenként” kerültél a miskolci irodalmi folyóirat, a Napjaink szerkesztőségébe. Hogyan fogadtak és kik voltak ők? Kik jelentették akkor a régió irodalmát, a lap holdudvarát?*

– Miskolc, amikor idekerültem, a jöttmentek városának számított. Én is egy voltam a jöttmentek közül. Senkinek nem tűnt fel az idegenségem. A fél város ebben a cipőben járt. Gulyás Mihálynak is, aki a Napjaink főszerkesztője volt, hozzám hasonló beilleszkedési gondjai voltak. Azután Zirc Péternek, aki főállásban az itteni egyetemen dolgozott. A szerkesztőség tagjai közül Oltyán Bélára emlékszem még ebből az időből, s Feledy Gyulára. Ellenszenvet nem éreztem részükről. Kabdebó Lóránt, aki ugyancsak tagja volt a Napjaink stábjának, fenntartás nélkül adta át a versrovat vezetését, helyette a kritikai anyagok szervezőmunkáját vállalta el. Előre tudta, hogy belépésem után a rovatnál változások történnek, hozom a pályatársaimat, azokat, akikkel az Új Írásban együtt indultam, tehát az ezután elnevezett Hetek tagjait, s hozom a későbbi Kilencek költőit, az itteni fiatal pályakezdőket, s kizorol a lapból a „tűztáncosok” többsége, akik addig jórészt meghatározó költői voltak a rovatnak. A változást, változtatást zökkenőmentesnek éreztem. Később persze nem volt ez olyan egyértelmű. A főszerkesztőnek elsősorban Ratkó József verseivel akadtak gondjai. Nem az igazságtartalmukkal, mert azokat maga is osztotta, hanem elfogadhatóságukkal a lapot felügyelő szerveknél. Úgy éreztem, hogy akik akkoriban a régió irodalmát képviselték, hogy neveket is mondjak, azokét, akiké hirtelen eszembe jut – pl. Kuzmányi Gusztáv, B. Tóth Lajosé, Hevesi Attiláé, Berencsy Sándoré, Akác Istváné, Borsodi Gyuláé, Baráth Lajosé, B. Nagy Ernőé, Gyárfás Imrée, Szekrényesi Lajosé, Kalász Lászlóé, Niklai Ádámé, Kiss Gyuláé –, maguk közé fogadtak. Idekerülésem idején távozott Miskolcra Bihari Sándor, Rudolftelepről Ladányi Mihály. Később elköltözött Mis-

kolról Niklai Ádám és Baráth Lajos is, még később Kabdebó Lóránt. Komolyabb ütközéseim csak Akác Istvánnal voltak. Csalódott bennem, amit tudomásul vettem. Rosszul esett neki, hogy az első vonalból, ahová ő odatartozónak gondolta magát az akkori miskolci irodalmi életben, egyszer csak hátrébb szorult. Mára kiderült, hogy ezt nem hagyta annyiban. Ráleltem nyomaira. Spongyát rá! Abban az időben jó néhány pályakezdő költőt mutattam be, fiatalokat, tehetségeseket. Voltak, akik beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, mások nem. Gygekeztem figyelemmel kíséni a pályájukat és segíteni, ha kellett. Közöttük is akadt, aki visszaélt a bizalmammal, jelentések készültek beszélgetéseinkről, hál' Istennek nem lett bajom belőle.

– *Szerkesztőként leltél-e aranyat, fogtál-e törököt?*

– Az említetteken kívül is fogtam még, biztosan tudom, hogy az volt, hiszen ugyancsak furcsa dolgok derültek ki róla. Igazi tehetségnek sohasem tartottam, még féltehetségnek sem. Inkább akarnoknak, de annak igazinak! Bari Károlyra szívesen gondolok. Segítségemre nem szorult rá, segítette őt a tehetsége, az elég volt. Mándoky György még gimnáziumba járt, amikor bemutattam a Napjainkban. A mostanában megjelent posztumusz könyve bizonyítja, milyen messzire juthatott volna. Korai halála akadályozta meg ebben. Cseh Károly indulásánál ugyancsak jelen voltam, a katonaságnál írt verseire máig emlékszem. A Te első könyvednek, a Vakfoltnak szerkesztője, kiadója voltam. Mái az egyik legértékesebb kötetednek tartom. Sorolhatnám még – Lezsák Sándoron, Szent Ernőn, Jajó Lászlón át Körmendi Lajosig – ki mindenkinek a pályakezdését egyengettem, hogy ne csak város- és megyebelieket emlegessek.

– *A Felsőmagyarország Kiadó vezetője vagy. Van-e kiadói ars-poeticád? Nem kísértett-e meg a kisördög, hogy pénzt hozó, sikeres könyvek kiadására vállalkozzál? Van-e piaci szempontból sikeres kiadványa a kiadónak?*

– Piaci szempontból nincs. Nem is törekedtem rá. Nem azért vállalkoztam könyvek kiadására, hogy haszonra tegyek szert. Annyira csupán, hogy a kiadó fenn tudja tartani magát. A könyvkiadói szándék akkor fogalmazódott meg bennem, amikor a nyolcvanas évek elején megválasztottak a helyi írócsoport titkáranak, s lehetőségem nyílt könyvkiadói tevékenységre. Igaz, hogy szerkesztő-bizottságot kellett létrehozni, amiben benne kellett lennie a megyei tanács és a megyei pártbizottság egy-egy emberének, felügyelt legyen a dolog, de elindulhatott a munka, évente egy-két könyv megjelenhetett. Abban az időben vidéken nem létezett szépirodalmi könyvkiadás. Az csak Budapesten volt engedélyezett. Nekünk sikerült létrehozni egy kis műhelyt, ez volt a kezdet. Ami azzal folytatódott, hogy amikor a megszüntetett Napjaink után megindult a Holnap című folyóirat, s nem sokkal utána létrehoztuk a Felsőmagyarországi Irodalmi Alapítványt, adott volt a lehetőség, hogy az alapítvány ne csak folyóiratot, hanem könyveket is kiadjon. Nem sorolom, ki mindenkinek a kötete jelent meg ekkoriban. Közben ádáz harc dúlt a szerkesztőségben: NB II-es színvonalú legyen a lap, követelte a szerkesztőség egyik munkatársa, azután felejtük el Fekete Gyulát, Ratkó Józsefet, eljárt fölöttük az idő, az utóbbiról eme véleményét meg is írta a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében. Az elmérgesedett indulatokat lecsillapítani az alapítvány kuratóriuma sem tudta. A helyzetet végül úgy oldotta meg, hogy engem leváltott a főszerkesztői posztról, mást nevezett ki, más szemléletű, ízlésvilágú vezetőt, igazat

adva ezzel az ellenfeleimnek, rám pedig a könyvkiadás maradt. Az új folyóirat-vezetés anyagilag, de erkölcsileg is hamarosan ellehetetlenítette az alapítványt, megszűnt a más szemléletű lap – az irányításom alatt állítólag túl népi volt –, én pedig a kuratórium engedélyével, létrehozva egy új alapítványt, hazavittem lakásomra a kiadót. Azt gondolván az elüldözöim, hogy úgyis belebukok. De hát mért buktam volna bele, amikor én addig is és azután is azokat a pénzeket használtam, használom fel könyvkiadásra, amelyeket pályázatokon elnyerem. Az így megjelent könyvek – vers-, elbeszélés-, tanulmány- és esszékötetek –, egy szűk, de semmiképpen sem lebecsülendő olvasói réteg igényét elégítik ki, köztük diákokét, oktatókét. Talán csak az időközben megszűnt Felsőmagyarországi Minerva és Felföldi Kincsesvár egyes darabjai voltak azok, amelyek után nagyobb érdeklődés mutatkozott. Méginkább mutatkozott volna, ha a kiadónak lenne reklámra pénze, beépültebb lenne a könyvterjesztői hálózatba. Ahhoz azonban az szükségeltetne, hogy ne egy személyes lenne a kiadó, igazi vállalkozó lennék. De nem vagyok az. Csupán vezetője egy olyan kiadónak, amely fontos, mérvadó fóruma kíván lenni a magyar irodalomnak. Azt vallom: az utóbbi időben bármennyire megfogyatkoztak is az olvasók – az okok ismeretesek –, a könyveknek akkor is meg kell jelenniük. A magyar irodalom nem állhat le, mint ahogy az élet sem.

– Műveidben, legyen az vers, próza, dráma, már-már mániákusan ugyanazt mondd a kezdetek óta, a felbomló paraszti világot ábrázolod életszagúan, hitelesen. Legutóbbi versesköteted viszont, a Megfordult égtájak mintha egy másik Serfőző Simon mutatna, ezek a versek sokszínűbbek, artikuláltabbak a régebbieknél. Tudatos ez a változás, vagy spontán, így hozta az élet?

– Nem tudom, úgy igaz-e, ahogy azt a kérdéseddel sugallod: szinte mániákusan a felbomló paraszti világot ábrázolom. Ha úgy lenne sem tartanám kifogásolhatónak. Az életművem bizonyosan meghatározza. Életem szívig hatoló élménye volt, hogy mi történt az ötvenes, hatvanas, s az azutáni időkben. Hogy mi az emberekkel, az igazsággal? A következményei máig elérnek. A kismizmizésünk, kiszolgáltatottságba kényszerítésünk akkor kezdődött. Akinek addig volt valamije: gazdasága, földje, önállósága, máról holnapra mindene odalett. Mehetett járomba hajtani a fejét, parancsra lépni, parancsra gondolkodni. Ma is így kell. Nem tudtunk felszabadulni, hiába volt a nyolcvanas évek végi nekifeszülés a változtatásokra, mára jórészt el is veszték a lehetőségek. Mindezt megírni, fgyelmeztetni, el nem hárítható feladatomnak tartom. Munka ez és felelősség. Szinte valamennyi műfajt segítségül hívtam, humort, vidámbb színeket sem hagyva el munkáimból, hogy minél pontosabb képet adjak a lenti Magyarországról. Manapság arról esik a legkevesebb szó, valószínűleg azért, hogy az ott élőknek nehogy eszébe jusson belegondolni, mi lesz velük az elöregedő falvakban, ellehetetlenült kisvárosokban. Ne legyen köztudott a szegénység hányatottjainak sorsa, az országos rablás kismizmizettjeinek. Azt mondják, mindezt szóvá tenni nem feladata az irodalomnak. Sokan vallják ezt. Az előnyökért hogyne hangoztatnák eme véleményüket! Én se mondom, hogy nincs más feladata, ha nem is az előnyökért. Ám azt is mondom, hogy az irodalom önmagát ne csonkítsa! Mindenhez köze van: az élethez éppúgy, mint a halálhoz, s köze azokhoz a folyamatokhoz – rájuk irányítva a figyelmet -, amelyek a rezervátum ország kialakulása felé mutatnak.

– Mennyire kelendő az általad is képviselt használni akaró irodalom, s egyáltalán az irodalom? Vannak-e még olvasók, vagy valóban összeomlik a Gutenberg-galaxis, mint ahogy sötét jóslatok sejtetik?

– Attól lehet tartani, a tapasztalatok alapján tarthatunk is, hogy felhígul az irodalom, s az olcsóság s az elsekélyesedés felé veszi az irányt. A szó igazi felelősei pedig, a kiválasztottak egyre magányosabbak. Pedig igazi szükség órájuk lenne. Az ő szavukra! S ők azok, akik egyre hátrébb szorulnak, a visszhangtalanságba. Terjed a zagyvalék nyelv. Pedig érvényre az tudja juttatni a gondolatait, aki meg is tudja fogalmazni. Érvényesülni is az tud. A cél az kellene legyen, hogy meg tudjuk érteni, miféle akaratok, erők vesznek körül, húznak magukkal, s ne hagynánk magunkat sodródni. Közvetve és közvetlenül is segíteni tudna az olvasás. Csak fel kellene ismerni a szükségességét! De arra nincs, vagy alig van készítés. A divat, különféle szándékok másfelé irányítják a figyelmet, a talmira, a mintha irodalomra, a gyorsan fogyaszthatóra, arra, ami az egyengondolkodásra szoktat. Az erre felé kanyarodó útról vissza kellene fordulni – még időben. Ha még lehet.

A martonyi pálos kolostor templomának romjai (XIV. sz.) a restaurálás előtt.

FECSCKE CSABA VERSEI

Ábrahám

atyám már ég a tűz de hol az áldozat
a hegyen rajtunk kívül senki nincsen
mint kos kitépelt szíve vöröslük a nap
mért oly kegyetlen ha van az Isten

fiam ne kérdezősködj hinned kell vakon
mint kő sebez minden kételkedő szavad
az Isten jó mit miért tesz nem tudhatom
az égőáldozathoz majd bárányt is ad

te vakhitű megölnéd egyszülött fiad
kit létre csábítottál föláldoznád
a szó szétfoszlik mint a füst a tett marad

jövődöt percek vak szolgálai hozzák
csak a kételkedő ember lehet szabad
nem hallod meg ha emberek szólnak hozzád

Dávid

fölvette a reggel fényes ruháit
és megszólaltak az első kolompok
szép göndör barna fűrtök sima homlok
nyáját őrizte kinn a mezőn Dávid

bámulta a nap özönlő szikráit
a láthatáron dús olajfalombok
szűk résein a hárfa csak borongott
kezében nem jutott el még a vágyig

hogy zenéljen réveteg volt és bágyadt
szemén az álmok ezüst csiganyála
elsodort kő a szív mélyén az árnak

sötét árnyékokat növesztett magánya
akiknek ő kell úgyis rátalálnak
mint majdan népe körülötte nyája

Zsuzsánna és a vének

a kertben árnyként tovaszökkenő
alak fürdőbe ment Zsuzsánna
terhüktől csaknem földig görnyedő
fák közt szellő szaladt utána

sötét bokorban lapult két öreg
időben leshelyet kerestek
testük minden ízében reszketett
látván a szép fiatal testet

zsákmányát cserkészi be így a vad
a szívük mint súlyos harangütő
kalimpált bordáik alatt

pedig őbennük már nem is a nő
szított vágyat a saját vágyukat
vágtyák mit elemésztett az idő

Gábrriel

nem engem látsz a tükörképem
a hang enyém a szó Övé
ki nem a föld porában fényben
jár s idéz majd színe elé

a boldogság terhét hozom
testté kellett lennem oly nehéz
sok mindenben csodálkozom
tudatlanságom mint sűrű méz

amibe beleragadok
nem értem én az üzenetet
teszem ami rám bízott

nem csupán az van ami lehet
úrnóm előtted megnyitott
a titkok titka Ő egy veled

Samu bátyám

homéroszi mesélőkedvvel áldotta meg a teremtő
jókora hordócskával a gatyakorc alatt
édesanyám kisebbik bátyja volt
Számélynak is mondták különös nevét nagyapánktól
örökölte aki harcolt Isonzónál megjárta a pokol
bugyrait Szibériát azt nem mondanám hogy vígan
de élt amikor fejfára írták nevét a
szögligeti temetőben ahol most már valóban
halottként remélhetőleg békében nyugszik
a végítélet napjáig amikor mintha kölcsön kapott bőrben
hazatért családja nem akarta befogadni kalandornak vélték hiszen ők már régen eltemet-
ték hivatalos papírok igazolták hogy meghalt ettől a különös sorsú embertől örökölte nevét
Samu bátyám akit apjához hasonlóan Számélynak is mondtak a második világháború
vége felé sorozták be tartalékosként mire a frontra vitték volna véget ért a háború szeren-
cséje volt bár drága Doxája odalett
amit fájlalt egész életében éveken keresztül mesélte
két hónap alatt összegyűlt háborús élményeit régóta már
az angyalokat szórakoztatja ha vannak jóízű meséivel
ő aztán sose fogy ki a szóból van miről beszélni például bátyja is két gyermeket feleséget
tudva otthon megjárta Szibériát
ahol a sok marharéptől felfúvódott hassal faragta éveken át mintha
az időt forgácsolná szét türelmesen legalábbis nagy műgonddal
a gyönyörű sakk-készletet amelynek figurái ott sorakoztak
bevetésre készen – amire tudomásom szerint sohasem került sor –
a tisztaszobában a ferencjóska korából való szüette
komód tetején a keresztre feszített Jézus oltalma alatt
hiába mert több bábunak nyoma veszett nálam is volt egy
nem tudom hogy került hozzám a szép arcú szomorú királynő Szibériából szíve ugyan
nem szakadt meg ám teste
csipőtájt megrepedt szegénynek

A hűtlen szomorú éneke

kérded Szögliget hol van
mindenütt ahol voltam
sok-sok élöm és holtam
birtokolja szép földem
éveim másba öltem
ugyan mi tértett el
szóval szoltam s nem tettel
nem értem sehova sem
kifogott hal vergődöm
a horgon szerelmesen
erőlködhetek nincs már
a csukott ajtón kilincs
meddő a múlt e kincstár
korcs vágy meg ne semmisíts
engem Szögliget bennem
haza kéne már mennem
földjében lenni röggé
hogyan ne hagyjam el többé

A szögligeti Szádvár 17. századi idealizált ábrázolása.

FECSCKE CSABA, A HŰSÉG KÖLTŐJE

– avagy a legkisebbik fiú világgá megy és hazatér –

SZEPES ERIKA

Az életmű eddigi verseinek mozaikjaiból, apró puzzle-darabkáiból pontos önarckép, határozottan körvonalazott világszemlélet áll össze. A szegényember fia – mert sokat éhezett, ezt tanúsítják azon hasonlatai, amelyekben a hasonlító mindig valamilyen táplálék – útnak indul az ismeretlenbe és a bizonytalanba („miféle út ez miféle út / folyton kicsúszik alólam”), holott visszahúzza az ismert és szeretett vidék („itt kéne maradni de nem tehetjük”).

Térbelileg nem tesz meg nagy távolságot: a kicsiny Szögliget és Miskolc városa között közlekedik, útját inkább az időben rója, annak kanyargását-örvénylését önmagán megfigyelve, és nem lineárisan követi az eseményeket, hanem hol visszareved a múltba, hol felszegett fejlel reménykedik, hol lehajtott fővel, szűkülve, reményét veszítve igyekszik elkerülni az elkerülhetetlen jövőt. Megtett útja – az eddigi életút, amennyiben az elindulás és az érkezés helye azonos: a szülőföld, a kisebbik haza, ahová a hűséges fiú mindig vissza-visszatér. Mert vonzzák a színek, az illatok, az emlékek, a szeretett emberek és mindaz az élmény, amit ehelyütt szerzett a kemény munka közben, avagy a családtól örökölt szokásként, olvasás közben. Műveltségi élményeikhez is hű, Arany János melankóliája, az Adytól megtanult dac és düh, József Attila megszenvedett és megértett keserősége nemcsak költészetébe, de személyiségébe is beépült. Amiként átérzi és át is veszi barátja, Körmenyi Lajos képviselői attitűdjét, akinek halálára népmesei-balladás hangvételű búcsúzó írt, s e hangvétellel felidézi és megerősíti a kettejük közti lelki rokonságot: „mindenese a Kunságnak / magadat másokra használtad / szívet szívhez illesztettél / sok kis tettel nagyot tettél”. Tán meglepődik ezeken a szavakon, aki csak önbemutató *ars poetica*-ját ismeri: ebben azt vallja, hogy nem közeleli költő, hanem olyan szubjektív lírai alkotó, aki a gondolati költészetben is mélyen megmerítődik. Nem önellentmondás ez a mindent alaposan körüljáró, megfontoló költő részéről, akit szíve és értelme egyaránt vezérel: a kettő együttesen jelöli ki talán legnagyobb ihletője, Rilke felé az utat, akinek az emberi nyomor iránti érzékenységét, szépségre fogékonyságát, az emberi teremtés formálta gondolkodásmódját sokszor véljük felfedezhetni Fecske Csaba világában. Nem plágiumként vagy utánérzéseként, még csak nem is *pastiche*-ként, hanem tökéletesen magába hasonított világszemléletként, amelyben együtt fér meg az áhitat és a blaszfémia. Fecske Csabánál e kettő a bibliai ihletésű apokrifeknek és a szerelmi mámor verseinek ad különös, vibráló, nagy amplitúdójú feszültséget. Már-már a blaszfémia hangján szólalnak meg az emberi test romlását naturalisztikus aprólékossággal, a látottak fölötti – látszólag – hideg

szenvtelenséggel megőrkítő versei. Nem szent előtte a romló test, a csontokról lemálló hús, számára ezek nem tartoznak az ember nembeli teljességéhez. Amint az értelem megszűnik, ott Fecske számára csak az anyag marad. Ettől olyan riasztó számára a halál minduntalan fel-felsejlő víziója. Mihelyt ez feltűnik, teljes fegyvertárával vonul fel ellene: a mások iránt érzett szeretettel, hűséggel, az egész eddigi civilizáció felhalmozott értékeinek megőrzésével, az emberi gondolatok, a bölcsesség, a filozófia tudományos eredményeinek továbbvitelével és hagyományozásával.

Több mint kétezer éve Róma egyik legnagyobb alakja, a prózáirónak, szónoknak, filozófusnak is kiváló Cicero meghatározta, mit jelent számára a *humanismus* szó, amelyet a hellénisztikus görög drámairól, Menandrosz szavából: *anthrópiszmosz* alkotott meg latinul. A humanizmus szerinte két dolgot foglal magában: alapfeltételként ismerni kell a görög kultúra vívmányait, majd ezt követően *ember módra kell viselkedni*, ami az erkölcsi szabályok megtartását, az erkölcsi értékek mércévé állítását jelenti; ez hosszú távon addig vezetne, hogy minden embert egyforma bánásmód illetne meg.

Fecske Csaba a szó eredeti ókori (majd nyomában a reneszánsz által megújított) értelmében humanista. Hatalmas ismeretanyagra építve, szűkebb és tágabb hazája iránti hűséggel rója életútját, amely mindig visszavezeti a kiindulóponthoz. A soha el nem hagyható szülőföldre. Az értékrendjét formáló családhoz és közösséghez. A költészethez, aminek műveléséért, gyarapításáért nemcsak maga ír, hanem szervezi is a körülötte születő irodalmat, a kisebb szülőföld felemeléséért, a legmagasabb színvonalhoz közelítéséért. A világgá ment legkisebb fiú egyre újabb élményekkel, tapasztalatokkal, ismeretekkel gazdagodva mindig visszatér.

Felújított szégligeti népi lakóház.

FECSCKE-NAPLÓ

LAPIS JÓZSEF

Amikor a folyóirat fõmunkatársa felkért, hogy egy írással vegyek részt Fecske Csaba köszöntésében, rövid gondolkodás után örömmel igent mondtam, sõt, magam ajánlottam témát. Idõközben folyamatosan mélyedtem el a költõ munkásságában, olvastam interjút („*Ma már nem így van, a versem én vagyok, hús a húsból, vér a vérebõl...*”)¹, és észrevétlen alakult ki a közelségnek egy olyan formája, mely átmenetileg lehetetlenné tette korábbi ambiciózus tervemet, azaz az életmû poétikai alakulástörténetének szisztematikus feltárását. Nem látom jelenleg az életmûvet, hiába keresem a látószöveget. Hiába egy alkalmas dombtetõt – pedig akadna belõle Miskolc környékén épp elég. Talán, egyszer. Alakul még ez az oeuve, van benne muníció, nem is kevés. Most zavarosak szemem elõtt a rendszerek (oda a szisztematikusság) és mozgolódnak, lelkesülnek a tárgyak (tûnik az objektivitás) – de olykor hozzám toppan egy-egy mondat, keringõre invitálnak a szavak, labdát passzolnak nekem a strófák. Nem marad más, mint válaszolni – bölintani, táncba hullani, játékba kezdeni. Másképpen: olvasni. Ezt fogom hát tenni. Az új év elsõ napja van. Holnaptól fogva minden nap bekopogtatok pár percre Fecske Csaba valamelyik verséhez, s ha beinvitál, hol egy csésze fekete, hol egy korsó Borsodi, hol egy pohár tolcsvai mellett beszélgetünk egy keveset.

január 2., szerda

Kilátszanak belõlem

(„*egyre szebbek lesznek a nõk / akiket valaha szerettem*”) A szem, ha kifelé tekint, ránéz az új és új ráismerésekre kényszerítõ világra, romolhat csak – a látás lassan, de módszeresen fakul, az út homályból tart homályba, a tekintet röpköd, olykor rebben, félrecsúszik, néha még talán igaz, néha már csak igazgat. Nyakkendõt, alsónemõt, leveleket a porban vagy a postaládában, szavakat – emlékeket. Melyek mintha elkezdenének élesedni. Élesebbek, mint a kés. Gyakran meg is sebeznek. A sebek hol fájnak, hol hegednek. Az emlékek a gerinc húrjain hegedülnek. Borzongatnak, aztán elmerülnek. A lélek tavában. („*Leeresztem róluk az idõt / akár a vizet ne torzítsa õket / a fénytörés az elme visszaretten / mert ott a szikeélû kíváncsi fény / az élve boncoló szemekben*”) A szem, ha befelé néz, minél messzebb tekint, annál pontosabban lát, annál több fény koncentráldódik egyvalamire, egy arcra, egy mozdulatra, egy illatra, egy érintésre. Hova menekülnek az

---

¹ A szövegben a dõlt betûvel szedett sorok Fecske Csabától származnak.

érintések, ha eltűnik a bőrről az ujjlenyomat? Hová a szaladó élet csúfondáros hangjai? Hová a valaha oly ruganyos láb dobbanásai? Hová menekülnek a gölok, ha kiszedi a kapus a labdát? Hová a kéj hullámai, ha csitul a vágó? („*a ma elorozza, amit a tegnap hoz / nem hozzájuk vagyok hú magamhoz / mohón élélik életemet előlem / szemérmetlenül kilátszanak belőlem*”) Kopik a régi szerelmek lábnyoma, befújja a hó, belepik az őszi levelek, benövi a fű, elmossa a parti hullám. A szem, ha befelé néz, mégis oly világosan látja a menekülő nyomokat; a fül, ha befelé hall, pontosan érti a régi suttogást; ha az ornak ütődik egy évtizedes illat, hetet fordul azonnal a világ. Lehámlott az érintést őrző bőr, elült a lábdobogás, kimostuk a lepedőt, leszedtük a hálót. Ám az emlékek kilátszanak. A homoktól befelé fészkelődnek. De hogy ez emlékekből kilátszanak-e a valaha volt dolgok? S a régi szeretők? Ki mondja meg? („*egyedül én maradtam velük / emlékezetem csupán az életük / belőlem táplálkoznak ők*”). Hallgass, oh ifjúság. Itt a jelen beszél.

január 3., csütörtök

W. S. kerti széke

(„*üresen áll a kerti szék*”) Hová tűnt Károlyi Amy? És hol van a nyugágy? Bennfeledték? És merre Sándor? A dallamban? A ritmusban? Fülelem hiába élezem, Sanyit aligha érzem. Sem az ütemhangsúlyban, sem az időmértékben. Legalábbis, azt hiszem, nem jellegzetesen. Talán rosszul fülelek. (Nehéz ez. Mibe nem bűjt bele Weöres?) Csak a második strófa tartja precízen (spondeusokkal meghintve) a jambust és a felező nyolcast. („*a kert fölött madárnyi ég / szemed mélyén a nyári kék / már őszikél a szembeszél / rozsdás hangján dúlt lomb beszél*”) Máshol lebeg a metszet. Előre-hátra. És inog a mérték. De vajon weöresesen inog? Mit is jelent Weöres-mód inogni? Virtuózan? Vagy épp: hagyománytisztelően? Vagy mindkettő egyszerre, jelen időben? (Mennyire nem szerette Kodály a jambust, a magyar versidom megrontójának tartotta. Weöres erről is levelezik vele. És a nyolcas? Van annál népiesebb hatású?) A hangulatba bűjt volna W. S.? A „világképben” rejlene? És ahhoz mire lenne szükség? Antropozófiára? Tao Te King-re? Szinkretizmusra? („*egy angyal hagyta itt szívét / virág szeretne nyílni még / a fű próbálgatja színét*”) A kerti szék valóban üres, színe olyan pirosas. Nem vörös – nekem, most nem. De el fogok menni egy specialistához (Dr. Egybegyűjtött Versekhez, például), hátha színvakulok – szükségem van az árnyalatokra. De most mintha ülne valaki a székben. („*égetik már a gatz amott / sóhajt a kert csak füst vagyok / sorsának megrepedt üres / tükrébe riadt rózsa les*”) Mintha hintázna egy ősz fej. Szájából cigaretta lóg. Igen. Pilinszky az: „a csend törékeny és üres, / a rét határokat keres. / Riadtan elszorul szived, / az út lapulva elsiet, / a rózsától is ideges / mosollyal önmagába les” (Őszi vázlat). Így vagy úgy, de Fecske Csaba versét olvasom már tizedszer. S nem hagy nyugodtan pihenni. Nincs szükség nyugágyra.

január 4., péntek

Álmos vers

Álmos – de vajon gyermek? Azaz: gyermekvers? Semmi mást nem értünk meg az olvasmányainkból, csak a változásokat, melyeket kiváltottak belőlünk. Az a kérdés vajon,

hogyan felnőtte tesz-e? Avagy gyermekké. Növesszen akárhányszor csikorgó télen át a kín. Azon gondolkodom, megengedhető egy olyan közhely, mely szerint a jó vers egyszerre tesz felnőtté és gyermekké. Egyszerre mutatja a világot előbbi és utóbbi nézőpontból, majd egy harmadikból, mely épp az előző két nézőpont közötti távolságot tünteti el. De vajon bűvész-e a vers, s (vigyázat!) csal, vagy varázsló, és (varázssüttön) átalakítja a világot? Vagy megint csak: megmutatja a két eljárás közötti különbségtétel hiábavalóságát. Ilyen versek az altatók – magukba zárják az álmot és az ébrenléteket, valamilyen sosem látott-tapintott lágy, mégis bonthatatlan ötvözetet hozva létre. József Attila *Altatója* (távolság, üveggyölygő...), Radnóti Miklós *Éjszakája* (pergő búzaszem, rózsabogar...). Vagy Fecske Csaba *Álmos verse*, részletek: „*alszik a dal a madárban / görbe ösvény a határban / csöpp búzamaz a kalászbán / az ölnívágó a vadászbán / alszik alszik alszik minden / kezded nyoma a kilincsen / alszik a kéz a bilincsből / ébren immár semmi sincsen*” (...)
„*elaludt a rím is csendbe / belebúvók már versembe*”

január 5., szombat

Leszboszi szerelem

Azt szokták mondani, ha esetleg valamiképp kitudódik az iskolában, hogy mi (azaz ki) is áll Szapphó háttérében, hogy igen-igen, lányok között, stb., de itt igazából a szerelem általános megjelenítése érdekes, teljességgel mindegy, kinek íródott. (Platón, Shakespeare, Verlaine, Oscar Wilde hasonlóan.) Hm. Természetesen „általános szerelmi érzés” alatt heteroszexuális szerelmet értünk a felvilágosodás óta folyamatosan, hasonlóan ahhoz, hogy sokáig az „általános emberi” egyszerűen a férfit jelentette. Persze, így is olvashatunk. Néha nem is kell oly sok mindenről elfeledkezni hozzá („Shall I compare the to a summer day?”). Máskor azért be kell iktatni a szövegbe bár vakfoltot. (Bár utóbbi szónak Fecske Csaba költészetében különleges vonatkozásai vannak.) Szapphónál a női nevek burjánzása beszédes (legalábbis magyar fordításban elsősorban ez, s pár érzéki metafora lehet árulkodó – boldog ember, mint Uranos lakói, ki eredetiben képes szemben ülni strófaival, s andalog a kellő szavak édes hangján...). Ne feledjük: a líra születésének vagyunk talán tanúi. Feledhetetlen pillanat. A líra Aphrodité öléből pattan ki, s nem állig fegyverben Zeusz koponyájából. (Anakreón sem állja a „lélekölő viadalt” emlegetőket, de kedves neki az, ki verseket zengve szeretni tanít. Legfőképp egy kupa jó fűszeres bor mellett.) Talán az előbb említett emlékezetes pillanat miatt számunk szívesen érdekeim az egyébként érezhetően kísérleti jellegű *Leszboszi szerelem* című Fecske-vershez (az antik irányultságú kísérletezés egy másik darabja a *Horatius a kedvesével*). S egy harmadik hang is belép a görög-magyar párbeszédbe. A Flóra-szerelem és saját omló sorsa szorításában vergődő József Attila, aki épp a feszeségében is zaklatott szapphói strófában bukkantja felszínre a szerelmes találkozás kínjait – jöllehet, erotikára, testiségre kevésbé futja ott, ahol az értelem egyensúlya remeg: „Ajkaidról lágy lehű, száz varázslat / búvól el, hogy hű kutyaként figyeljem / könnyű intését okos ujjaidnak, / mint leszek ember.” Fecske Csaba erotikus versében más, boldogabb okból táncolnak az ujjak (itt egészen pontosan a „*fürge nyelv*”), s nála, Szapphóhoz hasonlóan, a test hangszere zenél újra és újra – de azt hiszem, én most már minden adoniszi sorban hallani fogom a kései József Attila tá-

volodó hangját. Ha másért nem is, ezért talán megbocsátja Fecske Csaba, hogy ezúttal verse kevesebb szóhoz jutott ...

január 6., vasárnap

Ők múlnak el

„*Én azon szerencsétlen alkatú emberek közé tartozom, akik számára szinte csak a múlt van, csak az van, ami volt, amit az emlékezet látvája megőrzött, akik képtelenek a jelen pillanat virágát letépní és élvezni, életüket igazán csak emlékeikben képesek megélni, feldolgozni*” – mondja Fecske Csaba egy Kaló Béla által készített interjúban. Ha van költészetének fő vonása, jellegzetessége, akkor ez az: az emlékek hol játékos, hol szomorú dédelgetése, a jelen, a múlt és a jövő triádjának folytonos egymásba csúsztatása, préselése. Az emlékek akkor idegenülnek el, amikor otthonossá válnak, úgy válnak otthonossá, hogy elidegenülnek. („Az úgy szeretem már Rodostót” paradoxona a Szögliget-Miskolc tengelyre vetítve.) A legtöbb Fecske-vers a múlt pillanatai felé kinyújtott kéz. Az *Ők múlnak el* egyszerre mutatja fel a gyermekkor feledhetetlen helyszínét, az egykori otthon, Szögliget meglátogatását („*kis állomás Jószaft-Aggtelek / a vasutaslány tárcsájával int / arcán gyűrűző mosoly észrevett / jövők ha nem is menetrend szerint*”) és az ott élő szülők („*múltamban járok tanú két öreg*”) sorsában a múlás szomorúságát („*fájdalmaim idegeiken át / jutnak a semmibe*”), és az illanó évek, napok, órák vezérelte egymásra utaltságot („*kik velem csillapítják éhüket / a tűnt időt egymásban keressük*”). A nosztalgia lényege szerint sohasem derűs. A találkozásba hatoló szétszakítottság, az újra és újra megképződő láthatatlan erőter, melyen a szeretet csak átszivárogni tud. A falat ledönteni, eltüntetni nem lehet képes. („*én huszadik századi Anteusz / erőmet vissza e földtől nyerem*”) A szülőföldnek szóló vallomás legfőképpen ismétlődő búcsú. Anteusz-Antaiosz sorsa a halál, amikor elszakítják a földtől. Jóindulatú értelmezés szerint csak a különlegességét veszíti el, jobban belegondolva, az erővesztésnek is van egy nulla foka. („*egyre önmagát / ismétli bennük fájdalom s öröm / kérdéseikre Isten nem felel*”) Ebben a versben nincs feloldozás, csak az „el” és a „vissza” körkörössége, mely ciklus egyre inkább az „el” felé sodródik, s egyre reménytelenebb benne a „vissza”. A távolság felmérése, a tyúktól felé ólálkodó idő méregetése. Miben fog legközelebb megrabolni. („*minden csak távozik semmi sem jön / nem az idő múlik ők múlnak el*”) A kiegyenesedő kör. A szakasszá váló egyenes. Ezen a sikon nincs kegyelem. Csönd van.

Más versekben megtörténhet minden más. Talán, hogy „*ezentúl ugyanaz lesz ami volt*”. Hogy „*nem múlik el*”. Talán ez a költészet kegyelme.

HUSZADI SZÁZADI ANTEUSZ

(Fecske Csabával Korpa Tamás beszélget)

– *Úgy tartalak számon, mint az első olyan költőt környékünkön, aki eljutott a posztmodernig, és textusaiba integrálja annak számos lényegi sajátosságát. Az eleve adott homo ludens alkat gyakran teljeseedik ki pastiche és csasztuskaszerű, humoros, ironikus miniatűrökben, hogy aztán más poémákban intertextualitásokkal, rád annyira jellemző időkezelési technikával komoly ontológiai, létfilozófiai kérdéseket tematizálhass. Szövegeid magukon viselik természetesen a modernség attribútumait, így e versek szemantikai komplexitása csak e két meghatározó irány együttes hatásában, jelenlétében és interakciójában szemlélhető.*

– Amennyiben megállapításod kérdés is, a válaszom egyetértő. Igen. Hogy az első olyan költő vagyok-e a környékünkön, aki... nos azt nem tudom, őszintén szólva nem is nagyon érdekel. Játsszani szerető ember vagyok, az ironia és önironia eszközeivel gyakor-ta élő poéta, aki magáénak vallja a József Attila-i kérelmet: „Játsszani is engedj szép, komoly fiadat!” Noha alapvetően sötét világképű ember vagyok, trgaikus létszemléletemet takargatni igyekszem, nem tudom milyen sikerrel. Kicsi koromtól megvan bennem a mimes hajlam, aminek köszönhetően számos pályatársamat, de klasszikusokat is utánoztam és parodizáltam. A parafrázisok és pasztich-ok e mimes hajlamomból fakadnak. Szívesen élek idézetekkel, utalásokkal, az ún. allúzió technikával, amelynek legnagyobb mestere az angol-amerikai T. S. Eliot, a 20. századi modern költészet kiválósága. Lírám ugyan a hagyományban gyökerezik, ám igyekszem a modernitás, sőt a posztmodern számomra használható eszközeivel, például az általad említett intertextualitással is élni. Egyik méltatóm írja: „...ez a gazdag költészet egyszerre hagyományos és modern, szép és igaz, optimista és keserű hangvételű, komoly és ironikus...” (Rónaky Edit). Igen ez a kettősség, a dichotómia jellemző lírámról és talán személyiségemre is.

Készülő, új verseskötetemben az előzőeknél jóval több parafrázis, pasztiche és travesztia lesz olvasható.

– *Jól ismert Kányádi imperatívusz: „A vers az, amit mondani kell.” Petri György írja: „A versen kívül nincsen életem: / a vers vagyok” Szilágyi Domokos pedig így fogalmaz: „Játsszunk ami nincs de lehetne / játsszunk ami nincs de szeretne / lenni”. Illyés Gyula a Költő felel c. poémájában ugyancsak a játékra és a szavakban, nyelvben megélt teljességére (amennyiben a teljesség viszonyfogalom) utal az én olvasatomban: „Játsszunk szavainkkal és életünkkel.” Persze Kántor Lajossal valljuk, hogy a játék véresen komoly. Fecske Csaba számára mit jelent a költészet, a nyelv, a szöveg, vanúe ars poeticád?*

– Esmélkedésem óta életem nem telt el vers nélkül – vagy írtam, vagy olvastam –, ebből nyilvánvaló, hogy milyen fontos számomra a költészet. Lételemem. „A versem én vagyok” – mondtam egyszer, azt hiszem Kaló Béla barátunk kérdésére válaszul. Igen, mostanában született verseim az én húsom és vérem, míg korábban csak úgy kiráztam az ujjamból őket, nem voltak többek, mint szép szövegek, rím- és ritmusjátékok, afféle „cifra szolgálk”, amelyek a fényűző sznobizmust szolgálták csupán.

Tehát a versem én vagyok, ami azt is jelenti, hogy nagyon fontos számomra, Petri valamásával azonosulni tudok. Én is idézem Illyés Gyulát, aki ezt mondja: „A költő területe a valóság, földadata a gyakorlati segítés. Nem vers az, ami nem mutat a megoldás felé. Még ha azt tisztázza is, hogy nincs megoldás.” Ifjabb koromban, nyilván az ő hatására is, meg a személyesen ismert Serfőző Simon hatására, magam is úgy gondoltam, hogy a verseimnek segíteni kell élni, miként Eluard mondta Superville lírájáról. József Attila írja *Ars poetica* c. versében: „Költő vagyok – mit érdekelne/ engem a költészet maga?” – amit eképpen parafrázeál Orbán Ottó, a költő-utód: „Költő vagyok, mi érdekelne, / ha nem a költészet maga?” A verset az élet anyagának mondja, és evvel én mélyen egyetérték. Az a jó vers, a megrázó költemény, amelyik az életből táplálkozik. Ám a gyakorlati segítés státusát megvonnám a verstől. A verseimben én magamat akarom kifejezni, ha lehet, a mások számára is érthetően és átélhetően. Azt a világot – azokat a világokat? –, amely(ek)et én ismerek, s rajtam keresztül talán mások is megismerhetnek. Vagy talán már ismertek is, csak rá kellett döbenteni őket, kinyitni a szemüket, szívüket. „A költészetben avval érhető el a legnagyobb hatás, ha a költőnek sikerül olvasóját meglepni valami ismerettel.” (Ivo Andrić.)

Summa summarum: életbevágóan fontos számomra a vers, a nyelv. Gyerekkoromtól ebben és ennek élek. Azt nem mondanám, hogy ebből, mert szerintem nálunk és talán sehol a világon nem lehet versből megélni. Most mondjam azt, hogy nem is baj? A vers nem piaci áru. A vers én vagyok, nem eladó!

– *Szülőfölded, „a kies Bódva-völgy”: határsáv, a trianoni békediktátum következtében szinte mértani pontossággal kettévágott terület, perem, periféria. Persze volt itt élet: a boldvai Halotti Beszéd, Martinkó András, az Ómagyar Mária-siralom kutatója, a Szendrői hegedősének, a Vizsolyi Biblia patrónusa, a szendrői várkapitány Rákóczi Zsigmond, Pílczius, Bocatius, Szöllősi Benedek és a Cantus catholici, Szepsi Csombor Márton, Gvadányi, Tompa Mihály, a „Stószí remete” Fábry Zoltán és az általad is mélyen tisztelt Kalász László. Néhányszor megidézed opusaidban az első két szövegemlékünket, Fábryra többször hivatkozol, Kalász Lászlónak két verset is ajánlottál. Mennyire tudod felhasználni ezt a sokrétű, komoly kulturális kondíciót jelentő hagyományt? Jelent-e számodra motiváció, inspirációt e térség, s a hozzá kapcsolódó kulturális tradíció-együttes?*

– Természetesen hatott rám ez a kulturális tradíció. Ezek a hatások direkték, vagy indirekték, némelyek észrevétlenül épültek bele világképembe, gondolkodásomba, más hagyományokhoz tudatosan nyúltam vissza. Mint a fák a talajból, úgy táplálkozom én kishazám kultúrájából, elevenen élő és lassan feledésbe merülő hagyományaiból. Ami, illetve aki közvetlenül hatott rám, az Kalász László, az ő pályája és költészete. Tóth tanító nénitől hallottam róla először. Tanító néni szép volt, a hangja kedves és behélező, amivel úgy el tudott bűvölni engem, amikor a Toldit olvasta például, ráadásul a szögligeti focicsapat

kapusának volt a menyasszonya, később felesége. Ő említette egyszer, hogy van egy perkupai születésű szallonai tanító, akinek versei jelennek meg az újságokban. Ez a közlés engem izgalomba hozott. Ez a tanító Kalász László volt. Szülőfalujában többször megfordultam, rokonaink éltek ott. Úgy gondoltam, hogyha Perkupán születhet költő, miért ne születhetne Szögligeten is. Én ugyanis költő szerettem volna lenni, ekkor már faluszerte híres poéta voltam, Petőfi kettő. Az akkor ismert költők és írók térben és időben mind messze voltak tőlem, de Kalász elérhető közelségben, azt a földet taposta, amelyet én és ugyanazt a levegőt szívta be, mint én. Ez bátorított engem, földközelve hozta égi tünevénynek tűnő ábrándozásaimat.

Az Ómagyar Mária-siralom és a Halotti Beszéd természetesen másképpen hatott rám. E két korai szöveg archaizmusa meglódította nyelvi fantáziámat. A Halotti Beszédre kicsit büszke is voltam, ugyanis édesapám a Műemlékvédelmi Felügyelőség dolgozójaként részt vett a boldvai Árpád-kori templom felújítási munkálataiban és a tőzsomszédságában található monostor alapjainak feltárásában. Tudósok szerint ebben a monostorban íródott legkorábbi nyelvemlékünk, amely nyelv annyira más, mint a ma beszélt nyelv, hogy igen nehéz megfejteni, inkább csak érzi az ember, mint tudja, miről van szó. Villon, de még a korábban élt Rutebeuf nyelve például kevésbé különbözik, a mai francia nyelvtől, mert kevesebbet változott az idők folyamán, mint a magyar.

Gvadányit, ezt a ma már alig ismert, de a maga korában (18. század) roppant népszerű poétát, „aki gyümölcsfái árnyékából mosolyog a magyar irodalomtörténetbe” (Szerb Antal) a hetvenes években fedeztem fel, amikor az Edelenyi Városi Könyvtár volt igazgatója, a boldog emlékezetű Slezsák Imre szervezte égvölgyi olvasótáborok kiscsoport-vezetőjeként a diákokkal együtt fölkerestük szűkebb pátriánk irodalmi és történelmi emlékhelyeit, nevezetességeit. Rudabányán megkoszorúztuk Gvadányi József szobrát, és röviden megemlékeztünk munkásságáról. Ezért kezdtem, már csak kötelességből is, a Rudabányán született, olasz származású gróf költő-generálissal foglalkozni, akit Petőfi is tisztelt és szeretett, erről tanúskodik *A régi jó Gvadányi* c. verse. Én magam esszét írtam róla.

Fábry Zoltán személyisége hatott rám, erkölcsi minta volt számomra. Tompa Mihály gyerekkorom egyik – Arany és Petőfi mellett – kedves költője volt, mi még – úgy emlékszem – tanultuk az iskolában, ma már legfőjebb felkészültebb irodalmárok ismerik a nevét. Közvetlenül biztosan nem hatott rám a költészete, de eszmélkedésemben mindenképpen szerepet játszott.

– *Szögliget. Művészeted egyik sarokpontja, az útnak indító szülőfalu, ahol „nagy nyári csillag koccan szemedhez”, „jégpikkelyes fatörzsnek ütődik a nap”. Panteisztikus természet szeretet és tisztelet, impresszionista, finom, érzéki képesség, archaikus, idilli ősalapot ötvözdök a prousti, absztrakt, szubjektív időszerkezetekben létfilozófiai kérdésekkel, dilemmákkal. Ezek szerint Szögliget az alfa és az omega, Szögliget az abszolút közép-pont? Vagy valami egészen más?*

– Szögliget az origó. Ahonnét el lehet indulni, és vissza lehet térni. Tízennégy éves koromig éltem Szögligeten, tehát a legfogékonyabb éveimet éltem meg itt. Itt tanultam meg beszélni, itt ismertem meg a nyelvet, ezt a tékozlóan gazdag birodalmat, itt tanultam meg ezt az enyhén palócos ízű beszédet, amely még ma is olyan kedves a fülemnek. (Középisiskolás koromban aztán igyekeztem mihamarabb megszabadulni tájszólásomtól, mert a

városi csibészek kigúnyoltak minket. Ma már nagyon bánom, hogy nem őriztem meg szülőföldem tájszólását. Bár egyszer a Balaton partján azt kérdezte tőlem egy ember, maga ugye borsodi, érezni a beszédén. Hm.) Itt fedeztem fel a világot, itt tanultam meg élni, örülni, szenvedni, szinte egy voltam a természettel, a flórával és faunával. A természet gyermeke voltam, mint az itt élők mindannyian. Értettünk a természetet nyelvén, tudtuk mikor lesz eső, mikor szeles idő, a természet apró jeleiből sok mindent ki tudtunk olvasni. Városon az életkörülményeim változtak ugyan, ám a természet szeretete megmaradt. A szimbiózis harmóniája rég oda már, de a természet, mint élményforrás megmaradt. Vagyakozom az emlékezet által idealizált, idillikusra festett világba. Lehet, hogy menekülés ez? Van benne némi infantilizmus, igazán sose tudtam kinőni a gyerekkorból, oda vágyom vissza erősen és reménytelenül.

Több mint negyven éve élek már Miskolcon, egyik könyvem „fülszövegében” írtam, Mikes után szabadon: „Úgy szeretem már Miskolcot, hogy nem feledhetem Szögligetet.” Nemrégiben egy bensőséges és igen emlékezetes esten találkoztam egy dunántúli városban szép számú olvasóimmal. A beszélgetést egy nyugdíjas gimnáziumi tanárnő vezette, aki többször is rákérdezett Miskolcra, és én önkéntelenül is, a közönség nagy derűtségére, mindig Szögligetnél lyukadtam ki. Nekem mindenről Szögliget jut eszembe. Képeimet, szavaimat onnét hoztam, a szögligetiség erősen rányomta bélyegét költészetemre.

Szögliget a világ szíve, ez az eleven kis motor működteti az én világomat.

– Aztán „Miskolcra beszökött az ősz / lányokat molesztált a forintoson”, te is megérkeztél a borsodi megyeszékhelyre, majd benyitottál a Napjaink szerkesztőségébe...

– Az általános iskola befejezése után kerültem Miskolcra. Nagy becsúszással és reményekkel érkeztem a számomra titokzatos nagyvárosba, ahová mindig is vágytam, ám ahol hirtelen igen árvának éreztem magam. Honvágy gyötört. Le-lementem a Tiszai pályaudvarra, beszívtam a gőzmozdonyok szagát, néztem a kihúzó szerelvényeket, gondolatban hazautaztam a hegyek közé.

Technikumba jártam, nemszeretem tantárgyakkal gyötörték, pedig engem igazán a humán tárgyak érdekeltek. Önképzőkörre jártam. Otthon, Szögligeten én is megalapítottam az önképzőkört, amelynek két sajátossága volt: lányok nem lehettek a tagjai, és óra alatt működött. Verspályázatot is hirdettünk, az egyik osztálytársam Weöres Sándor *Suttog a fenyves* c. versével pályázott, ennek ellenére a mit sem sejtő zsűri nekem ítélte a fődíjat, költői múltamra való tekintettel. Akkor ugyanis már öreg, gyakorló poéta voltam.

A kollégiumban verseket írtam, amikor hétvégén a többiek moziba és udvarolni mentek, én bezárkóztam az üres tanulószobába és rimeken törtem a fejem. Volt ebben némi mazochizmus, vagy inkább megszállottság. Persze a mozi és a lányok sem maradtak ki. Sőt!

Szorgalmasan olvastam a kor külföldi és magyar klasszikusai mellett a Miskolcra kerüléssel nagyjából egyidőben született irodalmi folyóiratot, a Napjainkat, benne Akác István, Bihari Sándor és Kalász László verseit. A szerkesztőségbe csak érettségi után merészkedtem, ahol Serfőző Simon, a versrovat gazdája fogadott, maga is fiatal költő. Bizalmat keltett közvetlen modorával, természetességével, no meg avval, hogy két versemet elfogadta közlésre, amelyeket nem sokára olvashattam is a lapban. Azóta jelen va-

gyok a változó nevű és vezetésű miskolci irodalmi lapokban, tulajdonképpen én jelentem a kontinuitást.

– *Szenczi Molnár Albert fordítja Beza-tól, Marot-tól, hogy Kovács András Ferenc parafrazeálhassa: „Tebenned bízunk eleinkből fogva”. Fecske Csaba átírata tragikusabb intonáltságú: „mindennek vége eleitől fogva”. Művészeted organikus aspektusát és tematikáját adják bibliai történetek, karakterek fiktív, imaginárius tér-időben történő megidézése. Más verseidben a betegség krízisei közt ugyancsak motivációt nyújt a transzcendens, a spirituális lehetősége. Vallásos vagy? Hiszel Istenben?*

– Az említett keserű mondatot a halott gyermekét sirató és az Istent vádoló, egyéb-írárt mélyen hívő anya fájdalma váltotta ki belőlem. Vallásos családban nevelkedtem, naponta templomba jártam, ministráltam, míg egy tragikus esemény nem történt velem. Át-ejtettem a fejemen a misekönyvet, túl nagy svunggal emeltem le az oltárról, mivel csak lábujjhegyen állva értem el. Ez elvette a kedvemet Isten további buzgó szolgálatától. Kicsi koromban a komódnál miséztem, pap akartam lenni. De ebbéli vágyam a következő években erősen megkopott. Nyolcadikos koromban Kovács esperes úr kapacitált, hogy pap legyek, de ekkor már semmi elhivatottságot nem éreztem a papi hivatás iránt. Jobban érdekelt a lányok. Addigi erős hitem mutálni kezdett. Teljesen elbizonytalanodtam, és elérkeztem addig a pontig, hogy azt mondtam: „De hiszen nincs is Isten!” És ezt éppen mélyen hívő édesanyámnak mondtam, amikor arra buzdított, hogy járjak templomba a városban is. Sose felejttem el azt a hidegen koppanó mondatot. Elszégyelltem magam. Persze több volt abban a mondatban a kamasz ellenkezéséből, mint a meggyőződésből. Nem lettem hitetlen ember, igaz, vakhítú sem vagyok. Gyakorolom a vallásomat, de kételkedem, hiába is szeretnék erősebben hinni, nem megy. Nagy hatással volt rám kamasz koromban a nagy francia író, *Roger Martin du Gard: Egy lélek története* c. párbeszédés formában írt regénye, amelynek főhőse arra a megállapításra jut lelki küzdelmei során, hogy nem az számít, hiszünk-e vagy sem, hanem az, hogyan hiszünk vagy hogyan nem hiszünk. Ezt a gondolatot én is magaménak vallom. Küzdök a hitemért. Keresem Istent, leginkább magamban keresem: „kételkedés a hit fűrdővize/ olykor érzem a fűrdető kezét”...

– *Az Új Holnap Stúdió megalapítójaként és vezetőjeként fiatal irodalmárokkal foglalkozol. Többek között Balajthy Ágnes, Bán Olivér és én is a te kezéd alatt formálódtunk, segítéssel és segítes tájékozódni, haladni az irodalomban. Tehát fontosnak tartod a tehetséggondozást, a következő nemzedékek indulását?*

– Fontosnak, valóban. Hiszen annak idején nekem is jól jött a segítség ezen a göröngyös pályán való elindulásban. Papp Lajos, Serfőző és a szép emlékezetű Gulyás Miska bátyám nevét tudom megemlíteni, akik gondozták és közölték a verseimet. Gyerekként Weöres Sándor is biztatott az írásra, miután elküldtem neki a verseimet. Amikor fiatalokkal van az ember, velük foglalkozik, bizony ő maga is tanul tőlük. Én is tanultam tőletek. És örültem sikereiteknek. De azért azt el kell mondanom, hogy a stúdióban is, és máshol is igen szomorú tapasztalatokra tettem szert: középiskolás és egyetemista írogató diákok rendkívül műveletlenek és tájékozatlanok az irodalmat illetően, tisztelet a kivételnek. Elké-

pesztő dolognak tartom, hogy egy ifjú irodalmár nem hallott még Nadas Péterről, hogy nem tudja, ki az a Hrabal.

Számomra mindig fontos volt a fiatalok segítése, megtettem korábban is, még ha nem is intézményes keretek között. Ajtóm mindig nyitva áll a fiatalok előtt. És én is elmegyek hozzájuk, megyek az óvodákba, iskolákba, szeretném kinevelni, a versekre és a könyvekre rákapatni a jövő olvasóit. Az a rögeszmém, hogy száz Kovács Pistikéből, akikkel megszerettem a zenei hangoltságú, csengő-bongó mókás versikéket, talán akad egy Kovács István, aki felnőttként is fog olvasni verseket. Fog olvasni. Nemrégiben a Mohácson, a szigeti iskola vendége voltam. Először úgy volt, hogy az iskola könyvtárában találkozom kis olvasóimmal, ám olyan sok volt a jelentkező, hogy a művelődési ház nagytermében kellett megtartani. Mondhatom, nagy élmény volt a sok csillogó szempárral szemben ülve mesélni, verselni és válaszolgatni a záporozó kérdésekre. Úrrá lett rajtam az érzés, hogy érdemes írni, hogy nem reménytelen a költészet, az irodalom jövője.

A szögligeti római katolikus templom belseje.

OLÁH ANDRÁS VERSEI

tévedés

mióta együtt alszunk alig álmodok
(mindig attól félttem hogy álunkban
elkerüljük egymást) továbbálni nincs erőm
a könnyek nedves barázdákat
hagynak átrajzolt arcodon
nyelvemen elvéreznek a megskalpolt szavak:
„veled leszek miként a bűntudat...” –
még bocsánatot kérni sem tudok
hiába kérdeznél újra
zúgó fejfel másnapos fák alatt kuporgok
fájsz... torkig vagyok...
az időből kifogytunk végleg
keveset beszélünk
lenyomatunk árván lóg a levegőben
utolsó tolvajod vagyok
pedig volt idő mikor tán megérdemeltelek

barikádok

az utcán bóklásztunk
bámultuk sután a befelé könnyező esőt
falevelek tapadtak a nedves aszfalthoz
lélegzetvisszafojtva álldogáltunk
egy félszeg kapualjban
nem nézted jó szemmel esetlenségemet
minden pillantásod komplett vádirat
lélegzetedbe kapaszkodtam
mégis elmulasztottalak...
este egy kávézó teraszán ücsörögtünk
összereztek az üres csészék
ahogy a szád elé kaptad a kezéd

filmszakadás: lustán feslik a varrás
– minden szerelemben kell ennyi disszonancia –
ha barikádok emelkedtek is közöttünk
te szégyenlősen elrejtőztél féltékeny szorításomban
és tudtam: elkísérsz engedelmesen akkor is
ha rossz leszek s belőlem elfogysz majd egészen

SZÖLLŐSI MÁTYÁS VERSEI

Feltétel nélkül

Anyámnak

Így szeretném én is, csak mondani,
mondani, s lassan a végére érni.
Nem azon megszokással magyarázva...
Úgy mindkettőnk feltételekkel érti

csak. Ironizál bennünk, az a nem tudom;
sötétség, egy négyzetméternyi pátosz.
Hogy magyarázható, hogy nem jutunk
tovább, ki-ki eljutva önmagához,

majd vissza? Ugyanazok a körök
és látom, hogy ugyanazok az érvek.
Az egymásra hajtogatott sebek,
a mindkettőnknek *tehetetlen* évek,

tulajdonságok, melyek nem egyenlők,
az együttműködés teljes hiánya.
Egymásra csapódó indulatok
egyre görcsösebb anatómiája

alkot. Bár, itt a szabályok adottak;
közeli húrok és közeli tervek,
hol meg nem kísérelt képletek nyomnak,
hogy nincs is vég, és még itt sincs a kezdet.

Otthon

„Anya, anya
ebben a sivatagban,
mért hagytaál itt, ebben a sivatagban?”
P. J.

1

Miféle nyomás alatt szűkül össze
annyira bármily csöppnyi értelem,
hogy a nyeldeklió nyomorúság körbe-
tűnődik gyanútlanul, mindenben?
Mert csak a düh, az érzelmek zsebemben
eddig kockára hajtott tájai
áldozatot keresve húznak engem
bosszúvá tágítva határait.
A gyilkos nem latolgat – olvasom.
De mégsem, hogy *barátod* ellen törjek.
Most felravatalozom otthonom,
bár tudom, a szabadság egyre szűkebb.
Számomra a bűnről beszélni
mindig is a legnagyobb nyomorúság;
hol ész dönget kapukat s reméli:
az ítélet enyhébb lesz, mint a vád.

2

Nyugodtan ülnöm tényleg nem lehet,
most jut eszembe, s látom,
milyen veszélyes ütközet jöhet
s benne egy mozdulásom,
akár valami csecsemőnek,
hisz nem tud szólni még,
szögein a veszélynek egyre
tudatlansággal ég
és csak tolnak egyre feljebb
az értetlen közök,
amit nem jár be semmi ember,
nem tölt ki semmi rög,
és az utalást csak e lomha
kis pillanatban értem;
miféle álmod vártam én, ha
mi sosem voltunk ébren?

3

Mivel feltorlódik minden mögém,
leküzdhetetlen, hogy megértsem,
mi is zajlik, mi evődik be rég
a csakis engem megillető térbe.
Ott ül. És ezt mindig látni fogom,
hogyma nem leszek egyre bátrabb,
ő nem szégyenkezik megadni mindent
az én tulajdonomból, önmagának,
s valahogy mindig az az érzet
kerít be, hogy én vagyok a hibás.
Ha őt ölöm meg, vagy magammal végzek...
sem lesz csendes az elmúlás.
Valahol legbelül érzem az ízét
a húsának, amint jogom szétveti,
s talán ez jobb; csak ideiglenes lesz,
hogy anyám hiányom követeli.

BÁN OLIVÉR VERSE

Fél lábon

a párás ablakon
csak fényfoltok
amikor megállunk
csupán a mozdony zümmögését
meg azt hogy
személyvonat érkezik
Sátoraljaújhely állomásról
a második vágányra
a vonat tovább
nem közlekedik
utóbbit négyszer
mindegy
Miskolcig fél lábon is
a másik szilánkosra
tél van
most már egészen bizonyos

SZÉKELY GÉZA VERSEI

Kettős játék

Lászlóffy Csabának

Magam számára is sok(k) vagyok:
növesztek hát szavaimból
szárnyakat, hogy olykor-olykor
kirepülhessek önmagamból...

S vászon fehérjén alkotok,
színekbe szőtt, hites álmokat,
hogy legyen hova zuhannom,
ha visszanyesik szárnyamat.

2007. október 7.

Viszonylat

...ha valahol magamra
lelhetnék – beélném olyan
kevéssel... akár egy veréb-

csőrében is elférnék !
de a mindenmélységek rémség-
tekintete reám mered

a magasságok ezerarca
sóvárgón lesi arcomat
s nyakszírtemen bánat fészkel

fekete két szárnya lebben --

2007. április 3.

„EGY RENDEZŐ EMLÉKÉT ÁPOLNI SOKKAL NEHEZEBB, MINT EGY ÍRÓÉT...”

Harag Györgynél Csog Szidónia beszélget

– *A lágerből való visszatérése után Harag Györgyöt a Taub család fogadta be.*

– A visszatérése után tudta meg, hogy a családját Auschwitzban kivégezték. Erős fizikummal rendelkezett, és talán ennek köszönhető az életét. Egy évi viszontagság után 40-50 kilóval és fogatlanul érkezett a szülői házba, ahol egy román család élt. Először zavarba estek, aztán közölték, hogy elköltöznek. Eközben Gyuri Váradra utazott, ahol megismerte a Taub család lánytagjait. Befogadták, és attól fogva a féltésveireinek tartotta Gyuri a Taub család gyermekeit. A történet lényege: elvesztett családjá helyett új családot kapott.

– *A Harag családnak ő volt az egyetlen túlélője, és egész életén át hordozta a lágerben elszenvedtek következményeit. Lehetséges, hogy kiválasztott volt arra nézve, hogy elvégezze a feladatát itt a földön, annak ellenére, hogy a megélt abszurdításai következtében fizikai (és talán lelki-szellemi) értelemben (is) kivágták az utolsó cseresznyéskertet. És az általa megrendezett Cseresznyés kert c. darabját sem láthatta...*

– Betegen rendezte meg a Marosvásárhelyen bemutatott Cseresznyés kertet, ami csodálatos volt. És az az erő, amit naponta összegyűjtött, megmagyarázhatatlan. Az előadáson sem tudott részt venni. A rendezést befejezte ugyan, a díszletet azonban a tervezőre bízta.

– *A kommunizmus éveit hogyan élték meg?*

– A kommunizmus éveiben bezárt világban éltünk ugyan, de mindig sikerült átvészelnünk. Természetesen Gyurit is érintették a rendszer túlkapasai az 1980-as évektől. Nem engedték külföldre, beleszóltak a darabjai rendezésébe, és talán foglalkoztatta az emigráció gondolata is. Ez azonban nem következett be, mert a betegsége közbeszólt.

– *Lehetséges, hogy éppen a megélt abszurdítás következtében Harag György rendelkezett azzal a magas hőfokú szellemi erővel, ami a különböző rendszerek ellenére érintetlen maradt?*

– Valószínű, hogy ebből építkezett. Gyuri számára fontos volt, hogy a megélt dolgaiból is vigyen a színpadra. Mindegy volt számára, hogy milyen darabot rendez, elengedhetetlennek tartotta, hogy a tapasztalatait átrendezze, színpadra alkalmazza.

– *Férjének a halála után áttelepült Magyarországra...*

– Így alakult. Nem állt szándékomban elmenni. Szerettem volna abban a lakásban maradni, ahol velem éltem. És arra vágytam, hogy a valamikori közös otthonunk iratlan múzeummá váljon. Amennyire tudom, ápolom az emléket, de lehet, többet is kellene tennem.

– *Mi az, amit úgy gondol, hogy Önre hagyott Harag György? Mi az a személyes üzenet, amit tőle kapott?*

– Halála után öt évvel saját anyagi erőmből létrehoztam egy kis kiállítást 40 darab tablóból. Kiválasztottam a legjobb fotókat és főleg azokat a szövegeket, amelyek Harag önkritikájára reflektálnak. Megjegyzem, mély önkritikával rendelkezett a férjem. Ez a kiállítás Kisvárdán nagy sikert aratott. Ennek következtében elhatároztam, hogy halálának 10. évfordulójára megnövelem ezt a kiállítást méretben és mennyiségben is. Két évig keményen dolgoztam: minden róla szóló kritikát és interjút elolvastam, a rendezőpályákat áttanulmányoztam. Olyan forgatókönyvet akartam készíteni, amivel pályázatokat nyújthatok be és elmehetek bárhová. A Vándorkiállítás néven létrejövő tárlatot az Illyés és a Soros Alapítvány, a főváros Kulturális Osztálya, valamint a Szerencsejáték Alap támogatta. És a 2006-ban megrendezett Harag György Emléknapon is helye lett volna, azonban nem hívták meg. Végül a Marosvásárhelyi Színház és a Szatmári Társulat invitálta meg, amelyik fel is vette a Harag György nevet. Öt évvel ezelőtt, 2000-ben Tompa Gábor is vendégül látta. Nagy örömmel hoztam, azonban (bekonferálásakor) Tompa Gábor elfelejtette elmondani, hogy a Vándorkiállítás tulajdonképpen Harag Ilona ötlete és műve. Másnap helyreigazította ugyan, azonban az nem törölte ki belőlem azt a fájdalmat, amit akkor megéltem. Nem mentem oda Gáborhoz: mondja el magyarul, angolul és románul is, hogy a kiállítás az én munkám, és még egyszer nem lehet megismételni. Hazatérésem után a Taps című lapban közölt Darvai Nagy Adrienn-nyilatkozat botránkoztatott meg. Úgy számolt be a kolozsvári eseményekről, mint aki a tárlat szöveganyagát magának tulajdonítja. Valóban készített öt darab tablót a férjem újvidéki előadásairól, és melléjük csatolta a szövegeket is. Azonban ezt nem ebben az olvasatban lehetett értelmezni. Az embereknek meg kellene tanulniuk, hogy ne éljenek vissza semmivel, és ne használják fel a mások munkáját! Ugyanez történt, amikor Nánay István az első, Harag Györgyről készített könyve írásakor értesített, hogy szeretné áttekinteni a dokumentációt. Megbíztam benne, és át is adtam neki a hagyatékot. Megkértem, hogy az utolsó oldalakra mellékeljünk Harag első feleségéről, Borbáth Éváról és rólam is egy-egy fotót. Ezek azonban kimaradtak. Nem tudom, hogy szándékos volt-e vagy sem. Tény, hogy már pótolhatatlan. Feltüntettek ugyan, hogy a fotóanyagot Váli Ilona gyűjtötte, azonban nem jelezték sehol sem, hogy Váli Ilona: Harag György özvegye. A második könyvében Harag Ilona helyett Havas Ilona szerepelt. Nehéz ezeket elfogadni, azonban haragudni sem szabad. Az embereknek jobban oda kellene figyelniük egymásra! Nagyon hálás vagyok Tompa Gábornak, hogy ápolja a Harag György emléket, de 2000-ig a kolozsvári színházban nem történt semmi. És feltételezem, hogy más teátrumokban is csak azért történt megemlékezés Haragról, mert elkészítettem a Vándorkiállítást és a Nagy Kiállítást, amit a budapesti Nemzeti Színházban és az Őszi Fesztivál keretén belül is bemutattak.

– *Nem gondolja, hogy ennek ellenére Harag Györgyné folyamatosan betöltötte szerepét és feladatát? Vajon nem sorsszerű a rejtett terhek hordozása: akár a művész feleségként akár emlékének az ápolásában?*

– Egy rendező emlékét ápolni sokkal nehezebb, mint egy íróét. Ugyanis nem marad fenn annyi anyag egy rendezőről, mint egy íróról. Ebben túlságosan jóhiszemű voltam: nem gondoltam volna, hogy bárki is becsapna, vagy kihasználna. Most már tudom, de már kevésbé van lehetőség más anyagokat is elkészíteni a hagyatékából. Esetleg a fennmaradt levelezéseivel lehetne valamit kezdeni. Harag szellemének sérthetetlennek kell maradnia!

– *Nem gondolt arra, hogy a férjéről való visszaemlékezéseit írásba rögzítse?*

– Nem memém vállalni. Annak ellenére, hogy a róla való emlékeim megtartóak.

– *Hogyan emlékszik Harag Györgyre?*

– Gondolom, hogy Harag György a színésztársai számára nagyszerű rendező volt. Ugyanakkor a színházi életet el tudta választani a magánélettől. És hálás vagyok a sorsnak, hogy több mint 15 évet vele tölthettem az életemből. Halála előtt két évvel irt egy levelet Jugoszláviából, amiben közölte velem: az, hogy rám talált, az élet ajándékát jelenti számára, és ez nagyon boldoggá teszi.

– *Hogyan lehet együtt élni az emlékével, úgy, hogy ne árnyékolja be a mindennapokat?*

– Szerintem elhunyt házastársunkra csak akkor lehet pozitívan emlékezni, ha a házasság jó volt. Ez élni segít. És nem múlik el egyetlen nap sem, hogy Gyuri ne jusson eszembe. Velem van, vigyáz rám, annak ellenére, hogy halála után megtaláltam az életem folytatását. Nehéz időket éltünk át, mégis boldogok voltunk. Mert védtük egymást, és belső világunk mindig élő volt.

– *Milyen gondolatokkal távozik Kolozsvárról?*

– Meglepett, hogy visszajátszották a Gyuri rendezésében Déry Tibor: Szerelem című írását, amit annak idején többnyire elmarasztalt a kritika. Arra gondoltam, hogy nehéz időket éltünk át. Mégis boldogok voltunk, mert védtük egymást. És mindig élő volt a belső világunk.

„oszlopok, lámpák, üvegburák” (Mircea Petean)

Világirodalom

MIRCEA PETEAN VERSE

Az Arcok ciklusból

*

* *

a három napkeleti király
egyikük jobbára paraszt
a másik jobbára proli
a harmadik inkább csak kimerült

az éjjeli vonattal az ország legelső
városa felé utaztak amelyiket
egy elvadult csűrhe tartott uralma alatt

*

* *

oszlopok lámpák üvegburák

minden lámpaüveghez egy oszlop
mindenik oszlopon egy lámpa
mindenik lámpán egy kitépott ütőerekből font kötél csüng

*

* *

rücskös tollúseprűs
felkantározott felnyergelt banyák
s a jóllakott nap
jegyezzük meg a nyugdíjas
bérgyilkos buzdítását:
„adjátok meg a hasnak ami a hasé”

*
* *

hülyére verték agyonlőtték fel-
akasztották kerékbe törték máglyán égett el

mielőtt végképp eltűnt volna
maradt annyi ereje mégis
hogyan álljon és megcsókolja a hóhér kezét

LAETITIA ILEA VERSEI

az én magányosságom

az én magányosságom egy német nyelvű könyv
először szorgalmasan olvastam szótár segítségével
a harmincadik oldalig lelkesen az ötvenediknél
karikás szemmel s szigorú szülői ráncokkal
a hetvenedikig jutva a sarokba hajítottam
ócska folyóiratok és egyéb holmi közé
melyektől sose szabadulok meg

komoly valaki

a szomszédasszony szerint komoly valaki vagyok
iskolázott jó háziasszony ő maga látta mint cipeltem
a zakuszkának való zöldséget nem is egyszer vagy kétszer

a házgondnok holmi csavargónak képzel
aki este jön haza és jó hangosan becsapja az ajtót a
lépcsőházban hogy fölébressze az egész tömbházat
ha rajta múlna megmutatná nekem
anyám még gyermeknek néz aki
nem képes egyedül boldogulni
de megjátssza a felnőttet
ráadásul cigarettázik is

a tömbház körül csellengő ebek azt hiszik hogy
egy nagyobb fajta kutya vagyok akinek jó állása
és jó sok csontja van

én mit higgyek magamról minek akarok tűnni
mi szeretnék lenni csak egy befejezetlen mondat
egy magánhangzók nélküli nyelvben melynek nyelvtana sincs

idegen ország

idegen ország vagyok
az egész világgal hadban állok
elsősorban saját magammal
meghirdettem az embargót
nem eszem nem iszom
nem beszélek nem köszönök vissza
módszeresen leromboltam minden oltárt
Robinson vagyok Péntek rabszolgája
magamat ostorozom
vakírással írom a leveleimet
igyekszem elfelejteni mindent amit tanultam
úgy térek vissza az életemhez folyton mégis
mint a gyilkos a tett színhelyére
a törvény emberei várnak
kitüntetésekkel és rezesbandával

midőn alászálltam

kezdetben lelkesedés majd a csillogás a szemekben
az életkor amelyik nem mulasztja el hogy betartson neked
aztán a reggeli kést nevezzük valóságnak

a megvert kutya visszasettenkedik
a törés beforr a sebek rendre begyógyulnak
a lelkedből vonítod nem nem

GIORDANO BRUNO A HŐSI LELKESÜLTSÉGEKRŐL CÍMŰ ÍRÁSA ÉS AZ EMBLEMATIKUS HAGYOMÁNY

KATONA GÁBOR

Giordano Bruno 1583 és 1586 között Angliában tartózkodott. Hat olasz dialógusát (*Dialoghi italiani*) John Charlewood nyomdász adta ki Londonban. A kiadást Bruno angol ismerősei patronálták.¹ Philip Sidneynek, Fulke Greville-nek és honfitársának, Giovanni Florionak is köszönetet mondott a segítségükért. Patrónusai között ott találjuk még Michel de Castenaut, a francia nagykövetet, ez utóbbinak dedikálta a *Cena de le ceneri* című dialógusát. A hősi lelkesültségekről (*Degli eroici furori*) írott műve volt az utolsó a dialógusok sorában. Ez a filozófiai kommentárokkal ellátott petrarkista modorban írott szonettciklus 1585-ben jelent meg. Mintája Dante *La vita nuova* című prosimetroja és Pico della Mirandolának a Girolamo Benivienihez címzett ódához írott kommentárja lehetett.² Bruno ezt a művét Sir Philip Sidneynek ajánlotta. Bevezetőjében arról szól, hogy bár a szerelemről ír, nem az asszonyok szerelmét dicséri, mert az nem méltó a tudós költőhöz, hanem a hősi lelkesültségeket verseli meg, amely egy magasabb szerelem kifejezése. Ennek ellenére a nemek közti szerelem jogosultságát is elismeri, sőt a testi szerelmet is dicsőíti. Sidney később az *Arcadia* című pásztorregényében utal vissza Brunónak erre a gondolatára. Egyik hőstét, Philoclest a szerelem női ruhába öltözteti. A tizennyolc éves fiatalember úgy akarja elnyerni az arcadiai király lányának, Philocleának a szerelmét, hogy amaznak öltözik, így kerülhet csak a lány közelébe. Unokatestvére, Musidorus viszont arra a Brunótól származó gondolatra figyelmezteti, hogy a szerelmes azonosul szerelme tárgyával. Szerinte ezért lett Philoclesből nő. Erre Philocles elsírja magát. A szerelem valóban nővé változtatta. Később a lány apja, a király is beleszeret a fiatalemberbe, mert azt hiszi róla, hogy nő. Felesége, Gynecia átlát az álruhán, ő a fiatalemberbe lesz szerelmes.

Műve írásakor Bruno egy másik hagyományt is felhasznál, az emblémás könyvek hagyományát. Giordano Bruno III. Henrik francia udvarából érkezett Angliába. Párizsban az akadémián is előadásokat tartott. Itt ismerkedhetett meg Maurice Sceve *Delie, object de plus haulte vertu* című 1544-ben kiadott művével, amely akkoriban még mindig igen nép-

---

¹ Bruno angol patrónusairól lásd: SINGER, D. W.: *Giordano Bruno: His Life and Thought*. New York, 1950. 27-30.

² Lásd: NELSON, J. C.: *Giordano Bruno's „Gli eroici furori” and Renaissance Love Theory*. New York, 1958.

szerű volt a francia udvarban. Sceve műve 449 *dizaint* tartalmaz, témáját olasz neoplatonista írásokból veszi, olyanokból, mint például Sperone Speroni *Dialogo d'Amore* című műve. Mottókat és emblémákat is szép számban felhasznál.³ Bármi is volt Bruno közvetlen forrása, az angol udvarban akkoriban feltámadt petrarkista modor divatját követte. 1943-ban Francis Yates olyan műként mutatta be *A hősi lelkesültségeket*, amely magába olvasztja a költészetet, a filozófiát és az emblematicát. Képi emblémák és költői conceitök, ötletek organikus kapcsolatát elemezte bennük. Azt is hangsúlyozta, hogy a neoplatonisták hajlamosak voltak az isteni igazságot rejtő világegyetemet megfejtendő hieroglifának vagy emblémának látni.⁴ Szerinte Bruno műve illuminált emblémáskönyv, ezért helye van az embléma-irodalomban is. Thomas Roche szerint Bruno ebben az írásában rossz filozófus, ugyanakkor szorgos emblematicus, de nem újszerű.⁵ Ez talán elharmarkodott ítélet. Paul Eugene Memmo, a mű amerikai fordítója nem vesz tudomást Yates cikkéről, és Paul-Henri Michelnek arról a gondolatáról sem, amely tulajdonképpen ugyanazt hangsúlyozza, mint Yates, hogy ti. Bruno ötvözi a filozófiát, a szonettet és az emblémát. Memmo szerint Bruno eredeti és provokatív módon használja az emblémákat. Szerinte ezeket főleg Alciatótól, Théodore de Beze-től és Paolo Gioviótól veszi.⁶ Memmo úgy találja, hogy Bruno emblémája az aranyalma fáról (amelynek mottója: Puchriori detur), leginkább Alciato *Emblemata CXXV*-höz hasonlít (In momentaneam felicitatem). Memmo azonban nem veszi észre, hogy a szóban forgó növény egy fenyőfa egy rá feltekeredő tökkel (*curcubita*).⁷ Alciato nem utal Párizs választására, amelyben természetesen nem egy tök szerepel. Memmo Alciato „lane bifrons”, vagy a Megfontoltság emblémáját (*Emblemata XVIII*) Bruno *Aeolus quadrifons*-ához hasonlítja (amelynek mottója: *Novae ortae aeoliae*), azon az alapon, hogy mindkét emblémában rengeteg fej szerepel. Memmo Bruno emblémáját kidolgozottabbnak látja, Bruno petrarkista csillagszemeit hasonlónak látja Alciato kezéhez és szeméhez, mert szerinte mindkettő a szellemi megvilágosodásra és az erkölcsi újjászületésre utal. Memmo ezután az emblémák homályosságáról és tisztaságáról elmélkedik. Erről már Giovio és Ruscelli is szóltak.

Bruno a dialógusformát arra használja, hogy dramatizálja a tudósok emblémával kapcsolatos nézeteltérését, s közben megmutassa, hogyan olvassák és értelmezik az emblémát szereplői, Cicada, Tansillo, Cesarino és Maricondo. A Sidneyhez írott bevezetésben (*Argomento del Nolano*) Bruno a dialógus elméleti alapjáról szól, de közben azt hangsúlyozza, hogy különbség van művének szimbolizmusa és más művek allegorikus jellege között. Az *Énekek éneke* több ponton is a dialógus szubtextusának mutatkozik, de a dialógus nem követi ennek allegorizált olvasatát („pensato prima di donar a questo libro un titolo simile a quello di Salamone, il quale sotto la scorza d'amori ed affetti ordinarii contiene similmente divini ed eroici furori, come interpretano gli mistici e cabalisti dottori”). Bru-

---

³ Lásd MINTA, S.: *Love Poetry in Sixteenth-Century France*. Manchester, 1977.

⁴ YATES, F.A.: The Emblematic Conceit in Giordano Bruno's *De Gli Eroici Furori* and in the Elizabethan Sonnet Sequences. = *J. W. C. I.* 6. (1943.) 101-121.

⁵ ROCHE, T. P.: *Petrarch and the English Sonnet Sequences*. New York, 1989. 153.

⁶ MEMMO, P.E.: Giordano Bruno's *De Gli Eroici Furori* and the Emblematic Tradition. = *The Romanic Review*, 55. (1964.) 3-15.

⁷ Lásd: CLUCAS, S.: Giordano Bruno's *Degli Eroici Furori* and the Emblem Tradition, = *The Emblem in Renaissance and Baroque Europe*. Leiden, 1992. 33-44.

no művének eredetileg az *Éneke éneke* címet akarta adni, de végül azért nem használta ezt a címet, mert félt a kegyeletsértéstől, s ezen kívül más megközelítést is használt. Költészetében nincs „misterio e sustanza d'anima compreso sotto l'ombra”, és nem akarja, hogy az olvasó rejtett és okkult érzelmeket keressen benne („a cercar latente ed oculto sentimento”). Azt akarja, hogy hasonlatai az egyszerű jelentésből nőjenek ki. Lehetséges „convertir quasivoglia fola, romanzo, sogno e profetico enigma, e transferirle, in virtù di metafora e pretesto d'allegoria”. Szeretné teljesen uralni azokat a jelentéseket, amelyeket az olvasó kap: „ognuno intendere e definire come l'intendo e definisco io”. A keresztény allegorizáló hagyományban Isten úgy jelenik meg, mint „un risvegliato leone, Aquila volante, Fuoco ardente... novamente... Pellicano insanguinato, Passare solitario, Agnello ucciso”. A képeken és a szobrokon tehát így jelenítik meg Istent, kezében könyvvel, amelyet csak ő olvashat el: „che non puo altro che lui aprirlo e leggerlo”. Az allegóriák olvasatában sok a félreértés, a hibalehetőség, sőt az eretnkség lehetősége is ott van bennük. Csak Isten értheti meg azokat az allegóriákat, amelyeket Szent Ágoston az exegézis érvényes technikájaként a kommentátorok kezébe adott.

Az emblémákat azonban tökéletesen meg lehet érteni. Az Alciatót kommentáló Claude Mignault *Syntagma de Symbolis* című bevezető esszéjében szintén különbséget tesz emblémák és enigmák között. Szerinte az emblémák és az enigmák „differunt, inquam, ut Homo et Animal: alterum”.⁸ Az enigmák „in verbis ambiguum est et obscurum”, míg az emblémáknak egyértelmű üzenetük van (*ratio*), és olyan jelekből épülnek fel, amelyek „apertae et perspicuae”. Giovio *Dialogo* című művében ezt alapszabályként kezeli, ezt írja: l'impresa non sia oscura, di sorte, c'habbia mistero della Sibilla per interprete e volerla intendere”.⁹ A *ratio*t vagy *animát* mindenki megérti az emblémában, mindenki, akinek olyan hősi lelke van, mint a dedikáció címzettjének, Sir Philip Sidneynek. Giovio még azt is mondja, hogy az embléma értelmének tisztának kell lennie, de nem annyira tisztának, hogy mindenki értse: „ogni plebeo l'intenda”. Az első dialógusban (v), miután Tansillo elmagyaráz egy szoláris emblémát (amelynek mottója: „*Idem semper, ubique totum*”), és elmondja a *Quando declin'il sol al Capricorno* című idevágó szonettet, amely kontrasztba állítja a hősi szerelmes lelkében állandó egyenletességgel égő tüzet a nap évszakonként változó helyzetével az égbolton, Cicada elégedetlenségét fejezi ki a tervezet egységével kapcsolatban: „Questo sonetto non tanta dichiara il senso de la divisa, come il precedente discorso faceva, quanto piu tosto dice la conseguenza di quello, o l'accompagna”. Tansillo visszavág: „Dite migliore, che la figura e latente ne la prima parte, ed il motto e esplicato ne la seconda, come l'uno e l'altro e molto propriamente significato nel tipo del sole e de la terra”. Ugyanennek a dialógusnak az elején Tansillo kitarat amellett, hogy az *impresákat* egésként kell értelmezni, mert a „dechiarazion de la impresa” és az „intelligenza de la scrittura” olyan kapcsolatban állnak egymással, mint a test és a lélek. Giovio is ezt állítja: „si stima che mancando o il soggetto all'anima, o l'anima al soggetto, l'impresa non riesca perfetta”. Giovio számos példát hoz a kétértelműség veszélyére, amely által az *impresa* homályossá és nevétségessé válhat. Brunónál, akárcsak Gioviónál a becszeltetés tanár és diákja között folyik. A *hősi lelkesültségekben* Cicada kéri tanárát, Tan-

⁸ ALCIATO: *Emblemata*. Padova, 1621. 63.

⁹ GIOVIO, P.: *Dialogo dell'impres militari et amorse di Monsignor Giovio Vescouo di Nocera; con un Ragionamento di Messer Lodovico Domenichi, nel medesimo soggetto*. Lyons, 1559. 9.

síllót, hogy magyarázza el a jelentéseket. A *Dialogoban* Lodovico Domenichi kéri erre Gioviót. Brunónál ez a heurisztikus módszer arra szolgál, hogy az előre várható ellenvéleményeket is meg lehessen fogalmazni. Ennek kettős haszna van, egyrészt egy emblémában megismételheti és hangsúlyozhatja azt, amit megért és meghatároz, megszabadíthatja témáját a kétértelműségtől, másrészt hangsúlyozhatja az emblematikus technika tisztaságát, miközben megerősíti a Giovio által felállított szabályokat.

Az első dialógus hetedik szonettjéhez és annak emblémájához írott kommentárjában Tansillo leszögezi: „La significazione di questo son certo che mai arrei compresa, se non fusse che l'ho intesa dal medesimo figuratore”. A homályosságnak ez a látszata csupán bevezetés a teljes magyarázathoz: „imagine del sole con un circolo dentro, ed un altro da fuori”, amely az örökkévalóságot fejezi ki. Bruno mitográfijában Apolló, vagyis a nap, az Istenség belsejének, a holdnak, vagyis Dianának a kiegészítő aspektusa. A nap Isten, az egység és az igazság kifejezője volt.¹⁰ Bruno ezt *A végtelenről, a világegyetemről és a világról* című dialógusában fejti ki részletesebben. Cicada számára az előbbi érvelés nem tűnik elég világosnak és megfelelőnek, és azt állítja, hogy a képen látható körök helytelenül mutatják be a mozgást és a nyugalmat, vagyis aránytalanul viszonylik egymáshoz az embléma teste és lelke. Bruno nem oldja fel a Cicada által tett ellenvetést, bár az azt állítja, hogy meg van elégedve a hősi embléma témájával és formájával. Az, hogy nem engedi az ellentmondást feloldani, negatív teológiájára utal, amelyet Dionysius Areopagita és Nicolas Cusanus nyomán alakított ki. Eszerint néhány dolgot csak a mély és tudós csend által lehet kifejezni, amely az intellektus és a felfoghatatlan Isten távolságára utal.

A tizennegyedik szonetthez és emblémájához (amelynek mottója: *Amor instat ut instans*) írott kommentárban újra előkerül a kettős értelmezhetőség kérdése. Tansillo türelmetlen lesz, amikor látszólagos ellentmondást lát a szerelemben, amely „come istante o insistente, inste”, és ezzel inti meg Cicadát: „Più facilmente determina e condanna chi manco considera”. Cicadát nem elégti ki Tansillo magyarázata Arisztotelész *Fizikájának* negyedik könyvéből, amely szerint „in tutto il tempo non e che uno instante”, az örökkévalóság egy pillanat. A költemény azonban kifejezi a mottóban említett „instans” igazi természetét, amelyre Cicada ezt mondja: „Assai bene ho compreso il senso, e confesso che tutte le cose accordano molto bene”. Így tér vissza a kétértelműség a precizitáshoz.

Bruno emblematikája tehát talányos kérdéseket vet fel, ezekre nem könnyű egyértelmű feleletet adni, de kutatni kell őket a jobb megértés érdekében.

---

¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd: BOLZANI, V. G. P.: *Hieroglyphica*. Lyons, 1602. 470.

A KOMIKUS KÉPTELENSÉG LOGIKÁJA CSEHOV SZÍNPADÁN

DRUZSIN FERENC

Cs. Varga Istvánnak,
60 esztendőös pályatársamnak,
barátomnak.

1. Komédiás élethelyzetek és komédiázó emberek – ez a csehovi kispróza és a csehovi színpad „különös ismertető jegye”. Olvasói mulatnak a pillanatképek komikumán, és a nevetéssel voltaképpen helyben is hagyják Anton Pavlovics diagnózisait. Színműveivel más a helyzet: az olvasók is, a színházak is rendre tragédiás hangulatok felé „csúsznak”. Ha pedig „mindenáron” meg akarnak felelni a szerző szándékának (hogy ti. komédiák), akkor többnyire a helyzetkomikumra vagy a testiség komikumára szűkítik a gazdag és sokváfajú csehovi nevetést.

2. Ha okát keressük a befogadók felemás reagálásának, mindenek előtt arra a bergsoni „tételre” kell gondolnunk, hogy „Nincs komikum a sajátosan *emberin* kívül”,¹¹ ami nem jelent kevesebbet, mint hogy a színpadon felismert *önmagunkonkellene* nevetnünk, ami viszont Bahtyin szerint¹² nem erős oldala a mai embernek. A nevetés természetes közege nek Bergson a közönyt tartja: a szájalom, az együttérzés, a rokonszenv hiányát, az *érzéketlenség* érzelmi állapotát.¹³ Ezt figyelembe véve a Csehov-színművek alapvetően kétféleképpen olvashatók: érzelmeink teljes „fordulatszámán” tragédiás embersorsokra ismerünk, önsajnálattunktól, részvéthajlamunktól függetlenedett pozícióból viszont komédiákra. Az előbbi olvasat szerint szomorúan vehetjük tudomásul, hogy a szívünkbe zárt nővérek (hasonmásaink) nem jutnak el álmaik városába, vagy hogy Szonya boldogságát a túlvilági életre napolja el a valóság. Ám a világot s benne önmagát „realisabban”, az értelmi erők dominanciájával szemlélő olvasó és néző előbb-utóbb nevetésre vált Asztrov doktor gépies „bücsúmondatok”: „Afrikában most biztosan nagy a hőség – szörnyű dolog!”, vagy Ványa bácsi toporzékolása láttán, amikor érvek helyett szinte infantilis veszekedésbe fordítja a szópárbajt:

---

¹¹ Bergson: *A nevetés*. Bp. 1986. Gondolat Kiadó, 36.

¹² M. Bahtyin: *Francois Rabelais művészete...* Bp. 1982. Európa Kiadó.

¹³ H. Bergson: i. m. 37.

„Oda az életem. Okos, tehetséges, bátor vagyok... Ha normálisan élek, Schopenhauer, Dosztojevszkij lesz belőlem. (...) Megőrülök... Anyuskám, kétségbe vagyok esve! Anyuskám!”

Egyszóval: érzi azt az olvasó, hogy a csehovi világ összetettebb, mint ahogy azt érzelmeink az első pillanatban dekódolják. Érzi azt az olvasó, hogy Ványa bácsi komédiázik: ő nem azért nem lett Dosztojevszkij vagy Schopenhauer, mert „közbejött” Szerebrjakov. A Szerebrjakovok ugyan valóságos és bosszantó teremtményei a világnak, tokbabújt alkoskodásuk ragadozót rejt és áldozatokat szed (sokszor intézményesített tokok fedezékeiből!), ám a tragédiát kiiktató komédia abban a felismerésben rejlik, hogy Schopenhauer és Dosztojevszkij magaslataihoz képest nemcsak Szerebrjakov, hanem Ványa bácsi attrakciója sem repülés: talajmenti szárnyparádé csupán.

Olyasféle ez a valódiság látszatában tetszelgő kisszerű utánc, mint Szaltikov-Scsedrin manóié a mocsárban; Peterdi Nagy László hívja fel rá a figyelmet,¹⁴ hogy mennyire kifejezi a lét komédiássága lényegét:

„Úgy szól a közmondás – írja Scsedrin –, ha mocsár van, manó is kerül belé. Találóbán már nem is lehetne mondani. Tényleg a mocsár szüli a manókat, és nem fordítva. Szegény manócskák! Hát hogyan tisztuljanak meg, hogyan térjenek igaz hitre, amikor a mocsár mérges kigőzölgése nap mint nap a csontjuk velejéig átjárja őket? Szegény szerencsétlen manók! Hogyne nevetnénk rajtuk, amikor olyan komolyan veszik a mocsarukat, és egy egész világot építenek fel benne maguknak mindenféle illúzióból meg hazugságból. Aztán elkezdnek sürgölődni-forgolódni ebben a hazugság-világban, és azt hiszik, hogy valami fontos és jelentős dolgot művelnek.”¹⁵

A csehovi komédia összetett képletéből mi most egyetlen alkotóelemet veszünk vizsgálat alá; a nevetés egyik meghatározó, törzsökös alkatrészét: a *képtelenség logikáját*, amely rugalmatlan működése eredményeként előbb-utóbb *komikussá* változtatja a gondolkodást, a gondolkodót magát és létfilozófiáját is.

Bergson komikus személy és komikus csoport logikájáról beszél. Abból indul ki, hogy a józan ész „az alkalmazkodó és folytonosan alkalmazkodó szellem erőfeszítése, amely mihelyt tárgya változik, képzetét is megváltoztatja. Az értelem mozgékonyága ez, s pontosan alkalmazkodik a tárgyak mozgékonyágához. *A józan ész az életre való figyelésünk mozgó folytonossága.*”¹⁶ (Kiemelés: D. F.) A képtelenség ennek pontosan az ellenkezője: „*A józan észnek sajátos visszájára fordulása ez. Abban áll, hogy a dolgokat egy bennünk lévő képzet mintájára formáljuk, és nem a képzeteket a dolgok mintájára.*”¹⁷ (Kiemelés: D. F.) Kiélezett, súlyosabb állapotában (elmebaj, rögeszme) a betegségek kategóriájába tartozik; szánalmat kelt, megindultságot – és természetesen nem nevetünk rajta. Akkor azonban, amikor még „csak” az értelem rugalmatlansága, gépiessége működteti a képzeteket a valóság ellenében, ám eredményeképpen nem károsodik alapvetően a személyiség, Bergson nyomán *komikus képtelenségről beszélünk, a komikus képtelenség logikájáról.*¹⁸

¹⁴ Peterdi Nagy László: *Csehov színháza*. Bp., 1975. Szépirodalmi Kiadó, 45.

¹⁵ Peterdi Nagy L. i. m. 44-45.

¹⁶ H. Bergson: i. m. 148-149.

¹⁷ H. Bergson: i. m. 149.

¹⁸ H. Bergson: i. m. 149.

A következőkben tehát arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk a *képtelenség komikumát* a csehovi hős létfilozófiájában, vagy legalább rámutassunk komikumot indukáló jelenlétére; voltaképpen azokat a színpadi mozzanatokot, amikor „olyan komolyan veszik mocsarukat, és egy egész világot építenek fel benne maguknak mindenféle illúzióból és hazugságokból.”

3. Kísérletünkben a *Három nővér* hőseit vesszük alaposabb vizsgálat alá. Bár a többi Csehov-színműre is érvényes a képtelenség, ez a szinte csehovi komikumfajta, tagadhatatlan: a képtelenség komikumának „paradigmatikus” darabja a *Három nővér*.

„Három moszkvai lány, három tábornok-árva története, ki vidékre kerül, egy helyőrségi városba”¹⁹, ám nem tudják, és nem is akarják elfelejteni gyermekkoruk szép Moszkváját, és mindennél erősebben hiszik, hogy rövidesen visszatérnek az édenkertbe.

Kórus szól *Moszkváról*; Bergsonnal egyidőben vallja tehát Csehov is, hogy a képtelenség lehet csoport logikája és lehet személyé!

Szinte természetes, hogy a *Prozorov*-házban *Olga* adja meg a hangot:²⁰

Olga: (...) Moszkvában már minden virágzik, meleg van, verőfényben úszik az egész város. Tizenegy év múlt el, de mindenre pontosan emlékszem, mintha Moszkvát csak tegnap hagytuk volna el. Istenem! (...)

Irina szövege a fiatal lány ábrándos hangján vágyakozik:

Irina: (...) hagyjunk itt mindent, és menjünk el Moszkvába ...

Amikor pedig látogatójukról, Versinyin ütegarancsnokról kiderül, hogy moszkvai („Moszkvában jártam iskolába, és ott kezdtem a szolgálatot.”), capriccio szólal meg a híre:

Irina: Moszkvai? Ön moszkvai? (...) *Olga*: *Olga*! (Bekiált az ebédlőbe.) *Olga*, jöjj már! (...) Kisütöttük, hogy Versinyin ezredes moszkvai. (...) Micsoda meglepetés!

Olga: Mi is odaköltözünk.

Irina: Reméljük, hogy őszre már ott leszünk. A szülővárosunk. Mi ott születünk. A régi Baszmannaja utcában ... (Mindketten kacagnak az örömtől.)

Talán csak Mása ironikus mondata lóg ki ebből az együttesből: „Véletlenül egy földinkre bukkantunk.” Ám erre sem zökken ki szerepéből a szeszélyes kórus; az újabb lódulás egyenesen abszurdba vált, amikor fivérüket, aki reményeik szerint hamarosan a moszkvai egyetem tanára lesz (s vele ők is Moszkvába költöznek), nem éppen tudásra utaló tulajdonságokkal mutatja be: „Andrej tudós, hegedül, remekül lombfűrész, és különben is nagyszerű fiú.” (Nyomatékként megmutatják legújabb remeklését, egy fényképrámát, melyet Irina névnapijára alkotott. Versinyin kellőképp megcsodálja, és katonás határozottsággal ismeri el: „tartós”).

A II. felvonásra megritkulnak a reményszólamok. Igaz, az első felvonás óta legalább két esztendő telt el, s ezenközben Andrej megnősült, gyermeke született, maga hivatalnok lett a városnál; aligha lesz valaha is tudós, következésképp aligha valósul meg a családi remény: Moszkva! Irina dédelgeti még a valamikori álmot „realistább” változatát: „Csak legalább gyorsan elkártyázza mindent (mármint Andrej), akkor talán elkerülnék ebből a va-

¹⁹ Kosztolányi Dezső: Csehov: Három nővér. = *Színházi esték*. Bp. 1978. Szépirodalmi Kiadó.

²⁰ A Csehov-dramák idézett szövegei a következő kiadásból valók: Anton Csehov: *Dramák*. Bp. 1978. Európa Kiadó.

rosból. Istenem, minden éjszaka Moszkváról álmodom, és olyan vagyok, mint az őrlött. (Nevet) Júniusban költözünk oda, és júniusig ... február, március, április, május ... majdnem fél esztendő." Csupán néhány pillanatig tart ez a tisztánlátás, azután visszatér a rugalmatlanság, sőt átcsap szélsőséges változatába, képtelenségbe: „Kijön a pasziánsz, már látom, Moszkvába megyünk!” Mása is a családi metafora foglya, még ha általánosabb (s talán emelkedettebb) is a kötődés: „Azt hiszem, ha Moszkvában volnánk, nem törődnék azzal, milyen az idő.”

A III. felvonásban tulajdonképpen az a képtelenség forrása, hogy nemigen szól, vagy akadozik a kórus; a család valamikori szemefényéről már csak egymás között beszélnek, akkor is suttogva. Irina töri meg az elhallgató hazugság csendjét: „Csakugyan, hogy begyöpösödött a mi Andrejünk, hogy elsilányult és megöregedett ezzel az asszonnyal. Valaha egyetemi tanárnak készült, és tegnap elhencegett azzal, hogy végre tagja lett a törvényhatóságnak. Tag ott, ahol Protapopov az elnök. Az egész város erről beszél és nevet, csak ő nem tud, nem lát semmit ...” Hamarosan Andrej is megszólal: a megszépítő hazugság azonban nem kelt szánalmat, mivel a színpad önelégültjei (Versinyin, Kuligin) szólamainak silány utáztatára, azaz: a komikus képtelenség „tökéletes” működésére ismerünk benne. „Natasza derék, becsületes asszony, egyenes és nemes lélek – ez a véleményem. Szeretem a feleségem, becsülöm őt – értitek? –, becsülöm őt, és másoktól is megkövetelem, hogy becsüljék. Ismétlem, derék, becsületes asszony, és a ti duzzogástok csak szeszély, bocsássatok meg, afféle rigolya. (Szünet) Másodszor – úgy látszik, hogy haragusztok, mert nem lettem egyetemi tanár, és nem mentem tudományos pályára. Én azonban az előljáráson szolgálok, a törvényhatóság tagja vagyok, és állásomat éppoly szentnek és nagyknak tartom, mint akármilyen tudományos pályát. Igenis tagja vagyok, és ha akarjátok tudni, hát büszke vagyok rá...”

A felvonás tragikomikus, még inkább diszkrét-ironikus képtelenséggel ér véget; a család egyre bizonytalanabban kántált reményét így akarja a holnapba menteni a legszerencsétlenebb reménykedő, Irina: „Édesem, kedvesem, én tisztellem és becsülöm a bárót, kitűnő ember, hozzá is megyek, nem bánom, csak már költözünk Moszkvába. Könyörgök, utazzunk! Nincs szebb a világon, mint Moszkva! Menjünk oda, Olga! Menjünk oda!”

Irina ironikus-groteszk áldozatvállalását a negyedik felvonásban Tuzenbach halála húzza keresztül. S amikor a tragédiát jelző csendben felhangzik Csebutikin „állandó frázisa”: „Hát nem mindegy?”, megérezzük: a nővérek képtelenséget képtelenséggel toldozgató életfilozófiájának újabb kudarca nem más, mint a valóság nyelvöltögetése a vele komédiás bujócskát játszó hőseire.

A Moszkva-ígéret – többjelentésű metafora. Legegyszerűbb dekódolásban „(...) földi paradicsom, ahová semmilyen vasúti társaság nem ad ki jegyet (...)”;²¹ a Csehov-hősök álmának egykori, ám reményeik szerint újra megjelhető édenkertje. Nem tagadható, amikor először halljuk, cseppet sem nevetséges; nem nevetséges, hiszen jár ez a remény az embernek. Mihez is kezdene nélküle? Amikor azonban rájövünk, hogy a fokozatosan gépiessé képtelenített hazugság fedezékében nem kezdenek semmit életükkel, s hogy éppen ez hatalmazta fel őket a vegetálásra, elérkezünk a metafora mélyebb rétegéhez; felismerjük, hogy a jövő ígéret, a cscedrini manó-filozófia, amely elnapoltatja velük a jelent, a

---

²¹ Mary McCarthy értelmezése. = Koltai Tamás: *Színről színre*. Bp. 1992. 161.

bármilyen jelentéktelen, ám mégiscsak *egyetlen* életüket – egy nem létező és soha valóra nem váló „Moszkva” ellenében!

Több hangra írt kórus mondja a „*dolgozni kell!*” szólamot is. Ebben Irinée a leghangosabb, Tuzenbach pedig egy ütemnyi távolságról jövő echó. Tulajdonképpen nem is saját dallamát énekli a báró, hanem a szeretett leányt, Irinát „kíséri.” Épp ezért: ha Irinée a képzelenség komikumaként jut el hozzánk, Tuzenbaché – ennek „kópiája”, azaz (bár a báró szándéka ellenére): paródiája. Versinyin a harmadik, aki hangoztatja, ő azonban – ahogy „filozófiájának” minden tartozékát, ezt is a kaszányabeli (kincstári) észjárásból vételezi. S mivel ez a forrás „természeténél” fogva rugalmatlan, éppúgy komikus, mint a másik kettő.

Nemcsak az automatizmusok képzelenségével nevetet Csehov: lélektanilag is megerősíti a komikus hatást. Mindenekelőtt azzal, hogy Irina és Tuzenbach, vagyis olyan személyek hirdetik a munka nagyszerűségének programját, akik még soha nem dolgoztak, s velük párhuzamosan fel-felhangzik azok szólama is, akik dolgoznak. Olgáé például okulás is lehetne, ha figyelnének rá: „Mióta naponta a gimnáziumba járok, és aztán esténként magánórákat adok, azóta állandóan fáj a fejem, és folyton arra gondolok, hogy megvénültem. És csakugyan, e négy év óta, hogy a gimnáziumban vagyok, érzem, hogy a fiatalságom és az erőm napról napra fogy.” Mint az abszurd színház dialógusai, úgy hullanak egymás mellé a nővérek is; Irinée arra utal például, hogy meg sem hallotta, amit Olga mondott: „Az embernek fáradnia kell, dolgoznia arca verejtékével, akárki is az, és csak ebben van az élet értelme és célja, az ember boldogsága és gyönyörűsége. Milyen szép az élete a munkásnak, aki virradatkor felkel, és az úton követ tör, vagy a pásztornak, vagy a tanárnak, aki gyereket tanít, vagy a mozdonyvezetőnek a vasúton...” A visszhang, Tuzenbach, paródia is, ám van benne (és ez is mosolyt kelt) valamiféle oblomovi ártatlanság és őszinteség: „Én egész életemben egyetlenegyszer sem dolgoztam. A hideg és heneve Szentpéterváron születtem, olyan családban, amely sohasem ismerte a munkát és gondot. Emlékszem, mikor a katonaiskolából hazajöttem, inas húzta le a lábamról a csizmát, sokat szeszélyeskedtem akkoriban, de az anyám bámult engem. Övtak a munkától.”

Néhány esztendő múlva (a második felvonásban) Irina valóban dolgozik: a sürgőnyhivatalból holtfáradtan jár haza, s természetesen – nem boldog. A harmadik felvonásban (ismét néhány évvel később) pedig mintha a valamikori (az első felvonásbeli) Olga „monológját” mondaná, ám Olga beletörődése (vagy bölcsessége?) nélkül: „Ó, én boldogtalan... nem tudok dolgozni, nem fogok dolgozni. Elég volt, elég volt! Voltam postáskisasszony, most a városnál vagyok, és gyűlölöm, megvetem a munkám... Elmúltam huszonhárom éves, már régóta dolgozom, és agyvelőm kiszáradt, sovány lettem, csúnya lettem és vénülök, és semmi, semmi sehol semmi kárpótás. (...) Kétségbe vagyok esve, és nem is értem, hogy még élek, hogy még nem öltöm meg magam, nem is értem.” A felvonás legvégén mégis megvillan a „kárpótás”, áldozat az ára; rászánja magát, hogy szerelem nélkül hozzámegy a báróhoz, „csak már költözünk Moszkvába!”

A negyedik felvonás elején így fogalmazódik meg Irina félszárnnyává lehetetlenedett reménye: „A báróval holnap esküszünk; holnap elutazunk a téglagyárba, és holnapután már tanítok is, új élet kezdődik.”

Nem mentek el együtt a téglagyárba, s nem kezdtek új életet, mert Tuzenbach párbaja szerencsétlenül végződött. S lám: a báró úgy halt meg, hogy bár évek óta készülődött a pillanatra, sohasem dolgozott. „Holnap majd elutazom egyedül, egyedül... bemegyek az iskolába, tanítok (...)” módosítja a jövőt Irina.

Ám az „össznépi” komédiázás láttán a nézőben felmerül a kérdés: vajon eljutott-e bár-
hová is életében?

Azzal párhuzamosan, hogy csoportos szólám képtelenségek attrakciói zajlanak, *egyé-
ni* „produkciók” is gazdagítják a komédiás összhatást. Mintha egy színpad terére zsugori-
tott kamara-karnevál zajlana, amelyben egymást érik a mutatványok: csoporté is, egyéne-
ké is. (Akár olyan értelemben is karneválnak nevezhetnénk mindezt, hogy Csehov színpa-
dán éppúgy átmenetinek, a múlt és a jövő között „felfüggesztett állapotnak” fogják fel az
épp most zajló időt, mint az „igazi” karneváli ünnepeken.)²²

Az egyéni képtelenségek úgy jelennek meg a színpadi játékokban, mint a Csehov-hősök
legjellemzőbb, egyénítő sajátosságai. Versinyint például úgy jellemzi Tuzenbach, hogy so-
kat beszél: „Mindig vizitel, és mindenhol elmeséli, hogy van felesége és két lánya. Itt is
elmeséli majd.” Valóban: sőt a Tuzenbach-ígérte produkciót meg is toldja az alezredes,
amikor a gépiesen eldarált mondatot („Nekem van feleségem, két kislányom, a feleségem
azonban beteges nő.”) így fejezi be: „s a többi s a többi”, ami arra utal, hogy olyan sokszor
elmondta már életében ezt a „Nekem van feleségem” kezdetű „szöveget”, hogy elég csak
utalni rá, hogy melyik önazonosító automatizmus következik. A negyedik felvonásban az
is világossá válik, hogy ez a mondat Versinyin életének metaforája: amikor megérkezik új
állomáshelyére, valamely „érdemes” családnál rendre bejelenti, hogy felesége van és két
gyermek, amikor azután a következő helyre vezénylik, ezzel búcsúzik a mindenkori Ol-
gáktól: „Feleségem és két kislányom még körülbelül két hónapig itt marad. Kérem, ha va-
lami történik, vagy szükséges...”.

De ez csak egyik azonosító jegye Versinyinnek. A másik az, ahogy filozofál. Nem az
tehát, hogy filozofál, nem is az, hogy a jövőről filozofál, hiszen ez valamennyi Csehov-hős
jellemzője. Versinyin mindig két-három századra előre néz, erre a nem éppen belátható
időre, s akkorra igéri az emberiség szép életét. „Két-három század múltán az élet bámula-
tosan szép lesz a földön”, halljuk tőle az első felvonásban. A másodikban: „Hát ha nem
adnak teát, legalább filozofáljunk. (...) Például az életről, hogy milyen lesz utánunk két-
háromszáz év múlva.” S amikor a negyedik felvonásban Olgától búcsúzik, valamivel nagy-
lelkűbb, és közelebbinek jósolja a reményteljes jövőt. Ám itt olyannyira képtelenné sikere-
dik az eddig is gépies gondolkodás, hogy megerősödik a tételezés: Versinyin rugalmatlan-
ságát a kaszánya nevelte; onnan vételezte gondolatait, onnan a nyelvet is hozzá. Ké-
szen kapott, gombnyomásra (vezényszóra) bármikor produkálható filozófia ez, változta-
tásra, „cifrázásra” nincs lehetőség. Olgával egy gép beszél, egy évtizedek alatt „készre”
formált kincstári képződmény:

„Mit mondjak még búcsúzóul? Miről filozofáljak? (Nevet.) Nehéz az élet. Sokunknak
úgy tűnik fel, hogy süket és reménytelen, de be kell ismernünk mégis, hogy mind világos-
sabbá és könnyebbé válik, és látnivalóan nincs messze az idő, amikor egészen világos
lesz. (Figyeljünk fel a gépiesség komikumának erre a remek szituációjára; mintha csak azt
akamá ellenőrizni, milyen messze is van az a bizonyos idő, „amikor egészen világos lesz”:
»Óráját nézi«. S az illetéknépp lefokozott Versinyin újabb megszólalása vég-
érvényesen visszarántja a leghétköznapibb pillanatba; a katonatiszt azért nézett órájára,
mert működésbe lépett a „belső vezényszó”.) Mennem kell, itt az ideje! Azelőtt az emberi-

---

²² M. Bahtyin, i. m.

seget lefoglalták a háborúk, egész létét kitöltötték a menetek, támadások, győzelmek. Most mindez idejét múlta, hatalmas, üres helyet hagyott maga után, amelyet még nem tudunk mivel kitölteni; az emberiség szenvedélyesen kutat és természetesen megtalálja azt, amit keres. Ő, csak minél előbb! (Szünet.) Tudja, ha a munkakedvhez hozzáteszik a műveltséget, és a műveltséghez a munkakedvet... (Óráját nézi.) De már itt az ideje...”

Versinyin „katonaszabású” lénye egy lényegű Miroslav Krleža Jugović századosával.²³ „Csupán” az a különbség közöttük, ami a két író pozíciójából következik. Csehov látszólag közönyös érzelmi viszonyulással kíséri Versinyin megnyilvánulásait, bizonyos határig leplezi fenntartásait (ahogy lényegében valamennyi hőse esetében), s az így megteremtett ironikus szerzői alapállás²⁴ a befogadóban komikumban meglehetősen gazdag szatíra hatását kelti (vagy keltheti). Krleža ezzel szemben indulatos, leplezetlenül gyűlöli a másfél évtizedes szolgálatban elgépiesedett századosát: „A sok-sok évi dresszúra teljesen el-tompította féltelligens, elhanyagolt agyát, (...) ez a sok évi dresszúra kiáltotta széjjel gramofon módra a százados úr szájáról a programszerű ostobaságokat.”²⁵ És az erkölcsi fölényhelyzet szándékos hangsúlyozásával valamint az erős érzelmi-indulati motiváció következményeként Miroslav Krleža éles, kíméletlen szatírárt alkot, – ám: komikumszegé-nyet.

Kuligin „képtelenségei” közül latin bölcsességei és erkölcsi prédikációi jóváírhatók: tanár. (Persze a tanári rugalmatlanság is komikus, a diákhumor egyik forrása!) Az azonban, ahogy (a Versinyin közelségében kinyíló) Mása férjeként egyvégtében boldogságát, ezt a nyilvánvaló képtelenségét deklarálja, ez egy komédiás, egy alakoskodó produkciója. Kuligin „boldog vagyok”-jai két verzió refrénjeként szólnak meg gépiesen: vagy azért boldog, mert „nőm szeret engem”, vagy mert „szeretem Mását”. Különösen a harmadik és a negyedik felvonásban komédiás az ilyesfajta szó, hiszen akkorra már alig leplezhető (s alig is leplezett) Mása és Versinyin vonzalma. A harmadik felvonásban például Mása és Versinyin szép „La-la-la – Tra-la-la” felelgetős duettje után (amelynek szem- és fültanúja lehetett volna, ha épp nem szendereg) így komédiázik (hajnali háromkor!): „Nőm nagyszerű, nőm kitűnő asszony. Én egyetlenem, szeretlek... Mása (dühösen): Amo, amas, amat, amamus, amatis, amant. Kuligin (nevet): Nem, igazán csodálatra méltó asszony. Már hét éve együtt élünk, és úgy rémlik, mintha csak tegnap keltünk volna egybe, becsületszavamra. Igen, igazán csodálatra méltó asszony... boldog vagyok... boldog, boldog, boldog.” A negyedik felvonáshoz érve a „boldog vagyok”-szólam – mint egykoron Kovaljov orra – önálló életre kelt, s Kuligin „állandó jelzőjévé” vált: „Az igazgató úr sem hord bajuszt, hát én is leborotváltattam, mikor inspektor lettem. Senkinek sem tetszik, de nem törődöm vele. Boldog vagyok. Akár van bajuszmom, akár nincs, boldog vagyok...” Vagy: „Az emberek sorsa különböző. Itt az adóhivatalban van valami Kozirev. Velem járt gimnáziumba, és az ötidiktől kitétek a szűrét, mert sohasem tudta megtanulni a szenvedő igeragozást. Most nagy nyomorúságban él, beteg, és hogyha találkozom vele, mindig így köszöntöm: »Szervusz, te szenvedő igeragozás!« »Igen – mondja –, szenvedő...«, és közben köhög... Nekem azonban egész életemben szerencsém volt. Boldog vagyok, sőt most megkaptam a Sztanyiszlav-rend második osztályát, és másoknak tanítom a szenve-

²³ M. Krleža: Magyar királyi honvédnovella. = *M. K. válogatott művei*. Bp. 1965. Európa Kiadó.

²⁴ M. Kundera: *Elárult testamentumok*. Bp. 1996. Európa Kiadó, 186.

²⁵ M. Krleža, i. m.

dő igeragozást.” Persze ebben a felvonásban sem marad el a Másához fűződő boldogság-áradat. Ezt azonban már nem annyira a képtelenség indukálja; sokkal inkább a mindeneget leegyszerűsítő szövegek reflexe. Az ti., hogy „Ma elmennek a katonák, és minden megint a régi lesz.” S mert Kuligin számára ilyen egyszerű a világ, a rá következő „Akármint mondjanak, Mása derék, becsületes asszony, nagyon szeretem őt, és hálát adok a sorsomnak...”-féle következtetés a Kuligin-szabásúaknál nemcsak képtelenség; az egyszerűsítő észjárás „logikája” is részesedik a létfilozófia alakításában. A kettő együttes működése következtében az itt az elképesztő, hogy most már az értelmes gondolat vagy az emberségből fakadó érzés sem tud más nyelvi formát ölteni, mint a képtelenség sablonját. Amikor Versinyin lelketlen búcsúja után Mása összetörten, kifosztottan nyüszíti bele a világba titkolhatatlan fájdalmát, Kuligin őszinte emberi gesztussal lép melléje, ám mielőtt megszólal, frázissá lehetetlenkedik minden: „Ne bánts, hadd sírjon... Másám jószágos, derék asszony. Te nőm és hitvesem vagy, és én boldog vagyok, bármi is történt...”

Egy „karneváli attrakció” mégis „kifordítja” Kuligint a frázisszerűségből: álarc mögé rejtözve Zoli bohócként igyekszik megnevetetni a rászorulókat, miközben maga csaknem belépusztul a fájdalomba: „Tegnap a harmadik osztályban egy haszontalan nebulótól elvettem ezt a szakállat és bajuszt. (Föltesz.) Olyan vagyok így, mint a némettanár. (Nevet.) Ugye, milyen betyárok ezek a diákok?”

Andrej Natasa-magasztalása részint a Kuliginoktól örökölt „nyelvi alkotás” átvétele, részint az apró eltérésekben kifejeződő „egyéni”, a „specifikus”, a máséval össze nem téveszthető. Az utolsó felvonásban szinte a „minden boldogtalan család a maga módján” tolsztoji gondolata szólal meg Andrej „elemző” összegzésében: „A feleségem az a feleségem. Derék, becsületes asszony, igen jó asszony, de azért van benne valami, ami kicsinyessé, alacsonnyá és vakká teszi, valami állati. (...) Szeretem Natasát, igen, szeretem, de néha úgy érzem, hogy hihetetlenül közönséges (...)”

Csebutikin doktor látszólag szimpla alakja a darabnak: egy újsággal téblábol vagy üldögél a színpad valamelyik szegletében, olykor egy-egy tömönddel tromfol mindarra, ami körülötte történik vagy ami nem történik. Valójában azonban érdekes és gazdag szerep Csebutikiné. Az orvos testen-lelken átható szeme mint egy állandóan pásztázó kamera veszi fel Prozorovék láttelejét, s ha nincs a sokféle nyavalyára egyéb javallata, mint az egyvégtében hangoztatott „Mindegy!”, „Minden mindegy!”, akkor erre a szövegre különösen hallgatnunk kell. Értelmezéséhez tekintetbe kell vennünk, hogy Csebutikin Csehov színpadának utolsó orvosa, s hogy az orvosok életkora, szerepe és létfilozófiája között igen érdekes a kapcsolat, és nem kizárt, hogy Csebutikin az orvos-rajzolatoknak valamiféle „végeredménye”.

Mind a négy felvonásban felhangzik a „mindegy!”, a negyedikben szinte minden lényegesebb replikáját ezzel végzi. „Mindegy”, hogy mi történt tegnap a sétáterezen Tuzenbach és Szoljonij között, „mindegy”, hogy „(...) egy báróval több vagy kevesebb (...)”. A felvonás végén, amikor a párbaj színhelyéről Tuzenbach halálhírére hozza, az eddigi (látzatra) közönnnyel kimondott „mindegy”-ek ingerült hangba váltanak át; az ilyen komédiásság, amilyen a Prozorov-házban zajlik, még neki is sok, aki életében (mondjuk így: Lvov-Hruscsov-Asztrov-Dorn – életében) mint orvos kívül-belül igen sok emberi nyavalyát meg tapasztalt. „Buta história” – mondja Tuzenbach haláláról. „Buta história... Fáradt vagyok és undorodom, és nem akarok többet beszélni. (Mérgesen.) Különben is mindegy!” Most

(már vagy még) Irina sírása sem hatja meg: „Fáradt vagyok... (Kivesz a zsebéből egy újságot.) Hát csak sírjon... (Halkan dudorászik.) Tarara-bum-tié... Hát nem mindegy!”

Ismétlés; látszólag gépies, mint másoké, Csebutikiné is. Mégsem kíséri hahota, legalábbis az utolsó felvonásbelieket semmiképpen. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy bármi történjék körülötte-vele, ő gépiesen ráhagyja: „Mindegy” – ellenkezőleg: mert érzékeli, hogy a Prozorov-házban a képtelenség logikája irányít, válaszai mintegy „közös nevezőre” hozzák vagy kiemelik a manólet szereplőinek „illúziókból meg hazugságból” építgetett mocsár-állásait. Egy kesernyés mosoly mégis kijár Csebutikinnek is: kesernyés és szomorú mosoly nyugtázza, hogy a bölcsességből is tehetetlen gépiességet formál az élet.

A mocsárvilág, a manólet.

A hazánkban egyedülálló tornaszentandrászi ikerszentélyes római katolikus templom. (XIII-XIV. sz.)

SZERGEJ JESZENYIN VERSE

Már messzebongtak...

(Отговорила роща золотая...)

Már messzebongtak aranylón a berkek,
vidám, nyírfácskás nyelvük néma rég,
s a darvak, akik búsan útra keltek,
nem szomorkodnak többé senkiért.

Bánkódni? Hisz' a sok-sok vándor-ember
megy, visszatér, majd ismét búcsúzik.
Eltávozotról álmodik a kender,
míg kék tavon a Hold sarlója ring.

Egyedül állok, körben puszta síkság,
a szél viszi a darvakat tova,
a víg ifjúkort emlékeim hívják,
nem bánok semmit múltamból soha.

Nem kár az elfecsérelt annyi évért,
nem kár, hogy lelkem orgonája nyílt,
a vörös berkenye máglyája ég még,
de kár, hogy immár senkit nem hevít.

Berkenye fűrtje nem parázslík régen,
füvet nem hullajt őszi sárgulat,
amint fa ejti lombját halk-szelíden,
úgy hullatom le sok bús szavamat.

S ha az idő, melyet a szél terelget,
őket fölös halomba söpri még...
csak azt mondjátok: aranylók a berkek...
nyírfácska-édes nyelvük néma rég.

(Erdélyi Z. János fordítása, Budapest, 2005. december 1–6.)

JESZENYIN „FEKETÉN FEKETE EMBERE”^{*}

– Fodor András fordításában –

CS. VARGA ISTVÁN

Csoóri Sándor Jeszenyint, Lorcát és József Attilát „a XX. század hármas költőikreinek” nevezi. Nemcsak a „népi szürrealizmus” (Csoóri Sándor), vagy „mágikus realizmus” (Pomogáts Béla) és a metaforagazdag nyelv és számos stílusbeli hasonlóság révén rokoníthatók ők, hanem a szellem és jellem mélyrétegeiben is. A XX. század elején, két kor mezsgyéjén a történelmi küldetését betöltő parasztság búcsúdálát zengi *Jeszenyin*, amint nálunk költői szintézisében *József Attila*, Spanyolhonban pedig *Federico Garcia Lorca*...

Jeszenyin Isten kegyelméből való költő, művészete javára tudta fordítani a kor rettenetes tapasztalatait és a szertelen bohémság egészség- és lélekrontó élményeit is. Mélységes fájdalma: „*Emberek közt nem lelek baráttra*”. Gorkij jól látta: „*Barátai borral itatták, a nők a vérét szívták*.” Pokoljárás volt az élete: „*Sűrű láрма a bűzös veremben, / de a pohár ott tart, nem ereszt...*” Napjait részeg égésbe veszejtette. „*Huligánságának*” konkrét társadalmi okát is megnevezi: „*Hej, Oroszország, haj, Rossz Ország... / zord ázsiai hazám*.”

A *Csavargó gyónása* Adynak a „*Szeretném, ha szeretnének*”, a „*látva lássanak*” elemi őszinteségű vallomását asszociálja: „*Énekelni nem tud akárki. / S nem tud mindenki almaként / gurulni más elé a sárba. / Szeretném most magam kitámi. / Ez: a csavargó nagy vallomása*.” Költői hivatást teljesít: „*A szívetek: kopár táj őszi éjben – / hát jólesik, hogy beragyoghatom*.” A mélységből kiáltott és néha eljutott a „*Tisztult szemem már látva lát*” öröméhez. A költő a szovjet világban „*útítárs*” maradt, léleekben „*kívülálló*”: a földi sokadalomban: „*veszett lovas hajszolt lova, / habos szügyű paripa voltam*”. Próbált igazodni a korhoz, társadalomhoz, de költői szuverenitását föl nem adta: „*Októberé és májusé a lelkem, / de lantom, kedves lantom nem adom*.” A megváltónak hirdetett eszmékbe vetett illúziói végképp eltűntek: „*Mit akartam: a fekete békát / fehér rózsával jegyezni el*.”

1945 után nálunk egy évtizeden át inkább Jeszenyin művének problematikusságáról esik szó, mintsem értékeiről. Az ötvenes évek közepétől – a Szovjetunióban elkezdődő újraértékelés hatásaként – Jeszenyin és költészete iránt kivételes érdeklődés bontakozik ki. Elsősorban *Rab Szusza* érdeme, hogy a magyar olvasók Jeszenyint szinte saját költőnként ismerik és szeretik.

Jeszenyin magyar fogadtatástörténetében rangos hely illeti meg *Fodor András*t. A költő és műfordító *Fodor* alaposan ismerte az orosz irodalmat, az orosz lírafejlődést, gondosan kidolgozta a maga fordítói módszerét, amellyel az eredeti művekhez közeledett. Tüzete-

---

^{*} Részlet egy nagyobb tanulmányból.

sen végiggondolta, kijelölte az általa fordításra vállalt műalkotások felépítését, a művek törvényszerűségeihez vezető utat. A fordításelméletek tanulságait is kamatoztatta. *Futárposta* (1980. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó) című esszéketében külön fejezetben foglalkozik *A versfordítás művészetével* (239-304.); *A Szó, zene, kép* című tanulmánykötetében *Költők és tolmácsok* címen foglalta össze a műfordítással kapcsolatos fontosabb írásait. Számot ad arról is, hogyan lett műfordító, kutatta a *műfordítói és a költői munka kölcsönhatását is*. 1959-ben Jeszenyin magyar fordításairól ő írta az első átfogó tanulmányt *Jeszenyin magyarul* címmel. Fodor András Tudatosan törekedett az eredeti szöveg lehetőség szerinti hű visszaadására, interpretálására, a szöveg stilizálására. Nagy elődök és jeles kortársakkal együtt tudta, gigászi feladat a remekművek fordítása, főképpen, ha nagy igazságokat is hordoznak. Az igazsághoz való hűség önmagában is nagy kihívás.

A költő-műfordító Rab Zsuzsa vallomása szerint „*Jeszenyinnel – s vele az orosz költészettel – a történelem csillagainak akkori állása*” jegyezte el 1947-ben, magyar-orosz szakos egyetemistaként. Ekkor Jeszenyin még „*tílalmasnak hitt költő volt, „retrográd »messianista« és »pesszimista«, falusirató hangjáért ütötték rá a bélyeget*”.

Rab Zsuzsa hosszú várakozásra kényszerült, amíg Jeszenyin-fordításaival jelentkezhetett. Fordítás-remekjei erőteljes, egységes, gyakran az eredetivel egyenértékű hatást biztosítanak. Fodor András joggal hangsúlyozza a *Jeszenyin magyarul* című tanulmányában: Rab Zsuzsa kiváló formakézsége, orosz nyelvismerete, stílusérzéke révén tudja meggyőzően tolmácsolni Jeszenyin művészetét. Kiváló munkájának magyarozatát „*nyelvének árnyalatos hajlékonyságában*” látja: „*Férfias keménységre, ellágyuló gyöngédségre egyaránt alkalmas ez a nyelv, melynek dicsérete; tulajdonsága még, hogy nemcsak az irodalomból táplálkozik, hanem (...) saját népi, természetbeli élményeinek gazdag tartalékából is. Végül, különleges értéke, életképességének biztosítéka, hogy szellemében, fel fogásában jelenkori költészetünk legjobb nivójához igazodik, (...) a magyar lírából is föl szíva azokat az eredményeket, amelyek a népi érzésvilág sokszor éppen Jeszenyinével érintkező színeit, dinamikáját hordozzák.*”

Fodor András hangsúlyozza, hogy Jeszenyin versvilága főképpen a képi, a tárgyi világ hasonlósága révén rokon irodalmunknak a Petőfi, Arany, Juhász Gyula, Illyés, Nagy László nevével jelezhető vonulatával. A rokonítható vonások mellett azonban a fordítók számára nem kis nehézséget okozó különbségekre is rámutat: „*ezek a téma révén ismerős hangulatú versek mégiscsak jellegzetesen oroszul szólnak. Igaz, hogy néha egy-egy orosz népdal egyszerűségével, de az orosz népdal verstanai hangzása is erősen különbözik a hangsúlyos ritmusú, tagolva lejtő magyarétól.*” Külön figyelmet érdemelnek Fodor András Jeszenyin-fordításai közül az *Ébreszd fiadat, Újra isznak, Dal a kenyérről, Ifjú ének* című versek, de legnagyobb teljesítménye *A fekete ember* nagyszerű magyar tolmácsolása.

A fekete ember

Jeszenyin vívódásainak, egész életművének döbbenetes lezárása, a halál előérzetének, a lélek iszonyatának megrázó jelképe: *A fekete ember* (Csornij cselovek). A kiutkérés és üttévesztés félelmeinek létmélyesű vallomása ez a drámai tömörségű költemény.

1922-től követhető nyomon a keletkezéstörténet fontosabb mozzanatai. Amikor Jeszenyin New Yorkból Berlinbe érkezett 1923 februárjában, külföldi útja során már megírta *A fekete kesztyűs ember-t* (Cselovek v csornoj percsatke). Egyik kötettervében záróversnek szánta ezt a művét. Majdnem három évig dolgozott rajta. Végül címe *A fekete ember* lett. Iszonytató drámai erejét bizonyítja, hogy kéziratát átadva idősebb húgának, Kátyának ezt mondta: *Surának nem szabad elolvasnia*. A mű megrázó hatásától féltette kisebbik húgát. A kortársak visszaemlékezései szerint a hallgatóság beleborzongott, amikor Jeszenyin felolvasta ezt a művét. Olyan átélő és megjelenítő erővel szavallta, hogy úgy érezték, *a fekete ember* is a szobában van a maga testi valóságában.

A fekete ember genezisére is fényt vet a költő Csaginhoz intézett levele: „*Kórházból írok neked. Újra be kellett feküdnöm. Hogy miért – én nem tudom, de valószínű, hogy más sem. Az idegeimet kellene meggyógyítani, itt pedig csak őrmesterek vannak. Az az elméletük, hogy a falak jobban gyógyítanak az orvosságnál. (...) Minderre talán csak azért van szükség, hogy leszokjam a botrányokról. Leszokom, rendbe hozom dolgomat, mindenkit elküldök oda, ahová való, és pucolok külföldre. Ott még a döglött oroszának is többet érnek, mint a mi egészségügyi kutyáink elevenen. (...) Nem kell a karrierhez se tehetség, se tudás. Fejnyitással gyógyítják az embert, de csak felingerlik vele, és még jobban tönkreteszik. Ezért valószínű, hogy decemberben újra tivornyázás közben találkozunk.*”

Elküldöm neked A fekete ember-t. Olvasd el, és gondolkozz el rajta, miért harcolunk mi, ágyban fekvő?. (Moszkva 1925. november 27.)

Nyikityin pedig a következőről számol be: „*Visszatértünk a Gagarinszkaja utcai lakásra. Az előszoba ablakpárkányán hanyagul odadobott köpeny és fekete, összegyűrt cylinder hevert.*” A tragikus tartalmú mű sokak számára Mozart *Rekviem-jét* idézte. Sors és alkot legmélyebb rétegei tárulkoznak fel benne. Nem a képzelet szülötte, pusztító erők munkálkodnak a halálfélelemmel írt költeményben.

A fekete ember csak Jeszenyin halála után, 1926-ban jelenik meg a „*Novij mir*” első számában, és Gorkijt is rádöbbenti a pótolhatatlan veszteségre: „... milyen csodálatos, őszinte és megragadó verseket írt a halála előtt, milyen nagyszerű *A fekete ember* című költeménye, amely nemrég jelent meg nyomtatásban. Óriási orosz költőt veszítettünk.”

A formát és a művészi megoldást tekintve *A fekete ember*-nek előzményei vannak. Jeszenyin maga is beszél Puskin „*Mozart és Salieri*” című „*kis tragédiájának*” a hatásáról. A drámai miniatűrben Mozartot valaki kétszer is kereste, de nem volt otthon, és csak a harmadik napon találta meg: „*Talpig feketében / Egy férfi állt ott, nyájasan köszönt, / Egy rekviemet rendelt s távozott ...*” A zeneszerző géniusz később nem tudott szabadulni látogatójának alakjától: „*Éjjel-nappal e / Fekete embert látom. Mint árnyék, / követi léptem mindenütt. E percben / is érzem, itt ül kettőnk oldalán.*” (Gáspár Endre fordítása.)

Jeszenyin testamentum-érvényű, abszurd látomásokban és drámai változásokban bővelkedő, rapszodikus formájú műve nekünk magyaroknak *„Az ős Kaján”* és a „*Harc a Disznófejű nagyúrral*” című költeményét idézi, a világirodalomból pedig a „*Faust*”-változatokat. Adynál a domináns *fehér* szín mellett gyakoriak a *piros* és színönimái, de erőteljes arányban szerepl a *fekete* szín is: *A fekete zongora, A fekete Húsvét, Fekete virágot láttál, Fekete holdat láttál* stb. Ismeretes Babits döbbenetes verse, a *Fekete ország*, amelyben a „*fekete színorgia*” kétségtelenül erős sugallatokat hathatott Fodor András fordítására is. Jeszenyin életműve hiába épült az életrajzi, a személyes Én és a lírai Én egységére,

ebben az esetben a biográfiai tények csak körülírják, előzményként magyarázzák, de egészen meg nem értetik a költő mélyebb tragikumát.

Jeszeyin előtt kérdőjelek tornyosultak, sokat vergődött, botladozott, botrányokba, itálba fojtotta indulatait, vágyait, néha teherbírásának végső peremére jutott. Hányódott hit és kétségbeesés között; gyötrődött, aggódott önmagáért, széthullott családjáért, népéért. A harc már nemcsak a külvilágban zajlott, hanem öbenne, a lelkében dúlt. A *Kocsmás Moszkva* önpusztító költőjének kesernyés-vidám öniróniájából csak a keserűség maradt. Az élet és a lélek ellentmondásosságát, disszonanciáját vetíti elének, a lét értelmét számonkérő lelkiismeret drámáját idézi fel a kettős én skizofrén motívumára épülő költemény. Az én-kettőzést itt sorshoz és alkathoz igazítva jelenik meg, a költő életének szétszakító kettősségét fejezi ki: belőle hasadt, kelt életre a *fekete ember* alakja.

Invokációszerű lírai monológként kezdődik a költemény, majd dialógusra vált, és végül a sokat sejtető bezúzott tükör jelenetével zárul. A nyitány előkészíti, megalapozza az alaphangulatot. Szaggatottság jellemzi a művet, változik a szótagszám, egyenetlen a strófaépítés, szeszélyes a rímcsoportosítás, következtelenek a hangsúlyütemek, hullámzó a megformálás. Mindez alkalmas a feszült lelkiállapot és a lélek vágyait – kétség és remény duellumában – torkon ragadó kételyek kifejezésére. Mégis kristálytisza a kompozíció. A húsz strófából álló és két nagyobb részre tagolódó poemát harmadik részként egysztrófás finálé zárja. A tizenegyedik strófa az első ismétlése, a lírai hős testi-lelki elesettségében mindkétszer segedelemért kiált: „*Pajtás, pajtás / nyomorult betegen sínylődöm. / Nem is értem okát se, miféle baj ez. / Hol szél fűtyörész / a letarolt puszta mezőkön, / majd, mint az ősz a cserést, / agyamat beszítálja a szesz.*”

Ez már nem a *Kocsmás Moszkva* világerzésee; itt a fölényes önpusztítást már nem ragyogja be a boldogtalanságba torkolló életvágy és eleterő. Eppen ellenkezőleg: a száznál-mas elesettségről szóló nyitány bajjós lírai vallomást sejtet. A kezdő strófa után hallucinációk következnek. Fantasztikus, merész képek és hasonlatok sorjáznak: *Fejem fülemmel úgy integet, mint / szárnyaival madárka, / nyakán: féllábon állni, / ereje nincs tovább.* Megjelenik kéretlen-váratlan látogatóként a *fekete ember*: „*Hallod-e, halld – / mormogja nekem –, / e könyvben sok remek eszmét, / terveket látok.*”

Az analógiás szerkesztésnek megfelelően a második rész tizenkettedik strófájában is eredeti, a második versszakéhoz hasonlítható látomás vetül elének. Kegyetlenül hideg, tiszta és szuggesztív a leírás, amelyben a költői találékonyság a realizmust és a groteszket kapcsolja össze: *Fagyos éjszaka. / Keresztutak néma magánya. (...) vonuló lovasokként / kertembe gyűltek a fák.* Az iszonytató (*terribiltá*) hangulatot a második strófában a *csomij* ötszöri, majd a harmadik versszakban négyyszeri ismétlődése sejteti. A magyar fordítás pontos: „*Fekete ember, / feketénfekete, / fekete ember / telepszik az ágyra, / fekete ember / nem hagy aludni éjeken át.*” A fekete ember a költő fölé hajol, *akár halott fölé a pap,* és mint *holmi dőre pimasznak a sorsát / olvassa, varrja* a nyakába vétkeit. Az analógiás kompozíció tizenegyedik versszakában ezt a kérő-kérdő megszólítást a *Hallj ide, halld!* imperatívusza váltja fel. Szavai kintző, ostorozó erővel hasítanak a költő tudatába: „*Sose láttam csirkefogót, / kinek ily meddön, / ily ostoba-mód kell / gyötrődnie ébren.*”

Az ötödik és hatodik strófában folytatódik a kontraszt: a hófedte szülőföld téli, tiszta képének, szépségének ellentéte a költő szomorú sorsa. Utalás történik itt Duncanre is: „*volt neki valami nője, / negyvenen is tán túl, / kit hol cemenének, hol meg / kedvesének nevezett – ez a nem szálfá-magos, de / amúgy jó markos gyerek.*”

A fekete ember fordítása során Fodor András összhangot teremtett a szöveg felszíni és mélységi tényezői között. Fodor a személyes beszélgetésekkor is többször hangsúlyozta, hogy a gondolatokban nem különösebben gazdag, de szemlélődésben rendkívül sokszínű jeszenyini költészet megkülönböztető vonása a különös táj- és természetlíra, a természetbe feledkező érzelmesség: „*E panteisztikus, többnyire bánatos, de sohasem szentimentális hanghordozás tulajdonképpen nem hasonlít a mi Juhász Gyulánk nehéz melankóliájára, helyenként inkább Verlaine áhítatos lebegésű elrövedéseire emlékeztem.*”

Fodor nagyszerű tolmácsolásában a legtöbb stófa szinte ekvivalens értékű, gyakran szó szerinti pontosságú fordítás. Az eredetit szorosan követő konkrétság külön erénye. A népi szemléletet átköltéssel is érzékelteti, pl.: *...nem szálfamagos, de / amúgy jó markos gyerek...* Szerkezeti módosítás is megfigyelhető, több esetben köt össze mondatokat; néhol az eredetinel erőteljesebb kifejezést és szóbetoldást is alkalmaz. A fordítás az eredeti szöveg lényegét, hangulati, képi sajátosságait is költőien adja vissza. A hetedik és nyolcadik stófában a fekete ember folytatja és fokozza vádjait. A költő rászól látogatójára, elhatárolja magát a felrótt vétkes elkövetőjétől: „*Fekete ember, / tovább olvasni ne merd! (...)* Mi közöm botrányos / költőd életéhez?”

A Fekete ember szemrehányóan néz a költőre, elhallgat, aztán el is tűnik. Ekkor megismétlődik a nyitány, amelynek invokatív ereje az előzmények miatt megnőtt, a megszólítás kérő-hívó jellege felerősödik: *Pajtás, pajtás...* De a látomást leinteni nem lehet. A fekete ember már nem ismeretlen jövevény, hanem otthonos vendég: *... cillinderét megemelve, / hanyagon szétnyitva zakóját, / székembe újra leül.* Hangja még gyötrőbb, csúfódóbb. A legszentebb eszméket veszi célba, a költői hivatás kínjait szükségtelen butaságnak, a költőket pedig semmirekellő mókacsinálóknak tartja.

A degradáló vádorsorozat növeli a lelki gyötrődést, számon kéri a célját vesztett életereő pazarlását, ezt akarja ellensúlyozni a költő a gyermekkori emlékek felidézésével. A drámai szituációban a feszültség csúcspontra hág, a költő rátámad kintzójára: *Fekete ember, te / leggaládabb jövevény, / Bősz dühömben végül / sétapálcám kapom én, / s vágom egyenest pofádba, / orrod tövibe...* A dialogizált vers itt megszakad, a kipontozott sort követő monológstófa világossá teszi, hogy a költő saját lelkiismeretének rémével küzdött: *...Kihuny a hold. / Hajnal kék fénye dereng. / Ó, éj, mi mindent / taposol te el éjszaka? Cillinderesen állok. / Nincs más idebent, / csak én egyedül... / s a tükör bezuott fala...*

A vers belső szaggatottsága, kuszasága a költő tudati hasadtságának, disszonáns ketősségének is formai tükrö. A szeszélyes, szinte delíriumos látomások fantasztikus plaszticitással jelennek meg. Amíg a negyedik stófától a kilencedikig elhangzó vádakra elégséges válasznak tűnik a kiutasítás – *kérlek, vidd a könyvedet, / szórakoztass vele más!* – addig a tizennegyedikől a tizenkilencedik stófáig süvöltő csúfodáros vádak ellen nincs mód a védekezésre. A hírnév kétes, a siker mulandó, amit elért, kevés; az élet nem azt adta, amire vágyott. A gyerekkorból, a falu világából eredő álmok zátonyra futottak. A gyötrő céltalanság reménytelenségbe torkollott.

A rémlátó képzetet nagyszabású látomásos képekben jeleníti meg a költő sorsalakulását. A távoli emlékek, a szülőföld, a gyerekkor tisztasága kontrasztot képez a közelmúlt testi-lelki romlásához, az elherdált élethez, a számonkérés vádpontjaihoz. A drámai feszültségű, vizionáló költeményben különös látomások érzékeltetik a vívódást, a belső gyötrődést. A keresetlen realizmus és a groteszk vizionálás, a fantasztikum ellentéte fokozza az iszonytató hatást. A végzetével viaskodó, sorsköréből kitörni akaró költő nem

alkuszik, nem alázkodik. A reménytelenség dühével támad a fekete emberre, a költő képzetelbeli alteregójára, amelyet a számvetésre készülő lelkiismeret hívott létre én-kettőzéssel.

A szaggatott, kipontozott sor az időváltást, a felocsúdást jelzi. A záradék statáriális tömörségű tényközlés az illuziótlanul és reménytelenül magára utalt költő helyzetudataról. A tisztánlátás, a könyörtelen önismeret megkövetelte a lelkiismerettel való végső számvetést. Jeszenyin *fekete ember*-e nem a lélek démona, nem a rossz, nem a romlás és a rombolás kísérő és kísértő szelleme. Ennek a morálfilozófusként számonkérő és ítélő látogatónak a tekintetét *kék okádás*-hoz hasonlíttja a költő. A fekete ember az életharctól, szeszől beteg, elgyötört lélek víziójában az élő, ítélő és sújtó lelkiismeret megszemélyesítője, aki a feloldozás, a jóvátétel reménye nélkül vádolja és vallatja a költőt. „*A fekete ember* tehát Jeszenyin megtévelyedett becsvágyának, a természetes erkölcsi érzékét megrontó léha társasági életnek is szimbóluma, sőt (...) önnön lelki csődjének is tükörképe.” (Fodor András.)

A hallucináló lélekállapotnak az egyik kiváltó oka az ivás, az alkoholizálás, amelynek Jeszenyin életében súlyos lelki-idegrendszeri következményei voltak. De a költő drámája nem az ivással, nem is a forradalommal, hanem sokkal előbb kezdődött; nem közte és a külvilág közt zajlott, hanem benne: önmaga volt a lélekdráma színpada. Visszaesőként sokszor fogadkozott, hogy felhagy az ivással. De az alkohol csak részoka lehetett szomorú sorsának. Wolf Ehrlich jegyezte fel, hogy Jeszenyin hajnali ötkor a Moszkva folyó partján, a homokon fekvő, gyermekien bánatos arccal így panaszkodott neki: „*Ide figyelj!... Nekem végem van... Nagyon beteg vagyok... Leginkább a szomorúság bánt... Én mondom neked, a gyermeknek... Máskor nem árultam volna el kétszer annyi idősnék sem, mint én. Nagyon szerencsétlen vagyok. Semmi örömöm ebben az életben. Mindenki becsapott. Hallod-e? Mindenki! De hagyjuk!... Sose búsulj miattam! Ha egyszer észreveszem... Agyonüttek! Hallod? – Cigaretta vesz elő, és anélkül, hogy rám nézne, rágyújt.*”

Embertelennek érezte maga körül a világot, meg nem értettnek, kitagadottnak hitte magát. *A fekete ember* Jeszenyin élettragédiájának döbbenetes erejű kifejezése, önvalómásként és költői alkotásként is rendkívül jelentős. Az *Ég veled, barátom* végső búcsúintését előlegező versben *Világvallató igény* feszül. „Jeszenyin értékét és tragédiáját magyarózó esszéknél meggyőzőbben tárta elém *A fekete ember* című, gyötrelmes-rapszodikus költeménye ...” – írja Fodor András a világirodalom jeszenyini pillanatának remekéről.

A Kaláka együttes Fekete embere

A költemény magyarországi népszerűségét bizonyítja, hogy a *Kaláka* együttes Jeszenyin-lemezének is *A fekete ember* lett a címadó darabja. (Fodor Andrással egyeztetve alakította ki a Kaláka a megzenésített változat textusát.) Tanítványom, *Kerekes Anita* elemzését szíves hozzájárulásával közlöm: „A nyolcadik ének a lemez címadó dala, *A fekete ember*. A vers drámai erejét a zene hűen tükrözi. A jeszenyini költemény jól elkülöníthető részekre tagolódik: a kezdet egy lírai monológ, majd párbeszéd következik és végül a tükör összetörésével zárul. A zene is gitárdallammal kezdődik, amit egy-egy dob-

ütés tör meg. Már ez előre vetíti a lélek vívódását, a vers egészének szaggatottságát. Mintha a szív rendezetlen kalapálását hallanánk: a testi és lelki zaklatottság kettősségét érezhetjük benne: »nyomorult betegen sínylödöm«. A dallam hangterjedelme nagy, amely a kérdőjeleket, a vergődést idézi. Egy pillanatnyi szünet az »agyamat beszítja a szesz« sor után, újra a dob mély ütései hozzák lendületbe a zenét. A kíséret megváltozik: szinte hintázni kezd, mintha az erejét próbálná összeszedni. De a dallamív lefelé kúszik. Ezt a részt egy szopránfurulya-dallam zárja le, ami egyszerre imitálja a madárkát és az angyalok muzsikáját.

Újra egy rövid szünet következik, amely megelőlegezi a folytatás komorságát. A kíséretbe markánsan előjön a doromb hangja, és egy klarinét. A dallam lassanként, hangonként lép felfelé, szinte kígyózik befelé a tudatba a sötétség, a »fekete ember«. Majd az énekben »megjelenik« a fekete ember, amit visszhangszerűen ismételnék az énekesek. A fájdalmat, borzalmat, amit a megjelenése okoz a dallam a kis hangközök (szekund, terc) és a kitartott hangok jelzik. Újra és újra elhangzik a »fekete ember« folytonos ismétlődésekkel, de egyre magasabb hangfekvésben, ami a hallucináció zavartságát még erősebben kihozza. A következő részben is hűen követi a dallam a szöveget: »főlibém hajlik, akár halott fölé a pap«, itt a dallamív is egy enyhe emelkedés után lefelé hajlik. A »feketén fekete, / fekete ember« újra víziószzerű ismétlésekkel jelenik meg. A fekete ember megszólalását egy új hangszer segíti: a citera. A »látogató« szavait emellett szoprán gamba is segíti. A költő jellembrázolásakor a citerán a korábbi furulyaszólamhoz hasonló dallamot fedezhetünk fel: »Emberünk, bár kalandor, bohó...« Az öngúny is megjelenik: »volt neki valami nője.« Huzella Péter nagyszerű éneklésében egyértelműen megjelenik ez a gunyosság.

A következő szakasz gyorsabb tempójú, gazdagabb kíséretet hoz magával. Így fejezi ki az érzelmek újabb felhevülését, a vádak fokozását. A gitár arpeggiója helyére erőteljesebb akkordos kíséret kerül, amihez két furulya is bekapcsolódik. Egy erőteljes crescendóval jut el a végső pontig: »művész, ragyogóbb nincs nálad a földön«. Jeszenyin válasza pont az ellenpólusa: szinte nincs kíséret, a dallam lelassul, a kérdéshez igazodik: »Kérlek vidd a könyvet...« A fekete ember szemrehányó tekintetét újra a doromb hangja kíséri. A megismételt versszak kíséretében a változás csak annyi, hogy a furulya a sorok végén is bekapcsolódik. A szoprán hang újra megidézi az angyalokat. A világ harmóniáját, ami nem lehet a költőé. Az új versszaknál a dallam és a kíséret megváltozik: üvegszerű hangok fagyosan hasítanak bele a levegőbe. A kinti hideget és a belső magányt egyszerre érzékelteti. Az első két sort a zenekar együtt éneklí, így állítva szembe a magányt az ének teltebb hangzásával. Majd két sor újra szólóban, nem sokkal később újra együtt. A szólóhoz mindig csatlakozik a cselló. A cselló alt hangfekvése tovább fokozza az egyedüllét érzését. A zárás a »kopogó zaja csendbe merül« sornál van. Az eddigi egy szólam felbomlik és egy elfojtással zárul, mintha valóban elmerülne. És újra felhangzik a doromb jól ismert hangja, és megjelenik a fekete ember. A kíséret újra tempót vált az árny megszólalásánál, amit a citera hangja tesz még inkább csúfolódóvá, gyötrőbbé. A fekete ember is váltogatja a tempót, de alapvetően gyorsabb marad. A lassítás a »Már nem tudom merre, de...« kezdetű sornál kezdődik. Szinte olyan, mintha a nagyobb fájdalom eléréséért váltana tempót: a lassú maró gúny kifejezése ez. A válasz sem késlekedik: a kíséret szinte elhallgat. Csak egy-egy gitárakkord-lehúzás marad az első négy sorra. Ebből emelkedik ki a doromb hangja, amely most már a tükör összetörését készíti elő. A dallam is újra fokozato-

san erősödik fel, és csúcspontját a »dögölj meg«-re éri el. Jeszenyin elpusztítja magában megtévelyedett énjét. A doromb szerepe egyrészt a fekete ember megidézése újra, másrészt az, hogy azzal a dallammal pusztít a költő, amivel életre kelt. A dialógus megszakadt és a költő maga is kimondja, hogy a tükrön át látott önmaga volt a fekete ember. A dallamot újra az egész zenekar éneklé és a kíséret megegyezik a kezdő dallammal. A dob újra felerősödik (mindvégig jelen volt, de újra erőteljesebb lesz). Az utolsó sorok újra a szóloban hangzanak el. A kíséret is csak újra a gitárból áll: a magány, a csönd és az üresség maradt.” (Kerekes Anita írása megjelent a *Folyóba hulló, égi kék* című tanulmánykötetben. Szergej Jeszenyin költészetéről. Szláv Történeti Filológiai Társaság, Berzsenyi Dániel Főiskola. Szombathely, 2004. 93-99. Szerk.: Cs. Varga István.)

„Poéták, csodanyelvek...” és „...a jeszenyini rémület”

Fodor András 1959-es tanulmányában figyelmeztetésként, később pedig jóvátehetően mulasztásként állapította meg: kár, hogy Nagy László „nem kapott és nem kért méltó és elegendő részt Jeszenyin megszólaltatásában”. Jeszenyinhez elemi erővel vonzódtak azok a költőink és íróink, akik a magyarság, a magyar parasztság nagy történelmi változásait tanúságtévő igénnyel akarták megörökíteni. Közülük emelkedik ki Nagy László, aki a változásban is az életlehetőségeket kereste, és minden racionális világlátása és jövőképe ellenére a változással velejáró fájalmakat sem tagadta meg. A döntő sugallatokat ugyan a magyar valóságtól és legnagyobb költőitől kapta, de szíve szerinti példakép volt számára Jeszenyin is. Önéletrajzi írásában így vall erről: „A félelmi vizsgák után átmentem orosz szakra. Jeszenyint szerettem volna fordítani.” Célkitűzéséből mindössze öt vers fordítása vált valóra: *Mikola, Urunk színeváltozása, Te dalold el, Kanca-hajók, Dicső kiadó*. Rendkívül izgalmas, hogy az alapvetően drámai szemléletű Nagy László hogyan tolmácsolja az alapvetően elégikus hangoltságú Jeszenyint. A nyelvi pontosság, képi hűség ellenére megfigyelhető az egyenítő törekvés.

Műfordítóként is alapelvét követte: „Műveld a csodát, ne magyarázd!” A dal igézőn fonódik össze a Jeszenyinnél is oly fontos anyaképpel, a Sura hűgának ajánlott *Te dalold el* kezdetű versben. Az emlékezésihletben fokozódik a tisztaságvágy, a szeretetigény, közben a múltat és jelent összekötő képzeletben ikonikus szemléletűvé, szakrális jelentőségűvé magasodik, a Nagy László-i költészetben később verscímé emelt „*anyakép*”: „...s megigézve majd fölmerül újra / a homályból a hű anyakép.”

A *Kanca-hajók-at* Kiss Benedek Rimbaud nagy művével, a „*Párizsi orgiá*”-val rokonítja. Ebből az 1919-ből származó költeményből cáfolatként idézek részleteket azok ellenében, akik a valóság tényeivel szemben azt állítják, hogy Jeszenyin „*teljesen elfogadta*” 1917 forradalmát: „*Ordas ha csillagra üvölt: / már az ég is fellegek konca. / Kancák kivájt hasán süvölt / feketedő holló-vitorla. / (...) Halljátok a nagy ropogást? / Erdőket gereblyéz a hajnal. / Ti új honba eveztek át / másokról lekasaboltt karral.*”

Az értékszemléletben mélységesen rokonítható Jeszenyin számos versével Nagy László „*Búcsúzik a lovacska*”, „*Zöld angyal*” című „*hosszú éneke*” és különösen a „*Vértanú arabs kanca*” című megrázó költeménye. Nagy László „*Búcsú Tamási Árontól*” című versében a jeszenyini *A kutya* képanyagát egyénien adaptálja az erdélyi magyarság sorhelye-

zetének érzékeltetésére: „*Sírodra, tudom, hívsz majd / csupa-dér magányos ordast, / golyó-verte szüggel szétdúl / szívdárványt, mesét, idillt, / illőn felgyöngyöz könnyel, / az anyaföld fagyát bevérszi, / s felvonítja égig a kint, / amit nem lehet kimondani!*” Jeszenyin nyelvoldó és bátorító példakép volt Nagy László számára. A magyar utód Jeszenyinre vonatkoztatva is vallotta, amit *Kerék Imre* egy műfordításkötetének címéül választott: „*Poéták, csodanyelvek, ivadéknak jajos versekkel fölnevelnek.*”

A magyar költők kötetre való verset szenteltek Jeszenyin emlékének. Tragédiájának lényegét legjobban *Simon István* döbbenetes emlékkerse, a *Segéd munkás a körúton* fejezi ki. A faluról városba szakadt „lirai hős” ezer közül is felismerhető, mert nem áll egyenesen a válla, a summástarisznya félrehúzza, a szájából hiányzó, képzeletbeli pipa vezet: „*mellette fut, ebként üget / a jeszenyini réműlet.*”

Juhász Ferenc költői vallomásának címe: „*Szergej Jeszenyin halandó szíve*”. A „*falusi Rimbaud-magány*” sorsként élő Jeszenyint állítja elénk. Azt vallja, hogy a két világ határán élő költő sorsa szükségszerűen „*az átmenet: korai halandóság. Az átmenet: a lehetetlen virágzása a semmiben.*” Jeszenyin talán az egyetlen olyan külföldi költő, akinek a magyar költészetben emlékkersekből lehet összeállítani lírai arcképét. Jeszenyin és Rab Zsuzsa magyarországi népszerűségét bizonyítja, hogy *Tímár György* „*Ezt sem én írtam*” című paródiakönyvének a legsikerültebb darabja éppen egy Jeszenyin-paródia: „*A vörös hold, mint ökrök lelke vérzik, / ordas vonít a szomszéd kert alatt. / Az est, ez üres hordó fölpenészlik, / míg álmodnak a sárból vert falak. / Szinte hallani, hogy a pajta rozsan, / és őlt az éj fekete papcsuhát, / míg holt muzsikok dalolnak a rozsbán, / kik soha nem ismerték Rab Zsuzsát.*”

Az idő múlása arra figyelmeztet, hogy ideje lenne már a teljes Jeszenyin-életművet magyarra lefordítani és megjelentetni. Már sokan hiányoznak azok közül, akiknek magyar valóságban gyökerező „*jeszenyini élményeik*” voltak. (Nagy László, Kormos István, Simon István...) Fodor András szerint elsikadt lehetőség volt, hogy *Kormos István* a Jeszenyin-fordításban ki sem próbálta erejét, pedig viszonylagos megközelítéssel az övé „*az a hang, mely leginkább rokonítható Jeszenyinéhez. Nem csupán azért, mert intonációinak, színeinek tónusa gyakran hasonlatos az övéhez (»Havas rét«, »Majd tél jön«, »Aluvók«), hanem azért is, mert érzéseinek bánattól rezgő, átható mélysége, temperamentumának változékony eredetisége, a lélek tradicionális-népi és urbanus modern közti feszültsége öbenne volt az orosz költőre emlékeztetően legliraibb.*”

A peresztrojka és a Szovjetunió szétesése nyomán kutathatókká váltak az orosz archívumok, a *Leningrádból* ismét *Szentpétervárrá* lett Néva-parti városban is hozzáférhetővé vált Jeszenyin eladdig szigorúan titkosnak minősített halotti végbizonyítványa. Sz. Gyemigyenko és F. Mohorov Jeszenyin-kutató orvosok alapos munkával bizonyították: „*Szergej Jeszenyint tetteleg bántalmazták, súlyosan megsebesítették, majd megfojtották. Az öngyilkosságot csupán megrendezték.*” Az érvként felhozott tények közül csak arra utalok, hogy a költő testén „*mély bevégás*” látható „*az orrsövénynél*”, a „*bicepsz átvágva*” – ezek tipikusan brutális KGB-s módszerek bizonyítékai. Nonszensz, annyira hihetetlen: mindezeken után a költő vékony bőröndszijakkal még fel is akasztotta magát hotelszobájának fűtőberendezésére. A szovjethatalom végjátékának időszakában az egykor még *Anglaterra* nevű, később *Leningradzakajára* átnevezett szállót le akarták bontani. A bontási munkákat főképpen egyetemisták akadályozták meg, akik tömegével sétálgattak a helyszínen, a gé-

peket nem engedték a szálloda épületéhez. (Azután az egyetemeken hetekig folyt a nyomasztás, hogy kik hiányoztak akkor az órákról...)

A Jeszenyin-recepció eredményei kötelezik az utódköltőket, műfordítókat, irodalomtörténészeket és kiadókat a méltó folytatásra, amely magyar nyelven is bizonyítja: „*Ami nagy, csak távolról látható.*” Jeszenyin lírája és a magyar költészet közti tipológiai kutatás további eredményeket ígér. Jeszenyin lírának különösen erőteljes kisugárzása volt és van a közép-európai térségben. *Weöres Sándor* a legszebben fejezte ki a magyar költők Jeszenyin iránti tiszteletét: „*Kik nem felejtik, mi a szerelem, / Kiknél a szerelem képekbe szőtt, / S kiknél a kép lángol szerelmesen: / Mind boruljunk le Jeszenyin előtt.*”

Tudjuk, a középkor embere letérdelt, mert áhitatot érzett, a barokk embere letérdelt, hogy áhitatot érezzen – írta közel egy évszázada Szerb Antal. A ma embere elvértve, csak nagy ritkán ereszkedik térdre, s akkor is leginkább vallási hagyományból, a templomi liturgia részeként. A térdre borulás – ahogy eleink mondták – a ma embere számára megalázkodásnak, idejét múlt színpadi szerepjátszásnak, üres teatralitásnak tűnik. A mai ember már nem ismeri az alázat felemelő erejét, képességét, amely nem megalázkodást jelent, hanem a tisztelet, a megbecsülés, a hálaadás és a könyörgés magas fokú megnyilvánulása, kinyilvánítása; nem a szerepnek, nem a közönségnek szól, hanem az Istennek. A térdre borulás az imádság ősi formája. XXIII. János pápa szavai szerint: „*Az ember soha nem olyan nagy, mint térdelve... Nem a tudomány tesz nagygyá, hanem önmagunk és semmisségünk felismerése és elismerése a jó Isten előtt.*” Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott igazság reménysége, bizonyossága: „*Lehet, hogy a gonosz megsokszorozza magát, de a jó nem tud elfogyni soha.*”

Régi kőhid Perkupán (19. század).

KÖZÖNSÉGGÉPZET ÉS OLVASÁSMÓD

(Nézőpontok az 1780-as, 1790-es évek magyar irodalmának vizsgálatához)¹

DEBRECZENI ATTILA

1. A változás állapota és keletkezése

a. A korszak és a nemzedék nézőpontjai

Az, hogy mely korszakot és/vagy nemzedéket tekintjük meghatározónak az alakulástörténetben, már eleve sok mindent meghatároz abból, hogy mit és hogyan láthatunk.² Bíró Ferenc korszakmonográfiája Bessenyei és az 1770-es évek felől nézett az átalakulás folyamataira, s így szükségképpen más vonásokat hangsúlyozott, mint amelyeket az 1780-as, 1790-es évek fordulója és a Batsányi–Kazinczy-nemzedék nézőpontja láttathat. Az 1780-as, 1790-es évek fordulóját, tágabban az azt körülvevő évtizedet, a magyar irodalom „józsefi korszakát”³ ugyanis olyan kitüntetett történeti időpillanatnak tartjuk, amely kilátópontot nyújt az irodalom egy lehetséges alakulástörténetének megrajzolásához, nem kis mértékben az e korszakban domináns szerepet betöltő Batsányi–Kazinczy-nemzedék teljesítményének értelmezése által. A korszak és a nemzedék nézőpontja persze nem esik teljes mértékben egybe, hiszen az adott korszakban több nemzedék van jelen munkáival, s az aktív nemzedékek száma sem korlátozódik az itt említettre. A korszakban szemlélt nemzedékek egymásmellettsége a *változás állapotát* rajzolja ki, míg a korszakban domináns nemzedék aktivitásának értelmezése a *változás keletkezésére* vet fényt.

Ha a változás állapotszerűségét, vagy pontosabban szólva az állapotszerűségben megnyilvánuló folyamatszerűségét kívánjuk szemlélni, az egyidejű egyidejűtlenségek

---

¹ A jelen tanulmány egy korszakmonográfia bevezető fejezetének részlete.

² A „korszakolás műveletében a korszak mintegy »jelenné« teszi a múltat (kijelöli, jelentéssel látja el, pontosabban éppen a »korszakindex« révén alkotja meg azt), tehát reprezentálja. A korszakhatárok tehát jelként foghatók fel, olyan jelekként, amelyek nélkül nem létezne a múlt, legalábbis abban az értelemben, hogy jelentéseket lehetne hozzárendelni, értelmezni lehetne.” (KULCSÁR-SZABÓ Z. 1997. 18-19.)

³ Erre nézve ld. dolgozatunkat: *Nyilvánosság és társulás a 18. század végének magyar irodalmában.* = Könyv és Könyvtár, 2000–2001. 105–128.

problémájához jutunk. „Egy adott történelmi pillanat eseményeinek sokszínűsége ugyanis, amely az egyetemes történet kutatójának felfogása szerint egy egységes tartalom kifejeződése, valójában nagyon különböző időgörbék sokasága, amelyek mindegyikét saját különös történelmük (Special History) törvényszerűségei határozzák meg.”⁴ Ez persze minden korszakra érvényes megállapítás, vagyis bármely történelmi időpillanat vizsgálható e nézőpontból. Az 1780-as, 1790-es évek fordulója azonban irodalomszociológiai nézőpontból különleges időszak, hiszen éppen ekkor képződik meg a modern értelemben tett nyilvánosság. Ebben egyszerre, összetorlódottan jelennek meg a legfrissebb irodalmi termékek a megelőző időszakok, korábbi írói nemzedékek szövegeivel, vagyis egyidejűleg teremődik meg a lehetősége annak, hogy hatásuk legyen. Ez a történelmi időpillanat különösen alkalmas lehet az egyidejű egyidejűtlenségek diakroniát konstruáló szinkroniájának felmutatására, egyfajta pillanatfelvétel készítésére a dolgok változásának állásáról.⁵

Az összetorlódott nemzedékek szemléléséből kiformalódó összképet azonban jelentősen árnyalhatja, ha ezt összeművezzük a képpel, amely a korban legaktívabb, a folyamatokat meghatározó mértékben alakító nemzedék tevékenységének vizsgálata alapján rajzolódik ki. A józsefi korszakban döntő szerephez jutó Batsányi–Kazinczy-nemzedékre – vállalva némi anakronisztikus színezetet – egyfajta „avantgard” nemzedékként is tekinthetünk. Igen erős társasági szerveződés jellemzi őket, fellépésük meglehetősen egyidejű. E társaságok saját orgánus létrehozásán munkálkodnak, s ha rövid ideig is, de ebbéli törekvésüket siker koronázza. Önértelmezésükben meghatározó, hogy valami addig nem volt „új” képviselőiként határozzák meg magukat (noha nyilvánvaló, hogy nem a semmiből léptek elő), s mint ilyenek, feladatuknak tekintik ennek az „új”-nak a hirdetését és terjesztését, akár tágabban vett környezetük ellenében is. Ennek következtében tevékenységükben nagyon erős a programosság, ami részben programszövegek létrehozásában, részben pedig az e programszövegek korrelátumaként értelmezhető írói tevékenységben nyilvánul meg. E demonstratív írói működés egyben az erőteljes közvetlen hatását követő viszonylag gyors érvényvesztésben is tetten érhető, gyakoriak a pályafordulatok, kiteljesedés csak a szűken vett programosság meghaladásának útján következik be.

A programok sajátosan magukhoz rendelték az egyéni írói teljesítményeket. A programokban elvileg megfogalmazott literátori törekvéseknek ugyanis mintegy a „mustráit” kívánták szolgáltatni a folyóiratok, s anyaguk jellegadó darabjai általában a szerkesztők saját műhelyéből kerültek ki. Soha ennyi mutató, példa, kivonat, részlet stb. nem jelent talán meg egyszerre, mint e hasábkon. Az egyes közlemények így nem annyira önértékűkben, saját jelentőségük okán kerültek a közönség elé, hanem egy nagyobb összefüggés, a programokban deklarált megújulási törekvések manifesztumaiként. Mindez nem hagyható figyelmen kívül, ha a józsefi korszak meghatározó nemzedékének sajátosan irodalmi teljesítményéhez, magukhoz a művekhez, életművekhez közelítünk. Az adott történelmi időpillanat összefüggéseiben ezek megértéséhez a programok kínálhatnak adekvát kulcsot, míg hatástörténelmi jelentőségük a következő nemzedék teljesítményében mutatkozik meg.

---

⁴ JAUSS, 1997. 72.

⁵ „A korszakelmélet egyik lényeges teljesítménye a különböző időritmusok szinkronizálásában állt.” (STEINWACHS, 2000. 327.).

Ilyen értelemben talán beszélhetünk a józsefi korszak meghatározó szereplőiről mint egy régi „avantgard” nemzedékről. Ez az „avantgard”-nak érzett jelleg persze nem annyira játékos asszociáció voltában lehet érdekes, hanem mert a korabeli történések lényegi mozzanatát látjuk benne összesűrűsödni. Úgy véljük, hogy ennek leírásával a korban megszülető „új” ragadható meg, éppen keletkezése pillanatában. Ha tehát egyrészt a folyóiratok programjainak együttese mintegy állapotszerűen kimerevítve képes megjeleníteni az együtt ható *integratív és disszimilatív folyamatokat*, akkor másrésztől maguk az egyes programok avantgard jellege a *változás keletkezésének* leírására ad lehetőséget. A programok fogadtatása, az egymással folytatott és a körülöttük kialakuló viták pedig ugyanúgy a *változás állapotát* nyilvánítják meg, ahogy a korszak összetorlódó nemzedékei és művei is, a maguk egyidejű egyidejűtlenségükben.

b. Olvasástörténeti megközelítés

A korszak és a nemzedék nézőpontjai kijelölik a kereteket, amelyekben a változás állapota és keletkezése szemlélhető. A józsefi korszak a nemzedékek, hagyományok, művek összetorlódottságát, ezek egyidejű egyidejűtlenségét látta, a korszakban meghatározó nemzedék és annak programjai pedig az „új” születését állítják előtérbe. A folyamatok katalizátora az éppen megképződő nyilvánosság, az a lehetőség, hogy megtörténhessen az egymásra hatás. Ahhoz, hogy a lezajló folyamatok lényegéhez közelebb kerüljünk, ennek az egymásra hatásnak a mibenlétét lenne célszerű minél jobban megérteni. Ezt az egymásra hatást pedig a nyilvánosságra került szövegek korabeli olvasásában látjuk megvalósulni: *a szövegek és olvasók viszonyában feltárhatónak látszik a kölcsönhatás korszakot átható dinamikája.*

„Az ilyesfajta kutatás figyelme szükségszerűen arra irányul, miként jön létre a találkozás »a szöveg világa« és »az olvasó világa« között, hogy Paul Ricoeur szavával éljünk.⁶ Az olvasástörténeti megközelítésben e találkozás leírására nem tűnik elégségesnek a Ricoeur névvel megidézett fenomenológiai szempont, mert nem általában olvasóról van itt szó, hanem részben az olvasás konkrét megvalósulási formáiról, részben pedig az olvasó konkretizációjáról is. A szövegek eltérő használati módjainak megértéséhez „először azt kell rekonstruálnunk, hogy mely közegek és közösségek viszonyultak hasonló módon az íráshoz. Ha a tárgyak körforgalmából és a gyakorlat hasonlóságából indulunk ki, nem pedig az osztályokból vagy csoportokból, úgy sokkal könnyebben felismerhetjük ama tényezőzők változatosságát, amelyek a kulturális különbségeket eredményezték: így az egyazon nemhez vagy generációhoz való tartozást, a vallásos identitást, a közösségi szolidaritásokat, a nevelési vagy területi hagyományokat és így tovább.”⁷

A XVIII. században Európa-szerre forradalmasodott az olvasáskultúra, lehetőségeiben, formáiban, tartalmában egyaránt. „A nyomtatott szöveggel való kapcsolat legelterjedtebb formája, akárcsak korábban és még később is, a »vad«, azaz naiv, nem reflektált és »há-

⁶ OLVASÁS, 2000. 10. Másutt: „Az olvasás történetírásának egyik legfőbb célkitűzése ama különbségek megállapítása, amelyek egyfelől a művek által megcélzott és elképzelt olvasók, másfelől egymást követő, sokszínű tényleges olvasóközönségük között húzódik.” (41.)

⁷ OLVASÁS, 2000. 12.

ziasítatlan« olvasás volt, amelyet túlnyomórészt még hangosan folytattak. [...] A társadalmilag egyre inkább lesüllyedő, ám arányában még mindig domináló »vad« olvasási forma ellenpólusát a »művelt« olvasás jelentette. Az intellektuális elit körében nem csupán a »modern«, futólagos olvasás számított elterjedtnek, hanem legkésőbb a 17. század végétől az extenzív polihisztori-enciklopédikus olvasás is bevett dolognak számított. A 18. század közepétől azonban a tudós könyvmoly, aki fölírásai fölött megfeledez a világról, inkább már karikatúrisztikus jelenségnek számított.⁸ A tudós és a vad olvasásmódokkal szemben így aztán felemelkedőben volt egy ugyancsak művelt, de a világtól nem elforduló forma, a „hasznos” olvasás. Ez felelt meg leginkább a felvilágosodás korában oly igen elterjedt ismeretterjesztő és erkölcsnevelő célkitűzéseknek.

Ezzel párhuzamosan azonban más formák is képződtek. A korra az egyik legjellemzőbb a „Lesewut”, az olvasásdüh, amely mind intenzitásában, mind magán jellegében eltért a megszokottaktól, s ráadásul szöveg és olvasó egészen új viszonyt teremtett meg. „Olvasóját hatalmában tartja a szöveg, amelyben ő maga is otthon van: azonosul a személyekkel, és saját életét a cselekmény fikciójának kulcsában értelmezi. Az újfajta »intenzív olvasás« a teljes érzékenységet mozgósítja. Az olvasó – sőt egyre inkább az olvasónő – nem tudja visszafogni sem szenvedélyeit, sem könnyeit; teljes megrendültségben maga is tollat ragad, hogy hangot adjon érzelmeinek, s főként hogy írjon az írónak, aki műve révén valóságos lelki vezetőjévé vált.”⁹ Richardson, Rousseau, Goethe regénysikereinek (az Új Héloise negyven év alatt 70 kiadást ért meg!) ez volt az alapja, ez magyarázza például a jól ismert tény, vagyis, hogy a Werther megjelenését fiatalok öngyilkosság-hulláma követte. A század legvégén azonban egy ezzel ellentétes folyamat is lejátszódott, egy szűk elit rétegnek sikerült „a fiktív világába való átmenetet csupán a képzelet korlátai között tartania”.¹⁰ Ez az olvasás „hermeneutikainak”, vagy még inkább esztétikainak nevezhető, hiszen középpontjában az autonóm művészi gyakorlattal való egyesülés állott.

c. Az olvasó képzete és az olvasás módja

A tudós, a vad, a hasznos és az érzékeny olvasásmód a magyar irodalom józsefi korának nemzedékeit is jellemezte, ezzel a tipológiával megközelíthetőnek látszanak a korabeli főbb befogadástípusok. Mindez azonban nem tűnik elégségesnek az egymásra hatás minden összetevőjének leírására, az „új” keletkezésének megragadására. Több pontosítást is kell tennünk. Először is, az első két olvasásmód, amelyek eredendően a századközép művelődési közegeivel és nemzedékeivel hozhatóak összefüggésbe, a józsefi kor integratív tendenciáinak hatása alatt maradtak virulensek, a másik kettő viszont a józsefi korban alakult ki. Másodszor, ezen újszerű olvasásmódok megképződése elsősorban az ekkor domináns nemzedék programos tevékenységéhez kötődik, vagyis sokkal inkább olvasóképzetként jelennek meg, semmint tényleges olvasásmódként. Harmadszor, a prog-

---

⁸ OLVASÁS, 2000. 326. és 328.

⁹ OLVASÁS, 2000. 32.

¹⁰ OLVASÁS, 2000. 335.

romosság következtében a reflexivitás sokkal nagyobb szerephez jut ebben a megképződésben, mint maguk a megszülető művek. Mindezek alapján mind az olvasástörténeti megközelítésből nyert tipológia, mind az itt is hivatkozott olvasásfenomenológiai fogalomhasználat kiegészítésre szorul tárgyunk szempontjából. A szövegek implikált olvasója mellett célszerűnek látszik egy teoretikusnak és egy ideologikusnak nevezhető olvasó(képzet) elkülönítése.

„Implikált olvasó alatt tehát – mint Ricoeur írja – a szöveg utasításai által a valóságos olvasónak tulajdonított szerepet kell értenünk. Az implikált szerző és az implikált olvasó ezért a szöveg szemantikai autonómiájával összeegyeztethető kategóriák. Mint a szövegben belül konstruáltak, mindketten valóságos lények fikciós korrelátumai lesznek: az implikált szerző a mű egyéni stílusával azonosul, az implikált olvasó azzal a címmel, akihez a szöveg küldője fordul.”¹¹ Mindazonáltal implikált szerző és olvasó között némi aszimmetria is mutatkozik. „Egyrészt az implikált szerző a valóságos szerző állóképe, aki úgy rejtőzik el, hogy a mű immanens narrátorává – narratív hanggá – válik. A valóságos olvasó viszont az implikált olvasó konkretizálódása, akit a narrátor meggyőzési stratégiája céloz meg; hozzá képest az implikált olvasó mindaddig virtuális marad, amíg nem aktualizálódik. Így tehát amíg a valóságos szerző eltűnik az implikált szerző mögött, addig az implikált olvasó a valóságos olvasóban ölt testet. Ez utóbbi a szöveg ellenpólusa abban az interakcióban, amelyből a mű jelentése kibontakozik: az olvasás aktusának fenomenológiájában éppenséggel a valóságos olvasóról van szó.”¹² Az olvasó tehát a szöveg ellenpólusa is egyben, ami felértékeli a szöveg befogadásának aktusát. Ezen aszimmetrikus viszony¹³ alapján indokolt különbséget tennünk implikált szerző és implikált olvasó, valamint szöveg és olvasás fogalompárjai között: míg az első döntő mértékben a *közönségképzet*et jellemzi, addig a második inkább az *olvasásmódot*.

Az implikált olvasó azonban ebben az értelmezésben narratív hangként jelenik meg, amely beleíródik a szövegbe. Egy ily módon felfogott olvasóképzet alapján kialakított tipológia alkalmas lehet a józsefi korban egymásra torló művek egyidejű egyidejűtlenségének megragadására, viszont kevésbé képes megjeleníteni a keletkezőben lévő új olvasóképzetek dinamikáját. Ezek ugyanis elsősorban programokban, elméleti szövegekben, önreflexív megnyilatkozásokban tűnnek fel ekkor, nem kis mértékben a Batsányi–Kazinczy-nemzedék azon karaktere miatt, amelyet avantgard jellegnek neveztünk a korábbiakban. A szövegekbeli implikált olvasó megképződése tehát leginkább egy *teoretikus olvasó* megképzése felől érthető meg. Ez a teoretikus olvasóképzet (esetünkben most a literátor és az érzékeny olvasó) olyan erővel jelenik meg a korabeli nyilvánosságban, hogy nagyobb hatással hozza létre a vele adekvát olvasásmódot (a hasznos és az érzékeny olvasást), mint a szövegek ezekkel analóg implikált olvasói.

Az implikált és a teoretikus olvasó mellett szükséges még egy *ideologikus olvasó* megkülönböztetése is. Ez ugyancsak reflektált olvasóképzet (tehát nem a szövegek narratív hangja), viszont a teoretikus olvasóval szemben nincs igazán programos tartalma, első-

---

¹¹ Paul Ricoeur: *A szöveg világa és az olvasó világa*. = NARRATÍVÁK, 1998. 28. Az implikált szerző és olvasó kategóriái Wolfgang Iser-től származnak, Ricoeur azonban az eredeti "implicit" helyett az "implikált" fogalmát tartja kifejezőbbnek (ld. NARRATÍVÁK, 1998. 13. lábjegyzet).

¹² Ricoeur, NARRATÍVÁK, 1998. 28.

¹³ Vö. ISER, 1980. 163–170.

sorban identitásképző funkciója felől érthető meg. Valójában egyetlen ideologikus olvasó tűnik fel a józsefi korban, a „tudós hazafi”. A tudós hazafi mint közösségképző azonban közösséget képez meg: azt a feltételezett olvasót jeleníti meg, aki nyilvánvalóan egy véleményen van a szerzővel az adott mű (és általában bármely mű) funkcióját tekintve, azaz a magyar nyelv és ezáltal a haza szolgálatára rendeli a literátori tevékenységet. Innen nézve nincs jelentősége az előbbi két szinten (az implikált és a teoretikus olvasó szintjén) jelentkező megosztásnak, hiszen a tudós hazafiak közössége mint ideologikus olvasóképző az integráció eszméjét testesíti meg, valójában az integratív tendenciák katalizátorának tekinthető. A nyilvánosság és annak intézményrendszere, amely a józsefi korban még keletkezőben volt, igazából a keretet jelenti, az integráció tulajdonképpen a tudós hazafiak közösségének identitása által történik.

A tudós hazafi csak (identitásteremtő) olvasóképzőként van jelen, azzal adekvát olvasásmód nem alakulhat ki. A tudós hazafiak közösségének felajánlott szövegek, amelyek maguk is különböző implikált olvasókat rejtenek magukban, nagyon is különböző (tudós, vad, hasznos, érzékeny) olvasásmódokkal találkozhatnak, másrészt pedig, ezzel analóg módon teoretikus szinten is különböző értelmezői közösségek¹⁴ veszik ezeket birtokba a korabeli irodalmi vitákban. Nem célunk az értelmezői közösség fogalmának akárcsak hozzávetőlegesen definiálása sem, ezt a fogalom bevezetője, Stanley Fish is megkerülte,¹⁵ s a témáról folytatott magyar tanácskozás résztvevői is többnyire úgy vélekedtek, hogy elméletileg szabatos meghatározás pillanatnyilag nemigen adható. Az elméleti bizonytalanság mellett azonban többnyire azt is konstataálták, hogy „*gyakorlatilag* az értelmező közösségekre való hivatkozás működőképes”.¹⁶ Számunkra most mindebből az a mozzanat a fontos, hogy „az irodalmi viták vagy az értelmezések konfliktusai egyszerűen nem is érthetők meg anélkül, hogy valami módon le ne íránk az ezekben részes értelmező közösségeket.”¹⁷ E leírás eszközként szolgál a továbbiakban a különféle értelmezői közösségekre utaló *vitapozíció* fogalma, amelyeket a szövegekben feltáruló normák és értékek alapján különítünk el.¹⁸ Ezek együttese lehetőséget nyújt a változás állapotának megjelenítésére, miként a leginkább vitatott programok teoretikus olvasóképzetei a változás keletkezésének dinamikáját mutatják fel.

---

¹⁴ Az olvasástörténeti megközelítés ugyancsak utal az értelmezői közösségekre, mikor megállapítja, hogy az olvasás gyakorlati módjainak feltárása mellett figyelembe kell venni azt is, „hogy »az olvasó világát« olyan – Stanley Fish kifejezésével élve – »interpretációs közösségek« alkotják, amelyek magukban foglalják az egyedi olvasókat. Az íráshoz való sajátos viszonyában minden ilyen közösség kialakítja kompetenciák, használati módok, kódok és érdekek bizonyos együttesét.” (OLVASÁS, 2000. 11.) Mi azonban e fogalom használatát a teoretikus szintre korlátozzuk, éppen eredendő reflexivitása miatt; mint ilyen nem helyezhető az implikált olvasóval egy fogalmi mezőbe.

¹⁵ Legrészletesebben: FISH, 1980. 167–173., főleg: 171.

¹⁶ KÁLMÁN C. 2001. 57–58., vö. még 64., 166., 187.

¹⁷ KÁLMÁN C. 2001. 43–44.

¹⁸ Vö. DÁVIDHÁZI, 1992. 34–47.

2. Ideologikus, teoretikus és implikált olvasók

a. A tudós hazafi mint ideologikus olvasóképzet

„A' Haza' javának előmozdítása Szent kötelesség. A' ki pallérozott ész, és szív a' Hazafiakban olylyatan oltar, melyről a' Haza' boldogulásának gyönyörű illatja a' kölső nemzetekre is kiterjed. Sem az ész, sem a' szív ki nem fényesülhet az olyan Hazában, mely Tudományok nélkül szűkölködik. Sőt a' tudatlan Előjárókkal megterhelt Haza közönségesen Hajótörést szenved. De hogy a' Pallérozás megmozdúlhatatlan Alapon épüljön, szűkség elsöben is a' Hazában oly tudományt közönségessé tenni, melylyen minden egyéb tudományok fekszenek. Ilylyen a' Lélekmény (Lélektudomány) melyben elsöben is az észnek, az után a' szívnek ereje kifejtegetődik” – írja Bárány Péter Psychológiájának *Előljáró Beszédé*-ben.¹⁹ A szakrális metaforika teljes mértékben uralja a hazáról és a literátori munkáról való beszédet: a tudós szent feladatot teljesít, munkájával áldozatot mutat be a Haza oltárán,²⁰ s ezáltal maga is a kiválasztottak közé tartozik.²¹ A kiválasztottak tehát elsödlegesen küldetést teljesítenek, s ehhez képest másodlagos, hogy mi is az az áldozat, amelyet a Haza oltárára visznek.

A tudós literátusok természetesen tudós munkákat, esetleg ismeretterjesztö célzattal kiegészítve, illetve módosítva a tudományos irányultságot. A tudós jelleg már korábban is feltételezett egy viszonylag zártkörű, de mégis nyomtatott nyilvánosságot, a tudós opuszok szűk tudós „közönségnek” szöltk, amely sokszor intézményi közeget is jelentett, vagy majdnem azzal volt azonos. A változás ehhez képest döntöen abban állott, hogy a tudós munkák tudományos funkciójához a haza szolgálatának ethosza társult, s vált egyre inkább olyan erőssé, hogy – legalábbis ideologikusan – háttébe szorította az elsödleges célzatot. Nyulas Ferenc Az Erdély országi vizeknek bontásáról közönségesen című fordítása előszavában arról ír, hogy az eredeti mű szerzöje „tsak a kémikusoknak írt, én pedig a' Hazatársaknak írok, kik még az efféle munkákhoz nem szoktak hozzá”.²²

A váltás persze nem minden esetben ilyen egyértelmű és hangsúlyos. A magyar nyelvűség korántsem általános, söt, gyakran az ismeretterjesztö célzat megjelenése is felfedezhető a magyar nyelv tudományos használata esetében, ahogy ez például a latinul és magyarul egyaránt alkotó Révai Miklósnál megfigyelhető.²³ A literátuság kimondottan tudós alakváltozatára jellemzö példa lehet Kovachich Márton György, aki a szaktörténész útát választotta, nemzeti öntudata inkább horvát volt, soha nem írt magyarul, előbb németül, majd latinul publikált.²⁴ 1786–1787-ben kiadott német nyelvű újságja, a Merkur von

¹⁹ BÁRÁNY, 1990. 8.

²⁰ „A' melyly munkát a' Haza' boldogságának oltárára Elötöbbe áldozatul viszek, azt véres vérejtékemnek nézzétek. Szent áldozat.” (BÁRÁNY, 1990. 7).

²¹ „Ti, kiket a' hazai szeretet önnön oltárán ama' fellobbant tiszta Tűznek nevelésére választott” – szólítja meg ugyanitt a Bécsi Tudós Magyar Társaságot, amelynek művét ajánlja (u. o.).

²² Idézi SZAJBÉLY, 1983. 146.

²³ Vö. Margócsy István: *A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében.* = FOLYTONOSÁG, 1996. 252–253.

²⁴ Vö. WINDISCH, 1998. 58.

Ungarn mégis sokban hasonló célkitűzést fogalmaz meg, mint Bárány Péter előszava: „meg kell mutatnunk, hogy nem állunk a külföld mögött, s meg kell mentenünk régi és új nagyjainkat az elfeledéstől. Tudós újságra minden nemzetnek szüksége van; hiánya a nemzeti büszkeség hiányára vall, vagy arra, hogy a nemzet nem halad előre a felvilágosodás útján.”²⁵

A közös célt, vagyis a magyar nyelvű tudományosság felemelését lehetett szolgálni a tudosság hagyományos nyelvén, a latinon is. Az *Ephemerides Budenses* című hirtlap, különösen Spilenberg Pál²⁶ szerkesztése alatt igen sokat tett ezért, bizonyítja ezt az a rendkívül differenciált közelítésmód, ami a lapban megjelent gazdag anyagot jellemezte.²⁷ A literátusság tehát valamilyen mértékben, hangsúlyosan vagy kevésbé hangsúlyosan, magyarul vagy nem magyarul, de a tudósságot egyre inkább hazafiságként is értelmezte, folytatva ezzel a századközép literátorainak gondolkodói hagyományát. A váltás noha látványos is lehetett (főleg a magyar nyelvűség terjedésében és a hazafias intonáció erősségében), leginkább mégis a közönségképzet kinyílásában, tágasabbá válásában érhető tetten.

A popularitás közönségképzete ezzel szemben alapvető módosulást él meg a megketőződéssel. Az eredendő funkciója és célkitűzése szerint alkalmi-szórakoztató szövegek egy jól kivehető, mondhatni arccal bíró közvetlen közönséghez szóltak. A „tudós Hazafiak” közösségébe való belépés ezen szövegekkel elvileg korántsem egyszerű, hiszen legitimálni kell őket az új közeg, a széles(ebb) körű és csak ideologikus kapcsolatokkal összefűzött közösség számára. E közösség szívéreje azonban olyan erőnek bizonyult ebben a korban, olyan nagy volt a felhajtóerő, hogy e logikailag mindenképpen problematikus műveletek gyakorlatilag zökkenőmentesen végrehajtottak, a legitimációnak gyorsan kialakultak a konvencionális érvelési sémái. Az előjáró beszédek egyik leggyakoribb indító gondolata a külső inspirációk előtérbe állítása a „mű” kiadásának indoklásában, mintegy felmentést nyerve így annak csekély, készületlen stb. voltáért. „Néhány Úri Kedves jó Akaróim – írja Gvadányi József – arra kértek engemet, hogy ha vólnának néminémű már régenten munkált Verseim, akár minémű tárgyai vólnának azok, nyomtató sajtó alá szorítatnám, és az Közönség között közre botsájtánám. Megvallom, hogy én, mivel a’ Poésisi Tudományba eleitől fogva gyönyörködtem, valamint énekeket, úgy név napokat üdvözlő, ’s több más mindenféle mulatságos Verseket-is eleget munkáltam, de előre által nem láthattam, hogy elmémnek tsekély szüleményei valaha a’ Közönség előtt kedvességet nyerhetnének, és azért-is azokat, mihent azoknak meg-küldöttem, a’ kiket illettek, azonnal munkáimnak töredékeit el-szórtam, vagy-is fojtásokra fordítottam.”²⁸

---

²⁵ WINDISCH, 1998. 22.

²⁶ Spilenberg programnyilatkozatának új szempontú elemzését ld. Balogh Piroska–Szilágyi Márton: „...*quibus Linguae Hungaricae propagatio vordi est*” *Az Ephemerides Budenses a magyar nyelvhasználat kérdéseiről*, in *Tanulmányok*, 2005. 29–32.

²⁷ Összegzően elmondható róla, hogy „az *Ephemerides* reprezentánsa kívánt lenni önnön magyar nyelvű edukatív programjának, mégpedig elsősorban a nem magyar nyelven olvasó magyarországi rétegeket megszólítva, és fokozatosan, az exemplumsorok és deklarációk módszerével népszerűsítve körükben a magyar nyelv használatának kiszélesítését.” (l. m. 59.)

²⁸ GVADÁNYI, 1794. 3.

Az egyébként tudós munkákat is író Horváth Ádám Holmi-gyűjteménye előtt szinte szóról szóra így mentetgetőzik: „én ezeket a' Vers-Darabokat, egyszer-mászor 's imitt-amott írogattam”, „De minek-utánna láttam, hogy sok jó Barátim, ki egyiket ki másikat kéregette”, „sőt nem kevesen, ezeknek egy tsumóban lejendő kiadására-is ösztönöztek”, „reá vettem magamat, hogy ki-nyomtattassam”.²⁹ Gyöngyösi János is leírja ugyanezt, majd átfordítja az érvelést a mentetgetésből a létjogosultság bizonyításába: „Tartozunk mindnyájan adóval Nyelvünknek pallérozására. Nem tsak az, a' ki gazdag kintseiből egy tálentomot, hanem a' ki tehetetlen Kamarájából egy fillért ad-is e' köz jóra, amaval egyenlő hívségű hazafinak ítélthetik.”³⁰ Mátyási József csaknem hasonlóan fogalmaz: „édes Haza! a' tenéked tehető akármely csekély szolgálat kötelességének felkeltvén adni akaratomat: ezen tekintetekből mondom, egyszerre meg-határoztam magamat a' Nemes Nemzetnek minden kezemnél található vagy az el-tévelyedésből viszszakéríthető munkáimmal tejendő alázatos udvarlására”.³¹ A popularitás világának közvetlen közönségképzete így kiegészül a „tudós Hazafiak” arctalan, de a közös célből fakadóan igen erősen ható közönségképzetével, noha a kettő között valódi átjárás nemigen teremthető.

b. A tudós hazafi és az implikált olvasók

A „tudós Hazafiak” közösségébe a literátusság és popularitás közegeiből mindenki azzal lépett be tehát, „amije volt”, a tudósok latin, német, magyar nyelvű tudós vagy ismeretterjesztő munkákkal, a vidéki papok és kántorok alkalmi szerzeményeikkel, a versújítással kísérletező klerikusok és műkedvelő nemesurak antik és modern időmértékes formájú versekkel, a Bessenyeieék nyomán haladók episztolázgatással, a Gyöngyösi-követők verses elbeszélésekkel, a románirók különböző fordításokkal stb. Mégis, e rendkívüli vegyességet – legalábbis egy szempontból – elfedni látszott a közösségvállalás, az összeszövetkezés ethosza. Anélkül, hogy a „tudós Hazafiak” valójában elhagynák eredendő közegüket és életterüket, hogy változtatnának munkásságuk addigi jellegén, tehát hogy elmozdulnának onnan, ahol állnak, valami új részesei is lehetnek: pillanatnyilag elegendő a közösség céljainak elfogadása a belépéshez és bebocsáttatáshoz. Igazából nem a szereplők, hanem az irodalmi műveltség mozdult ki a helyéből. A nyilvánosság még kezdetleges intézményrendszere mellett, azt helyettesítve-pótolva, a nyilvánosság ekkor igazából mint közösséget képző társulás lesz hatékony, ezt nyilvánítja meg a tudós hazafi ideologikus olvasóképzete.

A társulás mint az irodalmi műveltség sajátos, integratív közege új törésvonalakat teremtett „a józsefi kor” irodalmi műveltségében. A „tudós Hazafiak” közösségébe belépők számára ez a választás háttérbe szorítja az eredendő közeg addig meghatározó azonoság-tudatát. Az az alkalmi verselő, aki versezeteit a magyar nyelv és a haza oltárára benyújtott áldozatként gondolja el, eszmeileg közelebb tudja magát az ugyancsak a nyelv és a haza felemeléséért dolgozó tudós literátorhoz, mint két faluval arrébb élő, de csak magának és közvetlen környezetének multságára írogató verselőtársához. Az addig lite-

²⁹ HORVÁTH, 1789. 8–9.

³⁰ GYÖNGYÖSSI, 1790. Előjáró Beszéd, a 4. számozatlan oldal.

³¹ MÁTYÁSI, 1794. XIII–XIV.

rátusság és popularitás között feszülő, áthághatatlanak tűnő törésvonal nemcsak átjárhatóvá válik, hanem megkettőződése folytán *máshová* helyeződik. Literátusságon és popularitáson belül is választóvonalak jönnek létre: igazából már azok tartoznak egybe, akik a kialakuló új közeg: a tudós hazafiak közösségének tagjaiként határozzák meg magukat, azáltal, hogy művüket a tudós hazafiaknak szánják.

A tudós hazafiság eszméje nagyon alkalmas volt a közösségképző szerep betöltésére, hiszen olyan általános, ideologikus karakterű volt (a tudományok terjesztése, a nemzet felemelése, a magyar nyelv megóvása stb.), amely a legszélesebb körben lehetővé tette az azonosulást. A „tudós Hazafiak” közösségéhez való tartozáshoz elegendő volt deklarálni e célok, vagy ezek egyikének, másikának elfogadását, még a közöttük elgondolható hangsúlyeltolódások sem tűntek lényegesnek. Az általánosság ezen fokán a tudós hazafiságba minden beletartozhatott, hiszen a közösség, úgy tűnik, *nem annyira a textusokban magukban, mint inkább a paratextusokban képződött meg.*

Ez magyarázza az implicit és az ideologikus olvasó képzeiteinek sajátos aszimmetriáját. A „tudós Hazafi” alakja a jobbára a paratextusokban deklarált azonosulás tárgya, szimbóluma, s nem immanens „narratív hang”. Maguk a textusok, amelyek mintegy felajánlatnak a „tudós Hazafiak” közössége (s ezáltal a Haza) javára, magukban rejtik még eredendő közönségképzetüket. A „tudós Hazafi” ideologikus közönségképzetéhez így többféle implicit olvasó társul, a literátus és populáris olvasó továbbélő képzelete mellett megjelenik az újonnan keletkező literátor és érzékeny olvasó is. Mindez az olvasásmódok szóródásában is tetten érhető, hiszen a tudós és a vad mellett a hasznos és az érzékeny olvasásmód is elkülöníthető a tudós hazafiak ideologikusan egységesnek tűnő közösségén belül. A tudós hazafiság eme *inventárium* jellege így megteremti a lehetőségét annak, hogy az eredendő közönségképzetekkel színre lépő textusok azoktól eltérő olvasásmódokkal olvastassanak. E szembesülés során szükségszerűen megindult a tudatos szembenézés és az eladdig elszigetelt hagyományok egymásra hatása.

c. A tudós hazafi és a teoretikus olvasóképzetek

A tudós hazafi csak ideologikus olvasóképzetet jelent, nem értelmezhető sem teoretikus, sem implikált olvasóként, hiszen lényege közösségképző funkciójában táru fel. Míg azonban ennek az implikált olvasók szintjén, inventárium jellege folytán, bármely olvasóképzet (a literátus, a populáris, a literátor és az érzékeny olvasó képzelete) megfelelnet, addig teoretikus szinten inkább csak az utóbbi kettő, amelyek a józsefi korban keletkeztek, adott programok önértelmező gesztusaiként. Az első kettő teoretikusan lényegében csak az e programokkal folytatott vitákban definiálta magát, s így elsősorban értelmezői közönségként jelenik meg a korban (s csak ezáltal, közvetetten nyilvánít meg olvasóképzetet). A literátor és az érzékeny olvasó képzelete ugyanakkor mégsem azonos módon viszonyul a tudós hazafi ideologikus közönségképzetéhez: az érzékeny olvasó teoretikus szinten is csak mint az inventárium része tartozik a tudós hazafiakhoz, a literátor olvasó viszont a tudós hazafi teoretikus szinten megjelenő korrelátumának tekinthető. Nem azonos azzal, hiszen mint említettük, a tudós hazafi ideologikus funkciója a közösségképzés, de mindenképpen analóg vele, mert az ideologikus összefüggésben megfogalmazott eszméknek

leginkább megfelelő teoretikus elképzelések jegyében alakult ki, immár a irodalomvilágában érvényesen.

Az érzékeny olvasó képze, miközben programosan elkülönül a literátortól, maga is többretegű. A megnevezés az alapjául szolgáló fogalom, az érzékenység eredendő poliszemiájánál fogva több képzetet foglal magában, így mikor a programok magukat teoretikusan az érzékeny olvasó összefüggésében értelmezik, valójában több különböző olvasó képzetét rajzolják meg egyazon név alatt. Amikor Kazinczy egy dalocska műfaji szempontú elemzése során hivatkozik az érzékeny olvasó várható tetszésére,³² nyilván nem ugyanazt az olvasót képzei maga elé, mint mikor a románok olvasásában olvadozó érzékeny olvasóról beszél.³³ A „16 esztendő leánya könnyé”-re való hivatkozás nem értelmezhető a „Tanuljon meg érteni, aki érteni akar!” összefüggésében. Az érzékeny olvasó tehát, amely teoretikus szinten elkülönül a literátor olvasó képzetétől, maga is integratív természetű, mert több különböző olvasó képzetét foglalja magában. Ezen integratív jellege azonban erősen különbözik a tudós hazafi inventárium jellegétől, hiszen itt az azonos elnevezésű különböző változatok csak az értelmezői kontextusokban válnak szét.

A tudós hazafi jelentősége elsősorban identitásképző funkciójában táru fel a józsefi korban. Az érzékeny ember mint olvasóképzet maga is rendelkezik identifikációs erővel, ez azonban nem ideologikus természetű, s csakis az adekvát befogadás által realizálódik. Az „érzékeny” olvasásmód „táptalaját a társadalomtól és a környezettől elszigetelt, egyéni érzelmek s az olvasmányokon keresztül kommunikációra szomjúhozó egyén közötti feszültség jelentette. Ez a »mindent legyűró szükség, hogy a nyomtatott oldal mögött a való élettel kerüljön kapcsolatba«, teljesen új, addig ismeretlenül intenzív bizalmat, szinte imaginárius barátságot teremtett az olvasó és a szerző, az irodalmi termék és annak befogadója között. Az érzelmileg felkavart olvasó azáltal enyhítette elszigeteltségének és anonimitásának kínját, hogy olvasmányán keresztül, úgy érezte, a hasonló érzelműek közösségével lép kapcsolatba.”³⁴ E közösség, az érzékeny emberek virtuális közösségének (azaz identitásának) alapja tehát a szövegek által felkínált érzékeny életmintával való azonosulásban fedezhető fel. Az olvasásmód mintegy elfogadja a közösségképzet ajánlatát, sőt, csak a kettő közötti kizárólagos megfelelést tekinti érvényesnek.

---

³² Kazinczy a *Heliconi Virágok*beli újraközlésnél elhagyta Verseghy egy versének utolsó két strófáját, a következő, lábjegyzetben közölt indoklással: „A következő két strophát el-hagytam. Nyer ez által az érzékeny olvasó előtt mindig ez az igen kedves dalocska. Mert a száraz-fa allegoriájára az epedő bátoratlan Szerellem nem vetemedik és a dal rövidsége szépen festi azt a kevély Szépet, a ki szerentsétlen Szeretőjét egy két szóval fizeti ki.” (Pozsony, 1791. 95.)

³³ Kazinczy már a Bácsmegeyey fogadtatása kapcsán több alkalommal is hangsúlyozta, hogy „Egy Román érdeme felől egy 15 esztendő leány jobban ítél, mint 2 Tisztelendő Professor Ur; 's a' Leánya ki-tsorduló könny tsepje edesebb jutalom az érzékeny Irónak, mint a' Professor Urak bölts ítéllete.” (Kazinczy Aranka Györgynek, 1789. augusztus 26., KazLev. I. 448.) A Vitéz Imréhez írott levélben ugyanez a gondolat jelenik meg: „Az én szegény *Bátsmegeyem* nem tetsze Patakon. Azt mondják, hogy azt a' haszontalan fityogást nem szenyvedhetik, és hogy tőlem nem Románt vártak. Így ítél gyakorta igazabban egy tizenhat esztendő leány némely nemű irások felett az eruditióval telles Criticusnál.” (KazLev. I. 440.) Ezt lényegében változatlanul megismétli Arának december 21-i levelében is (KazLev. I. 521.).

³⁴ OLVASÁS, 2000. 331. Az idézetben belüli idézet Robert Damtonról származik (*Rousseau und seine Leser*. = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 1985/57–58. 137.).

A matematikai definíciók nyelvén fogalmazva azt is mondhatjuk: minden „érzékeny ember” „tudós Hazafi”, de nem minden „tudós Hazafi” „érzékeny ember”. A közösségekhez való tartozás alapja a „tudós Hazafiak” esetében legaltalanosabban a magyarnyelvűségben rejlik, míg az „érzékeny emberek” közössége élet és irodalom egységének tételezésében leli fel közös identitását. Látható, hogy ezen kritériumok között nem kizáró, hanem inkább megengedő a viszony. A „tudós Hazafi” alakja ideologikus konstrukció, mindig reflektált, az „érzékeny ember” ezzel szemben leginkább a textusokban kódoltan létezik, életmintaként, s mint ilyen reflektálatlan. Identitás ez alapján csak ezzel adekvát olvasásmód által képződhet, ez pedig reflektálttá az olvasásmód érvényvesztését követően válik.

A józsefi korban a Batsányi–Kazinczy-nemzedék programos teljesítménye által megképződött az érzékeny olvasó teoretikus alakja, amely maga is többjelentésű, legalább két fő változatot foglalt magában. Az egyik (s csakis egyik) változat (‘a 16 esztendő leány’) mintegy életre hívta a maga analóg változatát az olvasásmódban, ami identitásképző erővel is bírt. Ez az olvasásmód általi, reflektálatlan azonosságtudat leginkább a józsefi korban eszmélkedő ifjú nemzedékre volt jellemző, igazán láthatóvá azonban csak akkor vált, mikor élet és irodalom egységének érvényvesztése előhívta az erre vonatkozó reflexiót is. A következő évtized nemzedéki teljesítményének feltárásához e reflexív pozíció értelmezése kínálja az egyik meghatározó kulcsot.

Felhasznált irodalom

- BÁRÁNY, 1990. = Gyárfás Ágnes: *Az első magyar bölcséleti mű és története*. Bp., 1990.
- DÁVIDHÁZI, 1992. = Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Bp., 1992.
- FISH, 1980. = Stanley Fish: *Is there a text in this class? (The Authority of Interpretive Communities)*. Harvard University Press, 1980.
- FOLYTONOSSÁG, 1996. = *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)*. Szerk.: Debreczeni Áttila. Debrecen, 1996.
- GVADÁNYI, 1794. = *Únalmas órákban, vagy-is a' téli hoszszú estvéken való idő töltés*. Pozsony, 1794.
- GYÖNGYÖSSI, 1790. = *Gyöngyössi Jánosnak Magyar Versei*. Béts, 1790.
- HORVÁTH, 1789. = Horváth Ádám: *Holmi I*. Pest, 1789.
- ISER, 1980. = Wolfgang Iser: *The Act of Reading*. London, 1980.
- JAUSS, 1997. = Hans Robert Jauss: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Bp., 1997.
- KÁL MÁN C., 2001. = *Az értelmező közösségek elmélete*. Szerk.: Kálmán C. György. Bp., 2001.
- KULCSÁR-SZABÓ Z., 1997. = Kulcsár-Szabó Zoltán: *Az olvasás lehetőségei*. Bp., 1997.
- MÁTYÁSI, 1794. = Mátyási József: *Semminél több valami*. Pozsony, 1794.
- NARRATÍVÁK, 1998. = *Narratívák 2*. Szerk.: Thomka Beáta. Bp., 1998.
- OLVASÁS, 2000. = *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk.: Guglielmo Cavallo, Roger Chartier. Bp., 2000.
- STEINWACHS, 2000 = Burkhard Steinwachs: *Mit nyújthatnak az (irodalmi) korszakfogalmak? Követelmények és következmények*. = *Helikon*, 2000. 324–333.
- SZAJBÉLY, 1983. = Szajbély Mihály: *Fordításelméleti megfontolások a 18. század második felének magyar irodalmában*. = *Irodalomtörténet*, 1983. 139–158.
- TANULMÁNYOK, 2005. = *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. Biró Ferenc. Bp., 2005.
- WINDISCH, 1998. = V. Windisch Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Bp., 1998.

„AZON EGY ÜDŐBEN, A' HAZÁNAK, ERŐNKHÖZ KÉPEST ÉLTÜNK”

Kazinczy Ferenc és Virág Benedek levelezése

PORKOLÁB TIBOR

Kazinczy és Virág mély és bensőséges irodalmi barátságának tézise az irodalomtörténet-írás közhelyei közé tartozik. E magasztosnak látott barátság történetét jórészt éppen levelezésükre hivatkozva beszéljük el az irodalomtörténeti narratívák. Közismert, hogy a levelezésben Virág költeménnyel köszönti a – horatiusi mintára – Lámianak nevezett Kazinczyt, Kazinczy pedig „kevélykedve” nevezi barátjának Virágot (akinek arcképe egyébként az ágya felett függ).³⁵ A hosszú és töretlen barátság képzetét támasztják alá a levelezésben fellelhető (és a literátori önreprezentáció szokványos kellékeinek tekinthető) magasztaló formulák is. Virág Kazinczyt a „Halhatatlanság fia!”-ként; „Hazánk literatora”-ként magasztalja – Kazinczy Virágot: „nagy érdemű Férjfi”-nek; „széplelkű Férjfiú!”-nak titulálja.³⁶ Az irodalomtörténet-írás azonban nem csupán az irodalmi barátság egyik szép példájaként tekint Kazinczy és Virág kapcsolatára, hanem Virágot Kazinczy literátori törekvéseinek támogatójaként pozicionálja. E támogató-szerep megalapozását persze Kazinczy – sokszor idézett – demonstratív nyilatkozatai végzik el, amelyek Virágot a „kazinczyánus” irodalmi kánon reprezentatív poétájaként mutatják fel. Néhány jellegzetes szöveghely a Virághoz írott levelekből: „Virág első Poetánk”;³⁷ „Nekem mind azok között, a' kiket a' Muzsák' szentségében ismérnem adatott, Te vagy és Te maradsz, 's Kis és Dayka, az első”,³⁸ „Te vagy és Dayka 's Kis és Berzsényi, kiket valamint barátimnak, úgy Magyar Poetáinknak is számokban, rendekben, legfelül ültettek”.³⁹ Kazinczy ráadásul irodalmi és nyelvi neológiájának képviselőjeként is fel kívánja léptetni Virágot. Cserey Farkasnak írja Kazinczy 1805. márc. 31-én: „Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell. Az én felem Bárócziit, Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a' maga Iróji közt:

---

³⁵ KazLev, II/464–465.; II/134.; V/65.

³⁶ KazLev, III/103. (lásd még: IX/132.); VIII/419.; V/67.; IX/426.

³⁷ KazLev, II/500.

³⁸ KazLev, V/65.

³⁹ KazLev, VIII/138. Kazinczy egy Berzsényihez írott levelében (1808. okt. 31.) is hasonlóan fogalmaz: „Tovább, édes barátom, tovább a' szerencsésen futni kezdett úton; Virág, Kis és Dayka, kiket elsőknek tart nemzetünkben minden a' kinek ízlése van, örömmel fogadnak-el szent koszorújokban.” (KazLev, VI/108.)

azok a Tordai Leoninust 's Mátyási Józsefet mutatják.⁴⁰ Nem meglepő tehát, hogy a hagyományosan „kazinczyánus” elkötelezettségű irodalomtörténeti konstrukciók lényegében problémátlan egységben látják összeformni Kazinczyt (a szellemi vezért) és Virágot (a hű követőt és harcostársat). Ez a szemléletmód uralja például Szalay Gyula alapvető Virág-kismonográfiáját: „Kazinczy minden sorából a szerető lélek vonzódása s Virágéból a félnék tisztelet sugárzik felénk.” „S ez a szép viszony a két nemes férfiú között 40 évig tartott, melynek Virág irodalmi munkássága nagyon sokat köszönhet.”⁴¹ Hasonlóan fogalmaz Kisbán Emil is: „Közösek voltak irodalmi célkitűzéseik [...] Kazinczy nagyarányú lelkesítő munkáját a zárkózottabb kedélyű, szűkebb körben mozgó Virág irodalmi tevékenysége egészítette ki.”⁴² Ez a homogenizáló szemlélet persze szükségszerűen homályosítja el a szellemi autonómiájához rigorózan ragaszkodó Virág literátori törekvéseinek sajátsszerűségét, látásmódjának megkülönböztető jegyeit. Innen nézve a hagyományos, Kazinczy-centrikus irodalomtörténeti konstrukcióknak a Kazinczy–Virág-kapcsolatra vonatkozó (olykor sommás) megállapításai kiegészítésre szorulnak.⁴³ A Kazinczy–Virág-levelezés újraolvasásával, újraértelmezésével egyfelől kérdésessé tehető a „félnék tisztelet” tézise, másfelől módosíthatóvá, de legalábbis árnyalhatóvá válik a „közösek voltak irodalmi célkitűzéseik” tézis is.

Virág persze valóban „nagyon sokat köszönhet” Kazinczy-nak. Ő serkenti például Horatius fordítására;⁴⁴ ő biztatja poétai munkáinak újabb – természetesen korrigált – gyűjteményes kiadására;⁴⁵ és ő buzdítja – hasonlóan Vitkovics Mihályhoz és Horvát Istvánhoz⁴⁶ – a poétai munkálkodás folytatására. Az egyre inkább a *Magyar Századok* írásába merülő Virág azonban történelmi munkájának elsődleges fontosságát hangsúlyozza: „Te csak versificatióra készített engem. Miért nem inkább a' Századokra? Én úgy vélem, hogy ezek a' nemzetnek nagyobb hasznára vannak, mint akármely poéma.”⁴⁷ Virág szívesen bocsátja kéziratos munkáit Kazinczy ítélete alá. Honfoglalási eposztörredékét, a *Magyar Hexametereket* például az alábbi instrukcióval küldi meg barátjának: „Te először a' Hexametereket olvasni, azután ítélni fogod.”⁴⁸ Készülő Horatius-fordításait is rendszeresen elküldi Kazinczy-nak.⁴⁹ Kazinczy persze nem csupán a kéziratos munkákat véleményezi, de Virág megjelenő köteteiről is ítéletet mond. A *Horvát Poétikája* (1801) című kötetet például így dicséri: „A' Haza neked új koszorúval tartozik; nem olyan ragyogóval, mint a' mellyet Verseid'

---

⁴⁰ KazLev, III/304.

⁴¹ SZALAY 1888, 112 és 114.

⁴² KISBÁN 1937, 17–18.

⁴³ Ilyen célzatú korrekciót Csetri Lajos kezdeményezett (lásd: CSETRI 1990. 216–217.).

⁴⁴ KazLev, II/467.

⁴⁵ KazLev, VI/346. (Lásd Virág ez irányú szándékát: KazLev, VII/460.; VIII/112.; VIII/303.) Kazinczy még a kiadás technikai részletei iránt is élénken érdeklődik: „Nagyon éleszt engem az a' reménység, hogy Verseid újra kijönek. [...] Verseid kinyomtatása eránt ne tégy semmi lépést hírem nélkül. Díszesen kell kijönnie, 's képedet a' Publicumnak bírni kell, még pedig a' Kaergling rajzolása után; mert ez a' Kíningeré sem jó, hát még a' Stunderé!” (KazLev, VIII/138–139.)

⁴⁶ Erről lásd: VITKOVICS 1879. II/90.; HORVÁT 1967. 74–75, 129, 405.

⁴⁷ KazLev VIII/304. Lásd még: KazLev, VIII/27.

⁴⁸ KazLev II/537. Lásd még: KazLev VI/460.

⁴⁹ Lásd: KazLev III/9–10.; VII/371–374.; VII/524–526.

gyűjteményéért nyújtott: de ragyogóval csak ugyan.⁵⁰ A *Poemák* című kötetbe foglalt Virág-költevényeket is védelmébe veszi: „A' tavalyi Annalisokban valaki azt írta hogy Te negligálni kezdted magadat. Gyönyörű ítélet egy Recensenstől! Én a' *Poemák* Recenziójában megmondtam, hogy a' *mezei virágok* nem *kerti virágok*, és még is igen szépek a' magok nemében.”⁵¹ Bár Virág literátori rangját, tekintélyét és státusát egyértelműen az ódaköltéssel hozza összefüggésbe,⁵² azért a *Magyar Századok* jelentőségét is hajlandó elismeri: „Századjaidat senki nem olvashatja áhítatosbban mint én. Együtt érzettem veled mind azt, a' mit mondasz benne, 's értelek ott is a' hol nem mondogod mind a' mit értetni akarsz, 's keseregtem azt a' felséges Nemzetet, melyet a' gonoszság soha nem engedett arra a' tetőre fellépni, melyre teremtve van.”⁵³

A levelezés vizsgálata alapján tehát könnyen igazolható: Kazinczy valóban számottevő befolyást gyakorolt Virágra. Ugyanakkor rendkívül egyoldalú lenne a Kazinczy–Virág-visszonyról kialakított kép a Kazinczyra gyakorolt Virág-hatás kiemelése nélkül. Virág buzdítja például Kazinczyt az Osszián-fordításokra (majd üdvözli lelkesen a „Karrik-Thúra” megérkezését: „Mennyei Költemény nyelvünkre nézve is! Nekem énekelted!”).⁵⁴ Egy évtized elteltével ismét szóba hozza a „magyar Osszián” ügyét: „Kérek, és barátságosan intelek is, hogy fordítsad le Ossziánt. Hadd olvassa a' magyar is ezt az érzékeny poétát!”⁵⁵ Virág sürgeti barátja Anakreon-fordításainak kiadását is: „Te sokat fordítottál Anakreonból, vagy talán minden verseit. Szedd össze kérek, és add ajándékkul' nemzetednek.”⁵⁶ Virág inspirációit követve kezd el foglalkozni Kazinczy a nyelvi hagyománnyal, ő kéri Kazinczyt „a' Magyar szokások” „összeírásában” és a „paraszt dalok” gyűjtésében való közreműködésre.⁵⁷ Ahogy Waldapfel József megállapítja: „A nyelvregiség vizsgálatának sürgetésével is előbb hatott rá Révainál. Ennek nagy munkáit ő küldte meg Kazinczynak, s ez azok lényegét is elsősorban Virág tolmácsolásából tette magáévá. Virág hatása alatt történt, hogy fogságából való hazatérése után első kiadványa a *Magyar régiségek és ritkaságok* volt. Sylvester nyelvtanát maga Virág akarta előbb kiadni, mikor azonban Kazinczyban fölébredt az érdeklődés, örömmel engedte át neki.”⁵⁸ Virág lankadatlan lelkesedéssel buzdítja és serkenti az ifjúságot, és próbálja a tehetségek támogatásának ügyét előmozdítani. E törekvésében – úgy tűnik fel – Kazinczyt tekinti legfontosabb segítőtársának. A pesti Universitas ifjairól például így ír barátjának: „csak ugyan vannak jó eszű ifjaink, és olyanok, a' kikben még meg nem kortsosodott a' vér. Ha ezek magyar nyelven hallhatnák a' tudományokat, a' szép mesterségeket, boldog lsten! Melly sokra mennének tsak egy esztendő alatt is. Segítsük őket, a' mint lehet!”⁵⁹ A következő levelében újabb ötlettel áll elő: „Ér-

⁵⁰ KazLev II/466.

⁵¹ KazLev, IX/344–345.

⁵² Tübingai pályaművében (1808) is hangsúlyozottan az ódaköltő Virágot magasztalja: „A nemzet egyet sem ismer költői közt, kit azon nemben, hol ő nagy, hozzá hasonlíthatna”. (KAZINCZY 1916. 159.)

⁵³ KazLev, VI/344–345. Lásd még: KazLev, IX/344.; XI/166.

⁵⁴ KazLev, II/506 és 535–536.

⁵⁵ KazLev, IX/131.

⁵⁶ KazLev, V/114.

⁵⁷ KazLev, III/208.; II/560.; III/5.; III/112.

⁵⁸ WALDAPFEL 1957. 230.

⁵⁹ KazLev, III/6.

Semlyénben van-e iskola? Jó volna kikélni, melyik gyerekben – de tsak magyar nevű gyerekben, van jele a' nagy észnek, vagy a' Rajzolatra, muzsikára kész indulat: Festőre, Muzsikos Compositorra nagy szükségünk vagyon. Az illetén nagy reménységű magyar ifjúnak gondgyát kellene viselni".⁶⁰ Örömmel fogadja, hogy Kazinczy rendszeres kapcsolatba kerül a ref. kollégiumi növendékekkel,⁶¹ hiszen a literátorok „szent” kötelességének tekinti a poézisre és a tudományokra fogékony ifjak buzdítását és nevelését.⁶² Külön kéri Kazinczyt arra, hogy egy Csehy József nevű ifjút, aki „a' Literaturának igen nagy baráttya” serkentő levéllel tiszteljen meg: „Minden sorod új életet fog néki adni. Ha lehetséges, ha terhedre nem esik ez, tedd meg kérlek.”⁶³ Amikor pedig arról értesül, hogy Szalárdi Jakkó László főhadnagy „a' Magyar Huszároknak oktatásokra egynehány könnyű, szép tüzes tábori dalokat szed öszve, és nem sokára ki fogja adni”, azonnal a magasztos ügy mellé állva Kazinczyt is mozgósítja: „Ez szent, igen szent gondolat. A' melyet több ifjainknak már meg mondtam, és örömmel ígértek segédet. Kérlek, édes barátom, tedd meg, a' mit megtehetsz. Sekentsd a' Patakiakat, mennél előbb serkentsd. [...] Ha csak magunk nem hozzuk vissza a' régi bátor lelket, ki fujja azt belékn?”⁶⁴ Virág nem csupán életvezetési elveit osztja meg barátjával (gyakran zárja leveleit senecai jelmondatával, az „Élni siess!”-imperatívusszal;⁶⁵ máskor a „légy – és ély – Tacitusi lélekkel!” tanácsot adja⁶⁶), de grammatikai és ortográfiai kérdésekben is útmutatást kíván adni: „Egy észzrevételemet írom le: Te írtad: 'üressen'. [...] Miért kellene tehát az s-et megkettőztetni?”⁶⁷ „a' régi magyarok vagy igen ritkán, vagy nem is éltenek légyen imezekkel: *íródot, mondódott, mondódhatván, folytatódnak*, 's a' t. az efféléktől kell őrizkednünk. [...] Kérlek, vigyázva figyelmezz reájok.”⁶⁸ „Egy szót barátságosan – külömböztess meg a' passivumokat a' reciproc. Verbumoktól! – Nyújtdjanak, tanítódnak, íródnak, mondódnak, etc. etc. Ne legyenek soha a' te írásaidban.”⁶⁹ A levelezés alapján talán nem túlzás azt állítani: Kazinczy nem csupán elfogadja Virág álláspontját,⁷⁰ de bizonyos grammatikai-ortográfiai kérdésekben egyenesen normaképzőnek ismeri el barátja nézeteit. Így számos szóalak használatosságának kérdésében a rendkívüli literátori presztízzsel bíró Virág írói gyakorlatát ismeri el irányadónak: „Te az vagy, a' ki némely szóknak, szöllásoknak sanctiót is adhatsz példádval. Én e' nélkül nem éltem volna soha a' Hős névvel Heros értelemben [...], 's a' Te példád bátorított hogy az év szóval a' szenvedhetetlen esztendő helyett éljek.”⁷¹

---

⁶⁰ KazLev, III/10.

⁶¹ KazLev, III/49.

⁶² „Ha valamely szép lelkű ifjával vagy isméretes, ösztönözd, hogy írjon elméjéhez, 's ehhez a' nagy nemzethez illendő dolgokról.” (KazLev, III/112.) „a' köz jönak tanullyanak élni. Erre világosban kellene tanítani az ifjúságot.” (KazLev, III/306.)

⁶³ KazLev, II/465.

⁶⁴ KazLev, IX/370.

⁶⁵ Lásd: KazLev, V/292.; IX/303.; IX/523.; XI/206.

⁶⁶ KazLev, III/113.

⁶⁷ KazLev, II/504.

⁶⁸ KazLev, III/10.

⁶⁹ KazLev, III/50.

⁷⁰ „Az öszv'esküdni, kétségb'ezni magam előtt is hiba már. Igen jól tetted, hogy megjegyzéd.” (KazLev, II/468.)

⁷¹ KazLev, VIII/138.

Kazinczy a dicsőítő ódák mesterének tartja Virágot, és oly mértékben respektálja a horvati „Musa vetat mori”-elv jegyében fogant, a bárdköltészeti tradíciót átörökítő (és egyben megújító) poétai szerepfelfogását, hogy nem csupán a Wesselényi-émlékvers elkészítésére próbálja rávenni,⁷² de a hősi halált halt Csehy megdicsőítését is tőle várja.⁷³ Virág természetesen teljesíti kötelességét, és a „vitéz ifjú” emlékezetét megőrkítő ódát a szokványos bárdköltészeti frázissal zárja: „Zengj dücsőséget neki énekedben, / Músa! mert a' kit te szeretsz, csak annak / Kedvez az Ég is.” (*Gyka Emmanuel Constantinnak Csehi József haláláról*)⁷⁴ Kazinczy tehát Virágtól várja a költői halhatatlanság feladatának teljesítését, és egyáltalán nem meglepő, hogy saját emlékezetének hatékony áthagyományozására is alkalmasnak tartja barátja poézisét: „Óhajtanám hogy [...] felmelegedve boromtól, nekem írj valamit versben, de ne magasztaló, hanem *meleg baráti* hangban, mely semmit ne mondjon egyebet [...], mint hogy szeretted. Mondtad azt már: de arra nem ismér minden: én pedig a' te szerettedet ki szeretném az egész Mardéknak trombitálni.”⁷⁵ E felkérés 1812. ápr. 29-én kelt. Feltűnő, hogy az a Virág, aki *Poétai munkáinak* 1799-ben megjelent gyűjteményében (sőt még az új század első éveiben is) oly gyakran emeli magasztos költői tárgyá a Kazinczyhoz fűződő barátság érzését, most mégis elhárító választ ad: „A bor igen jó. Még egyszer köszönöm. De mikor énekelek neked? Mikor énekelem azt, hogy azon egy üdőben, a' hazának, erőnkhez képest éltünk? Eljő majd csendessége lelkemnek, és felébredek e' nemes tárgyra: Mert most egész philosophiám rendetlen, a mely nélkül versus inopes rerum nugaeque canorae: Élni siess!”⁷⁶

A levelezés elősorolt szöveghelyei arra engednek következtetni, hogy Kazinczy és Virág egyenrangú szellemi társakként buzdítják és segítik egymást a literátori pályán. Talán éppen a szellemi autonómia megőrzésén alapuló egyenrangúság, a nézetek közelítésében, de nem feladásában való érdekelttség teszi érthetővé, hogy számos kérdésben eltérő álláspontot foglalnak el. A Kazinczy szabadulása utáni években ugyan még teljesnek látszik véleményközösségük mondjuk a *Debreceni Grammatika* elutasítását illetően: „Szenvedhetlen ama [Debreceni] hires Grammaticában a' sok ódott, fódott, tódott, meghallódunk, szeretődünk, 's a' t. Egek! Mire jut még nyelvünk! Eljedd az idegen ezektől a' rideg, vad hangoktól.” – írja Virág.⁷⁷ Sőt, Virág sajátos „orthografiai” paktumot is ajánl Kazinczy-nak: „Egy gondolatom jött. Jó volna nekünk – egy nagy tanúja lenne barátságunk a' mardéknál is – meg egyeznünk az orthografiában. Szép neved vagyon, és híred már. Ebben sokaknak hasznot tehetnénk. A' szebb lelkek, úgy vélem, velünk tartanának. [...] Nagy jele annak valaha, hogy Kazinczy, Virág egyet értettek abban, a' miben mások között leg nagyobb meg hasonlóság volt.”⁷⁸ Később azonban egyre erősödnek Virág ellenérzései a „kazinczyánus” neológiával kapcsolatban. A nézetkülönbségek explicitté válásának első

---

⁷² KazLev, VII/370.

⁷³ KazLev, XI/482.

⁷⁴ VIRÁG 1822. 127.

⁷⁵ KazLev, IX/427.

⁷⁶ KazLev, IX/523.

⁷⁷ KazLev, II/465. Lásd még: „Én ugyan, akár mit kiabállyon baróti Szabó Dávid, és a Debreceni Grammatika a' passivumokról süket akarok lenni.” (KazLev, III/10.) További szöveghelyek: KazLev, II/469.; II/504.

⁷⁸ KazLev, III/144.

látványos jele Virág 1806. szept. 22-én kelt levele, amelyben Kazinczy – neki ajánlott és egy polemikus bevezetővel kibővített – Sylvester-kiadásától⁷⁹ próbál elhatárolódni: „Hal-lom azért vitetted volna vissza Szilvesztert, hogy grammatikus *vitához valóval* megtold-hasd. Mint előbb a' poéták, úgy most a' grammatikus pápista papok [...] kotzódznak. Ha ezekhez társúl akarsz állani, kérlek szépen, hogy a' mit Szilveszterben Virágról írtál, hagyd ki azt. Ne legyen ott nevem, se emlékezetem, hol a' békesség fiának nem lehet helye.”⁸⁰ Virág tehát nem kíván Kazinczy oldalán a Révai–Verseghy vita részese lenni, és joggal állapítja meg Csetri Lajos: „Kazinczy neológiája hívének sem tudta megnyerni Virágot”.⁸¹ Mint ahogy Virág népi hagyományok gyűjtésére irányuló elképzelései, didakti-kusan moralizáló, latinus patriotizmusa sem találhat túlzottan lelkes fogadtatásra Kazincz-ynál. Waldapfel József egyenesen azt állítja: „eleinte éppen Kazinczyt is igyekezett a nemzeti múlt és az ősi magyar élet hagyományaira figyelmeztetni. Mikor aztán barátja tö-rekvéseinek németes jellegére ráeszmélt, kezdett tőle is elfordulni.”⁸² Jelentősen eltér a véleményük „a' Római lábakra nem vett Magyar Versek” megítélésében is. Kazinczy arra kényszerül, hogy barátjával szemben védelmébe vegye a „csak kadentziákra vett” verseket: „Nem említem többé, ha írtam é már valamit a' Római lábakra nem vett Magyar Ver-sek mentségére, mellyeket a' 119d lapon ismét bántassz?” Itt Kazinczy – Váczy János jegyzete szerint – a *Kovács Sámuelnek* című Virág-episztoला alábbi két sorára utal: „A sokaságra ne nézz, s a régi *legényre, szegényre, / Állyon, mászkállyon*, nyugodjék *verve, heverve*.” Kazinczy először Faludi, Ányos, Orczy, Barcsay, és Kis János példájára hivat-kozik (hangsúlyozva, hogy „halhatatlanságot nyertek, ha a' tetrachordon mellett zengették is verseiket”), majd azt az óhaját fejezi ki, hogy „Virág ne vetné meg borostyánja mellett a' rétvirág koszorúját”, végül pedig részletesen kifejti a „három nemű versificatiót” elismerő rendszerét: „a' Szabó Dávid és Virág módja szerint *mért lábakra*” vett verset; „a' Gyöngyö-si 's Zrinyi módja szerint, *csak kadentziákra* vett verset; valamint „a' Ráday módja” szerin-tit, „midőn a' vers *cadentziára is vevődik, de egyszersmind skandáltak is*.” (1802. márc. 31.)⁸³ Virág válaszlevelében (1802. ápr. 10.) megindokolja a nem római mértékre vett versekkel szembeni ellenérzéseit: „Hogy többször bántom [értsd: a nem római mértékre vett verseket], ez az oka: Mind a' pápisták, mind a' Kalvinisták között 's a' t. annyi a' Vers-faragó, hogy! – szüntelen tsak ezt vonnyák: '*czina czina Péter bátsi, neked hegedülök*', alig van egy-kettő, a' kinek jó gustussa légyen. A' régi durvaságból nem akarnak é, vagy mi – kitisztúlni.” Majd – baráti gesztusként – mégiscsak hajlandó elfogadni Kazinczy ja-vaslatát „a' háromnemű Versificatióról”, ám a levél végén nem mulasztja el figyelmeztetni barátját: „Kérlek, a' nem római mértékű verseket a' jó ízlést nem ismérők előtt vigyázza ditsérd: ne hogy a' mértéket megvetvén, ellenségeivé légyenek az igaz poézisnak.”⁸⁴

A többnyire lappangó nézetkülönbségek a Dayka Gábor *Verseinek* Kazinczy által sajtó alá rendezett gyűjteménye (1813) körül kibontakozó polémiában már meglehetősen éles formában mutatkoznak meg. Talán nem véletlen, hogy levelezésük – akár hosszabb idő-

⁷⁹ KAZINCZY 1808.

⁸⁰ KazLev, IV/315.

⁸¹ CSETRI 1990, 217.

⁸² WALDAPFEL 1957. 229–230.

⁸³ KazLev, II/467.

⁸⁴ KazLev, II/469–470.

szakra is ki-kimaradozó – folyama (legalábbis a Váczy János által sajtó alá rendezett *Kazinczy Ferencz levelezése* tanúsága szerint) éppen ekkor szakad meg véglegesen. Arról, hogy Virág súlyos kritikával illeti Kazinczy mintaadó igényével készült Dayka-kiadását, Szemere Pál Kazinczynak küldött, 1813. ápr. 15-én kelt leveléből értesülhetünk: „beszéltem Virággal és Kultsárral is. A' két utolsó nincs megelégedve Daykával. Virág azt mondja hogy azt egészen megváltoztatta a' Kiadó.”⁸⁵ Virág elmarasztaló véleményéről maga Kazinczy is beszámol egy Kölcseynek írott, 1813. szept. 28-án kelt levelében: „Virág azt mondja, hogy egészen más az én Daykám mint az a Dayka a' kit nekem ő adott. Én kész vagyok előmutatni a' Mss., mellyek bizonyosságaim hogy a' Variansokat híven felraktam.”⁸⁶ Virág tíz évvel korábban (1803. május 16-án) még a legteljesebb bizalommal küldi meg Kazinczynak Dayka kéziratot hagyatékát: „íme [...] a' tisztelt Dayka'Kézírásai békötötteve általam a' Szépség' Baráttjának számára!”⁸⁷ A Dayka-kiadás ügye felől nézve legalábbis elgondolkodtató Döbrentei Gábor – az irodalomtörténet-írás által kétes hitelűnek tekintett – visszaemlékezése, mely szerint Virág így óvta volna Vitkovics Jánost testvére, Mihály kéziratot hagyatékának sorsát illetően: „Öcsém, Kazinczynak ne add, mert elrontja, németesíti Miska tiszta magyarságát”.⁸⁸ Úgy tűnik fel, az 1810-es évek közepére Kazinczy és Virág irodalmi barátságának – Csetri Lajos szavaival – „egyre kevesebb összetartó eleme maradt”.⁸⁹ Az egykori barátok immár külön utakra tértek.

Rövidítésjegyzék

- CSETRI 1990: CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Bp., 1990. (Irodalomtudomány és Kritika.)
- HORVÁT 1967: *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója*. Szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné. Bp., 1967.
- KAZINCZY 1808: *Magyar régiségek és ritkaságok I.* Kiad. KAZINCZY Ferencz. Pesten, 1808.
- KAZINCZY 1916: KAZINCZY Ferencz *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*. Kiad. HEINRICH Gusztáv. Bp., 1916. (Régi Magyar Könyvtár 37.)
- KazLev: *Kazinczy Ferencz levelezése I–XXI*. Kiad. VÁCZY János. Bp., 1890–1911; XXII. Kiad. HARSÁNYI István. Bp., 1927. (Kazinczy Ferenc Összes Művei.)
- KISBÁN 1937: KISBÁN Emil: *Virág Benedek (1754–1830)*. Bp., 1937.
- SZALAY 1888: SZALAY Gyula: *Virág Benedek élete és művei. = Figyelő*, 1888/1889.
- VIRÁG 1822: VIRÁG Benedek: *Poetai Munkák*. Pest, 1822.
- VITKOVICS 1879: VITKOVICS Mihály *Munkái I–II*. Kiad. SZVORÉNYI József. Bp., 1879.
- WALDAPFEL 1957: WALDAPFEL József: *Virág Benedek és a fiatalok [1930]* = W. J.: *Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1957.

---

⁸⁵ KazLev, X/305.

⁸⁶ KazLev, XI/70.

⁸⁷ KazLev, III/58.

⁸⁸ Döbrentei visszaemlékezését, amelyet Berzsenyi-kiadásához (1842) csatolt, Szalay Gyula idézi (és utasítja el): SZALAY 1888. 115.

⁸⁹ CSETRI 1990. 217.

A HALOTTI BESZÉD: HÁTTÉR ÉS EREDET*

GULYA JÁNOS

Idézett irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET: Korai kis szövegméleink újabb olvasata. = *Magyar Nyelv*, 86. 1990. 124–127.
- GULYA JÁNOS: Egy európai magyar nyelvemlék: a Halotti Beszéd. = *Nyelv, nemzet, identitás II.* Debrecen – Budapest, 2007. 331–342.
- IMRE SAMU: *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest, 1971.
- MADAS EDIT: A szóbeliség és írásbeliség határán. A Halotti Beszéd és Könyörgés műfaj történeti helye. = *Középkori prédikációirodalmunk történetéből.* Debrecen, 2002. 83–125.
- PAIS: JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSÓ: *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs, 1929. 65–72.
- RADÓ, POLYCARPUS: *Sacramentarium cathedralis Vaciensis, usui monastico accommodatum.* (Codex Prayanus; 1192–1195). = *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* (Átdolg.) LADISLAUS MEZEY. Budapest, 1973. 40–76.
- SZABOLCSI BENCE: A Halotti Beszéd ritmusa. = *Vers és dallam. Tanulmányok a magyar irodalom köréből.* Budapest², 1972. 13–32.
- SZENDREI JANKA: A „*Mos Patriae*” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében. Budapest, 2005. 144–209.
- TÖLTÉSSY ZOLTÁN: *A Halotti Beszéd és Könyörgés korai közlései.* Szövegek betűhű átírásban és értelmezések, 1770 – 1849. Boldva – Miskolc, 2007.
- VALTER ILONA: *Boldva. Református templom.* Budapest, 1991.

A 12. és a 13. század fordulóján egy „Ismeretlen”, ANONYMUS, latin nyelven megírta a *Gesta hungarorum*-ot, a „A magyarok tettei”-t. Ezzel közel egy időben egy másik „Ismeretlen”, az ISMERETLEN SZERZETES pedig *Sermo sup(er) sepulchrum* 'Sír felett mondott beszéd' címmel, „*Latiatic feyleym zumtuchel...*”, leírta az első reánk maradt önálló magyar nyelvi szöveget. Hozzá megörökített egy másik, szintén magyar nyelvű szöveget, egy

---

* Az itt közölt szöveg a 2000. szeptember 15-i tudományos konferencián elhangzott „*Egy európai magyar nyelvemlék: a Halotti Beszéd*” című előadás továbbfejlesztett, átdolgozott változata.

„Könyörgés”-t, „*Scerelmes bratým, uimaggomuc...*”. Két szöveget, amelyek majd mint *Halotti Beszéd* kerülnek be nemzeti tudatunkba.

973 húsvétján, mely abban az évben március 23-ra és 24-re esett, az akkori világ egyik legrangosabb városában, a német Quedlinburgban I. (Nagy) Ottó (912–973) a Szent- (Német)-Római Birodalom császára, egybehívta az éppen esedékes birodalmi ülést, az ún. *Hoftag*-ot. Ezen ezúttal – eltérően az egyébként szokásostól – nemcsak a német, az itáliai és részben francia területekre, az akkori Nyugatra kiterjedő birodalom notabilitásai gyűltek össze, hanem meghívást kaptak rá más népek és hatalmasságok is: dánok, lengyelek, „bőhm”-ök (csehek), a nyugati bolgárság, Bizánc, a pápaság, Beneventum fejedelemsége, a spanyolországi arab kalifátus. És a magyar Géza nagyfejedelem (943–997) *12 magyar előkelője* is. Ez a találkozó a maga nemében nemcsak egy „nemzetközi”, Európa-történeti és jelentőségű esemény – az első *Európa-találkozó* – volt, hanem számunkra még azt is jelentette, hogy e tanácskozáson való részvételünk révén, ezzel és azóta *lettünk* Európa s a nyugati kereszténység integráns része. Quedlinburgot követőleg keresztelkedik meg a magyar fejedelmi család és vele együtt sokan mások is. Még Géza nagyfejedelem idején Esztergomban templom épül Szt. István vértanú, protomartyr tiszteletére. Ezzel egy időben Veszprémben és a már említett Esztergomban kezdenek formálódni a magyar kereszténység első egyházi központjai: Esztergom csakhamar az egész európai egyházi kapcsolatrend része lesz. 996-ban pedig Pannonhalmán meglepszenek az első bencés szerzetesek.

A kereszténység e terjedése hozta alapvetően magával azt a hitbéli életet, mely igényei szolgálatára megteremtette nálunk is a korabeli virágzó egyházi kódexirodalmat E szellemiségnek lesz terméke magyar földön is egy kódex, vizsgálatunk tárgya. A kódex legnagyobb értéke, hogy benne van és meg is maradvá, először, egy ősi, *összefüggő magyar nyelvi szöveg, a Halotti Beszéd*.

A *Halotti Beszéd* a 12–13. századi híres, ún. *Pray-kódex*-ben őrződött meg. Szövege a *Könyörgés*-sel együtt betölti a kódex majd egy teljes – folio 136. – lapját. A *Pray-kódex*-ben még két másik hely is van, amelyek és a *Halotti Beszéd* között valamiféle való, vagy esetleges kapcsolat mutatkozik. Ezek egyike (f. 134) egy latin nyelvű *könyörgés* (oratio) (*Oremus fratres karissimi...*), a másik (f. 136–136') pedig egy latinul írt *beszéd* (sermo) (*Optime nostris, fratres karissimi...*).

1813 óta a kódexet az Országos Széchényi Könyvtár az öt joggal megillető „Magyar Nyelvelmékek 1.” jelzet alatt őrzi

A *Halotti Beszéd* és A *Halotti Beszéd* *Könyörgése* E. ABAFFY ERZSÉBET (1990) betűhív átiratában:

Halotti Beszéd

„*Sermo super sepulchrum*“

„Latiatuc feyleym zumtuchel
mic vogmuc. ýsa pur es chomuv uogmuc. Menýi milostben
terumteve eleve mív isemucut adamut. es oduťta vola neki
paradisumut hazoá. Es mend paradisumben uolov gimilcítul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilcetyl. Ge
mundoa neki meret nu eneyc. ýsa kí nopun emdul oz gimils

twl. halal nec halaláál holz. Hadlaur choltat terumteve isten
 tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvynec. es evec oz tilutv
 gimilstwl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec wl
 keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
 Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
 Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn
 halal nec es pucul nec feze. es mend w nemene. Kic ozvc.
 miv vogmuc. Hug et tiv latiatuc szumtuchel. isa es num
 egg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmec ez lelic ert. hug
 iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscasa mend w bunet.
 Es vimagguc szen achscin mariat. e bovdug michael archangelt.
 es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc
 szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.
 hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut.
 hug legenez neki seged uromc scine eleut. hug isten ív ui-
 madsagucmia bulsassa w bunet. Es zoboduca wt urdung
 ildetuitvl. es pucul kintotvatwl. es vezesse wt paradisu[m]
 nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
 mend ivben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul. Kirf.„

továbbá a

Halotti Beszéd Könyörgése

„Scerelmes bratým uimagguc~omuc ez scegin ember lilki ert.
 kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
 kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
 abraam. yfaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop
 ivtua mend w szentii es unuttei cuzicun iov
 felevl iochtotnia ilezie wt. Es tiv bennetuc. clamate III. K.“

A Pray-kódex folio 136 lapján lévő magyar nyelvű szövegek folyamatosan vannak írva. A középkori gyakorlat szerint bennük valójában központozással jelzett tagolt szövegekkel van dolgunk.

Szövegünk „szerzője” műve tagolásának a jelölésére két eszközt használt: 1. sorvégi pontokat és 2. nagybetűs mondatkezdetet. Ezek együttes alkalmazása és ennek felfejtése adja vissza végül is a szöveg valóságos szerkezetét és formáját, amiben és ahogyan az megfogalmazódott:

„Latiatuc feyleym zumtuchel mic vogmuc.
 ýsa pur es chomuv uogmuc.

Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut
 es odutta vola neki paradisumut hazóá.

5 **E**s mend paradisumben uolov gimilcictul munda nekí elnie.

Heon tilutoa wt ig fa gimilcetvl.

Ge munda neki meret nu eneyc.

- ysa kí nopun emdul oz gimils twl.
 halal nec halaláál holz.
- 10 **H**adlauh choltat terumteve isten tvl.
 ge feledeve.
Egede urdung intetvinec.
 es evec oz tiluvt gimilstwl
 es oz gimilsben halalut evec.
- 15 **E**s oz gimilsnec wl keseruv uola vize.
 hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec.
 ge mend w foianec halalut evec.
Horoguvec isten.
- 20 es veteve wt ez muncas vilagbele.
 es levn halal nec es pucul nec feze.
 es mend w nemene c.
Kic ozvc.
 miv vogmuc.
- 25 **H**ug es tiv latiatuc szumtuchel.
 isa es num igg ember mulchotia ez vermut.
 ysa mend ozchuz iarov vogmuc.
Wimagguc uromc isten kegilmec ez lelic ert.
 hug iorgossun w neki.
- 30 es kegiggen.
 es bulseassa mend w bunet.
Es vimagguc szen achscin mariat.
 es bovdu g michael archangelt.
 es mend angelcut.
- 35 hug uimaggonoc erette.
Es uimagguc szent peter urot.
 kinec odut hotolm ovdonia.
 es kethnie.
 hug ovga mend w bunet.
- 40 **E**s vimagguc mend szentucut.
 hug legene c neki seged uromc scine eleut
 hug isten iv uimadsagucmia bulsassa w bunet.
Es zoboducha wt urdung ildetuitvl.
 es pucul kinzotviatvl.
- 45 es vezesse wt paradis nugulmabeli.
 es oggun neki munhi uruzagbele utot.
 es mend iovben rezet.
Es keassatuc uromchuz charmul.
 kirl.“

*

„Szerelmes bratým uimagguc [- omuc] ez scegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
kinec ez nopun testet tumetfuc.
hug ur uvv kegilmehel abraam.

5 ysaac

iacob.

kebeleben helhezie.

hug birsagnop ivtua mend w szentíi es unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia
ilezie wt.

10 Es tiv bennetuc.

clamate III.K.“

Az eddigiek során nyelvünk ősi emlékét egységesen „Halotti Beszéd”-ként említettük. A Pray-kódexben azonban valójában két, mégpedig két önálló magyar szöveg van. Ezek egyike a *Latiatuc feylem...*, a másika pedig a *Szerelmes bratým...* szavakkal kezdődik.

A korabeli temetési rítus (szertartás) szerint a sír befedése után a szertartást végző pap úgy illett, hogy beszédet mondjon. Ezt követően pedig a jelenlévőkhöz fordult, kérve, hogy most együtt könyörögjenek a megholt lelke üdvéért. A „Látjátok feleim...” szavakkal kezdődő szöveg egy temetési beszéd („sermo”), melyhez egy könyörgés („oratio”) kapcsolódik. Ezzel szemben a „Szerelmes brátim...”-mal kezdődő rész egy hagyományos könyörgés („oratio”).

A rituális könyörgésekben mindig volt valami meghatározó motívum. A „Látjátok feleim...” könyörgésében a körülállók Szent Mihály arkangyal, Szent Péter és az Istenanya közbenjárását kérik. Ismeretes, hogy Szent Mihály arkangyal volt az Egyház és a Szent-(Német)-Római Birodalom (az Ottó-dinasztia!) patrónusa. Gyakran az Istenanyával együtt. Szent Péter pedig mint egyházfeljedelem s az Egyház védszentje tartozott e hármas körbe. Emlgetni is rendszerint mind a hármat együtt szokták. Ezzel szemben a „Szerelmes brátim...” könyörgésben pedig egy, az ószövetségi időkre visszamenő, ma már alig ismert hagyomány, az „Ábrahám öle” mítosz szerint fohászkoznak. Az ezt idéző hagyományban úgy tartják, hogy a megholt és jó lélek előbb „Ábrahám ölébe / kebelébe” kerül, majd a végső ítéletkor onnan jut el az üdvösségre. Egyértelmű, hogy könyörgéseinkben két különféle temetési rítusról – és következőleg – két egymástól eltérő szövegről is van szó.

A két szöveg között több olyan sajátosság is van, amelyekben szövegeink sarkalatosan különböznek egymástól.

Ebben mindennél nyomatékosabban esnek latba a „Beszéd”-ben, illetve a „Könyörgés”-ben lévő nyelvi / nyelvjárási (hangtani) eltérések. A legnyomósabban a nyelvjárási ézés, illetőleg *i*-zés: *lelic, elnie ~ lilki, ilezi* ‘élessze’, *scegin*. A „Halotti Beszéd” egyértelműen *é*-ző, míg a „Könyörgés” *i*-ző nyelvjárásban íródott.

E két, kétségtelenül különálló szöveget célszerűnek látszik egymástól eltérően, de a hagyománnyal nem túlságosan szakítva egyértelműen megnevezni: *Halotti Beszéd* (HB), az eddigiekben is jobbára: „Halotti Beszéd”, és *Halotti Könyörgés* (HK), mindeddig: „...és Könyörgés”.

MADAS EDIT alapvető kutatásai (2002) szerint a Halotti Beszédhez a zágrábi ún. Hartvik-féle szerkönyv, az *Agenda pontificalis* abszolutiója áll a legközelebb. Miként a Halotti Beszédben az *Agenda*-ban is, többek között szintén az *Istenanya – Szent Mihály – Szent*

Péter hármasság szerepel: ...intercedente Dei Genetrice Maria, et beato Michaelae archangelo... et beato Petri apostolo... '...az Istenszüdő Mária, és szent Mihály arkangyal... és szent Péter apostol közbejárásával...'

A szertartáskönyv eredetileg a győri székesegyházé volt s 1094-ben került Zágrádba. A névben is szereplő Hartvik (Hersfeld, Németország) bencés szerzetes volt, 1085-től püspök. Magdeburgban érseki kormányzó, aki 1088-ban Magyarországra jött s Győr püspöke lett. Úgy tartják, hogy ő volt a „Szent István kis legendájá”-nak az írója. A vele kapcsolatos teljesebb képhez azonban kiegészítésül – megerősítésül? – még hozzátesszük, hogy a magyar királyságnak és egyháznak (Esztergom) I. Nagy Ottó (912–973) óta szoros és folyamatos kapcsolata volt az Ottó-dinasztiával, püspökségekkel, Magdeburggal és Magdeburg több jeles személyiségével. És végső soron Szent István hitvese, Gizella is az Ottó-dinasztiából származott.

Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy meglehetősen, hogy a Szent Mihály arkangyali hagyomány a magyar kereszténység korai – Szent István-i / utáni – idejére s ezzel együtt mint esztergomi rítus (német) Ottó-dinasztiái indítással és egyházi kapcsolatokra megy vissza.

Teljesen más irányba mutat az „Ábrahám öle” *Könyörgés*. Ez inkább dél, még inkább délnyugat felé visz bennünket. Egy fázisában az észak-itáliai Como vidékére. Ami a hozánk való jöttét illeti, igen valószínű, hogy bencés közvetítéssel.

A középkor e szakában – „romanika” – a világegyházi és szerzetesi (bencés) intézmények behálózta az egész (nyugati) keresztény világot, beleértve a magyart is. Történetesen a Pray-kódexbeli „Scerelmes bratým...” könyörgés, pontosabban ennek a latin nyelvű megfelelője adekvát megvan többek között a fuldai „Sacramentarium”-ban, a Lombardiából (Észak-Itália): Milánóból származó „Milánói Ordo”-ban, a Sankt Florian apátság rituáléjában és a szakirodalom tanulsága szerint még számos más hasonló szertartáskönyvben is. Az itt említetteket azért idézzük, mert a kor reprezentatív képviselői.

Egybevetésük egyúttal mind az elterjedést, mind az időt tekintve – Fulda 975, Pray-kódex, a 12. század vége – maga magától meglátatja velünk a kor időn és téren átívelő világát:

a Fuldai Apátság Sacramentarium-a (975 k.)

„Oremus fratres karissimi pro spiritu cari nostri N.,
quem dominus de laqueo huius seculi liberare dignatus est,
cuius corpusculum hodie sepulturae traditur,
ut eum pietas domini in sinu Abrahae Isaac et Iacob collocare dignetur,
ut cum dies iudicii aduenerit,
inter sanctos et electos suos eum in parte dextera collocandum resuscitari faciat,
prestante domino nostro Iesu Christo,
qui cum patre et spiritu sancto uiuit et gloriatur deus.”

a Milánói Ordo (11. / 12. sz.):

„Oremus fratres karissimi pro spiritu cari nostri *illius*,
quem dominus de laqueo huius saeculi liberare dignatus est,
cuius corpusculum hodie sepulturae traditur,
ut eum pietas domini in sinu abrahae ysaac et iacob collocare dignetur,

ut cum dies iudicii aduenerit inter sanctos et electos suos eum in parte
dextera collocandum resuscitare fatiat,
praestante domino nostro Iesu Christo [,]
qui cum patre et spiritu sancto uiuit et regnat [,]
in saecula saeculorum.
Amen.”

a Sankt Florian Apátság Rituale-ja (a 12. sz. első fele):

„Oremus, fratres karissimi, pro spiritu cari nostri,
quem dominus de laqueo huius seculi liberare dignatus est,
cuius corpusculum hodie sepulturae traditur,
ut eum pietas domini in sinum Abrahae, Ysaac et Iacob collocare dignetur,
ut cum dies iudicii aduenerit,
inter sanctos et electos suos eum in parte dextera coronandum resuscitari faciat”

továbbá a Pray-kódexnek előbb a latin nyelvű szövege, a szöveget kísérő magyar fordítással, majd a magyar nyelvű szöveg:

A Pray-kódex (folió 134) latin nyelvű könyörgése:

„Oremus. Fratres karissimi pro spiritu cari nostri.
quem dominus de laqueo huius seculi uocare dignatus est.
cuius corpusculum hodie sepulture traditur.
ut eum pietas domini immensa. in sinum abrahae. ysaac. & iacob. collocare dignetur.
ut cum dies iudicii aduenerit.
inter sanctos & electos suos eum in parte dextera collocandum resuscitari faciat.”

*[Könyörögjünk, szeretett testvérek, e kedvesünk [testvérünk] lelkéért,
akit az Úr e világ verméből méltóztatott kihívni,
és akinek a testét ma a sírnak adjuk.*

*Hogy őt az Úr mérhetetlen jósága Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezni méltóztatásék
és mikor az ítélet napja eljön,
szentei és választottai közé őt jobb oldalra helyezve támassa fel.]*

(Ford.: Erdélyi István)

A Pray-kódex (folió 136) magyar nyelvű könyörgése:

„Scerelmes bratým uimagguc/-omuc ez scegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homus világ timnucebelevl mente.
kinec ez nopun testet tumetivc.
hug ur uvt kegilmehel abraam. yfaac. iacob. kebeleben helhezie.
hug birsagnop ivtua
mend w szentii es unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie wt.
Es tiv bennetuc.
clamate III. K.”

Külön indoklás nélkül is kétségtelen, hogy a magyar *Könyörgés* az egyetemes római (-katolikus) rítus ismert könyörgéseinek – *egyike* –, az „Oremus fratres karissimi...” temetési *oratio* korabeli, magyar változata.

Érdemes felfigyelnünk arra is, hogy a latin *Oratio* mint vált át az európai egy latinból hozzánk szóló magyarrá. Szemléletes példa erre a latin *carus* szó: „fratres *karissimi*”. A

latin szó jelentése általában 'kedves, szeretett, drága'. A latin szót a magyar a *szegény* „szegény ember, megboldogult kedves ember” jelentésű szóval adja vissza, mely érzelmileg sokkal árnyaltabb, mint a neki megfelelő közlatin.

A tudós BATHYÁNY IGNÁC (1741 – 1798) erdélyi püspök, egyháztörténész, a nagyhirű gyulafehérvári könyvtár, a *Bathyháneum* megalapítója a magyar egyházi jogszabályokkal foglalkozó „*Leges ecclesiasticae regni Hungariae...*” (Albae-Carolinae 1785) munkájában a „*Dissertatio de synodis regiis*” történeti áttekintő részében a „*Genius nationis Hungaricae*” mottó alatt (7. lap) egy, forrásra utaló széljegyzetben a kódexről mint *Sacramentarium Bolduense*, „Boldvai Szakramentárium” szól. A kódex tárgyalása során is, mint „*Sacramentarium Bolduense Seculi XII.*” (Boldvai Szakramentarium a 12. századból) nevezi. A kódexből – a kódexnek a színódusokat tartalmazó részéből (folio I – XXVI) – több passzust közöl is. BATHYÁNY műve az első, ahol és amikor a nyilvánosság előtt a kódexszel kapcsolatban *Boldva neve felmerül*.

Az okot, hogy mi alapján vette BATHYÁNY a *Sacramentarium Bolduense* nevet, nem tudjuk megmondani. Többen is vélték, hogy BATHYÁNY minden bizonnyal a kódexben levő ismert közlésre figyelt fel, amely a *boldvai* monasztérium leégéséről ad hírt s a „boldvai” nevet innen vette. Tanulmányozva – és valamelyest megismerve is – BATHYÁNY tudósi lényét és lelkiimeretességét, nem látszik valószínűnek, hogy erről ne tett volna említést. BATHYÁNY a régi iratok, könyvek és levéltárak világában verzáts ember volt. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a korabeli levéltári hagyományban (még) tudtak kódexünk eredetéről.

A „Boldva” név a bennünket érdeklő kontextusban valójában először magában a Pray-kódexben jelenik meg. Ismeretes, hogy a boldvai kolostor 1203-ban leégett. A kolostor leégéséről szóló közlés – pontosabban, a kódexben egy utólag lapszélre írt bejegyzés –, az egyik legerősebbnek látszó érv a Pray-kódex boldvai volta mellett, bár ennek érvényét a kutatók közül többen is vitatják. Ez az érv azonban több, mint egyszerű kételynek alapot adó ok. Eleve perdöntőnek kell tartanunk pusztán az által, hogy a tűzvészről szóló közlése a kódexben *kétszer* is szerepel. És amire eddig kutatás nem nagyon figyelt fel: egymástól egy pontban *eltérő* módon. Először lapszéli (utólagos) megjegyzésként egy, a *húsvéti táblázatban* (folio 10'), pontosabban a kódexben lévő két húsvéti táblázat közül az elsőt, az 1151-től 1300-ig datáltban:

monasterium s[anctis] iohannis b[aptiste] comburitur
(„a keresztelő szent jános kolostor [alapjaig; teljesen] leégett”),

majd a kódexben lévő *krónika* alatti részben (az ún. „Pozsonyi Évkönyvek”-ben) (folio 16'):

Monasterium iohannis b[aptiste] comburitur iuxta bulduam situm
(„Boldva [folyó] mellett fekvő Keresztelő János kolostor [alapjaig; teljesen] leégett”).

Ez utóbbi bejegyzés szerint a monostor a „Boldva (folyó) mellett” (*iuxta bulduam*) van. Elgondolkodtató, hogy a „*iuxta bulduam*” kifejezés e formában, *iuxta fluuium Buldua* („a Boldva folyó mellett”) előfordul a „Borsod” részben (18) ANONYMUS Gesztájában is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának szíves jóvoltából módomban volt a kódex két kérdéses helyét tanulmányozni. Úgy tűnik, hogy a két széljegyzet mindegyike más kéztől származik, és egyik sem azonos főszövegeik „kezével”.

Bizonyára van oka annak is, hogy a húsvéti táblázatban a kolostor nevében „keresztelő szent jános”, míg a krónikában e helyen pusztán „Keresztelő János” név szerepel.

A széljegyzetet hordozó mindkét főszöveg évréndi táblázat, és mind a kettőnek az előre megírt, felvett évréndje 1300-ig tart. A tüzesetről szóló mind a két bejegyzés gondosan az 1203-as évszám mellett van, a hovatartozás a húsvéti táblázaton grafikailag – rajzszerű vonalakkal – is kiemelve. A krónika e lapja – utolsó lap – meglehetősen zsúfolt, és többféle írásokat (bejegyzéseket), közléseket is tartalmaz. 1195, 1199 és 1200 alatt talán boldvai szerzetesekről (apátról, papokról). A húsvéti táblázaton lévő jegyzet, mintegy „pro domo”, a krónikabeli pedig gondos(abb), mintha az esemény megőrkítését lenne hivatva szolgálni.

TÖLTÉSSY (2007:82) minden bizonnyal helyesen emeli ki a monasztérium leégéséről való közlések személyes jellegét. Minden kétségen felül áll, hogy aki e széljegyzet(ek)et tette, annak köze volt a *Boldvai Monasterium*-hoz, vagy ha „idegen” lett volna, az mindenképpen tudta, hogy a kódex és Boldva között összefüggés van, vagy esetleg onnan elszármazva – amint ez ismert is – volt. Akár így, akár úgy, a bejegyzés Boldváról szól, és tanulságának a súlyát még *advocatus diaboli* sem lehet csökkenteni. Különben is, miért kellett volna másnak, mint illetékesnek bárkinek – bárkiknek? – is éppen a Boldvai Kolostor égéséről egyáltalán, mégpedig két ízben is bármit is közölni, a kódexbe beírni.

A kódexet a már az itt idézettek megelőzően ismerte SCHIER XYSTUS (1728 – 1772) ágostonrendi szerzetes, (bécsi) könyvtáros, a kódexnek mintegy nevet adó PRAY GYÖRGY S. J., akik ebbéli tevékenységéről BATTHYÁNY is munkája „Praefatio”-jában említést tesz. E tájékozottság is arra vallhat, hogy BATTHYÁNY-nak a kódexet boldvainak mondó közlése úgy tűnik, hogy helytálló.

A Boldva névről, a tüzeset kapcsán, van a korban további híruk is. Mégpedig 1782-ből, KOLLER-nél (KOLLER JÓZSEF „*Historia episcopatus Quinqueecclesiarum... I.*”, Posonii 1782:407, 413). A kérdéses kollerli hely (op.cit. 413) betűhív idézetben: „M.CCIII. Monasterium S. Johannis comburitur iuxta bulo- // riam situm”. Ez alapján azonban a „Boldva” névre – ha már a dologról egyébként is nem volt tudomásunk – nemigen lehet(ett) jutni. Első látásra egy egyáltalán nem érthető súlyos nyomdahiával állunk szemben. De ismerve a kódex kéziratát és a kérdéses hely alig való olvashatóságát, egyáltalán nem zárom ki a félreolvasás lehetőségét. A szövegben álló *d* betűt ugyanis lehetne valóban *o + ri* kapcsolatként (is) olvasni. Am tény, hogy így a névről az egyébként igen népszerű KOLLER-nek e helye bármiféle következtetés levonására – nem egy helyeslő vélemény ellenére – több mint alkalmatlan.

Maga a kódex 1241-től 1813-ig a pozsonyi káptalan birtokában volt. SZENDREI (2005: 149) szerint 1425-ben szerepel a könyvtár könyvjegyzékében, sőt a káptalan 1633-ban írt tulajdonjelzése („*Capituli Posoniensis Litt. M. 1633*”) a kódexen, a kódex folio „2”-jelzetű lapján ma is olvasható. Pozsonyról szót ejt a már említett KOLLER is. Munkájának II. Appendix-e e címet viseli: „*Excerpta e Codice Missali MS. Membranaceo, qui servatur in Bibliotheca Insignis Collegiatae Ecclesiae Posoniensis ad S. Martinum, & signatus est inter Liturgicos Num. LXII*”. Ebben a kódexből több részt is közöl, s mint legérdemesebbet (op. cit. 414), a Halotti Beszédet.

Kevés ismeretünk van a kódexnek az 1241 előtti sorsáról. Tény, hogy a kolostor 1203-ban porig leégett. Tudunk osztrák földi egykori és most is létező kolostorról (Niederaltaich), mely évszázados történelme során 13-szor égett le. Volt olyan évszázad, hogy há-

romszor is. Jobbára vagy a konyhán, vagy a *könyvtárban* keletkezett tűz miatt. A szórványos történeti adatok ellenére is úgy tűnik, az 1203-as tűz a boldvai kolostor, *mint bencés kolostor* életét mintha kettéroppantotta volna. További szerzetesi közösségének létezéséről nincs semmi erre vonatkozó, egyértelmű adatunk. Az viszont valószínű, hogy kódexünk a tűztől megmenekült. 1228-ban (körül) Deákiban (Diakovce), később talán pedig valami módon Taksonyban (Szlovákia) van. (Mindehhez lásd: GYÖRFFY 1963: 760, SZENDREI 2005:148-149). Majd, mint már említettük, Pozsonyba s mai helyére kerül.

Első pillanatra talán furcsán hangzik, de mégis igaz: a kódex boldvaiságának talán a legerősebb támasza a boldvai kolostor *maga*.

Európában 900 és 1200 között optimális éghajlati és gazdasági viszonyok uralkodtak. Ennek egyik következménye volt, hogy egész Európán egy lendületes építési hullám vonul végig. Szerre templomok épülnek, nagyjából bencés apátságok.

1170 és 1180 között valamikor Boldván is bencés apátság és templom épül.

Az építető III. Béla király lehetett, s a kolostor – amint erre egész története (is) vall – királyi alapítvány volt. Az egyes bencés kolostoroknak mindig is erős autark jellegük volt. Létüket alapvetően a rendalapító, Szent Benedek Regulája határozta meg. Szervezetükben függetlenek voltak a világi klérustól, a püspöki hatalomtól is, bár hívek lelki gondozásában adandóan részt vettek. A magyar kolostorok egyházilag az esztergomi érsekség körébe – de nem joghatóságába – tartoztak. Külkapcsolatot az egyes kolostorok rendjük szerint maguk, a bencés kolostorok között – sorukban Pannonhalmával – tartottak.

Boldván az apátsági templom mellett volt, vagy vele egy időben épült egy rotunda, körkáporna is. Lehetséges, hogy a korban nagy népszerűségnek örvendő Antiochiai Szent Margitnak szentelve. A Pray-kódexben levő sacramentarium (folio 55' – 56) szerint a húsvéti processzió során a *templomból* énekelve egy *Szent Margit-szentélyig* („usque ad sanctam margaretam”) körmenet megy. Az így említett processzióknak idézett leírása és a színhelye vélhetőleg illik Boldvára s Boldva és a kódex azonossága mellett látszik szólni (SZENDREI 2005:156).

A Pray-kódex – talán pontosabban: az abbéli „sakramentarium” – a benne lévő adatok kronológiája alapján 1192 és 1195 között készülhetett. Ezzel egybevágni látszik a krónika tanulsága, amelynek az évröndje egy hosszabb szünet után éppen az 1195-ös dátummal folytatódik. Mégpedig helyi és „papi” hírekkel, melyet az 1203-as dátum zár le, ahol is a krónika a boldvai kolostor leégését adja tudtul. De ugyanerre az időre vall az is, hogy a kódexbeli ún. „húsvéti táblázat” 1196-ben lett használatba véve. Ha mindezekben nem véletlen egybeesés játszik közre, akkor ez jól beleillik egy olyan képbe, amikor is egy gazdaságilag is jelentős területen fekvő kolostor kezd és alapozza meg a tevékenységét.

Számomra – más érveket elhagyva – Boldva mellett a legnyomósabb érv a „Halotti Beszéd” nyelve. Ebben abból a tényből kell kiindulni, hogy az egyes kolostorok szerzetei, abban az időben bencés rendiek, általában a kolostorok környezetéből kerültek ki, akik magukkal hozták közeli környezetük nyelvét. Igen nagy a valószínűsége, hogy első ismert jeles magyar nyelvi szövegünk, a „Halotti Beszéd” onnan származik, ahonnan a későbbi irodalmi és köznyelvünk is: a történelmi Gömör, Abaúj, Zemplén és Borsod megyéből: Boldva vidéke kolostori nyelvéből. Ezért is van, hogy a köznyelvet beszélve, szövegét ma is, akár betűzve, mindannyian „értjük”. Ami pedig a nyelvjárási sajátosságokat illeti – minthogy akkor még köznyelvünk nem, hanem csak regionális (táj)nyelveink voltak – tüzetes, mind a korabeli latinos helyesírást, mind IMRE SAMU alapvető munkája nyelvjárás-

típusait figyelembe vevő elemzésünkben az adódik, hogy a „Halotti Beszéd” nyelve legnagyobb affinitást (rokonságot) éppen Boldva tája közeli és egykor vele tájilag érintkező térségek nyelvével mutat, illetve a múltban mutatható.

A „Halotti Beszéd” sarkalatos jellemzői: magánhangzóit tekintve é- típusú (*lélek*), mint a köznyelv is. Alapvetően a-t és á-t találunk benne (*szabadiccsa, látjátok*). Bizonyos esetben ö jelentkezik (*szöm*) és így tovább. A névszóragok formája nem rövidült (*urumkhoz, nemének, istentül*). (A kérdéshez lásd még: BÁRCZI GÉZA: A magyar nyelv életrajza, Budapest, 1966², különösen 219 – 223.)

A maiakban részben vagy egészben ilyen hasonlóságokat és típust képviselnek a Szikszó környéki, de még inkább az ún. abaúji ő-ző nyelvjárástípusok. A vidék egyik legzetes nyelvjárásponjtja, Alsóvadász, Boldvától mintegy 10 km-re van.

A boldvai monostor történetét nem ismerjük. De egyről mindenképpen meg lehetünk győződve: a kolostorban egy szakramentárium, egy „Sacramentarium Boldvense” volt! Volt, mert kellett neki lennie. E nélkül kolostor nem létezett.

Amint ezt a ránk maradt kéziratos kódex mutatja, kódexünk műfaját tekintve gyűjteményes kódex, *collectaneum* (RADÓ 1973).

A kódexnek gyűjteményes jellege ellenére rendkívül világos a szerkezete. Egy olyan már akkor is több évszázados hagyományt követve, mely a (katolikus) egyházi misszáléknak ma is sajátja (lásd: *Kis Miskönyv*. Szerkesztette az Országos Liturgikus Tanács. Szent István Társulat, Budapest 1992²).

A kódex bemutatásában – a bibliográfiai jelölésben – alapvetően a hagyományt és a hagyományos módot (RADÓ: 1947, 1963) követem. (Az újabb irodalomból lásd mindenek előtt: E. MADAS / E. POULLE: L’organisation des cahiers du Codex Pray. Bruxelles 2003, különösen 246.)

A PRAY-kódex és részei:

Generalia

1. füzet / folio I – IV: Zsinati határozatok (Esztergomi érsekség, ? 1114), kivonatok;
- 2 – 3. füzet / folio V–XXVI: Libellus in romano ordine / Konstanzi Bernold *Micrologus*-a;
4. füzet / folio XXVII – XXVIII: képek-rajzok (passió-jelenetek);
folio XXVIII – 1: *Exsultet* és prefáció, a húsvét öröndetes meghirdetése.

Sacramentarium

5. füzet / folio 1–16: **kalendárium** (egyházi év), **krónika** 1114-ig, majd 1117(?)–től 1203-ig, **húsvéti táblázat** 1171-től 1300-ig, majd 1171-től 1276-ig;
- 6–19. füzet / folio 17 – 129: **miskönyv** („missale”, tulajdonképpeni *sacramentarium*);
20. füzet / folio 129’ – 135’: **szertartáskönyv** („rituale”);
folio 136 – 136’: **Supplementum** („sermones et orationes”):
  - a) *Sermo super sepulchrum. Latiatuk feleym zumtuchel...*
  - b) *Scerelmes bratym...*
  - c) *Hic faciat sacerdos semonem populo. Optime nostis...*
  - d) *Orate fratres hodie pro eo...*
21. füzet / folio 137 – 142: **pótlás** a szakramentáriumhoz
[folio 143 – 144: bejegyzések, **varia**].

A kódexben a *Sacramentarium* jórészt egy „kéz” (a szakirodalomban az ún. *Harmadik Kéz*) írta, míg a *Generalia*-elnevezés alattiak két másik kéztől (ún. *Első Kéz*, *Második Kéz*) származnak. Meglehet, hogy ezek a „Harmadik Kéz”-től függetlenül (később, vagy esetleg másutt?) kerültek a kódexhez / anyagába. Az *Exsultet...*-et, mely mintegy a két fő-rész – a *Generalia* és a *Sacramentarium* – között van, elképzelhető, hogy ezt folytatólagosan egyszerűen ráírták a már meglévő *Sacramentarium* első (?úres) lapjára.

A kódex „magja”, tulajdonképpeni érdemi része a „*Sacramentarium*”. Erősen hajlok arra, hogy a PRAY nevével jelzett kódex végső soron erre az egykori, ha tetszik: „*Sacramentarium Boldvense*”-re megy vissza. Valamikor ezt másolta le valaki, egy kéz, a „*Harmadik Kéz*”, az *Imeretlen Szerzetes* („*Skriptor*”) azt, amit mi ma lényegét tekintve, *Pray*-kódexnek tartunk.

A látszat és a közfelfogás ellenére a *Pray*-kódexben megőrződött „*Halotti Beszéd*” nem puszta prózai szöveg, hanem „*a vers és a próza határán álló*”, „*rimtelen ritmikus deklamáció*”, amire SZABOLCSI BENCE már 1959-ben rámutatott.

SZABOLCSI BENCÉnek a „*Halotti Beszéd*” „*verses*”, művészi megformáltságát valló nézetével, és azzal is, hogy ebben „*nyugati*”-i, a liturgiában szokásos prozódiai indíttatást lát, csak egyet tudunk érteni. De SZABOLCSI nézetén túlmenően, sejtésem szerint a „*Halotti Beszéd*”-ben inkább – vagy ugyanakkor – egy magyar *kétüteműség* rejlik. Egy ősi szegmentáló, szabad szótagszámú (heterometrikus) rendszer. E ritmikát bárki rögtön megérzi, ha a „*Halotti Beszéd*”-et – akárcsak magában előadva – végigmondja.

A „*Halotti Beszéd*” kutatásának napjainkban reneszánsza van. Ennek során a szakemberek nálunk és Európában számos új ismeretre tettek szert, mindenekelett a középkori, végső soron latin betűs helyesírásunkat is mélyrehatóan érintő későlatin orthográfia kutatásában. Új távlatokat nyitott meg az európai művelődés- és egyháztörténeti háttér újszerű kutatása, ezek tanulságainak a magyar szövegek komplex megértése érdekében való szerves bevonása. És nem utolsó sorban új fejezetet nyitott meg a szövegek magyar nyelvjárási szempontból történő módszeres vizsgálata.

Egyre inkább világossá vált, hogy a *Halotti Beszéd* nyelve nem is áll oly messze a mai magyartól. Csak mintha mai magyar betűkkel lenne írva, úgy kell olvasni.

Ősi szövegeinkben természetesen vannak a mai köznyelvtől eltérő vagy a történelem során azóta megváltozott formák, az akkori nyelvváltozat szerinti egyedi változatok és szavak. De eltérésükben is mindezek, hogy megérhessük őket, nem mennek messzebb, mintha egy a köznyelvtől vagy a magunk nyelvjárásától eltérő mai magyar nyelvjárási szöveget olvasnánk. Mégis, hogy a megértés ne okozzon gondot, e kényesebb helyekből „*Megjegyzések*” cím alatt egy kis eligazító jegyzéket állítottunk össze.

A *Boldvai Halotti Beszéd* és a *Halotti Könyörgés*, nyelvünk legősibb szövegemlékei, a maguk egykori tagolódásában, de mai magyar betűkkel írva, olvasatom szerint így hangozhattak:

HALOTTI BESZÉD

Beszéd a sír felett

*Lájtátok feleim szömtökel mik vagymok.
is-a por es hamú vagymok.*

Mennyi milosztben terömtvé [uromk isten] elevé mü isemököt ádamot.
es adotta vala neki paradísomot házoá.
Es mend paradísbomben való gyimilcsiktül monda neki élnie.

Hean tilutoá út egy fa gyimilcsétül.

Gye mondoá neki méret nöm enneik.
is-a ki napon emdöl az gyimilcsstül.
halálnek haláláal halsz.

Hadlavá holtát terömtvé istentül.
gye feledevé.

Engede ördöng intetüinek.
es evék az tilútt gyimilcsstül.
es az gyimilcsben halálot evék.

Es az gyimilcsnek ül keserü vala vize.
hogy torkukat megé szakasztja vala.

Nöm hean mogának.
gye mend ű fajának halálot evék.

Haraguvék isten.
es vetevé út ez munkás világbele.
es lön halálnek es pokolnek fészze.
es mend ű nemének.
Kik azok.
mü vagymok.

Hogy es tü látjátok szömtökel.
is-a es nöm egy ember mulhatja ez vermöt.
is-a mend azhoz járó vagymok.

*

Vimágygyuk uromk isten kegyelmét ez lélekért.
hogy jorgasson ű neki.
es kegyeggyen.
es bolcsássza mend ű bünét.
Es vimágygyuk szent ahszin máriát.
es bódog mihael arkangyelt.
es mend anyyelkot.
hogy vimágygyanak érette.

Es vimágygyuk szent péter urot.
kinek adott hatalm ódania.
es ketnie.

hogy óggya mend ű bűnét.

*Es vimágygyuk mend szentőköt.
hogy legyenek neki segéd uromk szine előtt.
hogy isten ű vimádságuk miá bolcsássá ű bűnét.*

*Es szabadiccsa űt ördöng ildetűitűl.
es pokol kínzatuiátűl.
es vezesse űt paradísom nyugulmabele.
es aggyon neki mönyi uruszágbeli utot.
es mend jóban részet.*

Es keássátok uromkhoz hármul.

Kir[ie] [e][feison] --

*

HALOTTI KÖNYÖRGÉS

Könyörgés

*Szerelmes brátim vimágygyomok ez szeginy ember lilkiért.
kit ur ez napon ez hamis világ timnöcebelől mente.
kinek ez napon testét tömetjük.
hogu ur űt kegyilméel ábrám.
isák.
jácob.
kebelében helyezje.
hogu birságnap jutva mend ű szentii es önöttei közikön jó felől
johtatnia íleszje űt.
Es tū bennetők.
clamate III. [ter] K. [kyrie eleison]*

(Budapest – Göttinga – Boldva, 2006–2007.)

SZÓMAGYARÁZATOK (a szövegekben való előfordulásuk sorrendjében)

-el: -vel
vagymok: vagyunk
is-a: „biz-a”
es: és

miloszt-: malaszt-
hean: hian, „pusztán”
tilut-: tilt-
gye: de
nõm: nem
-al: -val
emd-: esz(ik)
hadl-: „hall-”
ördõng: ördög
intet-: „intés”
úl: oly
megé: meg
fésze: fészke
vimád-: imád
jorg-: irg(almaz-)
kegy-: kegy(elmez-)
bolcsássa: bocsássa
ahszin: asszony
ildet-: üldözet
mõnyi: mennye
keássátok: kiáltsátok

*

brátim: barátaim
lil(e)k: lélek
timnõc-: tömlõc
õnõttei: „õvéi”
johtot-: iktat-
illeszje: élessze

RÁKÓCZI ZSIGMOND ÉS SZENDRŐ KAPCSOLATA

BUDINSZKI ISTVÁN

Ha Szendrővel kapcsolatban a Rákóczi név felhangzik, akkor mindenkinek köztudott tényként *II. Rákóczi Ferenc* és az 1707-es dátum jut az eszébe. Éppen 300 esztendővel ezelőtt, 1707. március 27-én kelt levelében ugyanis sürgető parancsot adott a Rákóczi-ház egyik utolsó és legismertebb tagja, *II. Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklósnak Szendrő utolsó vára, a Felső-vár demolitójára*.¹ A robbantásokat pár héttel később *Lemaire* francia mérnök végezte el.

Azt azonban nagyon kevesen tudják csak, hogy Szendrőnek és a Rákóczi-családnak a kapcsolata sokkal távolabbra és mélyebbre nyúlik vissza, mint 1707. Közismert, hogy a Rákócziak a 11. században hozzánk érkezett szláv eredetű *Bogat-Radvány* nemzetségből származnak. A Rákóczi nevet 1328-ban a nemzetség *Balázs* nevű tagja használja először, a *Zemplén vármegyei Rákócz* nevű birtokukról eredeztetve.² Egészen a 16. század végéig a család története semmiben sem tér el más kisbirtokos, köznemesi családokétól. Katonáskodnak, vármegyei tisztségeket töltenek be, valamelyik környékbeli főúr familiárisaiként szolgálnak, mint például a *Perényiek*, *Mágóchyak* és a szendrői *Bebekek*. A „*Felsővadászi*” praedictumot a család egyik, *Zsigmond* nevű tagja vette fel, aki *Ferenc* nevű öccsével és a nem sokkal később elhalálozott *Velezdi Kövér Jánossal* egyetemben 1517-ben megvásárolja az *Abauj vármegyei* kastélyt tartozékaival *Perényi Imre* nádortól 3000 aranyért. Az említett vásárló fivér, *Ferenc* 1527-től 1530-ig *Szendrő várának* kapitányaként nevezetik.³

Szendrő várának urai ezen időben a *pelsőci Bebekek* voltak. *Bebek Ferenc* három vármegyére is kiterjedő hatalmas birtokának központja *Szendrő* volt. A kisebbik Rákóczi testvér minden bizonnyal *Bebek Ferenc* familiárisa lehetett, aki a mohácsi csatavesztést követően *Habsburg Ferdinánd* pártján állt. Már az 1527-es évben a *Szapolyai-pártiak Szendrőt* ostromolják, de *Bebek Ferenc* visszaüzi őket.⁴ *Wertner Mór* és *Keresztes Kál-*

---

¹ Borovszky Samu: *Szendrő vára*. Budapest, 1908. MTA. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII./2.) (Reprint kiadása: Rudabánya, 2000. Érc- és Ásványbányászati Múzeum.)

² Bártfai Szabó László: Gondolatok a Rákóczi-Aspremont levéltár rendezésekor. = *Turul*, 1924. 32.

³ Wertner Mór: A Rákóczi-ház utolsó tagjairól és kihalásáról. = *Turul*, 1884. 3. sz. 90.; Keresztes Kálmán: A Rákóczyak. = *Turul*, 1928. 3-4. sz. 91.

⁴ Kemény Lajos: Felsőmagyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város levéltárában 1526-1536. = *Hadtörténeti Közlemények*, 1912. 289. – A szerző az ostrom résztvevőiről sajnos nem tesz említést.

mán adatai szerint valószínű, hogy *Rákóczi Ferenc* részt vett a vár megvédésében, mint kapitány, ám egy másik forrás úgy emlékezik meg személyéről, mint *Abaúj vármegye János királyhoz szító déli részén birtokos kisenességének* vezére.⁵

A *Rákóczi-család* tagjai közül *Ferenc* fivérének, *Zsigmondnak* *György* nevű fiáról tudjuk, hogy ugyancsak *Szendről várában* szolgált *Bebek Ferenc* fiának, *Györgynek* szendrői hadnagyaként. *Nagy Iván* a következőket írja róla: „*György jeles katona volt; egy ideig Bebek György alatt hadnagyodott, midőn Szikszó vidékén Kaza mellett a füleki Velicsánbék ellen harcolva 1559-ben vállán sebet kapott. 1562-ben Bebekkel együtt Füleket elveszte után Balogh váránál török fogságba esett; innen ezer talléron váltta meg magát*”.⁶ *Istvánffy Miklós* úgy tudja, hogy ezután a szatmári magyar lovascsapatok egyik tisztjeként az 1568-69-es években kémhálózatot irányított, erdélyi híreket szállítva *Rueber Jánosnak*, *Felső-Magyarország főkapitányának*.⁷

Szendrő és a *Rákócziak* viszonyában a sorban következő *Rákóczi* nem akárci, hanem *György* fivérének, *Rákóczi János* zempléni alispánnak fia, *Zsigmond*. *Erdély* későbbi fejedelme volt a család hatalmának és dicsőségének igazi megalapozója, ahogyan udvari prédikátora, *Miskolci Csulyak István* temetési beszédében jellemezte: „*Ő adott a Rákóczi nemzetnek nagyságos nevet és becsületet*”.⁸ Az *Abaúj vármegyei* kisenemesi családba beleszületett *Zsigmondról* legkorábbi életrajzírója, *Szilágyi Sándor* után születésének 1544-es dátuma vált általánossá, azonban *Trócsányi Zsolt* – figyelembe véve a későbbi életpályát – az 1550-es végére teszi.⁹ Az általánosan elfogadott életpálya szerint *Felsővadászon* született, majd ezután *Sárospatak* következett, itt *Perényi Gábor* alatt apródkodott, ahol megtanult németül, latinul, sőt ógörögül is. Már 1565 februárjában részt vett *Tokaj várának* elfoglalásában főura oldalán, majd nem sokkal ezután *Eger várába* került, s ott „*az ifjú vitézek kapitánya*” lesz.¹⁰ *Trócsányi* viszont olyan „*legendáknak*” nevezi ezeket az eseményeket, „*amilyeneket történelmi szereplők ifjúkora köré oly szívesen fon az utókor*”.¹¹

Szerinte az a pont, amelynél már megfoghatóvá válik a pályája, az a szendrői végvári szolgálat. Mint már az *Új Hegyvidék* korábbi köteteiben leírtam az utolsó *Bebek*, *Bebek György* török fogságba kerülése után *Szendrő* császári kézre került. Ekkoriban *Szendrő* a vidék főhelye, *Gömör vármegye* közgyűléseinek színhelye, itt szolgált *Abaúj vármegye* állandó katonasága mellett 1577-ben 370 landsknecht, 50 német lovas, 200 huszár, 70 darabont.¹² A *Kassa* előterében, illetve *Eger* hátszágában fekvő *Szendrő* környékén lévő kisebb várak, *Balog*, *Putnok*, *Szádvár*, *Krasznahorka*, *Csejte* – miként a bányavidéki fő-

---

⁵ Kemény L. 1912. 289.

⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1857-1865. IX. 600.*

⁷ Szabó János Győző: *Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei.* = *Archivum* 10. Eger, 1981.

⁸ Hangay Zoltán: *Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond.* Bp. 1987. 6.

⁹ Trócsányi Zsolt: *Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése).* = *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve* LIX. Debrecen, 1979. 58.

¹⁰ Hangay Z. 1987., 13-21.; *Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben.* Pest, 1868. 4.

¹¹ Trócsányi Zs. 1979. 58.

¹² Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* = *Arcanum DVD Könyvtár III.* Bp. 2003. Arcanum Adatbázis Kft.

kapitányságon belül a *Zólyom* környéki kis várak, vagy a kanizsai végvidéken a *Kanizsa* közvetlen szomszédságában levő palánkok – a felső-magyarországi végvidéki főkapitányság területén belül külön kis várkörzetbe tartoztak, ami kiemeli *Szendrő* központi jellegét.¹³ Az 1570-es évek magyar országgyűléseinek állandó témája *Szendrő* erősítésének sürgetése, sőt az 1577-es *Birodalmi Haditanács* elrendeli egy teljesen új erőd építését *Szendrőben*, ami később *Német-vár* néven vált ismertté. Tehát ebben a végvárban indult *Rákóczi Zsigmond* pályája az 1570-es évek elején *Trócsányi* szerint.¹⁴ Ezt igazolni látszik az a tény is, hogy a klasszikus életrajz szerint *Zsigmond* példaképe nagybátyja, a már említett *György* volt, aki egészen 1573-as haláláig odaadón szolgált a *Habsburg uralkodót*.¹⁵ *Szendrői* katonaságáról az első ismert adat egy 1577. november 23-i tudósítás, melyben azt jelentik a királyi biztosok, hogy a füleki bég november 10-én 2000 emberrel rajtaütött a szikszó vásáros népen, több mint 200-at rabságba hurcolt, de a megrakott szekerek miatt kénytelenek voltak az éjszakát *Vadnánál* tölteni, ahol hajnalban a kassai és szendrői huszárak rajtuk ütöttek és több mint 400-at le is vágtak közülük, valamint 250 foglyot is ejtettek.¹⁶ Ebben az ütközetben már részt vett a későbbi, 1607-1608-i erdélyi fejedelem *Rákóczi Zsigmond* is, mint szendrői tisz.¹⁷

A legkorábbi ismert, *Bécsben* őrzött levelét már *Szendrő* várából címezte *Zára Pálnak*, a kassai vicegenerálisnak, amelyben jelenti többek között, hogy a törökök *Vaskón* „*valamly nemes ember haszanal az mif[nden]t hajtatak mjndent elv[ý]tek*” és ha olvadni kezd újra támadnak.¹⁸ Az 1578-as évben a lovasság elmaradt fizetése miatt többször is levelet írt a kassai vicegenerálisnak: „*Szolgálatunkat ir[ý]nk Nagodnak mint bizodalmas urunknak azt akamank Nagod tuttara adni, boch[ý]attuk vala eg[ý] lovasunkat az minemo fizetessunk volna penzenkert Cassara az kamarássokhoz. Nem tug[ý]k mi okbo[ý]*” de nem adták oda a szendrői őrség járandóságát, s továbbra is „*job remensseggel voltank fzetessunk utalassa felo[ý]*”.¹⁹ Az ugyancsak *Zára Pálnak* írott, és 1578. február 28-án kelt leveléből értékes adatot tudhatunk meg a korabeli lovasság fizetéséről: „*megh erttetem az N: levelet, az mi az vitezleo uraimat az eg forinht fizetesserol illeti hoorol hoora*”, amit viszont úgy látszik nem kaptak meg, mert „*ug vagion hog igen nag bantasokra vagion az penz megh nem adasa*”²⁰

A szakirodalomban *Rákóczi Zsigmondnak* a korai időkben betöltött rangjai közül *Trócsányi Zsolt* tett említést: 1583-ban és 1584-ben a *magyar lovasok kapitányaként* említik,²¹ majd ezután lesz az egész magyar őrség kapitánya.²² Viszont ugyancsak az előbb említett levelében panaszozza *Zára Pálnak*, hogy *Horváth György* feljebbvaló tisztjének „*en magamtul megh mondam azt neki az hadnagsagh hazontalan az alatta valo nélkül*”. Arra

¹³ Pálffy G. 1995b. 69.

¹⁴ Trócsányi Zs. 1979. 59.

¹⁵ Hangay Z. 1987. 17.

¹⁶ Kárpáthy-Kravjanszky Mór: *Rudolf uralkodásának első tíz éve*. Bp., 1933. 229. Nr. 25.

¹⁷ Borovszky, S. 1896. 354.

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár (HL), Alte Feldakten (B/64), 745/86: 2. sor 7. kép (1578. január 29.)

¹⁹ HL B/64, 745/86: 3. sor 3. kép (1578. február 3.)

²⁰ HL B/64, 746/86: 4. sor 6. kép (1578. február 28.)

²¹ Borovszky S., 1896., 499. – Trócsányi Zsolt adata 1583-ra vonatkozik. (Trócsányi Zs. 1979. 59.)

²² Trócsányi Zs. 1979. 59.

a kérdésére, hogy „*az hadnagsagh alatt ki legen enekem azt monda hog Ngod het loval be iraltia*” alá. Tehát már az 1578-as esztendő elején a magyar lovasság hadnagyi tisztét töltötte be Szendrőben, kisebb rangú főtsit lett, ugyanis egy középbirtokos nemesember fia nem kezdhetett közemberként, majd az őrség magyar lovasságának kapitánya, aztán a vegyes, magyar-német őrség egész magyar részéé, s végül főkapitány. Azt nem tudni pontosan, hogy mikor lett szendrői főkapitány, de közvetlen elődjének, *Claudius à Rous-selnek* a szendrői főkapitányi székben való utolsó említése 1583. aug. 28-án történt.²³ A következő év áprilisában *Rousselt* a tokaji főkapitányi székben találjuk, s így minden bizonytalanságot elvetve kezdve *Rákóczi Zsigmond* töltötte be a szendrői főkapitányi tiszté- get. Az biztos, hogy az első ez irányú említése 1586. szeptemberéből való, ekkor emlegetik először „*Eő felesge kapitánya*”-ként.²⁴ Egy 1585. október 1.-ről származó jelentésben fennmaradt a szendrői helyőrségben szolgáló tisztekre és az egyéb katonai szolgálattal- vállalókra vonatkozó részletes összeírás is.²⁵ Katonaként erőt a drinápolyi békekötést követő ún. „háborús békeévekben” a törökkel való állandó csatározások kötötték le. Az 1578-79 között írt leveleiben folyamatosan tájékoztatja feljebbvalóit a török mozdulatairól, úgymint az 1578. február 28-án kelt levelében is, ahol *Kara Hüszseiniről* írja, hogy „*megh Budara, Szuliman agha feleol semmi valazom ninchy*.”²⁶ A következő év tavaszán mint írja, a szendrői kapitány olyan értesülést kapott, hogy a budai pasa a várakból csapatokat gyűjt, és Szendrő ellen fogja azokat vezetni.²⁷ 1580-ban a szendrői őrség katonái újabb győzelmet arattak a törökök felett, ugyanis május 3-án jelentik *Rudolfnak*, hogy a hatvani szandzsák törökjei portyára indultak Kassa felé, azonban az egri, tokaji és szendrői őrségek nagyszámú őrséggel egészen *Hatvanig* kergették őket, s visszatértükben egy emir- től 16 ezer cechnit zsákmányoltak, ami nagy örömet keltett az udvarban.²⁸ De nem csak a törökökkel szemben vette fel *Zsigmond* a „kesztyűt”, hanem 1578 végére a viszálykodás már olyan kiélezetté vált *Gömör vármegye* nemessége és a szendrői katonaság között, hogy a vármegye Szendrő helyett *Csetneken* kényszerült megtartani közgyűléseit, sőt a királyi katonaság *Rákóczi Zsigmond* vezetésével erőszakkal még a közgyűlési jegyző- könyvet is megkaparintotta.²⁹

---

²³ Szabó J. Gy., 1981., 38.

²⁴ B.-A.-Z. Megyei Levéltár XV.-17. I.7. Borovszky Samu helytörténeti cédulagyűjteménye. Szendrő, 96. fol.

²⁵ Szendrei János: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. = *Hadtörténeti Köz- lemények*, 1888. 419. – Szendrőben ekkor 1 őrnagy, 1 kapitány, 1 fő- és 1 alhadnagy, 1 őrmester, 1 őrök, 1 hadbíró, 1 börtönőr, 1 tábori lelkész, 1 iskolamester, 4 közszolga, 3 törvénytiszt, 3 ze- nész, 8 béres, 1 óras, 1 káplár, 2 legény, 183 lövész, 58 német lovas állomásozott. A tüzérség élén 1 főtüzmester áll, alatta 1 őrök, 4 tüzmester, valamint ezek 2 szolgálója és 10 puskműves áll. Ezeken felül az „első ütegnél” 1 káplár, 12 tüzér és 1 puskműves, a „második ütegnél” 1 káplár, 11 tüzér, a harmadiknál 1 káplár, 11 tüzér és 1 puskműves, a negyedik ütegnél pedig 1 tizedes és 19 tüzér szolgált.

²⁶ HL B/64, 746/86: 4. sor 6. kép (1578. február 28.)

²⁷ HL B/64, 746/86: 4. sor 8. kép (1579. március 7.)

²⁸ Kárpáthy-Kravjanszky M. 1933. 229. Nr. 25.

²⁹ Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr, 1995. 86. – „Congregationem et sedem comitatus nostri, quae antea in Zeondeoreo in usu erat, ad oppidum Chetnek nos transferre oportuit. Quod cum idem Rakoczi animadvertisset certis personis

Ebben az időben gyakran előfordult, hogy a végek kapitányai saját zsebükből hi-telezték a zsoldot, aminek fejében a kamara birtokokat adott. *Rákóczi Zsigmond*nak szendrői főkapitánysága éveiben 50 448 forinttal maradt adósa a kamara. Ellenértékként ő is mint a hozzá hasonló kapitányok zálogbirtokokat kapott, előbb *Gömörben* szerzett királyi adományt *Felsőlenkére* és *Szentkirályra*, majd zálogként megszerezte a tokaji királyi uradalomból kiszakított Szerencset, mert 1579-1580 telén 4000 forintot kölcsönzött *Hans Rueber* felső-magyarországi főkapitánynak és a *Szepesi Kamarának* a végvárak szükségleteire.³⁰ A kölcsönzéshez szükséges összegek felhalmozását a tokaji borkereskedelembe való bekapcsolódás szolgáltatta. A *Hegyalja* borait szállította *Lengyelország* felé már az 1570-es évek végén. 1588-ban már 500 hordó bort szállítottott, a következő évben pedig 2-3000 hordóra kért engedélyt. Az 500 hordóban akkori mértékkel 75000 liter bor volt, s elszállításához kb. 100 négylovas szekér fuvarára volt szükség.³¹ Tehát zálogbirtokként megvetette lábát a Hegyalja lábánál, majd a következő szerzemény *Hernádnémeti* és *Bass praedium* lett 1584-ben.³²

A már több megyében is birtokos *Rákóczit* 1582-ben fontos feladattal bízták meg, ott találjuk a *Gömör megyei* királyi róvók (dicatorok) között is, majd 1584-ben *Borsod megye* dicatorai között is megtaláljuk nevét.³³ A róvó, mint királyi ember a rendkívüli hadiadó begyűjtésével volt megbízva, s elég szép fizetéssel járt, *Zsigmond* mindkét megyében kb. 70 forintot kapott az adószedésért.³⁴ A már említett jövedelemforrások mellé társulhatott még a török rabok sarca is. Ezzel némiképp összefüggött nála a gyámság vállalása, s így a kiskorúak vagyonának kezelése is. A *Szendrőben* házat birtokló *Czikó Annának* 1577. december 14-én kelt végrendeletében mint fiának fő tutora szerepel *Rákóczi Zsigmond*.³⁵ *Hangay* szerint 1576-ban *szakácsi Horváth Jánosné Zsoldos Júlia* őt magát fogadta örökbe és hagyományozta rá borsodi és abaúji birtokait: *Szakácsit*, *Irotát* és *Csesznyétét*.³⁶ Nagyszerű gazdasági érzékének híre azonban nem csak az özvegyaszonyok körében hírllett, *Szendrőben* az egri káptalani helynök rendszeresen őt kérte fel bizonyos negyedek megváltására, de más kanonokok dézsmáit is – a felkérésükre – kifizette és nagy haszonnal behajtotta, értékesítette.³⁷ *Kálnay János* nemesember 1581. június 25-i levelében azt írta sógorának, *Thopos Ferencnek Trencsén, Liptó és Túróc vármegyék* hadnagyának, hogy *Rákóczi Zsigmond* megoltalmazná jószágukat *Lónyai Ferenctől*.³⁸ Sőt, *Rákóczi Fe-*

---

militibus stipendiariis suae Maiestatis in eum locum missis, per quos prothocolon seu librum istius comitatus nostri furtim a Vicecomite nostro ibidem afferre fecit, et sic nos in nostris iuribus perturbavit et destruxit." (ÖStA KA AFA 1578/12/21.)

³⁰ Hangay Z. 1987. 32.

³¹ Hangay Z. 1987. 33.

³² Trócsányi Zs. 1979. 59.

³³ Hangay Z. 1987. 36.

³⁴ Hangay Z. u. o.

³⁵ Hangay Z. 1987. 36-37. – „Annak utána az mely három török fogoly maradt az én megholt uramtól, ki Rákóczy Zsigmond uramnál vadnak, hagyom, hogy Rákóczy uram őket megsarcoltassa és sarcolásoknak felét magának vegye, az feléből pedig az én árvámnak Czikó Miklósnak adjanak ötven forintot ...”

³⁶ Hangay Z. 1987. 37.

³⁷ Szabó J. Gy. 1981. 29.

³⁸ Hangay Z. 1987. 37.

renc – Zsigmond öccse – Zemplén megyei alispán az egri várhoz tartozó birtokot bérelt, és 1587-ben a bérlemény hátralékos összegének jogosságát nem ismerte el. Kassán tisztázni magát a megyei ügyek miatt „nem ért rá”, de most itt volt a kecsegtető alkalom, hogy testvéröccsén keresztül a Kamara behajtsa az összeget.³⁹

Karrierje magasba lendülésének okozója, mint Trócsányi írja, nem a sikeres katonai pálya vagy a borkereskedés és az abból (is) eredő birtokszerzések voltak, hanem első házassága, ugyanis 1587-ben elveszi Mágóchy András özvegyét, Alaghy Bekény Juditot.⁴⁰ Rákóczi ettől fogva Felső-Magyarország egyik leghatalmasabb földesura lett. Zemplén, Abaúj, Borsod és Gömör után Beregben (Munkács és uradalma), Torna vármegyében (a vár és uradalma is az övé lett) is birtokos lett, sőt az Alaghy részről pedig kezére került a regéci uradalom és a bortermelő tállyai és mádi birtokrész.⁴¹ Rákóczi azonnal belevetette magát új birtokainak még jövedelmezőbbé fejlesztésébe, új községeket alapított, ezt a nagy mennyiségű kenézlevelek tanúsítják. Mágóchy Gáspár utódaként hosszú időre Torna vármegye főispáni tisztét is betöltötte.⁴²

Még szendrői főkapitánysága alatt, Munkács várában született 1587-ben istenes verse, műfaját tekintve könyörgése, melynek címe: *Régtől fogván támaszkodom Uramra*. Az egyébként vallásos jelleme megmutatkozik abban a közismert tényben, hogy mint *Vízolyban* birtokos, támogatta Mantskovit Bálint vándornyomdászt a Károli Gáspár fordította ún. *Vízolyi Biblia* elkészítésében.

Most már megnyílt előtte az út az előrelépéshez. Előbb az 1587. november 15. – 1588. január 20. között ülésező magyar országgyűlés beválasztja a magyar várakat felülvizsgáló bizottságba. Ezután 1588. június 28-tól töltötte be az egri főkapitányi posztot,⁴³ ami a többi végház között is tisztelettel bírt, olyannyira, hogy a magyar rendek többször kérték az uralkodót, hogy végre magyar ember tölthesse be a tisztet, s a követelésnek eleget téve, 19 év után újra magyar nemes került a főkapitányi székbe. Bécsben úgy tarthatták, hogy Szendrő egy jövendő várnagynak a legjobb iskola, ugyanis Bartolomeus Kollonich szintén közvetlen a szendrői főkapitányi székéből került Egerbe 1576-ban, valamint egykori szendrői feljebbvalóját, Claudius á Rousselt tették meg 1588-ban a Felső-Részek főkapitányhelyettesévé, tehát ismét felettesévé.

Rákóczit a szendrői főkapitányi poszton Serényi (Kisserjéni) Gábor követte.⁴⁴ Utóbbi katonáival részt vett a híres szikszói csatában 1588 őszén. A magyarországi török helyőrségek a drinápolyi békekötést követő 25 év legnagyobb seregét gyűjtötték össze, hogy Szikszó „engedetlen” mezővárosát megbüntessék. A mintegy 11 ezer katonából álló seregük fölött október 8-án a már egri kapitány Rákóczi Zsigmond, és többek között Serényi szendrői német és magyar katonái arattak győzelmet.⁴⁵

---

³⁹ Szabó J. Gy. 1981. 29.

⁴⁰ Trócsányi Zs. 1979. 59.

⁴¹ Trócsányi Zs. u. o.

⁴² Hangay Z. 1987. 40-41.

⁴³ Szabó J. Gy. 1981. 31.

⁴⁴ Borovszky S. 1908. 33.

⁴⁵ Szabó András: Az 1588-as szikszói csata és propagandája. = *Hadtörténeti Közlemények*, 1999. 6. 852-856.

Minden bizonnyal a fényes győzelme is szerepet játszott abban, hogy 1597. május 27-én Prágában Rudolf által „címerbővítéssel emeltetett a nagyságosok és bárók rendjébe”⁴⁶, majd karrierje csúcsára 1607. február 9-én ért, amikor is a gyulafehérvári országgyűlés Erdély fejedelmévé választotta. Az öreg Rákóczi 1608. március 5-én lemondott fejedelemségéről, s még ez év decemberében elvitte a halál. Szerencsen, abban a templomban, ahol Bocskai Istvánt is 1605-ben Magyarország fejedelmévé választották, temették el fiai, I. Rákóczi György későbbi fejedelem, Zsigmond és Pál 1609 januárjában.

Elmondhatjuk, hogy Szendrőnek és a Rákóczi-családnak a kapcsolata ellentmondásoktól sem volt mentes, ugyanis a család felemelkedésének helyszíne, Szendrő a 16. század közepén élte fénykorát, s lett tanúja – s egyben elősegítője – a Rákóczi-család felemelkedésének, s majd kétszáz esztendővel később éppen a Rákóczi-ház legnagyobb tagja, II. Rákóczi Ferenc volt az, aki elősegítője lett Szendrő hanyatlásának.

Rákóczi Zsigmond korabeli ábrázolása.

⁴⁶ Wertner M. 1884. 90.

E számunk szerzői

Ágh István (1938) – *Kossuth- és József Attila-díjas* költő, író, esszéista, a *Hitel* szerkesztője (Budapest).

Arany Lajos (1958) – főiskolai oktató, anyanyelvi lektor, lapszerkesztő, Boromisza Tibor-díjas (Debrecen).

Bán Olivér (1977) – költő, első kötete *Minden állomáson és megállóhelyen* címmel 2006-ban jelent meg. (Miskolc)

Bella István (1940–2006) – *Kossuth- és József Attila-díjas* költő, író, műfordító.

Bertha Zoltán (1955) – *József Attila- és Tamási Áron-díjas* irodalomtörténész, egyetemi docens (Debrecen).

Bladdiana, Ana (1942) – *Herder-díjas* román költő, a román *Pen Club* elnöke.

Budinszki István (1983) – történész, politológus (Szendrő).

Csog Szidónia (1973) – kritikus, a kolozsvári rádió szerkesztője (Kolozsvár).

Cs. Varga István (1946) – irodalomtörténész, kritikus, az *ELTE* tanszékvezető főiskolai tanára (Eger).

Debreczeni Attila (1959) – irodalomtörténész, az *MTA* doktora, a Debreceni Egyetem rektor-helyettese. (Debrecen)

Druzsinn Ferenc – irodalomtörténész, főiskolai tanár, az *ELTE* rektorhelyettese (Budapest)

Erdélyi Z. János (1947) – költő, műfordító (Budapest).

Fecske Csaba (1948) – *Szabó Lőrinc- és Pro Literatura-díjas* költő, író (Miskolc).

Gálfalvi György (1942) – író, irodalomtörténész, a *Látó* főszerkesztője (Marosvásárhely).

Gál Sándor (1937) – *József Attila-, Madách- és Magyar Művészetért-díjas* költő, író, esszéista (Kassa).

Gulya János (1933) – nyelvész, 1977-től a *Göttingeni Egyetem (Németország)* finnugor szemináriumának professzora (Göttingen).

Iancu Laura (1978) – *Arany János-díjas, Móricz Ösztöndíjas* költő, etnográfus, népmese gyűjtő (Magyarfalu – Budapest).

Ilea, Laetitia (1967) – román költő, író (Kolozsvár).

Jánosi Zoltán (1954) – irodalomtörténész, a *Nyíregyházi Főiskola* rektora, *Év Könyve-díjas* (Nyíregyháza).

Kalász László (1933–1999) – *József Attila-, Radnóti- és Szabó Lőrinc-díjas* költő.

Kaló Béla (1954) – kritikus, publicista, pedagógus (Szuhogy).

Katona Gábor (1961) – irodalomtörténész, a *Debreceni Egyetem* docense (Debrecen).

Kocsis Csaba (1959) – író, előadó- és fotóművész, publicista (Berettyóújfalu).

- Koncsol László** (1936) – *Madách-, Fábry- és Bethlen-díjas* író, 2001-ben a Szlovákiai Magyar Írók Társasága elnöke (Pozsony).
- Korpa Tamás** (1987) – költő, szerkesztő, egyetemi hallgató (Szendrő–Debrecen).
- Kődöböcz Gábor** (1959) – irodalomtörténész, az egri *Eszterházy Károly Főiskola* tanára, az *Agria* főszerkesztője (Eger).
- Lapis József** (1981) – költő, irodalomtörténész, kritikus, a *Szkholon*, a *Zempléni Múza* és a *Debreceni Disputa* szerkesztője (Debrecen).
- Lászlóffy Aladár** (1937) – *Kossuth- és József Attila-díjas* költő, író, a *Román Tudományos Akadémia* tagja (Kolozsvár – Budapest).
- Lászlóffy Csaba** (1939) – *József Attila-díjas, Misztótfalusi Életműdíjas* író, költő, esszéista (Kolozsvár).
- Oláh András** (1959) – költő, drámaíró, az *Accordia Kiadó* *nívódíjasa* (Mátészalka).
- Petean, Mircea** (1952) – költő, a kolozsvári *Lines Kiadó* igazgatója, a *Román Kulturális Érdemrend lovagja* (Kolozsvár).
- Pomogáts Béla** (1934) – *Széchenyi- és József Attila-díjas* irodalomtörténész, a *Magyar Írószövetség* korábbi elnöke (Budapest).
- Porkoláb Tibor** (1965) – *Martinkó András-díjas* irodalomtörténész, a *Miskolci Egyetem* docense (Miskolc).
- Sarusi Mihály** (1944) – *József Attila-díjas* író, kritikus (Békéscsaba).
- Serfőző Simon** (1942) – *József Attila- és Arany János-díjas* költő, író, kiadóvezető (Miskolc).
- Szakolczay Lajos** (1941) – *József Attila- és Kölcsey-díjas* irodalomtörténész, kritikus (Budapest).
- Székely Géza** (1958) – költő, grafikus- és festőművész (Kolozsvár).
- Székelyhidi Ágoston** (1935) – *Csokonai-díjas* író, kritikus, történész (Hajdúszoboszló).
- Széles Klára** (1936) – *József Attila-díjas* irodalomtörténész, az *MTA* doktora (Budapest).
- Szenti Ernő** (1939) – *Berek Barátja-díjas* költő, képzőművész (Kisújszállás).
- Szepes Erika** (1946) – irodalomtörténész, klasszika-filológus, az *ELTE* professzora, *Nagy Lajos-díjas* (Budapest).
- Szilágyi István** (1938) – *Kossuth-, József Attila- és Év Könyve-díjas* író, a kolozsvári *Helikon* főszerkesztője (Kolozsvár).
- Szőllősi Mátyás** (1984) – költő, az *Ártér* szerkesztője, a *Károli Gáspár Református Egyetem* hallgatója (Budapest).
- Tornai József** (1927) – *Babérkoszorú- és József Attila-díjas* költő, esszéista, a *Magyar Írószövetség* korábbi elnöke (Budapest).
- Tőzsér Árpád** (1935) – *Kossuth- és József Attila-díjas* költő, író, irodalomtörténész, a *Comenius Egyetem* oktatója (Pozsony).
- Vasy Géza** (1942) – *József Attila-díjas* irodalomtörténész, a *Magyar Írószövetség* elnöke, korábban az *ELTE* docense (Budapest).

